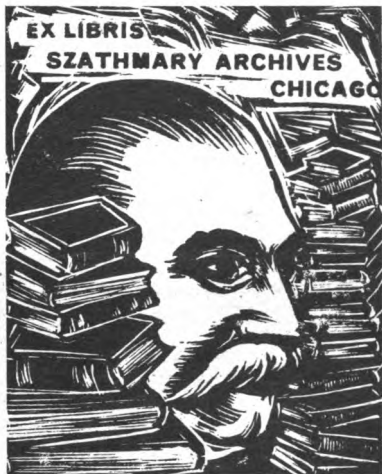

LOUIS SZATHMARY FAMILY
COLLECTION OF HUNGARICA

The University of Chicago Library

Original wood block print by
George Buday, R.E., England.

Suppl II 264 a, b

20.10.69
2703

NÁRODNÁ KULTÚRNA KOMISIA
pre Slovensko
V BRATISLAVE

SZABÓ KÁROLY DB925
w

S92
1873
v.2
c.2

KISSEBB

TÖRTÉNELMI MUNKÁI.

MÁSODIK KÖTET.

BUDAPEST.

KIADJA RÁTH MÓR.

1873.

TARTALOM.

	Lap.
XV. A régi Mikó váráról	1
XVI. Az 1533-ki székely krónika hitelességének védelme	11
XVII. A székely krónika ügyéről	125
XVIII. Az enlaki egyház őszékely betűkkel irt fölirata .	189
XIX. A magyar helynevekről	199
XX. Bűdinger Oesterreichische Geschichte-jének bírálata	213
XXI. Béla király névtelen jegyzője és német bírálói . .	237
XXII. A Kendefiek a XIV. és XV. században	299
XXIII. Tököly Imre hűtlenségi pere Erdélyben 1685-ben .	335
XXIV. Az János király fiáról való szép cronica szerzőjéről	373
XXV. A XVI. századi magyar nyomdászatról	387

XV.

A RÉGI MIKÓ VÁRÁRÓL.

XV.

A régi Mikó váráról.

(Megjelent: Uj-Magyar Muzeumban 1854. I. köt.)

Az Uj-Magyar Muzeum f. évi I. és II. füzeté egy terjedelmes és alapos értekezést hozott gróf Kemény Józseftől „Mikó-Újvár emléke“ czím alatt.

Ebben a nagy olvasottságú szerző ezen Csík-Szereda városában eső vár eredetét s viszontagságait tárgyalván, kimondja azon meggyőződését, hogy ezen vár a XVII-dik század elejénél, mikor t. i. azt Mikó-Újvárának kezdték nevezni, sokkal, igen sokkal régibb. E meggyőződését azon körülményen kívül, hogy a székelly földön, mint határszálen, már a legrégibb időkben is léteztek némi favágatokból, árkokból és földgátakból alkotott erősségek, sőt régi kővárak is, mint a szent-léleki vár, melynek a X. vagy XI. században a székellyek általi építtetését ugyanő (*Arpadia* 1833.

170—175. l.) oklevelesen bebizonyította, alapítja magán a *Mikó-Újvára* nevezeten, és a Csík-Szeredával s így Mikó-Újvárral határos *Várdotfalva* helységnek ez új várnál régibb nevén, melyek azt bizonyítják, hogy mielőtt Mikó Ferencz e várat a XVII. század elején újra építtette, már ott egy régibb várnak kellett létezni.

E véleményt egyébiránt határozottan kimondta már 1755-ben Kovács Tamás akkori Csík széki jegyző is a tudós Benkő Józsefhez, annak ez ügyben hozzá intézett fölszólítására, írt levelében, melyet szerző terjedelmesen közöl, hol egyéb közt egyenesen mondja, hogy e vár *Mikó Ferencz ideje előtt is megvolt*, s azon gyanítását fejezi ki, hogy az *talán régi romlott állapotjából Mikó által kiépítettén*, úgy nyerte a *Mikó-Újvára* nevet. Azonban sem e levél írójánál, sem az értekező grófnál nem találunk e régibb vár keletkezése, története s eredeti neve iránti fölvilágosítást.

Ha erre nézve Kővárihoz és Benkő Károlyhoz folyamodunk, kik között az első *Erdély Régiségeiben* 92—93. l. a második a csak tavál megjelent *Csík Gyergyó és Kászon multja és jelenében II. rész* 7—8. l., a csík-szeredai várat vagyis Mikó-Újvárt leírja, nem csak hogy szintén semmit nem nyerünk, de Kővárinál azt a hibás állítást is találjuk, hogy Csík-Szeredának 1595-ben, midőn a Báthori Zsigmond ellen fölkelt székelység oda gyülekezett, de a fejedelem vezére Ravazdi György által szétveretett, még nem volt vára.

Hogy Benkő ős Kővári a csík-szeredai régi várról hallgatnak, sőt ez utóbbi annak 1595. előtt léteztét is tagadja, annál föltünőbbnek tetszett előttem, mert látom, hogy mind ketten a Sándor-féle vagy mint mások nevezik csíki székely krónikát idézett munkáikban több helyt forrásul használják. Már pedig e krónikában a csík-szeredai Mikó várnak eredetéről s még 1533-ban, mikor e krónika készült, virágzó állapotban főnvoltáról világos tudósítást olvashatunk, melyet eddig tudtomra ezen annyi vitatás tárgyául szolgált várról emlékező írók között senki föl nem használt. Érdekesnek tartottam azért azt mintegy Mikó-Újvár emlékének kiegészítéséül itt némi észrevételeimmal kísérve közleni.

Az említett krónika elbeszélvén, hogy Béla, Endre öcsce, — ki ez évkönyv szerint 1049-ben lett bátyjával megosztozva Erdély vezérévé vagy vajdájává, — a *rabonbán*, *gyula*, *harkáz* régi székely méltóságneveket eltörölte, s a családok, várak, helységek régi neveit szentek neveivel fölcseréltetni, a családok régi irományait összeégettetni parancsolta, miért is, mint utána veti, 1063-ban „ruina throni pressus merito est contritus“, Mikó vára eredetére áttérve azt következőleg adja elő: „E közben (tehát 1063 körül) Sándor István, ki a Sándor nevet fölvette, a csángók Vazul (Basil) nevű vezérével hadakozni kezdett; azonban egy *Mikó* nevű ismeretlen 200 fegyveressel éppen jókor érkezvén kiverte a csángókat és Sándor Istvánt megszabadította; mely győzelemért Sándor megengedte

neki, hogy egy hadnagyságot állítson és a maga nevére nevezett s ma is virágzó *Mikóvárat* építse. Mondják, hogy előkelő nemes vitéz volt Magyarország földéről, köz néven *Uramnak fia*, ki 12 vár urodalmától fosztatott meg, s kinek maradéka ma is ugyan-ezen néven (azaz *Mikónak*) nevezetik. Midőn e tettet László (sz. László) meghallotta, őt a hét erdő földén túl (azaz a mai úgynevezett Hét megye havasán túl, Csík székben) gazdag örökséggel ajándékozta meg a nemzet megegyezésével, úgy hogy azután a szék századosa lett¹⁾.”

Ez adatból következőket tanuljuk: hogy a régi Mikóvár a XI-ik század második felében és így a székelyföldi szentléleki várral közel egykorban épült, hogy a *Mikó-Vára* és *Mikó-Újvára* nevezet ezen XI. századi *Mikótól* és nem Mikó Ferencztől ered, ki azt a XVII. század elején csak a régi Mikóvár rom-

¹⁾ Lásd az eredeti latin szöveget: *A nemes székely nemzet constitutiói. Pest. 1818. 287. 288. l.* — Igaz ugyan, hogy e székely krónika hitelessége ellen, melyet a fentebbi cím alatti oklevélgyűjtemény névtelen kiadója (Killyéni Székely Mihály erdélyi kir. táblai elnök) eléggé hibás átiratban és számos értelemzavaró hibával tett közzé, a magyar tudós társaság ülésében több mint egy év előtt Jerney János kétséget emelt s azt egyenesen koholmánynak nyilvánította: azonban ő bizonyosságaival az irodalom terén eddig föl nem lépven, e krónikát mind addig, míg annak valódi igazságáról magából a tartalomból merített meggyőződése czáfolhatatlan ellenokokkal le nem lesz rontva, bátor vagyok mint hiteles és őstörténetünkre nézve igen becses, bár másod kézbeli forrást használni, mint ezt előttem Kállay, Nagy Gábor, Kövály s legújabbban Benkő Károly tették.

jaiból építtette újra, s hogy ezen régi Mikóvár még 1533-ban virágzó állapotban volt, és így romlásának ideje ez év után, talán a János Zsigmond vagy Báthori Zsigmond alatti székely lázongások idejére, esik.

De utasítást találunk a Mikó családra nézve is, mely e krónika szerint a XI. században Csík székbe költözött s ott a nemzet megegyezésével örökséggel megajándékozott Mikó vitéztől eredve még 1533-ban főnállott. Találunk csakugyan e krónikában egy Mikó Annát, Sándor Péternek az összes Csík, Gyergyó, Kászon és a csángók első választott kapitányának nejét, ki János fiát 1411-ben szülte. Hogy azonban a XVII-dik századi Mikó Ferencz, kit Kunics és b. Mikola egy század mulva 1731-ben megjelent könyveikben bizonyosan csak mende-monda után írnak kocsisból tanács úrrá emelkedettnek, ugyanezen Csíkban régtől fogva birtokos Mikó-családból való volt-é? (mely esetben Benkő Józsefnek azon állítása, hogy ő Csík-Gyergyó- és Kászonban mint birtoktalan lett volna al- és később főkapitánynya s mint ilyen, hogy a gúnyt kikerülje, szerezte volna meg azon kis darab földet, melyre Mikó-Újvárat építtette, bizonyosan összedőlne), vagy a régi Mikóvárat megújító Mikó Ferencz a régi Mikó családtól különböző Mikó családból származott-é? (mely esetben ezen vár építőjének és újítojának neve csak véletlenségből egyeznék); e kérdések eldöntését csak a Mikó család leveleiből reményelhetnők.

XVI.

Az 1533-diki

SZÉKELY KRÓNICA HITELESSÉGÉNEK VÉDELME.

XVI.

Az 1533-diki székely krónika hitelességének védelme.

(Megjelent : Uj Magyar Muzeum. 1854. II. köt.)

Midőn az Uj M. Muzeum folyó évi III. füzetében gróf Kemény József úrnak ugyanezen folyóirat I. és II. füzetében „*Mikó-Ujvár emléke*“ cím alatt megjelent tudományos értekezésére azt a megjegyzést bátorkodtam tenni, hogy a Sándor-féle, vagy, mint mások nevezik, csíki székely krónika előadása szerint e várat, — melynek a XVII. század elején Mikó Ferencz által történt megújíttatása előtti főnálltát maga a tisztelt gróf úr is elismerte, — az 1063 körül Magyarországból kiűzött Mikó nevű előkelő nemes építtette, s hogy ezen régi Mikóvár ugyanazon krónika szerint annak szerkesztésekor 1533-ban is virágzó állapotban főnállott : el kellett készülnem, hogy az általam használt krónika hitelessége mellett, mely

annak 1796-ban történt napfényre kerülté óta a legújabb időkig gyakran s oly tekintélyes férfiak által kétségbe vonva s egyenesen tagadva, de érdemileg védelmezve mind eddig nem volt, ha szükség leend, szavamat emeljem. Arról ugyanis, hogy a t. gróf úr az említett krónikának ezen adatát ismerte s így azt önkényt éppen csak azért nem használta, mert hitelesnek nem tartotta, mindenkivel, kik a t. gróf úrnak a honi történelem mezején szerzett s bizonyított gazdag ismereteiről tudomással bírnak, legkissebb kétségem sem foroghatott fön, következésképpen a t. gróf úrnak ellenemben leendő felszólalására s egyúttal a székely krónika tagadott hitelessége felőli véleményének s azt támogató védveinek előadására bizton számolhattam. E számításomban s illetőleg reményemben nem is csalatkoztam; az Uj M. Muzeum folyó évi V. füzetében „*Az állítólag 1533-dikbeli székely krónikáról*” cím alatt ezen ellenem írt felelet csakugyan megjelent.

Örömmel, való örömmel vettem azt kezemhez, mert már magából e czimből lehetett látnom, hogy e feleletben az említett krónika hitelessége fogván szőnyegre hozatni, történetirodalmunk az én igénytelen megjegyzésem következtében egy értekezéssel gyarapodott, mely a kutfők nálunk még oly annyira szükséges bíráló vizsgálatának terén becses adatokat hoz napfényre; örömöm még inkább nőtt, midőn ez értekezés folytán a székely krónika hitelességének kérdését oly valódi tudományos vita méltó tárgyává láttam

emelve, melyben én, mint a tisztelt gróf úrnak irodalmi ellenfele, akár veszítsek, akár nyerjek, a hazai történetirodalom, — s ennek mivelése mind kettőnk egyedüli célja, — e krónika hiteles vagy koholt létének tisztába hozatala által minden esetre csak nyerni fog. E nyereséget tartva szemem előtt, őszintén megvallva, e vitában vesztesémet sem tarthattam volna valódi veszteségnek, miután ez esetben a való iránt fölvilágosítatva szívesen lemondtam volna tanulmányom mind azon eredményéről, melyet csupán magából ezen általam eddigi vizsgálataim után hitelesnek tartott krónikából merittem, és meritendőnek hittem, — különben sem foghatván szégyenemre válónak tartani, ha e vitában ily bő tudományú ellenfél irányában veszítendek : — azonban midőn az egész értékezést figyelemmel át meg átolvastam, bár ügyemnek lehető legrészrehajlatlanabb bírāja akartam is lenni, úgy éreztem, hogy még azok után, miket a t. gróf úr ellenemben eddig fölhozott, önérzetemet e veszteség terhe sem nyomhatja. Mert mindazon inkább csak látszó mint valódi, inkább csak tagadó mint tényleges ellenvetések, melyek itt a kérdéses krónika hitelessége ellen föl vannak hozva, mint azok részletes tárgyalásából kideríthetőnek reménylem, meggyőződésemet, melyet e krónikának régibb forrásokból történt szerkezete s éppen nem koholt volta iránt magából annak más kutatókkal összehasonlított tartalmából merittem, meg nem döntötték, de meg sem ingatták.

A tisztelt gróf úr ugyanis a nélkül, hogy a kétségbe vont hitelű krónikának mikor, mi célból, ki által s ki érdekében történt koholtatásáról legkisebb tényleges adatot mutatna föl, annak hitelessége iránt erősen kifejezett kétkedésének legfőbb súlyát azon körülményre látszik fektetni, hogy e krónikának sem 1533-beli példánya, sem bárminő hiteles másolata elő nem mutatható. Igaz, hogy azt mindnyájan csak abból a kiadásból ismerjük, melyet — mint a t. gróf úr kifejezi — ezen 1533-beli krónikának állítólag 1695-beli másolata után készült minden további hitelesség nélküli 1796-beli egyszerű másolatából 1818-ban akkori ítélőmester Kilyéni Székely Mihály eszközött, ki e krónikának említett másolatát, mely 1796-ban Zabolai nevű ügyvéd és Székely Márton által nyújtatott be az egykori erdélyi philohistoriai társulatnak, gr. Bánfi György erdélyi kormányzótól, — kinél az említett társulat jegyzőkönyvei és irományai 1817-ben megvoltak, — kikérte és függelékül „*A nemes székely nemzetnek constitutiói*“ című oklevélgyűjteményében (276—295. l.) közzé tette; igaz továbbá, hogy igen óhajtható volna, hogy ezen krónikának eredeti példányát vagy legalább az eddig egyedül ismert és használt 1796-diki másolatánál régibb, habár nem hitelesítve kiadott másolatát birhatnók, vagy ezentúl fölfedezhetnők: mert ez által nem csak minden gyanú annak 1796-ban föltételezett koholta felől eloszlanék, hanem kivált azért, mert így a jelenlegi szövegbe becsúsztott számos értelemzavaró hiba fölvilágosítását s megigazítását eszkö-

zölhetnők ; de csupán azért, hogy egy régibb másolattól bennünket a sors szeszélye mind eddig megfosztott, e krónikát már előlegesen koholtnak és hitelre méltatlannak jellemezve, elálljunk-e annak saját szeminkkel, saját ítélőtehetségünkkel való megvizsgálásától? mely bírálati vizsgálat, és nem a hiteles pecsét vagy átirat megléte vagy hiánya, győzheti meg a történetvizsgálót bármínemű történeti forrás tartalmának hitelességéről, alaptalanságáról vagy koholt-ságáról.

Hazai történetirodalmunk fejlődésére nézve valóban nem lehet eléggé fájlalnunk, hogy 1798-ban alig egy év múlva e krónikai másolat föltünte után, hazánknak akkori tudósai: gróf Batthyányi Ignác erdélyi püspök, Éder Károly, Mártonfi József, Katona István, Benkő József és Beregszászi Pál az említett philohistoriai társulat által annak bírálati átvizsgálására megkéretve, a helyett hogy az előtők kétes hitelűnek tetsző kézirat valódi czáfolásába ereszkedtek s így annak hitelre méltatlanságát bizonyították volna, e krónika kiadását, bár tartalmát *nagyon érdekes*-nek magok is elismerték, elhalasztandónak vélték, mivel, mint magokat kifejezik, „sok olyas mondatik benne, mi *nagyon furcsa* (!) és a miről régi hiteles historikusaink még *álmukban sem emlékeztek*, s mivel ugyanezen *nagy figyelmet érdemlő* krónikának még holléte sem tudatik.“ Ha ezen vélemény — melyet bíráltnak csakugyan nem mondhatunk, s mely maga magával sincs eléggé öszhangzásban, a kérdéses krónikát egy-

felől nagy figyelmet érdemlőnek s tartalmát nagyon érdekesnek, másfelől ugyanazt nagyon furcsának és meg sem álmodottnak mondván, — a derék buzgalmú Aranka Györgyöt, ki e krónikát magyarra fordította s az „erdélyi magyar nyelvemvelő társaság“ munkáinak második darabjában rögtön ki akarta adni, ez eléggé nem dicsérhető szándékától vissza nem tartóztatja : úgy a bíráltnak hihetőleg még a mult század végén sikerült volna ezen akkor élénk érdeket ébresztett krónika hitelességét megvitatni, s a kérdést, melyet nekünk csaknem 60 év múlva mintegy újból kell föllevenítenünk, talán szerencsésen el is döntení. Aranka fordítása világot nem látván, az érdek e krónika iránt annyira megszűnt, hogy annak Székely Mihály által eszközölt 1818-diki kiadása tudósaink méltányos figyelmét egész 1831-ig, és így a hallgatás hosszú 20 éve után ismét 12 esztendeig, magára nem vonhatta, mi bírálati történetirodalmunk akkori fejletlenségének nem csekély bizonyítványa.¹⁾

¹⁾ Létezik-e még, s ha létezik, hol lenne keresendő Aranka-nak itt említett fordítása? e kérdést nem csekély nyomatekúnak kell tekintenem. Mert miután a t. gróf úr értekezéséből, — mely a székely krónika történetére 1796—1833-ig annyi valóban becses s némely részben csak általa ismert adatot hoz, — meg kell győződünk, hogy mind azok, kik e krónika felől eddig nyilatkoztak, egyedül az 1796-ki másolatot, az e fölött vitatkozók pedig, mint Hilibi Gál János, Kállay Ferencz és N.-Ajtai Kovács István csak az 1818-ki kiadást ismerték : Aranka fordítását, mely az 1796-ki másolat után mindjárt készült, anynyiban mindenesetre nyereségnek tarthatnók, mert csak ezen

Mit Aranka e krónika magyar fordításának közzétételével tenni szándékozott, annál még többet s hasz-

fordítás nyomán is a szöveget, melybe a későbbi gondatlan nyomtatáskor számos pontozási és sajtóhiba csúszott, ezektől helyesen megtisztíthatónak reménylhetnők. — A mi magát ezen krónika másolatát illeti, arra nézve, hogy az még tavaly létezett, sőt használva is volt, kétségünk nem lehet; miután azon hasonmások közt, melyek *Benkő Károly*-nak Kolozsvárrt tavaly megjelent *Csik, Gyergyó és Kászóni szék leírások* című munkájához mellékelve vannak, ezen krónikából is van egy pár görög szó, mint melyek betűjegyeit szerző szerint a nyomdában hiven utánozni nem lehetett, hasonmásban közölve. Csak az a kérdés, mily kéziratból vannak e hasonmások véve, az 1796-dikiből-é, mely mint gr. Kemény József úr értekezéséből tanuljuk, vagy Kilyéni Székely Mihály testvérének Székely Jánosnak fiánál, vagy a bonczidai gr. Bánfi-féle könyvtárban létezhetik, vagy pedig valamely régiebből? Magánál Benkő Károlynál, ki munkájában e krónika adatait hitelesen használja, erre nézve mi fölvilágosítást sem találunk. Én, midőn e hasonmások figyelmemet megragadták, igen hajlandó voltam binni, hogy Benkő Károly, ki Csik széket igen alaposan ismeri és leírja, e krónika másolatához ott helyben talán a csíki birtokos Sándor család vagy Csik-Szereda város levéltárából jutott, miután az eredeti 1533-ki krónikának 1695-ki másolata éppen Csik-Szereda városában készült: de újabban fölvilágosítatván, hogy minden e tekintetben tett régiebb nyomozások, melyeknek kétségen kívül Csik-Szereda levéltárára is kellett terjedniök, hasztalanok voltak, e hitemben ingadozni kezdettem. Szabad legyen azért Benkő Károly urat a tudomány érdekében nyilvánosan fölkérnünk, legyen szíves mulasztását utánpótolva említett hasonmásainak forrását megnevezni, s így a legbizonyosabb utasítást adni az iránt, hogy az általa használt másolat, mely e krónikának oly igen szükséges új és hibátlan bírálati kiadásához csaknem nélkülözhetetlen, jelenleg hol létezik?

nosabbat volt teendő a felejtethetlen érdemű történetbuvár, Benkő József. Ő ugyanis 1797-ben gr. Bánfi Györgyhöz intézett levelében ezen általa igen tanulságosnak vallott nagy becsű historiai kincsnek kiadásához fölvilágosító jegyzetekkel járulni is szívesen ígérkezett. Fájdalom azonban ő is azon nézetben volt, hogy míg az eredeti példány vagy annak hiteles másolata elő nem kerül, a kiadást halasztani kell, mert, mint magát kifejezi, „ettől függ minden“, s miután reménye ezek előkerülése iránt meghiusult, a kiadás nem sikerülvén, ígért jegyzeteinek közlése is, melyek ezen krónika hitelességének megalapítására bizonyosan utat törendők lettek volna, történetirodalmunk nem csekély veszteségére végképen elmaradt ¹⁾).

Ugyancsak a külső alaki hitelességet sürgette Kállay Ferencz is Hilibi Gál János ellen a székeleyek régi alkotmánya iránt 1831-ben folytatott vitájában, egyebek közt mondván: „ki érti meg jól az 1533-beli krónikát, hol van annak az authentiája bebizonyítva“ ²⁾).

¹⁾ Benkő József ezen 1797-diki levelére, melyet a t. gróf úr még 1817-beli jegyzeteiből közöl, mellesleg megjegyezhetjük, hogy az abban foglalt ítélet e krónika becséről nincs elég összhangzásban azzal a véleménynel, melyet a főntebb említett több tudósok s köztök Benkő maga is ez iránt a t. gróf úr főntebbi közlése szerint ugyanezen időtájban nyilvánítottak. E szerint már a múlt század végéről Aranka Györgyön kívül Benkőt is bátran azok közzé számíthatjuk, kik e krónika tartalmának valódi becsét elismerték és kellően méltányolták.

²⁾ Igen sajnálom, hogy Kállaynak ezen értekezését, mely az 1831-ki *Nemzeti Társalkodó* 22. számában jelent meg, vala-

A mi az első ellenvetést illeti, ez a hitelesség kérdése nézve koránt sem dönt, mert abból, hogy valamely régi iromány némely helyei a többszöri nem eléggé gondos és értelmes másolás s még kevésbé pontos nyomtatás, valamint a régibb kézirat szakadozott részeinek hibás összeillesztése miatt, mint ezt a székely krónikára nézve alább kimutatom, nehezen érthetővé vagy érthetlenné lett is, éppen nem következik, hogy az egész iromány hamis és koholt legyen, s hogy az ily irományban annak, a mi érthető, se adhassunk hitelt, ha különben az hitelesnek bizonyítható. Ennyi súlyt az authentiának maga *Kállay* sem tulajdonított, mert még mielőtt annak bizonyítását követelte volna, 1829-ben „*A székely nemzet eredetéről*” írt munkájában 80. lap, a székely krónikának *rabonbán*, *gyula* és *horkáz* hivatalneveit maga is hitelesekül vette, sőt ezek között az elsőt, mely köz tudomásra egyedül e kérdéses krónikában található, maga is értelmezni és fejtegetni törekedett.

mint Gál Jánosnak erre adott feleletét ugyanezen folyóirat 1832-ki 1. számában, mint szinte N. Ajtai Kovács Istvánnak e krónika hitelessége mellett előadott bővebb védveit (*Nemz. Társ. 1833. évf. 20. sz.*) nem ismerhetem, s illetőleg nem tárgyalhatom. Mihelyt ezek iránt a t. gróf úr által útasítva valék, azonnal kerestem e folyóirat ez évi folyamait Pesten a nyilvános és használható könyvtárakban; az egyetemében, a m. tudós. társaságében és a nemzeti casinóében: de bár mindegyikben van e folyóiratnak néhány utóbbi évfolyama, az 1831—1833-diki évfolyamokat, vagy csak ezek valamelyikét is, egyikben sem találhattam.

Hogy csakugyan az annyiak által követelt alaki hitelesség, régi hiteles átírat, hivatalos pecsét megléte még magában valamely régi, eredeti vagy másolt iromány tartalmának hitelességére nézve éppen nem dönt, valamint ellenkezőleg ezek hiánya, mint a t. gróf úr értekezéséhez függesztett szerkesztői jegyzetben a régi remekírók, sőt magok a szent könyvek codexeire tett helyes észrevételből kitűnik, magában valamely régi írat valódiságát éppen nem teheti kétséggessé, erre nézve maga a t. gróf úr értekezése szolgáltat legvilágosabb bizonyságul használható adatot, midőn engem a korlátlan vak hiteltől óvni akarna a közönségesen koholmánynak elismert Eszterházy-féle oklevélre figyelmeztet. E töredékben idézett oklevél, melyet I. Leopold király Galantai Eszterházy Pál részére 1687-ben kiadott, hiteles pecsét alatt a legtörvénytörőbb alakban kelt, és így magának az oklevélnek authentiájához kifogás nem férhet: de tekintsük csak birálatilag magának a közlött töredéknek tartalmát, s abból azonnal tisztában kell lennünk, hogy ez oklevél idézett töredéke nem egyéb koholmánynál, még pedig igen is ügyetlenül szerkesztett koholmánynál. Abban az Eszterházy család eredete, mely köz tudomás szerint hazánk történeteiben még a mohácsi vész után is jó idővel kezd föltűnni, az állítólag 996-ban megkeresztelkedett *Estorastól* föl *Attiláig*, ettől a Kr. urunk idejében élni mesélt scythiai nagy fejedelem *Oposig*, ettől ismét *Hunorig*, *Nimródig* s az özönviz után a világ első monarchájáig *Noéig* szakadatlan rendben

szépen föl van víve, még pedig az oklevél kifejezése szerint „testantibus et antiquissimis historiarum monumentis, et irrefragantibus archivorum scriptis“ van fölvíve: de ha első pillanatra nem látnók is, hogy e nemzedékrend Árpádnak a XV. századi Túróczinál olvasható leszármaztatási rendéből van némi ferdítésekkel kiírva, nem kellene-e a józan birálati észnek már maga e nemzedékrend szerkesztése s való gyanánt árulása fölött nevetségre és szánalomra fakadni? E nemzedékrend valóban komoly birálat tárgya nem is lehet. De ha csak magát az itt állítólag a X-dik században élt *Estorast* tekintjük is, nem tűnik-e azonnal szemünkbe a koholó ügyetlensége, ki a helyett, hogy az *Eszterházy* családot bármily régi korban a csallóközi *Eszterháza* helységgel hozná kapcsolatba — mint az valósággal van is — sokkal nagyobb dicsőítés kedvéért egy Pállá keresztelkedett *Estoras* vitéztől származtatja? Hiszen ha ily ügyetlen koholásnak hitelt bírnánk adni, akkor miért ne tehetnők föl, miért ne hihetnők, hogy a *Dávidházi*, *Illésházi*, *Félegyházi* stb. nevű családok nem hasonló nevű birtokaiktól, hanem valamely ős *Davidas*, *Illesas*, *Felegghas* nevű pogány hőstől erednek?

Ime a tárgyalt eredeti oklevél királyi pecséttel a leghitelesebb alakban van kiadva, és még is mind azon tudósainkat, kik a székely krónika igazolására a hiteles külalakot sürgették és sürgetik, úgy hiszem igen meg fognám sérteni, ha föl merném rólok tenni, hogy ezen oklevél említett adatait történeti valók gyanánt

képesek lettek volna elfogadni. Ha én ezen vagy más ehhez hasonló koholmány felől nyilatkoztam volna úgy, mint a kérdéses hitelű székely krónikáról, hogy t. i. azt „mind addig, míg annak valódi igazságáról magából a tartalomból merített meggyőződéselem czáfolhatatlan ellenokokkal le nem lesz rontva, bátor vagyok mint hiteles és őstörténetünkre nézve igen becses forrást használni“, akkor, s akkor igen is méltán sújthatnának engem Mabillonnak a tisztelt gróf úr által ellenem fölhozott szavai: „Historiae studio plerumque nimia illorum obest credulitas, qui quidquid literis consignatum vident, illud et verum esse reputant.“ Jelenleg nem mondom ugyan lehetetlennek, hogy meggyőződéselem alapokait ezután fölhozandó erősebb ellenokok meg ne ingathassák, s ez esetben előre köszönetemet nyilvánítom bárkinek, ki tévedésemben megigazítva jobbra tanítand: de alább kifejtendő védveimből reményilem annyi legalább ki fog világosodni, hogy *vak s korlátlan hitel* vádjától jó lélekkel szabadkozhatom.

A mi a külalaki hitelesség tekintetében az eredeti okiratokra vagy emlékekre nézve áll, még inkább áll azok hiteles átírataira. Itt hiteles pecsét legfőlebb csak annyit bizonyít, hogy a másolt okirat ez vagy amaz évben valósággal az átírók elé terjesztetett; de hogy annak tartalma igaz vagy hamis, sőt maga az előadott eredeti okirat való vagy koholmány-é? csak a tudományos bíráló döntheti el. Ennek igazolásául elég lesz csak egy példát fölhoznunk. Gr. Batthiányi

Ignácznál (*Leges Eccl. I. köt. 441. s köv. l.*) s utána Fejéernél (*Cod. Dipl. I. köt. 472. s köv. l.*) közölve van egy világosan koholt oklevél, mint ezt magok a kiadók is megjegyzik, mely szerint I. László király 1092-ben Mattai Visa Mártont, ki az I. András korabeli Vata-féle zendüléskor az ország nagyjainak a keresztyénség és pogányság fölötti mesélt szavazásakor oda nyilatkozott, hogy a keresztyénség etiam invitis omnibus fiat *visa*, s ezért az őt gúnyoló pogány párttól kapta előbbi *Kund* neve helyett a *Visa* nevet, Jajcza várral s annak vidéke fölötti örökös kapitánysággal megajándékozta volna. Eltérve e nevetséges szójátékra alapított névcserétől, nem tárgyalva azt a képtelenséget, hogy, mint ez oklevél mondja, ezen *Visa* ősei oroszán czimeröket Attilától szereztek volna, maga a *Visa* szójáték bővebb támogatására fölhozott *Corvinus* nevet *cor* és *vinum* szavakból fejtegető szójáték, egyéb itt bővebben nem említendő körülmények nélkül is, teljesen meggyőzhet bennünket arról, hogy ez oklevél koholt, s valószínűleg Hunyadi (Corvinus) Mátyás király korában koholtatott. És még is, mint gróf Batthiányi a Dobai Székely Sámuel gyűjteményéből közli, ez oklevelet a *pozsonyi káptalan 1635-ben hiteles átiratban kiadta!*

Csak e két példából is eléggé bebizonyítható, miszerint valamely régi emlék tartalmának igazolására az eredeti vagy hiteles átirat meglététől Benkő szerint nem *függ minden*, sőt éppen ellenkezőleg a va-

lódi tudományos birálattól *minden*, az alaki hitelességtől pedig *semmi sem függ*.

Igaz, hogy a tisztelt gróf úr nem akarva bár senkit sérteni, mellesleg azt az észrevételt is teszi, hogy a székely krónikának némilegi atyafisága vagyon az Eszterházy-féle koholt oklevéllel: de indokait, melyek őt e gyanújának kimondására bírták, egy szóval sem érinti. A gyanú egyébiránt e krónika koholtsága felől mindjárt annak föltünte után keletkezett, legalább Aranka Györgynek, a magyar nyelvmivelő társaság titoknokának, ugyanezen társaság 1797-diki szeptember 4- és 5-én tartott gyűlésében fölolvastott jelentéséből, melyet erdélyi tudományos körútjáról tön, e gyanút kiolvashatjuk. Abban ugyanis Aranka jelentvén, hogy Topliczán Sándor Ignácznál a kérdéses krónika iránt nyomozódott, s ettől megértette, hogy az, valamint a székely nemzeti áldozó pohár is, rokonánál Sándor Zsigmondnál van, egyebek közt azt mondja, hogy „másoktól, kik azt a poharat látták, tudakozódván és jól végére menvén, azoknak szavok után úgy találta, hogy mind az irás mind a számok (t. i. „Petrus Sándor 1412.“) a poháron újak, csak mostaniak, éppen nem a XV. századbeliak, és gyanú vagyon, hogy az ifjú Sándor Zsigmond írta reá, ki az ilyen szemfényvesztések próbájától nem idegen.“ Továbbá ugyanezen jelentésben említi Aranka, hogy Fejéregyházán Sándor Zsigmond felől tudakozódván, „gróf Haller Zsigmond úr, a grófné és praefectus Fodor úr erősítik, hogy a Sándor Zsigmondnál lévő

szerecsendió-poharat s a rajta lévő írást „Petrus Sándor. 1412.“ látták s jól megnézték, és az írás, betű, szám, mindenik új, nem a XV. századbéli, és Sándor Zsigmond úrnak némely apró szemfényvesztésre való hajlandóságát s tehetségét dicsérik.“¹⁾ Azonban Arankának e tudósítása csak mások előadásán, nem saját vizsgálatán alapszik, s így nekünk mind addig, míg e maig is létező pohár, valamint annak fölirata, tudományosan megismertetve s hív hasonmásban közölve nincs, a fölirat hamisságáról s ennek következtében a krónika koholtságáról és Sándor Zsigmond állított nyegleségéről ítéletet hoznunk nem lehet, hacsak annak a hibának nem akarjuk magunkat kitenni, hogy saját vizsgálódás nélkül ítéletünket mások nem eléggé indokolt ítéleteire alapítsuk. Csupán ezek alapján, és minden netalán fölmerülendő bővebb tényleges adatok nélkül, valóban nem tarthatjuk e krónikát Sándor Zsigmond vagy más által a Sándor család dicsőítése érdekében koholtnak, kivált ha majd értekezésem folytán látandjuk, hogy azt néhol érthetetlennek, néhol tévedve szerkezettnek igen, de koholtnak egyáltalában nem ítéldhetjük.

A mit a józan historiai kritika alkalmazására nézve nem csak régi dolgokról szóló, hanem egykorú, sőt szemtanú írók adataira nézve is a t. gróf úr ta-

¹⁾ Ez érdekes köruti jelentést kiadta *Vass József, Adalékok Erdély kiadatlan történetíróihoz* című közleményében, *Új-Magyar Múzeum* 1854. évf. V. füz.; az idézett szavak olvashatók ugyanott 415. és 420. 421. lap.

nácsol, igen helyesnek ismerem, s e részben kimondott igaz elveit a székely krónika tartalmának bírálati tárgyalása közben törekedni fogok tőlem kitelhetőleg alkalmazni. Arra az idézetre nézve azonban, melyet a t. gróf úr Josten Jakabnak 1652-diki útleírásából fölhoz, megjegyezhetjük, hogy az abban előforduló néphiti meséket a vízi emberről stb. nem mondhatjuk szemtanúi adatoknak, miután szerző magát így fejezi ki, hogy Erdély vizeiben „*siehet man Wasser Menschen*“, s mindjárt alább mondja, hogy az erdélyi magyarok *beszélők*, miként lehet e vízi emberektől menekedni. És így az itt elsorolt mesei adatok valódiságát józan bírálattal elismerni nem lehet ugyan: de a magyar néphit s az ősmagyar mythologia nyomozójára nézve e mesei adatok, melyeket a t. gróf úr ezen szerinte csak bibliographiai és semmi egyéb becsű könyvből idéz, valósággal használható s minél régiebb annál becsesebb tudósításokat nyújtanak.

A külalaki hitelesség hiányán kívül második, s ez már komolyabbnak látszó, ellenvetés a kérdéses krónika hitelessége iránt az, hogy abban, mint a múlt század végén élt tudósaink magokat kifejezik „sok olyas mondatik, a mi nagyon furcsa, és a miről régi hiteles historikusaink még álmukban sem emlékeztek“, mit a t. gróf úr helyesebben így fejez ki, hogy „abban sok meglepő, és más hiteles írókkal némelykor éppen ellenkező állításokra akadunk.“ Mik azon furcsa s meg sem álmodott, vagy meglepő adatok, részletesen mind eddig kimutatva nincs, és így azok részletes tárgyalá-

sába nem ereszkedhetem; úgy hiszem azonban aligha csalatkozom, ha ezek alatt a székelységnek a kereszt-
iység előtti ősvallási szertartásairól, a székely nem-
zetnek a magyar királyok, különösen az I. Béla alatti
változtatások előtt létezett sajátos önkormányzati
szerkezetéről s birtokviszonyairól szóló tudósításokat
gyanítom. Mielőtt ezeket a krónika részletes bírálata
közben fejtegetném, szabad legyen az általánosságban
fölhozott ellenvetésre nekem is csak általánosságban
megjegyezni, hogy csak azért, mert valamely régi iro-
mányban sok, első tekintetre furcsa vagy meglepő, s
általunk vagy más régi történetírók által meg sem
álmodott dolog fordul elő, azt koholmánynak ítélve
mellőznünk nem lehet, kivált ha a józan bírálati elvek
alkalmazása után föltehetjük, hogy más régi írók azon
még régibb dolgokról kellő tudomással nem bírhattak,
s azokat megírni érdekében és irányukban nem fe-
küdt; míg ellenben a kérdéses iromány szerkesztője
előtt mások által addig használatlan források feket-
tek, melyeket ez fölhasználni érdekeseeknek tartott. Így
áll pedig nézetem szerint a dolog a székely krónikára
nézve. Hazai legrégibb történetíróink (a külföldieket e
tekintetben bízást mellőzhetjük) a XI. századi név-
telen jegyző, a XIII. századi Kézai s ennek követői,
valamint középkori legendáink írói, kik különben is
mind a székely földtől távol, királyaink körében, a
székely ősvallás és belkormányzat átalakítása után
éltek és irtak, e tárgyakról saját tapasztalásuk után
eléggé ismerettel nem bírhattak, és sem Magyarhon tör-

ténetét, s ezt is csak rövid vázlatban tárgyaló munkáik céljában, sem mint keresztyén papoknak érdekekben nem feketett a távol székely nép kihalt ősvallását s megszűnt ősi kormányserkezetét nyomozni és leírni. Különben is mily gyér tudósításokat találunk ezeknél nem csak a kis székelyföld, hanem az egész Erdély korukbeli beléletéről is, melyről pedig tudomással bírniok sokkal könnyebb lehetett. Ellenben ha józan bírálat után nem találandjuk hihetetlennek, sőt némi részben igazolni is képesek lehetünk, hogy a székely krónika szerkesztői előtt régi, s közel egykorú, székelyföldi irományok feküdtek, csudálkozhatunk-é, ha ezek nyomán abban sok meglepőt és más írókban nem olvashatót találunk, s nem inkább nyereségnek kell-é ez adatokat tartanunk, habár más régi írók által nem támogattnak is, (mi a székely krónikára nem egészen áll), de különben olyanok, hogy sem a történettudomány bizonyos tételeivel, sem magával a józan észszel összeütközésben nincsenek? Benkő József igen helyesen éppen azért nyilvánította e krónikát igen becses és nagyon érdekesnek, mert, mint a t. gróf úr által közlött levelében mondja: „sok olyast is tanúlt belőle, a mit eddig nem tudott s nem is tudhatott“, és éppen azért ajánlotta kiadatását (ha t. i. az általa is sürgett eredeti vagy hiteles átirat elő fogott kerülni) „mert sok olyat is láthatunk benne, a minek egyéb krónikáinkban még nyomára sem akadhatunk.“

De a t. gróf úr szerint vannak e krónikának némely állításai, melyek más hiteles régi írókka el-

lenkeznék. A tudomány érdekében igen óhajtható e méltó figyelmet igénylő nyilatkozat alapokainak közzététele. Mert a mit e részben Kállay Ferencz 1831-ben a székely krónikát mesének vitatva mond, hogy t. i. „az 1818-diki (Székely Mihály-féle) gyűjteményben befoglalt sok országos végezések és törvényes ítéletek meg-megannyi megczáfolásai a mesének“, előttem, ki Kállaynak netaláni több erősségeit nem ismerhetem, magában véve éppen nem látszik nyomatékosnak. Mert nem látom át, hogy az ezen gyűjteménybe foglalt oklevelek és végzések, melyek között a XIII. századból (1289-ből) csak egy, a XV-ből csak három, a többi pedig a XVI—XIX. századból van, s melyek mind az ezen kori székely törvényeket, jogviszonyokat és történeteket tárgyalják és világosítják, hogyan czáfolhasák mesévé a székely krónika sokkal nagyobb részének azon adatait, melyek a XIII. század előtti székelyföldi történetekről, vallásos és polgári viszonyokról szólnak. Hiszen e nyomtatásban 20 lapot tevő krónikának csak mintegy 3 utolsó lapján vannak 1289. utáni többnyire csak családtörténeti adatok, melyeket pedig, ha az említett oklevelek nem érintenek, de bizonyosan nem is czáfolnak.

A mennyiben a t. gróf úr némi súlyt látszik arra az állításra fektetni, hogy a kérdéses krónikát „még néhai tudós Horvát Istvánunk sem merte nyíltan védelmezni“, elégnek hiszem megjegyezni, hogy az ő e tekintetbeli tartózkodása, sőt netaláni kétkedése sem menthetne föl bennünket e krónika tartalmának

birálati vizsgálatától, mit egyébiránt a t. gróf úr is ajánl; de különben is úgy vélem abban mindnyájan megegyezhetünk, hogy Horváth István roppant olvasottsága, bámulandó szorgalma és túlzásig vitt buzgalma mellett még őstörténetünk igen sok tételére nézve hagyott tért a jövő kornak vizsgálólag működni, míg más részről nála, hogy csak *Rajzolatok a magyar nemzet legrégibb történeteiből* című munkáját említsem, az ő képzeletében született ősmagyar világi történetek kimondott de nem bizonyított és soha nem is bizonyítható tételei olyanok, hogy azokat birálati történetirodalmunk s nyelvészeti ismeretkörünk jelen állásában senki közzülünk többé nem fogja védelmezhetni. Horvát István hallgatásánál nem nagyobb nyomatékú Jerney János ellenmondása sem, ki e krónikát állítólag alapos okokból koholmánynak nyilvánította; mert azon okok, melyek e nyilatkozatnak alapjául szolgáltak, bár közlésöket Jerney *Magyar őstörténeti Tanulmányok* című munkája programjában ígérte, mind eddig ismeretlenek, és így azok alaposságáról még most nem ítélnénk.

Nem marad e szerint e krónika hitelességének vagy koholtságának földerítésére egyéb útunk, mint annak tartalmát birálatilag átvizsgálni. A t. gróf úr is a tartalom egyes tételeinek hitelességét csak ez úton nyilvánítja igazolhatónak, fölszólítván engem, mint a ki e krónika hitelessége felől meggyőződésemet nyilvánítottam, „vessem össze annak egyes beltartalmát Nestornak legújabb és illusztrált kiadásával, a byzan-

tinusokkal s muszka és lengyel hiteles egykorú írókkal“, hozzá tévén, hogy akkor átlátandó: „minő bajos az állítólag 1533-beli krónikának mindenütt határtalan hitelt adni.“ A t. gróf úr e rám nézve megtisztelő fölhívásának engedni kötelességemül véve megkísértem e valóban nem éppen könnyű föladatot, mennyiben erőm és az általam használhatott segédforrások engedik, lelkiismeretesen teljesíteni, s szerencsémnek fognám tartani, ha a tisztelt gróf úr kételkedését a tartalom minél több tételének hitelessége vagy legalább nem koholtsága iránt eloszlatnom sikerülhetne. Előre nyilvánítnom kell azonban, hogy én e krónikának, valamint általában mindennemű történeti forrásnak, „mindenütt határtalan“ és „korlátlan hitelt“ sem magam nem adok, sem más által adatni nem kívánok; minek bizonyságául föladatom teljesítése közben ügyekezni fogok e krónikának a szerkesztők nem elég avatottsága miatti téves tételeit kimutatva egyszersmind e tévedések alapját is nyomozni és kideríteni.

Bizalmat és ösztönt nyújt nekem e munka fölvállalására és megkísértésére az a körülmény, hogy bár a t. gróf úr Gál János védveit az említett krónika *általános* védelmére nem elégségeseknek nyilvánította is, de Nagy-Ajtai Kovács Istvánnak több kritikával, alaposabb historiai jártassággal és készüllettel dolgozott némilegi védelme által annak csak egyetlen egy rövid töredékét, de ezt mégis csakugyan igazoltnak elismerte¹⁾,

¹⁾ Szabad legyen itt a honi történettudomány érdekében szíves ohajtásunkat kifejeznünk: bár hazánk említett s méltán

és így föl kell tennünk, hogy a t. gróf úr e krónikát Jerneyvel egyenesen koholtnak nem tarthatván annak egyéb részeiben való igazolhatását kétségbe vonhatja ugyan, de határozottan tagadni bizonyosan nem akarja.

Az előrebocsátott általános védelem után áttérek tehát a székely krónika részletes védelmére. Ebben először előadom azon okaimat, melyek engem meggyőztek arról, hogy ez iromány nem 1796-ban, nem a Sándor család dicsőítése érdekében koholtatott, s hogy annak eredetije 1533-ban valóban régi forrásokból szerkesztetett, azután pedig a tartalom egyes részleteit bírálat alá véve bizonyítani töreksem, hogy azok bár meglepők, sem általában nem hihetetlenek, sem régi hiteles írókkal s a történettudomány tényleges adataival összeütközésben nincsenek, de sok részben ezek által közvetve vagy közvetlenül támogathatók.

Legelső s legfontosabb kérdésül merül föl e krónika bíráló vizsgálója előtt: nyújt-e annak tartalma kétségtelenül meggyőző jeleket arra nézve, hogy e krónikát ámtásból koholtnak ismerhessük és ítélhessük: vagy ellenkezőleg nincsenek-e abban ezen többek által erősen kifejezett gyanú eloszlatására teljesen érvényes bizonyosságok? Mint föntebbi tárgyalásunkból

tisztelt történetbuvára, ki mint 1833-ban írta „íveket elborító bizonyítványokkal mutogathatja e székely historiai kivonat hitelességét“, hivatalos elfoglaltatásai mellett szakaszthatna magának időt e méltán igen becseseknek reménylett bizonyítványok közzé tételére. Nem lehet kétségem, hogy ezen közlemények az én netalán magában gyenge kísérletem eredményét multhatatlán növelnék s azt a siker koszorújával tetőznék.

kitűnik, a koholás, állítólag a Sándor család érdekébeni koholás, gyanúját mindeddig, legalább tudtomra, senki kétségtelenül alaposoknak elfogadható tényleges erősségekkel nem támogatta, s miután ily erősségeket annak gondos áttanulmányozása közben magam sem voltam képes fölfedezni, biztos reményem van, hogy az ellenkező bizonyítására fölhozandó védveimnek elismertetést szerezhetek. E védvek következők:

Ezen krónika latin szövegében több görög szó jön elő, melyek bár a többszöri értetlen másolás következtében eredeti alakjokból többé kevésbé ki vagy-nak vetkeztetve, nagyobb részben értelmökre visszavihetők, s mint részletes fejtegetésökből mindjárt meglátjuk, arról tesznek bizonyosságot, hogy e krónika szerkesztői előtt az általok használt latin irományok közt görög kéziratok, egyenesen a székely földön írt görög kéziratok, vagy legalább ezek kivonatai feküdtek. Múlhatatlan szükségesnek tartom e görög betűkkel írt görög szavakat, melyeket hihetőleg érthetetlennek véve tudtomra eddig senki nem fejtegetett, egyenként megvizsgálva, mennyire tehetem, értelmezni, s azok értelméből az eredeti görög iratok korára és tartalmára is némi következtetést megkísérteni.

Mindjárt a krónika harmadik lapján (Killyéni Székely Mihály gyűjteményében 278. l.) olvassuk, hogy (Uopolet) „*translato calice adducto adhuc e Scithia ab αναχαρτ φηδοφο* (qui in Patria sua dum Graeco ritu cum illo sacrificaret, a Fratre suo interfectus esse dicitur stb.) et administrante sacrificio in aedibus post

Terram Vacsárk moritur.“ Hogy itt a görög betűkkel írt szavak alatt Anacharsis scytha bölcse neve értendő, a rekesztékben álló szavakból kétségtelen, miután Anacharsisnak testvére által ekként történt megöletéséről Herodotus, Diogenes Laertius, Strabo s utánok többen bőven emlékeznek: de kitűnik az magának a krónikának legelső lapján (*e. h.* 276, l.) álló szavakból is, melyekben a székely nemzeti áldozó pohár első birtokosául *Anachoharim Schitharum Nabon Philein* (helyesen: Anacharsis Scytharum Philosophus) említetik. Valamint a φιλοσοφο szóban a φιλόσοφος-ra könnyen rá ismerhetünk,¹⁾ úgy a *Scytharum Nabon Philein* szavak helyébe *Scytharum Philosophust* annyi-
val inkább bátorkodhatunk olvasni, miután a latin betűkkel írt *Philein* szóban a görög φιλεῖν = szeretni igére, az összetett φιλόσοφος szó egyik alkotó gyökére, lehetetlen nem ismernünk, az érthetetlen *Nabon* szóban pedig annak másik alkotó részét a σόφος (bölcse) szó eltorzítását gyaníthatjuk.

Ugyancsak az említett harmadik lapon találunk még két hasonlóan eltorzított ὄροττοτιρ és ὄροκηστικός görög melléknevet, melyeknek értelmét azon összefüggésből, melyben a szöveg latin szavaival adatnak, legbiztosabban *víz tisztelő* és *vízimádóra* vélem magyarázhatni. A két hely így áll: „Introducta Religione

¹⁾ Abban a hasonmásban, melyet Benkő Károly, Csík, Gyergyó és Kászonszékről írt munkája végén közöl, e szóban a legközelebbi betű alakja a görög σ (sz) betűhöz különben is inkább hasonlít mint a δ (d) betűhöz.

Christiana Filius Uopoleti ὕδροττοτιρ in valle Soos-Mező profigatur;“ valamivel alább : „non multo post Rabonbano minor Gyula Almos ὑδροκηστικός deficiente a Religione Christiana . . . Siculos Christianos persequi coegit.“ Mind két helyen a keresztyénség ellen küzdő székely főnökökről van emlékezet, kiknek melléknevei gyanánt az ős pogány vallásra vonatkozó *vízisztelő* és *vízimádó* melléknevek a legtalálóbban alkalmazhatók. Arról első pillanatra nem lehet kétségünk, hogy mind a két kérdéses görög szó összetett melléknév, melynek első része ὕδρο, — miként az a ὕδωρ (víz) szóval képzett összetételekben, mint *hydrographia*, *hydrotechnica* stb. maig is divatos, — *víz*et jelent, az utóbbi alkatrészekben pedig valami külön gyökből képzett melléknév értelmének kell lappangani. E két gyöktől én a ὕδροττοτιρ és ὑδροκηστικός összetett szavak utolsó részeiben a τίω (tisztelek) és εὐχομαι (imádok, εὐχή = ima) gyökeket vélem, miszerint ὕδροττοτιρ tulajdonkép ὕδροττο (a ὕδωρ szokásos ὕδατος második ejtése helyett összetételileg használva) τίων, vagy talán ὕδροτιμηφόρος, azaz : *vízisztelő*, a ὑδροκηστικός pedig helyesen ὕδρο-εὐκηστικός, az az : *vízimádó* értelemre volna visszavihető. Annyival inkább merek pedig e nézetemhez ragaszkodni, miután tudjuk, hogy az ős magyar vallás szertartásainak, — melyekre kell vonatkoznunk az összefüggés szerint ezen elrontott görög szavaknak, — a víz tisztelete egyik lényeges alkotó részét képezte; mire nézve elég legyen olvasóimat Ipolyi jeles Ma-

gyar Mythológiájának erre vonatkozó cikkére utasítanom.¹⁾

Van még ugyan e lapon egy pár szintén elrontott görög szó, melyek értelmét azonban meghatározni nem merészkedhetem. A szöveg szerint Apolt vízimádó fia, ki a Sósmezőn (Csíkban) a keresztyénség elleni harczban megveretett és Magyarországra bújdosott, „adducta uxore Victoria nominata Regis Thraciae εως καυδαρις Magor — — — recuperat honorem Rabonbani.” Hihetőleg e szavak alatt valamely elrontott személy- vagy helynév lappang.

Következő lapon (e. h. 279. l.) említetik Bours σονσχυρος a szombathelyalji föld rabonbánja. E szót ζωή (élet) és χροος vagy χροῦς (test) szavak összetételének véve, *élet teste* jelentésűnek magyarázhatjuk. Gyaníthatólag a székelyföldi keresztyén görög pap őt mint keresztyént ruházta föl e képes kifejezésű *élet teste* melléknévvel, mely kétségtelenül szentírási kifejezéseken alapszik.

Ismét a következő lapon olvassuk, hogy Apor (Uopour = Apa úr) Sándor ellen „αδεκπορης filii erumpentes dubie certarunt ex arce Bálványos.” Ez elrontott görög szóban, melyben hihetőleg a régi kézirat δ betűnek vett jegye, mint a romlott φηδοφο szóban eredetileg σ volt, az άσχοφορος = *bőrhordó, bőrdolmányt*

¹⁾ Lehetne talán a *υδροπορις* szó második részében a *τηςος* (őr) szót keresnünk, miszerint az *vízört* jelentene, mi által ismét a pogány víztisztelet eszméjére vezettetünk.

viselő“ szó jelentését vélem fölismerhetni, miszerint a *bőrdolmányos, kaczagányos* fiakon, kik keresztyén atyjok Apor Sándor ellen Bálványos várából harczoltak, az ős nemzeti szokásokhoz s valláshoz ragaszkodó s ezért talán a már miveltebb görög életmódot s polgárisultabb viseletet elfogadott apa ellenében jellemzőleg *kaczagányosnak* nevezhető pogány fiak értendők.

A krónika 10-dik lapján (e. h. 285. l.) ismét találunk egy görögül nevezett székelýföldi helynevet, midőn Hono (talán Hana, Hán vagy Hám-fejedelem) mint „Rabonbanus terrae λουμου említettik. Miután e görög szóban a λύμη = vész, romlás, kár, s a hasonértelmű λουμός = dögvész, pestis szót könnyű fölismernünk, nem lehet azt más értelemben vennünk mint az eredetileg székelý *vész földje* helynév görög fordításának. Tudjuk, hogy a székelýek a rengetegeekben elrothadt fatörzseket, melyek ott magokban mintegy *elvesznek*, s melyek közt járni valóban *vészes*, szójárásilag *vésznek* nevezik. Ily vészekkel rakott föld értendő tehát a kérdéses szavak alatt. Csakugyan Csík-Gyergyószék rengeteggel borított keleti havasai közt maig is föltaláljuk a *vész* (λουμός) szót helynév gyanánt; mint *Mezővész* havasa Gyergyóban, Szárhegy helység birtokában, *Lóvész* havasa Csíkban Csík-Szent-Mihály helység határában, és „*Vészmező*“ nevű hely Lázárfalván ugyancsak Csíkban.¹⁾ Azonban ezek közzül me-

¹⁾ Benkő Károly, *Csik, Gyergyó és Kászon I. rész 27. és 30. és II. rész 60. l.* — Azt a helyet is, hol az 1764-ben

lyik legyen értendő a kérdéses *vész földje* nevezet alatt, arra nézve a szövegben fölvilágosítást nem találunk.

Még egy igen nevezetes hely fordul elő e krónikában (*e. h. 289. l.*), melyben az van mondva, hogy midőn Szent László király leányát, e krónika szerint *Kálmán László* (László fia Kálmán) testvérét,¹⁾ aula orientalis πριπιστουχου nominatam φερε eveheret per Siculiam Imperatori Orientis, László király a leányát kísérő székelyek között többeket gazdag örökséggel megajándékozott a hét erdő földén. Hogy Sz. László királyunk leányát, ki csakugyan a később keleti császár Komnénosz János neje volt, *Priská*-nak vagy magyarosan *Piroskának* hívták, hazai történetiróink Bonfini és Túróczi bizonyítják,²⁾ s így kétségünk nem lehet, hogy az idézett görög nevek elseje nem egyéb a *Piroska* név eltorzításánál; hogy pedig Piroskát a

Mádéfalvánál elesett székelyek nyugosznak, *Vészhalom*nak nevezik, *Ugyanott II. d. 22. l.*; e név azonban csak az említett vészes időszakból való.

¹⁾ Hogy Kálmán nem Sz. László, hanem Geiza fia volt, Pray, Katona, Cornides, Pálma s többek ellenében legújabbban *Szalay, Magyarország Tört. I. d. 172. l.* kimutatta; azonban e tévedés, melybe e szerint a krónika szerkesztői is estek, igen régi; már a XIII. század első felében élt Thomas Archidiaconus Spalatensis Historia Salonitájában Kálmánt László magyar király fiának mondja.

²⁾ *Bonfini II. tiz. VI. könyv 196. l., Túróczi, Chron. II. rész LXIII. feje. Schwandtnernél Script. rer. Hung. I. d. 140. lap.*

keleti birodalomban, hihetőleg férjhez menetele alkal-mával fölvelt görög nevén, Irénének is hívták (εἰρήνη = béke), kitűnik a XII. századi Kinnamosz byzanti történetíróból, ki őt csak e görög nevén ismeri és említi.¹⁾ E szerint Sz. László királyunk leányának mind két nevét e krónika görög forrása által igazolva találjuk.

Tekintve már most e ránk megrontott alakban átszállott, de még így is egynek kivételével értelmezhető görög szavakat, föltehetjük-é, hogy Sándor Zsigmond, ha, mint gyanusított, e krónikát a múlt század végén ő koholta, vagy föltéve, hogy más által koholtatta, ezen megbizottja a görög nyelv ismeretében annyira el volt volna bocsátva, hogy ez első tekintetre értelmetleneknek tetsző görög szavakat a latin szövegbe önfejekből be tudták volna igtatni; midőn tekintve hazánk akkori legjelesebb történetvizsgálóinak munkáit láthatjuk, hogy ezek is a görög nyelv ismeretében s a byzanti írók eredeti szövegének tanulmányozásában mily gyengén állottak. S a koholónak ámitási céljával nem ellenkezésben állott volna-é munkájába általa sem értett nyelvbeli rontott szavakat igtatni, melyek előadásának érthetésére s így ámitásának sikerülésére nézve csak akadályúl szolgálhattak? Ellenkezőleg e rontott görög szavak értelmének általam megkisértett megfejtése, — melyben mily sikerrel jártam el, az illetők ítéletére bízom, — nem

¹⁾ *Johannis Cinnami Epitome. Bonnae 1836. 9. 10. l.*

a mellett tanuskodik-é, hogy ezen görög szavak, melyeket Sándor Zsigmond vagy megbízottja bizonyosan sem értelmezni sem ámtólag összealkotni nem tudott volna, nem lehetnek ámtási czélból csak gondolomra ide s oda vetve, miután ez esetben azokból értelmet, még pedig több helyt igen találó s a szövegbe helyesen illő értelmet kihozni csakugyan senki képes nem lehetne. Ugy hiszem azért nem tévedek, midőn e görög szavakat a szerkesztők által használt s mint magok mondják 153 darabra menő oklevél közt létezett, s X. és XI. századi székelyföldi görög papok által szerkesztett irományokból vetteknek tartom, mely szavak 1533—1796-ig legalább is három nem eléggé értelmes és figyelmes másoló kezén menván keresztül, Killyényi Székely Mihály kiadásában könnyen juthattak mostani eltorzított alakjokra. Hogy a X. század közepén Erdélyben Gyula fejedelem idejében Byzantból került görög papok térítettek, egykorú írók tanúsága szerint bizonyos, s hogy még a XI. század végén is, mikorról szól a Piroskát említő adat, a székely földön görög eredetű s görög nyelven írni tudó papok működhetek, nincs alapos okunk kétségbe vonni, sőt hazánk akkori vallásos viszonyaiból, melyeket itt bővebben fejtegetni messzire vezetne, e részben inkább erősséget merithetünk; de különben is a székely föld fekvésénél fogva közelebb esett s inkább ki volt tétetve a byzanti udvar és papság keleten igen is tevékeny befolyásának, melytől vette a keresztyén-ség legelső elemeit is, mint a sokkal távolabbi Róma

hatásának. A tárgyalt görög szavak némely része a székelyek vallásos viszonyaira vonatkozván, már ennél fogva is hihető, hogy azon irományokat, melyekből ezek vétettek, székelyföldi görög papok szerkesztették; minthogy azokat byzanti írókból, kik a székely földet s annak történeteit részletesen nem ismerték és nem tárgyalták, e krónika szerkesztői csakugyan nem vehették.

Nem tartom egyébiránt lehetetlennek, hogy magok e krónika szerkesztői 1533-ban már nem az eredeti görög forrásokat, hanem az ezekből készült latin fordításokat vagy kivonatokat használták, melyekben a tárgyalt egyes görög szavak imitt-amott át voltak másolva. Erre látszik mutatni magának a krónikának 8-dik lapja (*e. h.* 283. l.), hol azon nagy rabonbánok között, kik egyszersmind a nemzet birái (*Rectores gentis*) voltak, többen névszerint elősoroltatván, ezen észrevételt olvashatjuk: *hic plures enumerantur Litteris Graecis inserti*, ultimus Halab, Irnak se receptit ad Daciam Alpestrem stb. Lehet ugyan, hogy az 1533-ki irományban e nevek görögül voltak átmásolva s azokat a későbbi 1695- vagy 1796-ki másoló hagyta ki; erre nézve azonban csak e krónikának netalán előkerülhető eredetije vagy csík-szeredai másolata adhatna fölvilágosítást.

Második nem kevésbbé nyomatékos védvül arra nézve, hogy e krónika koholt, vagy legalább, mint gyanúba van hozva, 1796-ban koholt nem lehet, fölhozható az a körülmény, hogy vagynak e krónikában

olyan helyek, melyekben az értelem zavaros vagy megszakadt lévén, a megszakadt szöveg az utóbbi lapok szintén zavaros vagy megszakadt helyeivel összeköttetve helyes s gyakran csak egyedül így fölfedezhető értelmet ad; mi szerintem csak úgy fejthető meg, hogy az 1796-diki másolat nem eléggé figyelmes írója az előbbi 1695-ki másolatnak előtte fekvő szétszakadozott lapdarabjait kellő rendbe hozni nem ügyelve vagy nem tudván, azokat ily visszás rendben írta le, s mint látni fogjuk, ily helyeken az értelem kedvéért maga is némi szerkesztésbe avatkozott; mi az 1695-ki másolókkal a szétrongyollott eredeti átírása közben még inkább megeshetett. Ilyen helyek a következők:

A krónika 2-dik lapján (*e. h. 277. l.*), hol az Árpád által a székely nemzetnek adott alaptörvény hat pontja előadatik, az 5-ik pont így áll: *Si quis autem Rabonbanorum splendori contraiverit, igni et aqua eidem interdicatur. Ezen ponthoz tartozónak tűnik föl azon 5 lappal alább (e. h. 282. l.) olvasható töredék, melynek azon lap tartalmával mi összefüggése sincs s mely magában a nyomtatott példányban is töredéknek van jelezve, e következő összefüggéstelen szavakban: Rabonbanorum sive Majorum sive minorum, sive Hor-káz dignitate functorum moliretur cum Gente, Judicio supremo subjiatur Rabonbani ex gente Uopoleti in perpetuum electi. E pont értelmét az előbbivel összevetve s egybekötve ekként hiszem helyesen helyreállíthatónak: *Si quis Rabonbanorum stb. moliretur contra**

gentem, *judicio supremo subjiatur Rabonbani stb*; miszerint ezen alaptörvényi pontban a rabonbánok ellen vétőkre átok mondatván, egyszersmind ezek és altisztjeik ellenében is, ha a nemzet ellen törnének, az Apolt nemzetségből választandó örökös főrabonbánok büntető hatósága megállapított. Annyival inkább bátor vagyok ez értelmezést helyesnek tartani, mert a Béla király névtelen jegyzőjénél (*VI. fej.*) olvasható magyarhoni alaptörvényekben, melyekkel a krónika székelýföldi ugyan csak Árpád által adott alaptörvényei ha szavakban nem is, de szellemben a legtökéletesebben egyeznek, csakugyan az ötödik pontban az Árpád-nemzetségbeli fejedelmek és más fejedelmi személyek t. i. a nemzetségfőnökök ellenében kimondott örök átok (*anathema*) foglaltatik, ha t. i. ezek az alapszerződés pontjait megszegnék. Hogy a nyomtatott krónikában *cum gente* áll a helyes *contra gentem* helyett, a többszöri figyelmetlen másolók hibájául merem fölróvni, kik az eredetiben kétségtelenül összevonva írt szavak értelmét föl nem fogva, azokat ily hibás alakba öntötték át. Hogy ily értelemferdítő hibák figyelmetlen másolás közben mily könnyen megessenek, elég legyen csak Fejér nem eléggé pontos *Codex Diplomaticus*ára utalnunk, hol a figyelmes olvasó számos ily könnyen észrevehető és helyesen megigazítható botlásokat jegyezhet össze, melyeket az eredeti oklevelek összevonva írt szavait hibásan olvasó másolók követtek el.

Továbbá a krónika 6- és 7-dik lapján (*e. h. 281. és 282. l.*) az a követség, melyet Apor Sándor rabonbán Sz. Istvánhoz küldött, ennek eljárása, az eszközölt egyezmény pontjainak előadása oly zavarosan van leírva, hogy bár az értelem kivehető is, az előadásbeli teljes és világos rendet magából az általunk még most egyedül használható nyomtatott példányból biztosan visszaállíthatónak nem reménylhetem. Az értelemből annyi világosan kitetszik, hogy a 282. lapon álló azon pont, mely magában a nyomtatványban is töredékül van közölve (— — reversis legatis stb.), s melyben az áll, hogy a követek visszatérvén Sz. István feleletét meghozták, s azt a székely nemzet elfogadván általánosan kihirdettette, eredetileg bizonyosan előtte állott az egyezmény föltételei elősorolásának, melyek a 281. lapon ezen ott összefüggéstelenül álló szavakkal kezdődnek: ita ut ab omni contributione aere (aeris?) immunes habeantur stb.

A krónika 9-ik lapján (*e. h. 284. l.*), hol Apor Sándor leányának férjhez adásáról van szó, egy oda teljességgel nem tartozható töredék áll, mely alább indokolandó értelmezésem szerint e szavakkal kezdődik: ipse etiam Bousson centum annorum senex — — — Descendit viriliter ex Filii (filio) Attilae Irna, s némely előkelő székely családok ősi származását homályosan tárgyalva, e szavakkal végződik: et plures alii quorum posteritas hodieque superest. Ezen töredék leghihetőbben azon már említett helyhez tartozhatott, melyben Attila fiáról Irnákról van emlékezet; de egye-

zik az némely részben azon családszármaztatási homályos adatokkal is, melyek a 6-dik lapon (*e. h. 281. l.*) olvashatók, hol előadatik, hogy Apor Sándor a vallásos belháborúk által megpusztult székelyföld némely részeire rokonai közzül kiket telepített. Vegyük ki e töredéket mostani helyéről, s ekkor Sándor István leánya Marianna (a szövegben Majrania) kiházásának előadását a 284. és 285. lapon összefüggésben olvashatjuk. Találunk a krónika 11-dik lapján is (*e. h. 286. l.*) magában a nyomtatványban töredékesnek jelelve egy helyet: poculumque calicei formam ore repraesentantem in perpetuum tamquam suam haereditatem ex arce Bond (Boud) abstulit (Sándor Istvánról van szó), invitis Tribubus 1039. modoque exstantem — — — licet — — — Olvassuk ide a 3-dik lapról (*e. h. 279. l.*) a 13-dik sorban éppen *licet* szótól kezdve néhány sort: licet post Ruha (?) Dominus Rabonban seu Doumban ¹⁾, quo tempore eius filia desponsata filio Bours σονσχυς Rabonbani Terrae Szombathelyally audiens 200 armatis veniens in auxilium arcis ad percipiendum calicem, s folytassuk ezután az olvasást ismét a 279-dik lapon találtató töredék kezdeténél, s látni fogjuk, hogy így a Sándor István által Budvárából elsajátított nemzeti pohár miatti mozgalmak jobb összefüggésben s kiegészítve

¹⁾ A szövegben Ruha Rabonban *Jeu* Doumban áll, miben a *Jeu* bizonyosan toll- vagy nyomtatási hiba *seu* helyett. Mit akarjon egyébiránt a *Dómbán* nevezet jelenteni, nem tudhatom.

állnak előttünk, s az áttett sorok itt inkább helyökön állanak.

A krónikának ily helyeken megzavart előadási rendét azonban legvilágosabban és minden kétségen kívül helyesen visszaállíthatjuk a 288- és 289-dik lapokon, hol előbb a székely rabonbánok jószágaiban megtartandó öröködési törvényről s azután Kálmánnak, Sz. László fiának, Busillával tartott menyekzőjéről¹⁾ s az áldozó pohárnak ez alkalommal történt viszontagságáról van szó. Az öröködési törvényben előforduló e szavakhoz: si unus habuerit filium alter autem filiam (e. h. 288. l. alul 2-dik sorban) függeszszük azon töredéket, mely Kálmán menyekzőjének leírása közben (e. h. 289. l.) helytelenül áll, e szavaktól kezdve: filia emaritetur e szavakig: filia succedat, s így mind az öröködési törvény mind az említett menyekző előadása teljesen összefüggő s világos értelmet nyer. Az első e szerint így fog hangzani: Decretum erat in perpetuum, quod eorum (t. i. rabonbanorum) fratrum si unus habuerit filium, alter autem filiam (a 289. lapról áthozva) filia emaritetur et filius accipiat bona paterna in Regno Siculico existentia, et haec successio observetur in bonis antiquorum Rabonbanorum; in caeteris vero iuxta consuetudinem, si fuerint duo fratres, quorum filio (helyesen filium) unus alter filiam haberet, (a 288. lapra visszatérve) Filia

¹⁾ Azt a tévedést, melybe a krónika szerkesztői estek, midőn a siciliai Busillát a székely Sándor István lányának vették, alább fogom részletesen tárgyalni.

succedat sicut filius in bonis paternis. Az itt visszahelyezett töredék a 289-ik lapon e szavakkal kezdődik: filia succedat, s a 288-dik lapon ugyan e szavak *filia succedit* alakban szintén a töredék kezdetéül megtalálhatók, mi legkézzelfoghatóbb bizonyossága annak, hogy e töredék valósággal onnan szakadt ide, hova mi visszahelyezők. A menyekzői előadás pedig e töredék áthelyezésével így fog helyes összefüggésben állani: dum poculum caliceum adferretur Drusillae, ut potum summeret, unus ex posteritate Rabonbanorum minorum eripuit, (ezzel a kivetett töredék után következő szavakat összeolvasva) at Stephanus tamquam Dominus universae Terrae Bourzon nomine virum per media viscera transfigit, nullusque amplius ausus est eripere poculum.

Szabad legyen ezek után kérdenem, ha az 1796-diki kézirat koholmány, hogyan volnának abban ily töredékes részletek találhatók? lehet-e a koholó ámitási céljával ily zűrzavaros előadás szerkesztése egyeztethető? midőn a koholónak természetesen be kellett volna látnia, hogy az ily zűrzavar, mint éppen e krónikával is történt, inkább azt eredményezi, hogy az iromány hitelét még valódi tudományos férfiak is kétségbe hozzák, mint sem azt, mit minden koholó czéloz, hogy t. i. irata lehetőleg legtöbb hitelt nyerhessen. Tekintsük csak az általam főntebb tárgyalt Eszterházy-féle s a Fejérnél közlött másik koholt oklevél való gyanánt árult hamis tartalmát; találunk-e abban valami ehhez hasonló zavart, sőt ellenkezőleg

az együgyűek lehető megcsalására nem a legszebben érthető világos rendben van-e a koholt tartalom előadva ?

Harmadik védvem e krónika koholtságának gyanúja ellenében az, hogy ha megengednők, miszerint e krónikának, mint t. gr. Kemény József úr magát kifejezi, némi-némi atyafisága volna az Eszterházyféle koholmánynyal : nem lehetne egyebet képzelnünk, mint hogy azt a székely Sándor család valamely tagja, talán a gyanúsított Sándor Zsigmond, 1796-ban koholta vagy koholtatta; miben legtermészetesebb céljául csak azt képzelhetnők, hogy nemzetségének ősrégi dicsőségét közhitelűvé tegye. Azonban azok az adatok, melyeket a Sándor család leszármazására nézve e krónikában találunk, oly annyira hézagok, homályosak és zavartak, hogy általok az ámítási célt elérni, t. i. közhitelt nyerni, a koholó nem is reménylhetne volna; úgy vannak azok adva, a mint az 1533-diki bizony nem eléggé avatott csíkszéki törvényes emberek, — kik között némelyek, mint magok vallják, *diáktalan embörök* voltak, — azokat az általok használt s talán e részben már akkor sem elég világot vető Sándor családi okiratokból kiböngészni képesek lehettek. Ellenben mily szakadatlan szép rendben halad föl az Eszterházy oklevélben a koholt származéki rend Estorastól Attiláig, ettől Noéig! A koholónak, ha bár kissé ügyesebben, ezen modorban kellett volna eljárni a Sándor család dicsőítésére is, ha csakugyan ámítólag működve célt akart érni: de

ez esetben bizonyosan nem találók az 1479-ben a Kenyérmezőn esesttnnek írt Sándor Mihályra meggyezve: huius haeredes ignotae sunt *ob defectum actorum* in aedibus Generosi Domini Stephani et Menyhárdi Sándor non existentium. Az Eszterházy-féle oklevélben bezzeg nincs *defectus actorum* emlegetve, sőt igen nevetségesen a Noétól való származás „testantibus et antiquissimis historiarum monumentis et irrefragantibus archivorum scriptis” igazoltnak van állítva.

Végre az a következetlenség, melyet e krónikában, úgy mint az jelenleg ránk szállott, a személy- és helynevek leírására nézve találunk, nem arra mutat-é, hogy az 1796-diki másoló e nevekre nézve az előtte fekvő 1695-diki másolónak s ez viszont az eredetinek helyesírását nem követte szorosan, hanem különösen a közönségesen ismeretesebb neveknél kora helyesírási szabályaihoz alkalmazta. Csak így fejthető meg, hogy van e krónikában néhány név még az őszékely kiejtést visszatükröző régi magyar helyesírás szerint adva, hihetőleg a szerkesztők előtt fekvő irományokból átmásolva, mint *Uopolet* (Apolt vagy Apold), *Uopour* (Apa-ur, Apór, Apor), *Sandour* (Sándor), *Somborurius* (Zsombor ur), in fine *Rakusy* (Rákos szélén), *Ontze de Dölne* (Delnei Incze, régi kiejtés után Dölnei Öncze) stb., míg ellenkezőleg a nevek legnagyobb része vagy félig meddig vagy egészen a mult század végén divatozott magyar helyesírási szabályok szerint van adva. Koholóról ily következetlenség önkénytes elkövetését, mint ámtási czéljával ellenkezőt, fölten-

nünk sem lehet. De magok a nevek leírásában elkövetett számos botlások, pl. Arx *Bond* e helyett: *Boud* = Budvár, — in terra *filii sui Aleae*, e helyett: in terra *fluvii Alutae*, — ex terra Abraam *Luica Dudon*, e helyett: ex *genere* Abraam *Linea Dudor stb.*, valamint az értelemkülömböztető jegyek csaknem általjában mindenütt visszás fölrakása is, miután mind ezt csupán sajtóhibának nem vehetjük, azt tanusítja, hogy az 1796-diki példány írója nem csak hogy e krónikát maga fejéből nem koholta, de még az előtte fekvő régi másolatot sem tudta helyesen érteni és kellően lemásolni.¹⁾

Ezek szerint úgy hiszem eléggé be lévén bizonyítva, hogy e krónikát koholmánynak itélnünk nem lehet, nincs egyéb hátra, mint a krónika egyes adatait részletesen tárgyalva kimutatni, hogy azok, a szerkesztők okadatolt tévedéseinek kivételével, melyeket

¹⁾ Az egész krónika, úgy mint az jelenleg ki van adva, hemzseg az ily hibák özönétől. A helyett hogy az értelemkülönböztető jegyek helytelen fölrakásából eredt hibák egyenként fölhordásával az olvasókat úntatnók, s ezek megigazítását, mit figyelmes olvasó magától is könnyen megtehet, hosszasan előadnók. állításom igazolására elégnek hiszem az olvasót csak a krónika első lapjára utalni, melyet, az értelemjegyek kellő helyre állítása után, egészen az alól második sorig csak két pontba foglalva s a nyomtatásban két külön szakaszban adott darabokat, mint az értelem kívánja, a pont eltörlésével összeolvasva helyesen és tisztán érthetünk, csak a *generationis* helyett kell *generationest* és *Bond* helyett *Boudot* olvasnunk, míg az a kiadás jegyei szerint értelmezve teljes zürzavar.

mint konkolyt a búzából ki kell rostálnunk, bár némelyek előtt furcsának és hihetetleneknek tetszettek is, sem általánosán a józan észszel, sem hiteles írók előadásaival nem ellenkeznek, sőt azokkal, ha minden kisebb részletekre nézve kimutathatólag nem is, de a nemzeti élet legfőbb mozzanatait tárgyaló pontokra nézve, — s ezek e krónikának valódi becses gyöngyei, — igen is egyeztethetők. Mielőtt azonban e rám hárított munkát megkezdeném, ki kell nyilatkoztatom, hogy nem tudhatván mind eddig, melyek ezen krónikának egyenesen tagadott vagy kétségbe vont hitelű pontjai, én ezeket a többiek fölött kiemelve részletesebben nem védelmezhetem. Előre kell továbbá azt is bocsátnom, hogy én e krónikának azon zavaros és szakadozott részleteit, melyek az egyes székely családok leszármaztatásáról hihetőleg inkább családi hagyományokon alapuló adatok mint hiteles okiratok nyomán szólnak, oklevelesen igazolni segéd-eszközök hiányában képes nem lehetek ugyan; sőt ugy hiszem, alaposan kétségbe vonhatom, hogy azokat, miután különben is leirási hibákkal rakva, zavartan s csonkán szálltak ránk, magok az illető családok tagjai is annyi század mulva oklevelesen igazolva kétségtelen hitelre emelhetnék : de azért magát ezen körülményt éppen nem gondolhatom annyira nyomatékosnak, hogy az a nemzet általános történeteiről szóló adatok hitelességéből, ha különben ez bizonyítható, legkisebbbet is levonhasson. S ezzel fogjunk a részletezéshez.

A krónika első lapján (*c. h. 276. l.*) legelsőben a székely nemzet eredete s ősz nemzetségi szerkezete van tárgyalva. E szerint a székely földet Attila birodalmának romlása után az ő húnjainak egy része szállotta meg, kik örökségeiket s a hivatalokat törzsek, nemzetségek és ágak szerint osztották magok közt még 1533-ban is. A székelyeknek Attila kúnjaitól származását a XI. századi Béla király névtelen jegyzőjétől fogva, — ki az Árpád korabeli egyes telepedésekről még bírt tudomással, — egészen a legújabb korig krónikáink és íróink csaknem egyhangúlag hirdetik; ennek hite a legrégibb századokból fíról-fíra szállt ősz hagyománya a székely nemzetnek, s így annak közlése, valamint azon adat, hogy a krónika szerkesztésekor (1533-ban) az örökségek és hivatalok nemzetségek és ágak szerint voltak a székelyeknél osztandók, a krónika hitelét éppen nem teheti gyanússá, sőt inkább emeli. Mert hogy a székely örökségekben a nemzetségek és ágak szerint leszármazó birtokjog még a XVI. század második felében is törvényesen elismerve szentesítettett, kitetszik Somlyai Bátori Kristóf erdélyi vajdának és székely ispánnak 1579-ben Gyula-Fejérvárt kelt ítéletleveléből, Killyéni Székely Mihály többször említett gyűjteményében 260 — 273. l., melyben némely Maros széki Makfalva helységbeli részbirtokok Balog Ferencz királyi adományos ellenében Orbán Tamás, Péterfi Albert s több rokonai és birtokostársai részére ítéltetnek, miután ezek igen számos tanú esküjével bebizonyították, hogy az említett

részbirtokokban különböző nemzetségek és ágak jogán örökölt lófőiséget (primipilatust) bírtak. Hogy pedig a hivatalokat még 1548-ban is a székelyek nemzetségek és ágak szerint osztották, világos a Maros széki hadnagyi és birói tisztségek 6 nem és 24 ág szerinti jegyzékéből, melyet *Engel* a gróf Eszterházy-féle kéziratból *Supplementa ad Vindicias Anonymi Cornidesianae* 350—352. l. és innen *Kállay, Értekezés a székely nemzet eredetéről* 90—91. l. közöl és tárgyal. Hasonlítsd a *Kovachich* által közlött s ezzel egyező névjegyzéket *Script. rerum Hung. minores I. d. 339. 340. l.* A hat székely nemzetség neve a krónikában, mely az ágakat név szerint nem sorolja elő, egyezik az említett jegyzékkel, kivéve az *Ölöcz* vagy *Örlöcz* nemzetség nevét, melyet *Engel* jegyzéke *Ewrlych*, *Kovachiché Ewrlewcz*, az 1579-ki ítéletlevél *Eölöcz*, e krónika pedig *Eulie* alakban ezektől eltérőleg hibásan ad. Ha e krónika 1796-ki koholmány, honnan merítette volna annak koholója e nemzetségnevet, midőn az említett jegyzékek egyikét *Kovachich* csak 1798-ban, másikát *Engel* csak 1802-ben tette legelsőben közzé, az 1817-ben kiadott 1579-ki oklevélből pedig, ha azt a koholó 1796-ban eredetiből vagy másolatból ismerte volna is, a 6 nemzetség neve ki nem egészíthető. Megengedve, mit azonban föltenni is bajos, hogy a koholó a *Kovachich* vagy *Engel* névjegyzékét kéziratban ismerte, valószínű-é, hogy ekkor a koholt iratban a hibás *Eulie* név állhatna, s miért írta volna akkor a koholó (e. h. 297. l.) ily hibásan e szavakat: *ex terra Abraam*

Luica Dudon, e helyett *ex genere abraam, linea Dudor*, midőn a Dudor ágat mind Kovachich mind Engel jegyzéke a Megyes nem alá sorozza? továbbá honnan és miért említné akkor e krónika (c. h. 290. l.) Bacza Istvánt *ex Linea Oupoleti*, midőn ezen ágról egyik jegyzékben sincs említés? Ez eléggé tanúsítja, hogy krónikánk szerkesztői a kérdéses nemek és ágak neveit a mondott jegyzékektől némileg eltérő forrásból vették, milyenek létezését az ősi Sándor család irományai közt tagadni nincs okunk. Nem von le semmit e krónika tárgyalt első pontjának hitelességéből az sem, hogy abban a székely eredet, örökség és hivatalosztály előadása alkalmával némely kifejezések egyenesen Verbőczy Tripartitumából (III. rész 4. cím) látszanak kölcsönözve; mert az 1533-ki szerkesztők Verbőczy törvénykönyvét, melyet II. Ulászló már 1514-ben királyi levelével helybenhagyott, mint különben is törvényes emberek ismerhették s e törvénykönyvet vagy legalább annak a székelyekre vonatkozó czikkét a Sándor család levelei közt is találhatták.

Kevés az mit e krónika a székely nemzetnek Árpád előtti történeteiről s kormánysszerkezetéről mond. Árpád előtt a székely nemzet legfőbb tisztje az egy akarattal választott főrabonbán volt (c. h. 276. l.), ezek viselték egyszersmind a nemzet főbirói tisztjét is (c. h. 283. l.), s mint hivatalukörük rövid rajzából, mely az előbbi helyen (276. l.) olvasható, világosan kitűnik, személyökben egyesítve volt a papi legfőbb hatalom is. Ugyanis a főrabonbán tisztje volt a kül

nemzetek ellen hadat vezetni, a vallásos és világi törvényeket a nemzeti áldozó pohár által kihirdetni, a község parancsát kiadni, e parancs áthágóit halállal lakoltatni. Székhelye Budvárban volt, melyet régente Buda rabonbán még Attila birodalmának romlása előtt építtetett; itt gyakorolta fölségi jogait a nemzet közgyűlésében, itt hasíttatta ketté a község parancsa ellen vétőket. Ez adatokon kívül még csak néhány főrabonbán s egyszersmind nemzethíró neve az, mit az Árpád előtti korból e krónika ránk szállított, ezek is kétségtelenül hibásan így vannak adva: Bond (helyesen Boud, vagy Bud), Hám, Chám, Ursloron, Honat, Csolhai Zeke; a többi nevek közzül, melyek görög betűkkel voltak írva, a szerkesztők csak Halábot említik, hozzá tévén, hogy Irnák, atyja (Attila) birodalmának romlása után, Dacia Alpestrisbe, azaz: a székely földre vonult, kinek emlékét azonban az előkelőbbek a jelen zavarokban csaknem egészen elnyomták; mely utolsó észrevétel a mohácsi vészt követő évekre (1533.) igen helyesen alkalmazható. Mit lehetne mind ebben akár hihetetlennek, akár más hiteles írók adataival ellenkezőnek bélyegeznünk? Sőt a Budvárról szóló adatot nem támogatja-e a Benkő József által még 1791-ben, tehát e krónika napfényre került előtt, följegyzett székely ősi hagyomány, mely szerint Attila a Küküllő vize mellett tartott lakást, azon helyen, melyet ma is Udvarhelynek hívnak, s az ehez közel eső hegyen Bud vára Attila testvérétől Budától s az ide szintén közel eső Kadicsfalva a krónikáink-

ban emlegetett Kadicsa hún vezértől nyerte nevét. Mi Irnák főrabonbánságát illeti, ezt sem czáfolja meg azon írók előadása, kik őt a Feketetenger mellé vonultnak állítják, mert ha bár nem a mai székely földön székelt volna is, fölségi jogát a székely bérczek közzé vonult kún néptöredék fölött távolabbról is gyakorolhatta. Hogy pedig Irnákról a székelység a XVI. század előtti időkben élénken emlékezhetett, tanúsítja a XIII. századi Kézai által régi hagyományúl följegyzett példabeszéd Irnák testvéréről Csabáról: „Akkor térj meg, mikor Csaba Görögországból.“

Bajosabb minden más tanuság hiányában bizonyosnak vennünk, mit e krónikában ugyancsak az Árpád előtti korra vonatkozólag a székely nemzeti áldozó pohárról olvasunk (e. h. 276—278. l.), hogy t. i. ezen kokuszdíóhéjból készült kehely, mely, mint a krónika megjegyzi, némileg változtatva a Sándor családnál 1533-ban, de Zsombori József szemtanú szerint Sándor Ignác özvegyénél még 1819-ben is megvolt¹⁾, s hihetőleg a Sándor család birtokában maig is

¹⁾ Zsombori József, *A hajdani nemes székely nemzet áldozó poharáról* szóló cikkében, melyet még Székely-Udvarhelyt 1819-ben írt, de csak 16 év múlva tett közzé *Tudom. Gyűjt. 1835. évf. III. füz. 3—18. l.*, ezen pohár alakját, anyagát, metszeteit leírja, sőt mint mondja képét le is vette, de e rajzot nem közölte. Azonban ezen leírás, mely után készült *Szilágyi Sándornak* Budvár című, eredetiséget igénylő cikke, melyben e pohár is fölületesen tárgyalatik, *Kubinyi és Vahotnál Magyar- és Erdélyország képekben III. d. 130—131. l.*, a tudományos bírálatra és ítéletre kellő alapot nem nyújtván,

megvan, Anakharsis scytha bölcstől került volna, ki a görög írók bizonyossága szerint Solon kortársa lévén, Attila előtt mintegy ezer évvel élt. Azonban ha magát ez adat valóságát méltán kétségbe vonhatjuk, sőt egyenesen hihetetlennek vesszük is; azért a krónika szerkesztőit koholással, álmító szándékkal éppen nem vádolhatjuk; ők ez adatot mint Anakharsis görög betűkkel másolt neve igazolja, görög forrásból merítvén, ez után mondják, s ha hibáznak, e hiba arra a görög papra esik vissza, ki e régi székely pohár eredetét Anakharsis scytha bölc s áldozatával hozta kapcsolatba, melyről a régi görög történetírók, Herodotus s többek után tudomása lehetett. Azt mondják ugyan a krónika szerkesztői (*e. h. 278. l.*), hogy Anakharsisnak testvére általi megölettetését olvashatni azokban az okmányokban, melyek Radagus (Radagais) góth királytól maradtak fön Sándor Menyhért házában egész az ő korukig, mely adat valódiságát ismét igen bajos elhinnünk: de bár az emlegetett irományoknak Radagais korabeli eredetiségét kétségbe vonhatjuk s ennek igazolására nem elégedhetünk meg Zsombori József megfigyeltével, mely szerint a húnok Uldin vezérleése alatt

igen óhajtható, hogy ezen poharat, melyet Csík-Szent-Domokosi Sándor Ignác özvegyénél, Dindár Josephánál, Zsombori Ignác 1819-ben kezében forgatott s melyet a Sándor család hihetőleg maig is családi ő s öröklyeként megőrzött, hazánk jeles régiségbuvárai tudományosan megvizsgálhatnák, kiknek illetékes ítélete nyomán lehetne meghatározható mind e műkincs, mind a rajta lévő fölirat kora és eredete.

Kr. u. 408. tájban Stilico meghívására az Italiát duló Radagais ellen küzdvén ennek iratait ott elzsákmányolhatták, s így ezek a székely földre kerülhettek: még ezért a szerkesztőket ámitással vagy koholással nem vádolhatjuk. Ők, kik ez egész krónika tanúsága szerint bizony nagy oklevél- és régiségbuvárok nem voltak, nem bírva elég tudományossággal valamely régi kézirat korának meghatározására, a Radagaisról beszélő bár későbbi régi irományokat jó hiszemmel tarthatták e göth király idejebelieknek, s e tévedésök, ha csakugyan tévedtek is, egyéb adataik hitelességéből mit sem von le. Nem küzdött-e nem oly igen réggen is több orosz tudós Nagy Sándor igaznak képzelt arany betűkkel írt oklevele mellett, melyet ez a szlávoknak adott volna, de azért, hogy ők e részben tévedtek, egyéb adataikat és állításaikat vizsgálatra s hitelre méltatlanoknak tarthatjuk-e?

Árpád, Álmos fia, Magyarhonba jövételekor a krónika szerint (*e. h. 277. l.*) Zandir hám (Zandirham) volt a székelyek főrabonbánja, ki is a magyar nemzetet követei által fogadta s Árpádtól hat kőre metszett alaptörvényt¹⁾ kapott, melyek Budvárban (in

¹⁾ A krónikában e törvények *leges sculptae in lapidibus* *Hat Kö-cer* szavakkal említetnek. *Zsombori József e. h. 12. l.* itt a másolók hibáját gyanítva *Hat-Kö-törvén* vagy *Hat-köő-törvént* vél olvasandónak. Én sokkal egyszerűbben vélem a minden esetre hibás *Hat-Kö-cer* szavakat *Hat Kew-zer*, azaz: *hat kö szer* alakba visszaállítandónak. Mert hogy a *szer* gyökszó eredetileg nyelvünkben *törvényt* is jelentett, kitetszik az e gyök-

arce Bonda) a nemzeti áldozat szertartásai mellett a nemzet előtt fölolvastatván, helyeseltetvén s a rabonbán udvarába helyeztetvén vérszerződéssel szentesítettek, mire ünnepélyes örömAldomás következett.¹⁾ E hat törvényt pont következő:

ből képzett *szerződni* szavunk értelméből, mely annyi mint a feleknek egymás közt törvényt = szert alkotni. E *szer* = törvény szavunk maradt fön a *szertartás* összetett szóban; ebből származtatható helyesen *szerént*, sőt hihetőleg *szerény* és *szertelen* szavunk is. — A *szer* törvény értelmét világosan tanusítja *Béla király névtelen jegyzője XL. fej.*, ki szerint a helyet, hol Árpád és vezérei ordinaverunt omnes consvetudinarias *leges regni et omnia jura ejus*, — — Hungari secundum idioma suum nominaverunt *Scerii* (ma Pusztaszer Csongrád megyében) eo, quod ibi ordinatum fuit totum negotium regni.

¹⁾ Így vélem helyesen magyarázandónak a krónika ezen sorait: Quibus perlectis et adplicatis (helyesen: adplacitis) aulici (helyesen aulae) impositis Rabonbani, profusisque caeteri lacrimis quasi sanguineis (e szavakat, valamint alább a krónika egy más helyét is, csak a vérszerződési szertartásra vonatkozóknak vehetem), potum prae gaudio celebrantes sumpserunt. A krónikának Árpád fogadására alkalmazott ezen szavaiból: testantur acta et monumenta hodieque superfluentia in aedibus Domini nostri, azt lehet és kell következtetnünk, hogy az Árpáddal kötött szerződésre vonatkozó irományok és emlékek még 1533-ban Sándor Menyhárt házában Csikban Alszegeen megvoltak s így talán magok e köre metszett törvények is fönmaradtak. Első tekintetre furcsának tetszhetik ugyan ily Árpád kori magyar írott emlékekben hinnünk, de azon adatok után, melyeket a régi hún és székely írásról tudósaink fölmutattak s melyek legújabbban összeszedve olvashatók Kállaynál *A székely nemzet eredetéről 18—22. l.*, ily írott emlékek léteztét lehetetlennek ítélni alapos döntő okaink nem lehetnek.

1. Egyedül Árpád férfi ágát illesse a főhatalom Magyarországon (in Terra Pannon). — Helyesen jegyzi meg erre *Zsombori e. h. 12. l.*, hogy a Terra Pannoniae alatt e krónikában többször Erdély is értendő a székely földön kívül; de ha valaki ebből azt következtetné, hogy Árpád főhatósága a székely földre nem terjedt ki, tévedésben lenne, mint ez a negyedik pontból ki fog tűnni.

2. A mely földet valaki saját kezével szerzend, sajátja legyen, mit köz erővel, oszolja igazságosan a szerző felek közt. — E pont a Magyarhon hódításában részt veendő székelyekre vonatkozott, kik *Béla király névtelen jegyzője L. és LVI. fej.* szerint Árpád táborához a Kórógy vizénél Csongrádban csatlakozván Mén-Marót bihari várának megvívásában csakugyan részt vettek. E korból eredhet a *Székelyhid* és szabolcsi *Székely* helység neve.

3. Az ügyek a nép egyetértésével végeztessenek.

4. Ki a fejedelemnek ¹⁾ tett hitet megszegi, fejét és vagyonát veszítse a főrabonbán áldozata előtt; ki a rabonbánok méltósága ellen vét, tűz- és víztől tiltassék el (vagyis számkivetessék, mint *Zsombori e* kifejezést helyesen értelmezi).

¹⁾ Qui *praeferenti* fidem infregerit, áll a szövegben. A *praeferens* hibás nevezet alatt Árpádot és utódait érthetjük csak helyesen, mint kinek férfi ágából kellett az első pont értelmé szerint praeficialtatni Magyarország fejedelmének. Kiténik ez abból is, hogy az ezekhez hűtelenek halállal. a rabonbánok ellen vétők pedig csak számkivetéssel lakoltak.

5. Ha valaki a nagy vagy kis rabonbánok vagy harkász tisztviselők között a nemzet ellen törne, az örökösen Apolt nemzetségből választandó főrabonbán ítélete alá vettessék.¹⁾

6. Ki a főrabonbán áldozatára meg nem jelenik, ketté vágassék.

Mily gyönyörűen egyezik e székely alaptörvény öt első pontja a hét magyar vezér között kötött vérszerződés öt pontjával, melyet Béla király névtelen jegyzője (*VI. fej.*) a feledségtől megmentett. Mind kettőnek első pontja az Árpád (Álmos) vérenek örökös vezérségéről, a második a szerzendő föld fölosztásáról, a harmadik az ország ügyeinek intézéséről szól, mely utóbbira megjegyzendő, hogy a magyar vérszerződés ezen pontja szerint, úgy mint azt a névtelen jegyző följegyzette, csak az Álmost szabad akaratból fejökké választó nemzetségfőnökök hatósága és befolyása volt biztosítva, míg a székely alaptörvényben az ügyek a nép megegyezésével intézendők. Ez a székely nemzet beléletének a magyarokénál sokkal népuralmibb szerkezetére mutat, minek valóságát a székely ősz nemzeti törvények és szokások maradványai egész a legújabb századokig bizonyítják. A negyedik pont mind két helyütt a fejedelem elleni hűtlenség, az ötödik a fejedelmek és főtisztek által a nemzet ellen elkövetendő vétség büntetését tárgyalja,

¹⁾ Ez azon föntebb is tárgyalt töredékes pont, melyet ide áthelyezendőnek tartottam.

mely utóbbi pontra nézve a székely alaptörvény ismét népuralmibb szellemben szól, midőn a nemzet ellen törekvést, míg a névtelen jegyző ötödik pontja a vérszerződés megszegését mondja büntetendőnek. Ugy hiszem egyébiránt aligha csalatkozom, midőn ezen különben inkább csak felületes eltérést a névtelen jegyzőnek tulajdonítom, ki kora monarchico-aristocraticus fölfogását gyakran helytelenül viszi vissza Árpád korára, mint pl. midőn többször mondja, hogy Árpád egyik vagy másik főnöknek vagy vezérnek *földet adott, földet adományozott*. Ugyancsak a névtelen jegyző, mint XI. századi keresztyén főpap, vallásos és politikai nézeteinek rovom föl, hogy nála a székely alaptörvénynek a nemzeti áldozatra s ezzel együttjáró nemzeti közgyűlésre vonatkozó nevezetes pontja, melynek léteztét a magyar vérszerződésben is igen természetesen következtetjük, teljesen el van hallgatva. Azon korban, midőn az ős vallás hívei még többször erős küzdelmet vívtak az ifjú keresztyénséggel, midőn még Szent Lászlónak is törvényt kellett hozni a pogány szertartások ellen, midőn másfelől a nemzeti ügyek vezetése csak kevés választottakra lévén szorítva, az összes nemzet közgyűléseiben, mint az Árpád vezérek korában, többé szavát nem emelhette, azt teljesen indokoltnak tarthatjuk, hogy a névtelen jegyző, mint keresztyén pap, ezen pontot elhallgatja. — Mind ezek következtében a székely krónikának e szerződésről szóló lapját nem valódi kincs gyanánt kell-e bécsülnünk, mint a mely nem kevesebb világot vet a név-

telen jegyző ugyanezt tárgyaló helyére mint viszont ez amarra?

Jól tudom, hogy mind azoknak, kik e krónika hitelességét kétségbe vonják és tagadják, természetesen azt az ellenvetést kell tenniök, hogy ezen pontokat a koholó 1796-ban a már akkor köz kézen forgó névtelen jegyzőből vette. Ennek czáfolatára elégnek tartom azt a már föntebb bőven tárgyalt körülményt, hogy az e krónikában, éppen magokból a vérszerződési pontokból is, helytelenül elszórva találató töredékek csak egy régibb kézirat elrongyúlása által fejthetők meg, mire igen csekély számítással is ötven évnél több időt tehetünk föl szükségesnek, 1796-ban pedig még éppen csak ötven éve volt, hogy a névtelen jegyző 1746-ban Schwandtner gyűjteményében világot látván, hazánk tudósainak legelsőben ismeretére jutott. De még ezen kívül méltán kérdehetjük, hogy ha a koholó a névtelen jegyzőből merített, honnan vette és mi czélból függesztette volna e csempészett öt pont után a hatodikat, mely ott oly annyira helyén áll, hogy inkább a névtelen jegyzőt vádolhatjuk, hogy azt tudhatva elhallgatta, mint a székely krónika szerkesztőjét, hogy azt maga fejétől gondolta volna oda.

A vérszerződéssel szentesített törvények elfogadása után Árpád a maga törzséből a székely nemzet rabonbánjává ajánlja Zandir hám fiát, Apoltot (Uopolletum), kinek két fia volt: Apor és Ugron¹⁾, s ezek

¹⁾ Így fogta föl a szöveg zavart szavait: Arpad ex Tribu sua genti Siculorum offert pro Rabonbanobus filiis ornatum

után megindul Munkács földére és a törvényeket áldozati szertartással megerősítvén belép Magyarországba (e. h. 277—278. l.). E szerint ezen szerződés még mielőtt Árpád Magyarországra lépett és így 889. előtt történt Kr. u., mit támogat Kézai s utána többi krónikáink adata, mely szerint a székelyek meghallván a magyarok jövetelét, azoknak Ruthénia szélein és így csakugyan Munkács közelében, hol vezeti be őket Béla király névtelen jegyzője is, eléjük mentek.¹⁾ Nestor, ki Kióvból éppen nem ismerte a székelyeket, de még a magyarokról is csak igen keveset emlékezik, e szerződésről nem tanuskodik ugyan, de mondván, hogy a magyarok keletről Kiof mellett elvonulva a magyar hegylánczon (a Kárpáton) törtek át az azon túl lakó szlávok és oláhokra²⁾, annyit legalább bizo-

Uopoletum, Uopour et Uogron (talán : pro Rabonbano Uopoletum duobus filiis ornatum, Oupour et Uogron) Zsombori is e. h. 12. l. — Egy *Opour*ról Taks magyar vezér idejében, mint a Konstantinápoly elleni hadjárat vezéréről, emlékezik *Túróczi* is I. rész XXVI. feje. *Schwandtnernél Script. Rer. Hung. I. d. 93. l.* — Apolt fia Taks alatt 949—972. még vezérkedhetett, s így e két személy ugyanazonsága nem lehetetlen.

¹⁾ Kézai. *Chron. II. 14. feje. 6. szak. Podhradczky kiad. 33. l.*

²⁾ *Nestors Russ. Annal. von A. L. Schlözer III. d. 108. lap.* — Én Nestornak gr. Kemény József úr által tanulmányoznom ajánlott legújabb és illusztrált kiadásához Pesten sem juthatván, kénytelen vagyok Schlözer kiadásának használásával megelégedni. Mik azon nehézségek, melyek ebből, valamint muszka és lengyel *hiteles egykorú írókból* e krónika egyes pontjai ellen gördíthetők, annyival inkább nem gondolhatom el, mert

nyít, hogy Árpád csakugyan a ruthének által lakott keleti Galiczián vonult át Magyarországba, s így a névtelen jegyző, Kézai s a székely krónika összevágó adatait általa inkább támogatnunk lehet, mint sem czáfolnunk.

Apoltnak nejétől — kinek nevét a krónika (e. h. 278. l.) érthetetlenül így adja: *Sarloirim Kakhaib Cham Nobon*, három iker fia születvén, ennek emlékére Zandir hám neje, Apolt anyja, ki Magyartól a Szapor nemből származott¹⁾, Kr. u. 888-ban a törökök földén²⁾, a hét erdő havasán, azaz: a Hargitán

egykorú lengyel és muszka írók e krónika X. és XI. századi adataira nézve, melyek annak legnagyobb részét alkotják, Nestoron kívül (1056—1116. Kr. u.), ki pedig a székely földet éppen nem ismerte, nem léteznek; de különben is oly kevés e krónika érintkezési pontja a lengyel és orosz történetekkel, hogy ha ezek későbbi megírói azokról, mint különben is többnyire családi eseményekről, nem emlékeznek is, azért ez adatokat teljesen hiteltre méltatlanok gyanánt el nem vethetjük.

¹⁾ Így fejthető meg, miként értendő a krónikának azon főntebbi helye, mely szerint Árpád *a maga törzséből* ajánlotta Apoltot rabonbánnak. Apolt anyjának eredete ugyanis a szerkesztők előtt fekvő forrásokban Magorra (Magyarra) vitetvén, ezek a magyar krónikák ősmondai hagyománya után, mely Attila és Árpád egyik őseül szintén Magort említi, Apoltot anyja után könnyen Árpád törzsébe igtathatták.

²⁾ *Zsombori e. h. 13. l.* a terra Turcorum nevezetét Csík székben igen helyesen gyanítja azon Árpád kori magyar települőkre vonatkozóknak, kik ott vendégeként megszállhattak, miután tudjuk, hogy a X—XII. századi görög történetíróknál Árpád magyarjai *török* (Τούρκοι) néven emlegettetnek, s miután

túl, az oláhok vacsárki földén fölül Rákos szélén a folyótól nem messze alkalmas áldozó házat építtetett ¹⁾. Apolt később a nemzet megegyezésével földét fiai közt megosztja, s az áldozó kelyhet, — mely mint látni fogjuk Budvárban állott, — áthozván, s azzal a vacsárki házban áldozván, ott meghal.

Apolt halála után a többi vezérek a nemzet megegyezésével Bucsint helyezvén be a nemzeti bíróságba (constituto Búcsinio Rectore, a szövegben *constitutio* hibásan áll) s a keresztyén vallás behozatván, Apolt *víz tisztelő* fia a sósmezei völgyben (Rákos helység

azt, hogy e kifejezést a szerkesztők görög iromány után vették át, a krónika e lapján találtató több egyes görög szavak igen is hihetővé teszik.

¹⁾ Ez adatból, mely szerint az áldozó ház a folyótól nem messze épült, némi erősséget meríthetünk, hogy a székekelyek ős vallásának egyik lényeges szertartása a víz, különösen a folyók tiszteletében állott. A Csík keleti részében Gimes körül fekvő s így a tárgyalt áldozó helyhez nem igen távol eső *Áldomás feje* nevű havas, melyet *Benkő Károly e. h. I. r. 18. l.* említ, az ős pogány áldomásokra emlékeztető nevezetét hihetőleg az áldomással tisztelt patak fejétől vagy forrásától nyerte.— *Benkő Károly* szerint *e. h. II. r. 25—26. l.* Rákos helységtől nyugotra a Hargitán az ugynevezett Várnál helyen van egy vár-hely, melyről azt tartják, hogy a rabonbánok építtették, ma csupán tere látszik. *Ugyanő e. h. II. d. 73. l.* mondja, hogy a Rákostól mintegy órányira Delne helység határában eső épület-romot a székeley krónika által emlegetett Delnei Incze család ősi rabonbáni lakának tartják, mely család Delnén maig is birtokos, s éppen e rom is Incze jogon van jelenlegi birtokosa kezében.

éjszaki határában az Olt partján) megveretik, s mások közt viseli méltóságát a magyar földön. Később a thraciai (bolgár vagy szerb?) király Victoria nevű leányát nőül vévén, Bucson megöletése után (caeso-que Busona) a rabonbánságot visszaszerezte, de erejében nem igen bizhatott, végre is testvérének fia által megveretve a Tatár havasoknál esett el¹⁾.

Mind ebben a kétkedők és tagadók nem tudom mit bizonyíthatnának hitelre méltatlannak. Én ellenkezőleg azt a körülményt, hogy a székely krónika az ős vallásnak a keresztyénség elleni küzdelmét a székely földön az Árpáddal egykorú Apolt fia korában és így a X. század közepe táján emlegeti, miről Magyarországot illetőleg hazai krónikáinkban szó sincs, igen is fontosnak találom e krónika hitelének emelésére nézve. Scylitzes János XI. századi byzanti író mondja ugyanis, hogy Bulcs vagy Bölcs (nála görögösített néven Bolosudes) 948-ban Kr. u., s kevéssel utóbb Gyula (nála Gylas) Konstantinápolyban megkeresztelkedtek s ez utóbbi Hierotheus nevű szerzetest hozván magával, ez által a magyarok között sokat megtérített. Bulcs vagy Bölcsről igazolja ezt az egykorú Bíborban született Konsztántínosz császár is, röviden említvén, hogy ez (Βουλτζούς), kit ő Magyarország harmadik főnökének és karkhászának (καρχῆς) mond, „minap Konstantinápolyba jöven (a császár 949-ben írta munkáját)

¹⁾ Gyergyó keleti havasai közt esik a *Tatárhágó*, ugyan csak Gyergyó nyugati hegyei közt *Tatárka* nevű havas s így e helyet Csík fölé Gyergyóba kell határoznunk.

barátunkká lett.“ Tudjuk, hogy Gyula Béla király névtelen jegyzője szerint Töhötöm unokája, s mint annak utódja erdélyi fejedelem volt, s ha Bulcsot a magyar országos bírót, mert a karkhász Konsztántínosz szerint birói méltóságnév volt, a székely nemzeti bíróságba helyezett Bucsin vagy Busonnak írt személylyel egynek vesszük: e két keresztyén főnök által igen erélyesen terjesztettnék hihetjük mind az erdélyi magyarok, mind a székelyek közt a keresztyén vallást, s így ott az ősvallás híveinek ez elleni küzdelmét már Apolt fia idejében természetesnek láthatjuk, míg ily ellentőrekvéseknek a keresztyénség kevesb elemeivel bíró Magyarországon nyomát e korban nem találjuk. Így fogjuk helyesen érthetni, hogy Apolt vízimádó fia a székelyek közzül kiszorítottva, méltóságát csak a magyar földön lévő többi pogányok közt folytathatta, és csak Bulcs megöletése után (kit Ottó német császár az augsburgi szerencsétlen csata után 995-ben akasztatott föl) állíthatta vissza félig-meddig a vegyesen pogány és keresztyén székelyek közt hatalmát.

Nem sokára ez után — folytatja a krónika *e. h.* 278. l. — kisebb Gyula idejében a *vízitisztelő* Álmos rabonbán a keresztyén vallástól elpártolván, a főrabonbánt Ugron fiát megölte¹⁾, az előkelő keresztyén

¹⁾ Így vélem helyesen értendőnek a krónika ezen minden esetre romlott helyét: non multo post Rabonbano minor Gyula Almos *ὑποκρίστης* deficiente a religione Christiana Rabonbanum Uogroni supremum (talán *Ugroni filium?*) extinxit.

székelyeket üldözni kényszerítette: de Apolt nagyobb fia (helyesebben unokája) Apor Sándor ¹⁾, kinek neje Anna Felicita volt, követei által István királytól ekkor legelsőben segílyt kért, s ennek segílyével Gyulát meghódította, leányát Zelát Zsombor úrhoz nejül adta, s a kelyhet magához vévén azzal többé pogány áldomást tartatni nem engedett; mely nagy diadalon, úgy mond a Csíksban készült krónika *e. h. 279. l.*, mit sem csudálkozhatni, miután a hét erdő földén túli székely vitézek és kis rabonbánok ez időben az ő tekintélye föntartása mellett erősen állottak. — Ez adatoknak igazolására a székely földet illető részletekre nézve források hiányában bővebb bizonyságokat nem hozhatunk ugyan, de honnan is hozhatnánk, miután a székelység beltörténetét tárgyazó irományaink a X. és XI. századból éppen nincsenek? de magát a dolog velejét t. i. a keresztyéneket üldöző Gyula erdélyi fejedelemnek Sz. István általi legyőzetését s így Erdélynek szorosabban Magyarországhoz csatoltatását

¹⁾ Sz. Istvánnak Gyula elleni harczakor 1002-ben Apolt fiai, kik e krónika szerint még 888. előtt születtek, életben nem lehetvén, a *filius Uopoleti natu major Uopour Sandour* kifejezést Apolt nagyobb fia Apolt fiára Sándorra vélem magyarázandónak, miszerént a Sándor név előtt az Apor ennek atyját jelölné. Ez annyival is inkább hihető, mert alább (*e. h. 280. l. első sor*) ugyanezen Sándor egyszerűen *filius Uopour* azaz Aporfinak is neveztetik. Így megy át ezen Sándor neve fiára Istvánra, *Stephanus Sandourra*; így látjuk alább Kálmánt atyjáról Lászlóról bár hibás magyarsággal *Kálmán Lászlónak* nevezve, hihe-tőleg a *Colomannus Ladislai* latin kifejezés után.

1002-ben Kr. u., mit Sz. István az erdélyi magyar és székely keresztyének segélye nélkül ily könnyen és hamar bajosan érhetett volna el, krónikáknál bővebben és részletesebben említik mind a XI. századi Béla király névtelen jegyzője, mind az ettől különböző forrásból merítő XIII. századi Kézai s utána Túróczi s többi évkönyveink.

A keresztyénség ezen diadala azonban, mint a krónika meglehetősen zavart adataiból (*e. h.* 279. és 280. l.) kitűnik, erős ellenküzdelmeket költött csakhamar a székely ősvallási párthívek közt, kiknek fejei főként magok a győztes keresztyén pártfőnök Sándor némely rokonai és fiai voltak. Így olvassuk, hogy Sándor saját fia Ika ellen hadat vezetett Zetelakára (Udvarhely székben), ki atyja által megaláztatva az Ügy vize mögé vonult s ott lakot építvén, később ugyanott halt meg¹⁾. Olvassuk ismét, hogy Apor fia Sándor ellen ennek fia (talán ismét Ika) Bálványos várából kitörvén, több testvérei s rokonai által segítette kétes eredménnyel harczolt, míg Sz. István megérkezett segélye a győzelmet a keresztyén apa részére döntötte²⁾, mely diadal emlékére Sz. István a

¹⁾ A Fekete Ügy folyó vidékén esik csakugyan Három széken *Ikafalva* helység a tőle nyugotra eső *Ikavár* romjával. Nem messze ettől a krónikánkban mindjárt említendő *Bálványos* vár romja ugyancsak Három széken Felső-Torja helység fölött.

²⁾ *Bálványos* várának maga nevezete mutatja, hogy benne eredetileg az ősvallás hívei lakoztak és áldoztak. Ennek em-

hét erdő földén túl (Csík székben) a havason Apolt rabonbán fiának Becseknek fiaival egy kápolnát építtetett¹⁾, Becsek fiait pedig azután terjedelmes földdel

léke maradt fön azon egyik legszebb történeti népmondánkban, melyet e várról *Kövárinál*, *Erdély régiségei 189—191. l.* olvashatunk, de melyen már egészen keresztyén színezet ömlik el. E monda három pogány testvér birtokában említi hajdan e várat, kik között a legidősb, Apor, egy keresztyén leányt a Mike családból megszeretvén, miután anyja tőle mint pogánytól leányát megtagadta, azt testvérei segélyével egy vasárnap a torjai egyházból kijöttében elrabolja, s míg két öcsce az üldöző népet föltartva elesik, a közel Bálványos várba ragadja. A bosszús anya már másnap hajnalban erősen vívatta népeivel a várat, de annak urát hön szerető lánya közbevetésére a két fél közt egyezkedésre s utóbb békére került a dolog. Apor megmaradt ős hitében, de gyermekeit megkereszteltetni ígérte. Így a vívás lakomával végződött s Apor a hatalmas Apor család törzsatyja lön. — Nem egyezik-e alapban e monda, melyet Szegedi Synopsis Regis Belae IV. 17. §. *Kövárinál e. h.* még a székely krónika napfényre jötte előtt igaznak vélt, ennek azon adatával, mely szerint e várat a keresztyén Aporfi vagy Apor Sándor saját fiai ellenében vívta, kiken csakugyan keresztyén segélytől támogatva diadalmaskodott?

¹⁾ Ezen kápolna a csík-somlyai Salvator vagy mint a nép mondja Silátor kápolnája, melyről Losteiner Lénárt az erdélyi konventekről szóló kéziratában mondja: In Libro Parochialis Ecclesiae Csík-Somlyoviensis de eo sequentia verba ex authentica Ven. Capituli de Kolozs-Monostra charta extracta legi: Capella in monte Somlyo aedificata est anno 1002. per S. Stephanum Regem Hungariae ob memoriam victoriae de Gyula reportatae in honorem et memoriam Sanctissimi Salvatoris. *Benkő Károly, Csík, Gyergyó és Kászon II. rész 93. l.* — Ha föltennők, hogy e krónika koholója a Sz. István korabeli csíki

ajándékozta meg Magyarországon a pártütő Sály birtokából¹⁾.

Sz. Istvánnak ez újabb diadala a székely nemzet nagy részét, mely még az ős valláshoz szíttott, elkeserítette; a legtöbb törzs ismét fölkel a fegyveresen térítő király ellen; de Apor Sándor testvérével Andrással és a király segélyével oly hatalmasan lépett föl, hogy a Nyerges és Gimes havason túli földet kipusztította²⁾, s ekkor a kehely födelére arany ke-

kápolnáról szóló adatát Losteiner e kéziratából vette, gondolhatjuk-e hogy ez esetben e kápolnának ugyanazonságát a csíksomlyaival, mit úgy látszik az 1533-diki szerkesztők nem tudtak, már csak nagyobb hitelnyerés végett is meg nem említette volna?

¹⁾ *Zsombori József e. h. 15. l.* ezen székely telepet a *sályi* szállítmánynak mondja, mely szerint az alább említendő zsuki telepítvénnyel együtt elpusztult volna; minthogy azonban *Sályi* nevű helység kettő is van, úgy mint Erdélyben, Torda vármegyében, *Mező-Sályi*, és Biharban Váradtól délre ugyancsak *Sályi*, Zsomborinak ez egyszerű megjegyzéséből nem tudhatjuk, hova gondolta ő e telepet helyezendőnek; hihető azonban, hogy ő az erdélyi Mező-Sályit értette, mint a melyhez különben is az általa említett mező-bándi székely telep (Maros szék legnyugotibb szögében) igen közel esik. Én ellenben hajlandóbb vagyok e szállítmányt a bihari *Sályi*-ba helyezni, miután annak szomszédságában székely településre emlékeztető *Székely-Telek* nevű falut találunk. Lehet-e ezt csupa véletlennek tulajdonítani?

²⁾ A szövegben e két havas neve, melyek Csík szék keleti határain fekszenek, többször többféleképp fordul elő; a *Nyerges* havasé *Nyrgotz*, *Nyrgöcz*, *Nürgöz*, *Nyürgöz* alakban (e. h. 279. 280. és 281. l.), a *Gimesé* pedig legelsőben hibásan *Gümet*, de mindjárt alább helyesebben *Gümez* (e. h. 280. l.)

resztet tétetett, és legidősb fiát Sándor Istvánt a királyhoz küldötte a nemzet megegyezésével. Utóbb a maga s a többi rabonbánok földére, melyek ezen dülő harczokban kipusztultak, saját rokonait telepítette, nevezetesen a gimesi földre Apoltfi András fiait, a Nyerges havasán túlra az Ugronfiakat, valamint a bándi vár vidékére¹⁾ szintén némely főnemes rokonait Zsombort, Zsebőt és többeket szállította.

Vizsgáljuk végig a krónikának ezen a kereszttyénség megszilárdításával végződő belharczokról szóló adatait, találunk-e ezekben valami hihetetlen, képtelen, vagy hamisnak bizonyítható állítást? Hogy hazai forrásaink e székely vallásos küzdelmekről részletesen nem szólnak, könnyen megfejtethő abból a körülményből, hogy az erdélyi Gyula fejedelemnek Sz. István

alakban. Észrevehetjük ezeken a régi leírásmód bár nem teljesen megtartott másolását, de látjuk az *sz* betűt helyettesítő *tz*, *cz* és legtöbbször *z* végbetűkből, hogy ezzel az ezen havasokhoz közel lakó csángó-magyarok szójárásának sajáttsága van visszaadva, mely szerint a *Gimes* név Gimesz-nek, a *Nyerges* vagy *Nyergös* pedig *Nyergös*sznek hangzott és hangzik. — Hihető-e, hogy 1796-diki koholó e nevek leírásában így járt volna el?

¹⁾ Az itt említett telep helye *Mező-Bánd* székely helység Maros szék legnyugatibb szélén. Krónikánk itt már a Sz. István korában állott várról emlékezik; csakugyan van Mező-Bándon egy pusztta várhely, melyet a nép maig is *Pogányvár*-nak nevez. *Kövári, Erdély régiségei 175. l.* Az ily nevű várak eredetét pedig igen helyes következtetéssel tehetjük azon korra, midőn még az ős vallás szertartásai e várakban divhattak.

általi legyőzetését s így Erdélyben a keresztyén vallás diadalát általában előadván, az ezt megalapító harcok székelyföldi mellékes részleteit, melyekről magyarhoni főpapjainknak, kik írták egyedül régibb évkönyveinket, ily részletes ismereteik nem is igen lehettek, külön tárgyalni nem tarthatták szükségesnek, s így ezek hallgatása e részletesebb adatok hitelét, miután azok Sz. István korának eseményeivel, a Kopány, Gyula és Ótom (Achtum) ellen vívott vallásos harcokkal inkább öszhangzásban mint ellenkezésben állnak, teljességgel nem döntheti meg.

A keresztyénség megszilárdítása után, — folytatja a krónika *e. h. 281. l.* — Apor Sándor a kisebb rabonbánokkal polgári áldomást azaz nemzeti közgyűlést tartván ¹⁾ több előkelő székely vitézt küldött Sz. István

¹⁾ A szöveg szerint: *celebrante sacrificio profane*. Erre meg kell jegyeznünk, hogy a krónika bizonyossága szerint a főrabonbán hatósága a vallásos és polgári igazságszolgáltatásra, (*ad Jura sacra et profana edicenda*) egy iránt kiterjedt (*e. h. 277. l.*), hogy az alaptörvények szerint a főrabonbán áldozatára az összes nemzet köteles volt Budvárnál megjelenni, s így ezen vallásos szertartás egyszersmind polgári intézmény volt, s hogy a keresztyénség megerősödtevel ezen nemzeti közgyűlés vallásos színezete, a kehelylyeli pogány áldomás (*Sacrificium gentile*) eltöröltetett ugyan, de a nemzeti közgyűlés mint polgári intézmény jogköre a polgári ügyek intézésére fönmaradt, mint azt mindjárt bővebben láthatjuk. Minthogy pedig a nemzeti közgyűlés a pogány korban áldomással járt, s az áldomás ha nem vallásos szertartás (*sacrificium*) alakban is, de nemzeti lakomaképen ily ünnepélyes gyűlések alkalmával fönmaradhatott, sőt legujabb időkig fön is maradt, azért mondhatja a szöveg, talán

királyhoz követségbe, kik között mint nevezetesebbek ki vannak emelve Bátor, egy Olt melléki bátor vitéz, Fodor Balázs a vacsárki földről¹⁾ és egy Csák nevezetű erős bajnok, egy terjedelmes nemzetség törzs-
atyja. Ezekkel küldé kisebb fiát Apor Györgyöt, ki a róla nevezett földön székel²⁾. Mi üzenettel, mi

régibb irományok nyomán, a nemzeti közgyűlést *sacrificium profanum*nak.

¹⁾ Vacsárcsiban Csík székben a Fodor család maig is birtokos *Benkő Károly e. h. II. d. 27. l.* — Ha tán valakinek ezen valamint a krónikánkban emlegetett több székely családnak ily régi leszármaztatása furcsának és hihetetlennek tetszenék, megjegyezhetjük, hogy a székely családok birtokai, melyek a családban nem és ág szerént szállottak, s melyekben valamint királyi adománynak úgy királyi örökösnek vagy elkobzásnak a régibb századokban helye nem lehetett, sokkal állandóbbak lehettek a magyar nemesekénél, s a családnevek is a székelyek közt, mint adománylevelek hiányában a vérség közös birtokaihoz való jog biztosítói, bizonyosan változatlanabbul fönmaradtak, mint a magyar nemeseknél, kik között gyakran két-három testvér osztályban kapott birtokától ugyanannyi külön nevet vett föl. S miután látjuk, hogy magyar nemes család is van, mely több mint hat század előtt kelt levelet mutathat föl jelenlegi birtokáról (Lásd a Forgács család 1226-ban kelt levelét Gimes földről Nyitrában *Bélnél Notit. Hung. IV. köt. 383. l.*), sőt van család, mint a Noszlopi, mely Noszlopról s a közelében eső Somlyó hegyéről Veszprém megyében egy 1425-ben kelt ítéletlevelet nyert, melyben ezekhez első foglalással szerzett joga el van ismerve (*Horvát István, Magyarország gyökeres nemzetségeiről 33. 34. l.*): a székely családok ős régiségeit nem fogjuk oly mesésnek tarthatni.

²⁾ Ha a Görgő leírást a Georgiusból magyarosított Györgynek, régiesen utánhangzóval Györggyönek, s ugyancsak

ügyben jártak e követek, a krónika egyenesen nem adja tudtunkra, mit igen valószínűleg annak tulajdoníthatunk, hogy itt a szövegben, mint a nyomtatványban is ki van jelölve, tetemes hézag esett: azonban az ezen hézag utáni előadásból látjuk, hogy e követtség tárgya a keresztyénséget elfogadó székelységnek Sz. Istvánhoz s így a magyar koronához megállapítandó szorosabb viszonya volt. A követek visszatéréssel ugyanis, — mond a krónika *e. h. 282. l.*, — a főrabonbán Apor Sándor polgári áldomást vagyis nemzetgyűlést tartván (*more profano celebrato sacrificio*) a nemes király válaszáat a várban (Budvárban) márványra metszve fölmutatta s a kehely fölé helyezve fölemelte; s mindnyájan nagy örömszajjal fogadák a magyar király akaratát, és a keresztyén vallást mint a község parancsát a Ríka föld havasain túli minden pogány kis rabonbánok közt kihirdették, eltörölvén a vallásos áldomásokat, de nem a polgáriakat (*eversis Sacrificiis, at non profanis*), minthogy a nagyobb ügyek intézésére valamennyi székel, szintűgy a vitézek, mint a kis rabonbánok, harkász tisztet viselők, gyulák és nagy rabonbánok, a nemzet főbirájának (egyszersmind főrabonbánjának) elnöklete alatt össze szoktak volt gyűlni.

Itt következik a szövegben (*e. h. 282. és 283. l.*) rövid és nem eléggé világos előadása a székel nem-

Georgius magyarosításának az ahhoz rokon hangzású *Gyergyót* elfogadjuk, azt a helyet, hol *Uopour Görgö* székel, a mai *Gyergyó* székelnek vehetjük.

zeti kormány szerkezetének, mely midőn Sz. István által megerősítettett, hihetőleg még eredeti alakjában tartatott fön s így az Árpád alatti és előtti székely kormányzási rendszer hű képét mutatja. Ezen előadás értelmét következőleg vélem helyesen magyarázandónak. Az összes székelység feje volt a nemzet által örökösen Apolt nemzetségéből szabadon választandó főrabonbán (Rabonban supremus), ki egyszersmind a nemzet főbirája (Rector supremus gentis) lehetett és volt is. Ez alatt állottak a hat törzs rabonbánjai (Rabonbani majores) és gyulái, kik mint Konsztántínosz császár a magyar gyuláról, az országnak az Árpád fejedelmek utáni második főtisztjéről, világosan mondja, birói tisztet viseltek, minden törzs élén, és így összesen hat nagy rabonbán, kik hadi és polgári, Sz. István előtt pedig egyszersmind vallásos főnökök, és hat gyula, kik a törzsek birái voltak. Ezen hat törzsbiró vagy gyula fölött mintegy föllebezési szék gyanánt állott a három nagy gyula (Gyulae maiores) s ezek fölött a nemzet főbirája (Rector Supremus Gentis), ki Budvárában székel. A legöregebb gyula a Küküllő folyó mellékén lakott, hol a kis gyulák azaz törzsbirák parancsait megszegők ellen hozott ítéletek végrehajtottak ¹⁾. A kis gyulák egyszersmind főharká-

¹⁾ Budvártól, a nemzeti közgyűlés helyétől, alig egy óra távolra a Küküllő vizétől keletre fekvő völgyben esik a mai *Kénos* vagy *Kínos* helység, melynek nevét már *Zsombori e. h.* 9. l. helyesen hozza kapcsolatba az itt végrehajtatni szokott büntető ítéletekkel.

szoknak (Horkáz Supremus) is neveztettek, hihetőleg azért, mert mint a krónika mondja egy kis gyula azaz törzsbíró alatt három harkász s ugyancsak három állott egy-egy nagy rabonbán vagy törzsfőnök alatt. Így egy-egy törzsben hat, az összes nemzetben 36 harkász volt. Hogy ezen bírák, nevezetesen a gyulák albirái voltak, kitetszik ugyancsak Bíborban született Konsztántínosz e szavaiból: „Első fejők (a magyaroknak) az Árpád nemzetségéből sor szerint következő fejedelem, de van még más két fejők is, a *gyula* és *karkhász*, kik birói tisztelet viselnek. Van minden nemzetségnek is fejedelme. Tudni kell pedig, hogy *gyula* és *karkhász* nem személy- hanem méltóság-név“, valamint alább e szavaiból: „a karkhászság (τὸ κερχᾶς) méltóság, valamint a gyulaság (τὸ γυλᾶς), mi nagyobb a karkhászságnál¹⁾.“ Minden harkász alatt volt öt

¹⁾ *Constantinus Porphyrogenitus, De administrando imperio. Bonnae 1840. 40. fej. 174. 175. l.* — Krónikánk horkáz (harkász) leírása által figyelmeztetve, említett császárnak e birói méltóságról szóló helyeit gondosabban átvizsgáltam s úgy hiszem aligha csalatkozom, azt állítva, hogy ezen annyi fejtegetésre alkalmat adott, de mind eddig tisztába nem hozott név Konsztántínosznál inkább karkhásznak mint karkhánnak veendő. Nála ugyanis e név hétszer fordul elő, nevezetesen első ejtésben háromszor, még pedig ὁ κερχᾶν alakban csak egyszer, ellenben ὁ κερχᾶς és τὸ δε κερχᾶς alakban kétszer, második ejtésben τοῦ κερχᾶ alakban (mi csak κερχᾶς-tól és nem κερχᾶν-tól származtatható) ismét háromszor, negyedik ejtésben τὸν κερχᾶν alakban, (mi, valamint τὸν γυλᾶν a γυλᾶς = gyulától, csak κερχᾶς-tól származtatható), egyszer fordul elő; és így kérdés, vajon a hat helyen igazolható κερχᾶς-tól eltérő hetedik κερχᾶν leírás nem

kis rabonbán és így ezek száma egy törzsben hat harkász alatt 30-ra, az összes nemzetben pedig a hat törzs után 180-ra ment, kiket a nemzetségi ágazatok szerinti alsóbb hadi és polgári főnököktől tekinthetünk; minden kis rabonbán parancsolt két századosnak, egy lovag- és egy gyalognak, és így a nemzeti haderőnek összesen 360 századosa volt, s ha e név utalása szerint egy százados parancsnoksága alatt 100 fegyverest teszünk föl, az összes nemzeti hadsereg 36,000, fele lovag, fele gyalog vitézből (Milites) állott ¹⁾).

tévedés-e? — Konsztántinosz és szövegünk *gyula* méltóságnevét igazolja a névtelen jegyző szerint Töhötömtől, a hét magyar nemzetségfőnök egyikétől, származó két erdélyi fejedelem *Gyula* neve, melyet inkább tisztségi mint tulajdonképi személynévnek lehet venni. Ez által figyelmeztetve nem alap nélkül hozhatjuk kérdésbe, vajon Töhötöm fiának, *Harka* erdélyi fejedelemnek, a névtelen jegyzőnél *Horka* alakban írt neve nincs-e összefüggésben krónikánk *horkáz* és Konsztántinosz *καρχαῖς* méltóságnevével?

¹⁾ *Zsombori e. h. 15. 16. l.* a szöveg e nem eléggé világos helye után a székely tisztviselők számát, melyet én a nemzetségi szerkezet tekintetbe vételével mertem így magyarázni, kevesebbre véve természetesen a vitézek számát is kevesebbre, 9000-re teszi. Megvallom, soknak tetszhetik a 36,000 fegyveres székely száma kivált azok előtt, kik Kézainak és Túróczinak a 3000 székelyföldi kún települőről szóló adatához betű szerint ragaszkodnak. Azonban megjegyezve, hogy ezen 3000 férfi, (virorum tria millia), kiken csak fegyveresek érthetők, mint *Zsombori e. h. 11. l.* helyesen jegyzi meg, a székely bércek közzé maga honosaihoz, rokonaihoz siető nép volt, a 36,000 székely fegyveres számát oly szerfölött nagynak nem fogjuk tartani, ha

Az említett tisztviselőknek pedig a többiek, azaz a nép, fölött a tisztességen kívül más jogaik nem voltak, kivéve a gyulát és a nemzetbiráját (Rector), kiknek kettejüknek tisztjük volt minden nemek és ágak élén a tábort vezetni, a szent és polgári jogot kiszolgáltatni, a község parancsait kiadni, e parancsok megszegőit büntetni, mely jogokat a nemzet főbirája (Rector Supremus) a fő harkász és gyula jelenlétében gyakorolt. Az ős időkbeli székelységnek ezen polgári s egyszersmind hadi szerkezetére, mi volt képes egyedül ezen kis nemzetet Attila birodalmának romlása után Árpádig ötödfél századon át szabadon föntartani, megjegyezhetjük, hogy ha bár a rabonbáni főméltóságra nézve szövegünkön kívül más tanúbizonyságot nem hozhatunk, de a *gyula* és *harkász* méltóságneveket Konsztántínosz idézett helye s az erdélyi vezérek hasonló nevei igazolják. Ellenben azok, kik a szerkezet valóságát tagadni akarnák, képesek volnának-e az ellen csak legkisebb bizonyágot is fölhozni? Maga *Kállay*, ki e krónika ellen 1831-ben (a Nemzeti Társalkodóban) erős kétséget emelt, 1829-ben nem csak a rabonbán, hanem a gyula és horkász hivatalok létez-

figyelembe vesszük, miszerint a XVI. századi Oláh Miklós Attilájában mondja, hogy a székelyek könnyen hadba vihetnek 50,000 vitézt sőt többet is. Ha ez a XVI. században, midőn a főtisztek és előkelők elnyomása által már sok szabad székelý jobbágságra süllyedt, megtörténhetett; miért tartanók lehetlennek 36,000 székelý fegyveres létezését azon őskorban, midőn még a nemzet minden tagja egyiránt szabad és fegyveres volt?

tét is elismerte és hirdette (*A székely nemzet eredete* 79—81. l.). — Nevezetes az az adat, melyet a rabonbán névre ugyan ő itt fölhoz, hogy t. i. a Kolumbán székely család genealogiájában, mely e családnál megvan, s melyet I. Apafi Mihály alatt annak igen kedves embere Kolumbán Ferencz az udvarhelyi nemzeti levéltárban volt régi jegyzetek után készített, a székelyek fő tisztjei *Baján* és *Bán* név alatt jönnek elő, milyenekül ez irományban *Póka*, *Kolon* (Kolumbán), *Orbó*, *Ders*, *Ugron*, *Kele*, *Bébók* s az Árpád kori *Uzon* említettnek¹⁾. Hogy a *rabonbán* összetett név egyik alkatrésze a *bán* szó, e név eddigi fejtegetői Zsombori, Kállay és Ipolyi kétségtelennek tartják, mire nézve teljesen egyetérthetünk, megjegyezvén azonban Zsombori és Ipolyi ellenében, hogy a *bán* szó éppen nem a szláv *pán* (úr), miután maga Schaffarik a híres szláv nyelvész elismeri, hogy a *bán* szót a szlávok az avaroktól, kiknek khánjai közt több *Baján*, *Bán* fordul elő, tanulták és sajátították el. A *rabon* melléknévre nézve pedig, melyet Kállay a *Rha* (Volga vagy Etel) folyóval, Zsombori és Ipolyi a zsidó *rabbival* hoz összefüggésbe, azon gyanításunkat merjük

¹⁾ Maga ezen családi származékrend, mely ugyan mind eddig közzé nem tértetvén bővebben nem tárgyalható, figyelmeztethet bennünket az egykori székely nemzet, továbbá a székek, valamint egyes székely családok levéltáraiban rejthető adatok becsére, melyek közzé tétele és fölhasználása Erdély, különösen pedig a székely föld tudománybarátai és tudósaitól méltán ohajtható.

fölhozni, hogy ha a *rabon* szót a szövegben *rabounak* vesszük, (így a szövegben *arx Bond* hibásan áll *Bond*, azaz: *Budvár* helyett) a *raboubant*, a *b* betűjegyet *v*-nek helyesen olvashatva, nem vehetjük-e *ravó* vagyis *rovó* bánnak (így *ravatal* = *rovatal*); miszerént a *rovó* melléknév a *rov* vagy *ró* igegyökből származtatva a székely ős írással volna kapcsolatba hozható, mely számos tanuságok szerint *rovásból* állott?

Ha valaki a székely ős szerkezet ellen, mely mint alább látjuk Sz. István által is helybenhagyatva egész I. Béla idejéig főnállott, azt a nehézséget gördítné, hogyan lehetett az, hogy Sz. István, ki a magyar hazában és Erdély magyar részében az ősi nemzetségi kormányserkezetet az ahhoz és az ős valláshoz ragaszkodó főnökök megalázása után a keresztyénség és egyeduralma megszilárdítása szempontjából eltörölte, s az országot várnegyékre osztva ezeket az általa ki-nevezett ispánok alá vetette, a székelyeket ősi szerkezetökben megerősítette volna: erre nézve magok az események adnak helyes megfejtést. Miután ugyanis a keresztyénséget a székelyek közt elejétől fogva magok az ős szerkezet szerinti legfőbb nemzeti tisztviselők terjesztették és ápták, miután az ős vallás visszahatásai ellen magok ezek küzdöttek: Sz. István, ki a magyar ős szerkezet védőit Kopány támadásakor csak idegen segélylyel törhetvén meg, a magyar ős alkotmányt terveinek méltán hatalmas gátjául ismérhette, a székelyek ős alkotmányát, midőn különben is a székely főrabonbán önkényt állott melléje, annyival

inkább meghagyhatta, mert azt a keresztyénség gátjául, mint a mely ez ős kormányserkezet mellett a székely földön nem csak az ő, hanem még atyja ideje előtt is terjedt, éppen nem tekinthette.

Ezek után nem látszhatik előttünk hihetetlennek annak az egyezménynek valóságára, melyet a székely nemzet követői Sz. Istvánnal kötöttek. Ennek fő föltételét, a keresztyénség általános elfogadását, a nemzeti gyűlés helyeslővén, többi pontjait örök időkre ekként erősítette meg: hogy a nemzet a magyar királyt és népét éjszokról (helyesebben keletről) védelmezze; hogy a király őrizetére fölváltva 100 lovagot tartson; hogy a királynak választatása, nőülése és figyermeke születésekor ökröt bélyegezzon; de viszont minden pénzadózástól ment legyen; mely egyesség ünnepélyesítése után, mond a krónika, a szerződés örök emlékére Apor Sándor egyik fia Arad törzsével együtt áttétetett a Zárán törzs földéhez közel majdnem a magyar határszélre az oláhok földének havasai közzé a Szállás nevezetű patakhoz.¹⁾ Ezen pontokat, megjegyzi

¹⁾ *Zsombori e. h. 15. l.* ezen székely telepet a jófői és szálláspataki szállitmányoknak mondja Hunyad megyében. — Alsó- és Felső-Szálláspatak nevű helységek Hunyad megye déli részében esnek s nevöket kétségtelenül a hasonló nevű pataktól (szövegünkben *rivulus*¹ Szállás) vették. Van *Zalasd* nevű patak ugyancsak Hunyadban éppen Hunyad vára és városa mellett is, melyről az erdélyi káptalannak egy 1453-ki levele *gr. Teleki Józsefnél Hunyadiak kora X. Oklevéltár CXCI. sz. a. Aqua Zalasd* név alatt emlékezve mondja, hogy az Hunyad városában szakad az Egred folyóba. — A Zárán törzs földét (terra Tribus

a krónika szerkesztője, a nemzet a mult századokban (1533. előtt) minden harmad évben megújította.¹⁾

Igaz ugyan, hogy ezen szerződési pontok valóságát egykorú vagy közel egykorú XI. és XII. századi okiratokkal nem támogathatjuk, s ezek erősségéül csak XV. és XVI. századi kiváltságlevelek; törvény-czikkek és írók tanúságait hozhatnók föl: de miután ezekben a székelyek szabadságai, mint ősi, sőt örök időktőliek emlegettetnek, mint például Mátyás király 1473-ki levelében (*A nemes székely nemzet constitutiói* 22—25. l.) nyilván mondja, hogy a székelyek királyi adófizetéssel örök időktől fogva (a perpetuis temporibus) nem tartoznak, hanem csak a királyok házassága és királyfiak születésekor adnak önkénytes ajándékokat (ökörbélyegezést), ezen szabadságoknak az első magyar király Sz. István által történt adatását nem

Zarán) *Kállay e. h.* 87. l. az *Ábrán* vagy Kovachich említett kézirata szerint *Zábrán* székely törzs földének veszi: én azonban krónikánk útmutatását követve helyesebbnek gondolom azt a Hunyad megyei oláhoktól lakott hegyekkel szomszéd *Zaránd* vármegyére magyarázhatónak.

¹⁾ *Zsombori e. h.* mondja, „hogy ezen pontok három évenkénti megerősítésének sok nyomait lehet találni a haza történetében;“ azonban ezen állítása támogatására adatokat éppen nem hoz föl. — Maga a szöveg ezen kifejezése: *Quae adducta Gentis* (helyesen: *gentes*) *singulo anno triennali renovavere prioribus Seculis usque ad hodiernum diem*, arra látszik utalni, hogy ezen megerősítés a krónika íratása korában 1533. körül is divatozott, ha csak ezen sorokat valamely régiebb kéziratból vakon átmásoltaknak nem vesszük.

lehet alaposan tagadni. Ez csak akkor történhetnék, ha ezen szabadságok későbbi eredetéről valaki adatokkal léphetne föl, vagy Sz. Istvántól Mátyásig ezekkel ellenkező székely törvények divatoztát bebizonyíthatná, mit úgy hiszem valamint eddig, úgy ez után sem teljesíthet senki. Hogy Sz. István ezen engedményei sem eredetiben, sem átiratban fön nem maradtak, éppen nem csudálhatjuk; számos oklevélben történik hivatkozás általánosan Sz. István engedményeire, melyek erőben voltak, jóllehet a rólok szóló oklevél a későbbi korban már nem volt is előmutatható. Így az erdélyi nemesség és ezeknek fölzendült magyar és oláh jobbágysai közt 1437-ben kötött barátságos egyezményben (*gr. Teleki József, Hunyadiak kora, X. Oklevéltár I. sz.*) Sz. Istvánnak ez utóbbiak részére adott és ha előkerülend figyelembe veendő levele, ezek tartozásait illetőleg irányadóul veendőnek állapíttatik meg. Így emlegetik több királyaink oklevelei a Székes-Fejérvár részére Sz. István által adott szabadalmakat, melyekre a királyi városok is gyakran hivatkoztak, a nélkül, hogy Sz. István kiváltságlevelét előmutathatták volna. — Hogy a székelyek az országot fegyverrel védő határőrök voltak, mutatja egész az újabb századokig fönmaradt hadi szerkezetök, bizonyítják számos bár későbbi századokból kelt oklevelek, parancsok és törvényczikkek, melyekben e kötelezettség mint régtől fogva létező emlittetik; bizonyosság pedig nincs, hogy a székelyek határvédi kötelessége Sz. István utáni korból eredne. A mi végre a székelyeknek lovag test-

őri szolgálatát a királyi udvarban illeti, erre nézve a legrégibb bizonyosságul csak a XVI. századból hozhatjuk ugyan I. Ferdinánd biztosainak jelentését, mely szerint 100 székely lovas tartozik szüntelen a királyi udvarban lenni, kik esztendőnként háromszor változnak (*Kállaynál, A székely nemzet eredete 158. 159. l.*); azonban, hogy a székelyek a magyar királyoknak már az Árpádok korszakában is tettek mint lovasok jeles szolgálataikat, kitűnik IV. vagy Kún László királynak az Aranyos széket megszállott székelyek részére 1289-ben adott kiváltságleveléből (*A nemes székely nemzet constit. 10—12. l.*), mely szerint ezen király a tordai vár Aranyos nevezetű földét, melyet még atyja V. István adott volt az említett székelyeknek a lázadó kúnok ellen a Hód tavánál és a tatárok ellen Toroczkó vára alatt bizonyított vitézségökért, ujolag nekik adományozza hű szolgálataik és azon 80 lovasért, kiket szorultságában ezen székelyektől kapott volt.¹⁾

¹⁾ Érdemesnek tartom mellesleg megjegyezni, hogy mind *Kállay e. h. 187. l.*, mind ujabban *Kövári, Erdély Régiségei 188. l.* az említett oklevél ezen szavait: *Terram Castri nostri de Torda Oronas vocatam* igen hibásan értették, midőn *tordaaranyosi vár* földének magyarázták. Az oklevél szavai világosak; Torda királyi várhoz (*Castrum nostrum de Torda*), azaz: Torda vármegyéhez tartozott az adomány kelte előtt az Aranyos nevezetű föld (*Terra Oronas vocata*), a későbbi Aranyos szék, melyet az oklevél *juxta Fluvios Oronas et Morus* existentem szavakkal bővebben meghatároz.

Midőn Sz. István, — folytatja a krónika *e. h.* 283. l. — Erdélybe vajdául Zoltánt helyezte,¹⁾ Sándor rabonbán fia István a nemzet megegyezésével külföldről vett nőt, Katalint. Ettől három fiat nemzett: Istvánt, Sámuel és Gergelyt, kik közt később földeit fölosztotta. A vacsárki földön túl a törökök földje a legnagyobbak Istvánnak, az elholt rabonbán Kényúr

¹⁾ Emlékezik ezen Sz. István korabeli erdélyi Zoltánról mind *Túróczi, Chron. II. r. XXX. fej.*, mind a *Chron. Budense Podhradczky kiad. 1838. 66. l.*, de igen hibásan és zavarosan, mondván, hogy Sz. István Gyula erdélyi vezér legyőzése után Keánt a bolgárok és szlávok fejedelmét (az Al-Dunánál) leküzdván és megölvén, tartományába a maga szépatyját (*proavum suum*) Zoltánt helyezte, ki később az erdélyi részeket örökölte s azért erdélyi Zoltánnak is nevezetett. Láthatjuk, hogy itt a krónikák szerkesztői a Sz. István idejében élt erdélyi Zoltánt Árpád fiával Zoltánnal (helyesebben Zsolttal) egy személynek vélve botlottak meg; de ezen még nem csudálkozhatunk annyira, mint Podhradczkynak e helyre tett következő jegyzetén: Bene ait Zoltanum fuisse S. Stephani *proavum*, quem *centenario maiorem esse oportuit*, de quo in *Legenda hungarica* S. Stephani: „Az Zoltán fejedelem keddeeg Havas Elföldeeben nagy erekes leen es hatalmas: kitől zarmaznak az Zoltánok (a legendairó a török szultánokat akarja értetni) es az orzagtul el zakadván, nagy sok nyomorusaggal fizetteek meg az jó teetelt.“ Ha az ember ily névhaszonlaton és szójátékon alapuló tévedéseket igazaknak vesz és ad, akkor vádolható méltán mindenütt határtalan vak hitellel. Krónikánk ezen Zoltánt egyszerűen csak mint Erdélybe helyezett vajdát említvén, Túróczi s a budai krónika botlásaiba nem esik; miből látni való, hogy a csík-széki szerkesztők ezen tárgyra nézve említett hazai krónikaínknál tisztább és hibátlanabb forrásból merítettek.

(Kenur) földe, hol Apolt hajdan a rablókat és gonosztevőket keresztre szokta feszíttetni,¹⁾ Gergelynek, a Küküllő melléki föld pedig a legkisebb fiúnak Sámuelnek jutott.

Ez osztály közben történt, — mond a krónika *e. h. 284. l.*, — hogy Sándor Istvánnak egy éjszaki nemzet követeit kellett fogadni, összehíván azért a kis rabonbánokat a Rákos völgyében, hol tartotta a nemzet ez időtájban gyűléseit, ezek e választ adták a követeknek²⁾: Mi székely nemzet, Attila húnjainak

¹⁾ Igen hihető, hogy ezen földön nem a Budvár melletti *Kénos* nevű vesztőhely értendő, a Küküllő mellékén, mert szövegünkben a kérdéses hely a Küküllő vidékétől meg van különböztetve. Az ős időkben több ily vesztő helyek léteztek a székely földön; ezek egyikének emlékét tartja fön nézetem szerint a Csík-Sz.-Domokos határában *Bálán* (talán eredetileg *Bálván?*) havas tetején létező, ugynevezett *Fenyítő* vagy *Irott kő*, mely nevét a sziklába metszett betűktől kapta, melyeket sokan hún írásnak tartottak. Lásd: *Benkő Károly, Csík, Gyergyó és Kézson II. r. 47. l.*, ki ez írást 1851-ben maga is akarta vizsgálni, de a kövön, melyet az előtt hat évvel a báláni bányászok nagy részben szétvettettek, írást nem talált.

²⁾ A szövegben így áll: tale Responsum accipiebant Gentium Septemtrionalium *Stelenae*. Legközelebb a szövegben követekről (Legati) lévén szó, az összefüggésnél fogva e szónak csak *követek* (Legati) értelmet tulajdoníthatunk. Arra a gondolatra kell tehát jönnünk, hogy ezen *Stelenae* *στέλλω* (küldök) gyökből képzett *στελένης* korcs görög szó többessének (*στελέναι*) latinos leírása, mit annyival inkább elfogadhatunk, mert az *ἀποστέλλος* (követ) görög szó is csakugyan az említett *στέλλω*, *ἀποστέλλω* ige származéka; ily korcs görög szó létezését pedig

Erdélyt lakó maradékai, nemzetetek kívánságát Rákos völgyében a hét erdő földén túl kihallgatván s bele egyezvén, a rokonság föntartása végett fő rabonbánunk és biránk Apor Sándor leányát Mariánát fejedelmek követeknek fia Vazul (Bazil) számára nejül átadjuk, a bojáraitokkal való barátság föntartása kedvéért,¹⁾ úgy hogy azoknak a miéinkhez hasonló szabadságait ezután is virágozni engedjétek. Ez után az ős székely szokás szerint keleti kövekkel föléesztett hölgyet

azon XI. századi görög irományban, melyből e házasság történetét szövegünk alább következő görög szavának (*Terrae loumeou*) tanúsága szerint e krónika szerkesztői meríték, meglepőnek nem tarthatjuk, ha a görög nyelv és nemzeti élet alásüllyedésének korában fölbujánzó byzanti irodalom e korszaki műveinek ehhez hasonló számos korcs görög szavára tekintetet vetünk. Egyébiránt miután a görög szó bennünket görög forrásra utal, habár e magán családtörténeti eseményre más íróknál adatot nem találhatunk is, az itt előadandó házasság körülményeit, első pillanatra bármily furcsáknak tünjenek is föl, a szerkesztők által minden alap nélkül ide koholtaknak nem ítéltjük.

¹⁾ A szöveg szerint Majraniam — — *erari vestri Stelenae filio Basil in matrimonio accipienti tradimus in vestrum Bourorum amicitiam conservandam*. Látjuk itt, hogy a nem eléggé avatott szerkesztők vagy másolók a *Stelenae* (Legati, követek) szó értelmét helyesen föl nem fogva, azt személynévvé rontották. Így elrontva *filio Stelenae* alakban fordul az elő még egyszer alább is (e. h. 285. l.). — A *crar*, helyesebben *kral* (*κράλης*), *király*, eredetileg szláv szó, valamint a *bour* helyesebben *bojár* nevezet, mely a szláv *boj*, magyar *baj*, gyökből képezve bajnokot, vitézt jelent, a középkori byzanti írókban gyakran található.

elvitték (t. i. a követek), s a székely rabonbánok őt a Szeret vizén túl kísérték.¹⁾ A kísérők között, kiket a főrabonbán maga helyett a hölgygyel küldött, krónikánk a következő lapon (e. h. 285. l.) megnevezi ennek saját fiát Sándor Istvánt, a vészföldi rabonbánt, és több székely nemzetség tagjait, hozzá tévén, hogy a Tar havasok mögötti föld rabonbánját, (kit a szöveg *Künvér*- talán *Künvérnek* nevez) örök kísérőjéül parancsolta, kit is azután az említett fejedelemfi azon részekén nagy örökséggel ajándékozott meg, s hogy ugyanez idő tájban lépett monostorba Sándor István két leánya.²⁾

Vizsgáljuk most meg ezen házasságról szóló előadás tartalmát. Ezt a krónika hitelének tagadói főként azért tarthatnák hitelre méltatlannak, mert sem hazai, sem éjszaki (lengyel vagy orosz) írók által nem támogatható. Azonban megjegyezvén, hogy családi ügyekre

¹⁾ Csak így lehet helyesen magyaráznunk a szöveg elől csonkának tetsző ezen pontját: *pretiosis lapidibus orientalibus more antiquorum nostrorum ornatam* (t. i. Majraniam) *abstulerunt* (elvitték), *Rabonbanique nostri ultra fluvium Szeret comitati, sicut eam, helyesen: comitati sunt eam.* — A mi e szavak után következik: *ipse etiam Bousson centum annorum senex stb.*, mint már föntebb megjegyzők, nem ide tartozó töredék.

²⁾ Vajjon e monostoron nem a Sz. István korában épült csík-somlyai egyház értendő-e? s vajjon azon görög irományok, melyeket e krónikában forrásokul látunk szerepelni, nem ezen csík-somlyai monostor görög szerzeteseitől eredtek-e? mert hogy a székely földi legelső monostorok a keleti egyházból népesedtek, több mint valószínűnek vehető.

nézve még királyokat illetőleg is a XI. századi egykorú írók igen kevés adatot, gyakran éppen mit sem nyújtanak, és így ezek hallgatása valamely családi eseményről szóló későbbi, főleg családi irományokból vett adatot nem bélyegezhet hihetetlennek, krónikánk jelen helyére nézve az orosz vagy lengyel írók támogatását azért sem tarthatjuk multhatatlannak, mert kérdés, hogy krónikánk az éjszaki nép (*gens septentrionalis*) alatt ezen népek valamelyikét akarja-e értetni. Krónikánk azon helyéből, hol a székelyek a magyar haza legkeletebbi szögében Magyarország éjszak felőli határőreinek mondatnak, továbbá abból, hogy a mennyasszonyt a Szeret vizén át és így inkább kelet mint éjszak felé vitték, nem látszik lehetetlennek, hogy e nép alatt valamely keleti, besenyő vagy kún néptörzset is gyaníthassunk. De ha ez nem állna is, a lengyel vagy kisebb orosz fejedelmek melyikéről lehet szó, szövegünk rövid s határozatlan előadásából el nem dönthetjük. Ha pedig valaki netalán a székely nemzet itt előadott válaszának igen föltűnő egyszerűségében és különösségében találna megbotrátkozni, melynek szó szerinti hű főnmaradtát magunk sem vitatjuk, utalhatunk igen számos XI—XIII. századi hasonló egyszerűen, sőt néha csaknem együgyűen fogalmazott okiratokra, utalhatunk különösen a váradi jegyzőkönyvben (*Regestrum de Varad*) főnmaradt s a XIII. század első tizedeiben kelt ítéletlevelekre, melyeknek egyszerű írmodora oly élénk ellentétben áll

a később kifejtett szövevényes nehézkes előadástól, melyet a következő századok okirataiban találunk.

Sándor Istvánnak is, (ugyancsak István fiának), — folytatja krónikánk *e. h. 285. l.*, — idegen lányt hoztak ez után, a lengyel születésű Francziskát, kinek legifjabb öccse Mihály az osztály alkalmával testvéreivel támadt erőszakos viszály következtében a magyar földre a Duna folyó mögé vonult, s mint mondják, maradékai is ott vannak, miről a szerkesztők megjegyzése szerint uroknál (Sándor Menyhártnál) némi rövid jegyzetek is voltak¹⁾. Ezen bujdosó lengyel fejedelemfi Mihály alatt II. Boleszláv lengyel fejedelem Miczisláv nevű fiát érthetjük, ki csakugyan a lengyel nép által kiűzött atyjával együtt Magyarhonban keresett menedéket s Sz. László királyunk által szívesen fogadtatott, minthogy régebben Boleszláv mind I. Béla mellett Endre ellen, mind Béla fiai Gejza és László mellett Salamon ellen hű szövetségessül állott²⁾. Krónikánk Mihály vagy Miczisláv beköltözését csak alkalmilag és mellesleg említvén, annak idejét minden nehézség nélkül tehetjük Sz. László

¹⁾ Summa ejus in relatis nostris apud Dominum nostrum exstante, — mond krónikánk. — Egyébiránt e pontban a személy- és helynevek igen megrontva szálltak ránk: így az említett lengyel lány Franczisca *Matnada Ivol* (?) néven említetik; ennek öccse Mihály vagy Michael *Muhoellé*, a Duna vize *Dánná* van elfordítva.

²⁾ Bővebben szól e tárgyról *Szalay, Magyarország tört. I. d. 176. l.*, ki ez ügyre nézve különösen *Martinus Gallus* előadására utal.

korára, habár szövegünkben mindjárt ez után 1039-ik évi események tárgyaltnak is.

Ez évben, — mond krónikánk *e. h.* 286. l., — Sándor István, ki a Vacsárkon túli földet a Zandir hám neje által épített lakkkal együtt magának tartotta, a nemzeti kehelyt Budvárából mint örökségét a nemzeti törzsek ellenzése daczára elvitte; s jöllehet Ruha (?) rabonbán 200 fegyveressel jött a vár alá a kehely átvételére, később pedig a mai Háromszék rabonbánjai Apor János, Bél István és Gáspár a Patancsa nemzetségből övéikkel gyűlést tartva Sándor Istvánt, a gimesi föld urát, a kehely elviteléért haddal akarták megtámadni, magánál meg is tarthatta. Az ellene támadók törekvéseit ugyanis az akkori idők kedvezőtlen viszonyai meggátolták; a mennyiben András magyar király Sándor István követeit és kezesül küldött fiát Lászlót jól fogadván, az ettől tartó rabonbánok terveikkel fölhagyni kénytelenítettek. *A kehely tehát Sándor István birtokában maradt, de Budvárát, melyet e szerint az ős vallás mellett fölkelt pártosoknak kellett elfoglalni, többé magának vissza nem foglalhatta. Így azután, tehát a nemzeti meghasonlás miatt, a hét erdön túli földek (Csík, Gyergyó és Ká-szonszék) fővezérül választották magoknak Sándor István fiát Lászlót, kit András király időközben Lengyelországba küldött követségbe, úgy hogy ez többé ne függjön a többi rabonbánoktól, hanem csak a szé-kely nemzet birájától; mely külön szakadás egy követ által András elé terjesztetvén, ennek küldötte által

helyben hagyatott. — Mind ezen eseményeknek 1039. után, de még 1049. előtt kellett történniök, minthogy krónikánkban mindjárt olvashatjuk, hogy ezek után Zoltán (az István király által Erdélybe helyezett vajda) halálával András király országát megosztotta s öcsse Béla lőn erdélyi vezérré 1049-ben; mit hazai történetiróink is igazolnak, mondván, hogy az ország egy harmadát (Erdélyt a tiszántúli részszel) vezéri czímmel Béla birta.

Van-e mind ebben valami hihetetlen vagy nem igaznak bizonyítható, sőt ellenkezőleg nem egyeznek-e ezen a székely földön mindjárt a nagy térítő Sz. István halálával kitört és csak András kemény föllépésével elfojtott ősvallási mozgalmak a Magyarhonban András király alatt dühöngött, de ugyan ez által elfojtott Vatha-féle vallásos lázadással?

El lőnek e székely vallásos harczok András által fojtva, de csakhamar ismét kitörték. Midőn ugyanis Sz. István halála után jó darab időre a besenyők a Gimes földén túli keresztyén székelyeket ellenségesen megrohanták, némely székely törzsek hasonlóan keresztyén feleik ellen támadtak, s ezek győzelmét a besenyőkön gátolni ügyekeztek; miért is a diadalmas keresztyénség rajtok véres bosszút állt, több ily pártost a Sándor, Csángor (Csangour = Csángó úr) és Csák nemzetségéből Gyula városában¹⁾ fejöket vesztésével la-

¹⁾ Hol feküdt ezen székelyföldi *Gyula* vára, szövegünk meg nem határozza. Alatta sem az erdélyi *Gyula-Fejérvárt*, sem a moldvai *Gyula* egykor magyar várost, ma *Dzsulest* oláh

koltatván, részint birtokaiból kiüzvén. Mind ezt krónikánk *e. h. 286. és 287. l.* zavarosan adja elő, de aligha hibázunk, midőn e pontok értelmét fő vonásokban így határozzuk meg.

Erre következett a vég csapás, mely az ős vallás pártosait teljesen lesujtotta. Béla erdélyi vezér ugyanis ekkor tájban azt parancsolta, hogy többé a méltóságok, családok, várak, falvak, kastélyok ne az ősök szokása szerint, hanem szentek neveiről neveztessenek¹⁾. Innen lett, hogy sok előkelő székely vitéz őseit nem

falut, nem érthetjük. Szövegünkben még egyszer alább *e. h. 290. l.* van róla szó, de fekvése itt sincs meghatározva; innen csak annyit vehetünk ki, hogy Sándor István özvegye, ki az Olt keleti partján birt és lakott, a székely ispán üdvözlétére Gyula várába akarván menni, az Olt vizén ment keresztül, és így e vár fekvése az Olttól nyugotra eső székely földön gyanítható. Kővárinál Erdély Régiségeiben annyi várrom és várhely tárgyalása közben nyomát sem találjuk: de fönmaradt emléke egy székely népdalban *Erdélyi Jánosnál Népdalok és Mondák II. d. 331. 332. l.* e szavakkal: Már ezután többet járok *Gyulába*, Oda vagyon az én rózsám bezárva, s alább: *Gyula vára*, add vissza te nekem őt stb.; mire ugyanott ezen rövid jegyzet olvasható, hogy ezen Gyula vára „hajdan fogház volt, most rom“, de e rom hol létezéséről szó sincs. Összevetve e népdal adatát krónikánk föntebbi szavaival *e. h. 283. l.*: Gyula omnium Senior penes fluvium Kükül (habuit sedem), ubi exequabantur transgressores mandati Gyulae minoris, igen helyesen következtethetjük, hogy a kérdéses Gyula vára, hol előbb a gyula ítéletei végrehajtottak s később börtön alakult, a Küküllő mellékén nyomozendó.

¹⁾ Innen fejthető meg a székely földön létező föltünőleg sok helynév, mely szentek neveitől van kölcsönözve.

ismeri, leveleiket ugyanis megégették; találkoztak azonban e nagy zavarban némelyek, kik a királyi parancs ellenére is őseik neveit, mint házi szentségeket híven megőrizték, mint Háromszéken az Apor (Uopour), Dombó (Dombon), Bél (Boéél), Nemes (Nömör, hibásan Nömös helyett), Mikó (Mikóó), Dancs (Danes), Gyulafi (filius Nobilis Gyulae), Köröras (?), Udvarhely széken az Ugron, Lázár, Könte, Biró, Nagy, Zimány, Dálya, Székely (zököl), Török (Turek), Comkattak (?) családok¹⁾: de a tisztességes méltóságnevek többé nem hallatszottak, nem a rabonbán, a főbiró, hanem székelyek ispánja, nem gyula, harkász, hanem székelyek alispánja stb. És így Bélát a rögtöni változtatás után összeomló trónja, mint az ős nemzetiség mellett buzgó szerkesztő, vagy talán azon régi forrás, melyből e hely átírva van, igen is keresztyéntelenül fejezi ki, méltán törte össze és ütötte agyon 1063-ban²⁾. Ellenszegült ugyan Bélának Szemere Madaras földéről (Csík székben), de mit sem boldogult. Nem látjuk-e e Béla korára vonatkozó adatokban mintegy másolatát s visszhangját azon magyarhoni kitörésnek, mely a keresztyénség ellen, Béla királysága kezdetén, a székesfe-

¹⁾ Ez adat oda látszik mutatni, hogy a nevezett s legnagyobb részt maig is virágzó székely családoknál e krónika szerkesztői 1533-ban még őseikre vonatkozó régi irományok létezését tudták, mit hihetetlennek tartani nincs okunk.

²⁾ Et sic Bela subita mutatione ruina etiam Throni pressus merito et contritus Anno 1063. et expiravit 1065. *e. h.* 297. l. Itt azonban az utóbbi talán később becsuszott évszám hibásan áll.

jérvári népgyűlésben föllobbant, de általa hatalmas kézzel elnyomatott? s ennél fogva van-e alapos okunk ez adatok kétségbe vonására?

E közben, és így krónikánk előadásából következően 1063. körül, Sándor István, ki a Sándor nevet fölvette, a csángók Vazul (Basil) nevű vezérével hadakozni kezdett; azonban egy *Mikó* nevű ismeretlen 200 fegyveressel éppen jókor érkezvén kiverte a csángókat és Sándor Istvánt megszabadította, mely győzelemért Sándor megengedte neki, hogy egy hadnagyságot állítson és a maga nevéből nevezett s ma is virágzó *Mikóvárat* építse. Mondják, hogy előkelő nemes vitéz volt Magyarország földéről, köz néven *uramnak fia*, ki 12 vár uradalmától fosztatott meg s kinek maradékát ma is ugyanazon néven (azaz *Mikó*-nak) nevezik. Midőn e tettet László meghallotta, őt a hét erdő földén túl (azaz Csíkban) gazdag örökséggel ajándékozta meg a nemzet megegyezésével, úgy hogy azután maradéka szék-százados díszes címre emelkedett, és oly nagy szívességet mutatott iránta¹⁾, hogy midőn Erdély földét körüljárta, a Vacsárkon túli föld akkori nemes urának Istvánnak Szilvási Erzsébettől való leányát Katalint ezen Mikó fiának Pálnak eljegyezte, s lakodalma alkalmával örömeiben a nemzet poharából maga is ivott. Ez időben némely tatárok a

¹⁾ A szövegben *e. h.* 288. l. így áll ugyan: *exhibuitque tantum ei Comitatum*; azonban Csík székben *Comitatus*-ról szó nem lehetvén, helyesebbnek véltem olvasni: *tantum comitatem*, mint a mi különben is ezen pont értelmével jobban egyezik.

székbe ütvén, Sándor István őket kiverte s ezért Törcs várát és tartozandóságait adományba kapta, s ugyanezen időben erősítette meg László Kászon földét, mint széket.

Ezen előadásnak a régi Mikóvárra vonatkozó része az, melyre én tisztelt gróf Kemény József urat figyelmeztetni bátor voltam, kinek is erre adott felelete s fölhívása szolgáltatott közvetlen alkalmat jelen cikk közzétételére. A tisztelt gróf úr, feleletében, csak a krónika általános hitelességét vonván kétségbe, magok ezen adatok czáfolásába nem ereszkedik, azok önkénytes elmellőzését azzal indokolva, hogy „bajos egy 1063-beli eseményt minden egyéb hiteles adat nélkül merőben s egyedül csak is azon okból elhinni, mivel ezt egy állítólag 1533-beli egyszerű irományban említve látjuk.“ Valamint én, midőn a székely krónika ezen Kővári, Benkő és legújabbban a t. gróf úr által mellőzött adatára egyszerűen utaltam, e pont tartalmának bírálati vizsgálatába nem ereszkedtem, s az adatot elfogadva, hitelességét nem bizonyítottam; úgy más részről a tisztelt gróf úr, főntebbi ellenvetésével, ez adat alaptalanságát ki nem mutatta; ennél fogva szükségesnek láttam krónikánk e helyének bírálatába mélyebben bocsátkozni. Ennek folytán annak bizonyosságául, hogy az igazságot enmagam ellenében is örömmest elismerem, és sem e krónika minden szavának korlátlan hitelt tulajdonítani, sem jobbat tanulva vagy jobbra tanítva előbbi meg nem állható véleményem vagy ítéletemhez vakon ragaszkodni nem akarok, ezen-

nel magam emelek kétséget nem ugyan magok az események hitelessége ellen, hanem azon korra nézve, melyben krónikánk előadásának folyama szerint ezen események történtek volna. Okaim erre következők: Krónikánk szerint a magyarországi Mikó, „dicterio uramnak fia“, 12 vár urodalmától fosztatott meg; azon nemzedéki rend szerint pedig, melyet a gr. Balassa családról *Bél Mátyás, Notit. Hung. novae VI. köt. 131. l.* hiteles oklevelekből szerkesztve közöl, a Balassa család ős törzsének Detrének, ki IV. Béla alatt nádor volt, Mikó zólyomi főispán utáni unokája Mihály hasonlóan 12 vár birtokából esett ki. Ezen egyezését a körülmények és személyneveknek (Michael = Mihály = Mikó) pusztá véletlenségnek nem tulajdoníthatva, de látva azt is, hogy a székely krónika ez adata Bél említett munkájából nem kerülhetett, mert akkor a koholó miért tette volna azt át Sz. László korára? azon alapos gyanításra kell jönnünk, hogy ezen Mikó egy személy a Balassa családbeli 12 várat vesztett bujdosó Mihálylyal, kire krónikánk „uramnak fia“, czíme, mint nádori unokára igen is jól illhetett, miután tudjuk, hogy az Árpád királyok alatt az egyszerű „uram“ czím a legnagyobb méltóságokat viselt személyeket illette¹⁾. Azt kell tehát vélnünk, hogy ezen Mikóról szóló adatokat a krónika szerkesztői valamely

¹⁾ A XII. századi Kinnamosz byzanti író tanúsága szerint még a trónörökösöket is ez egyszerű *uram* (*Οὐρονυ*) czím illette. *Joannis Cinnami Epitome V. könyv. 1. fejt. Bonnae 1836. 203. l.*

régi irományban László király idejében történeteknek olvasván, miután abban a király a régi szokás szerint csak egyszerűen Lászlónak volt írva, ez eseményt I. vagy Sz. László idejére hibásan helyezték IV. vagy Kún László kora helyett, kinek idejében Detrének, a IV. Béla alatti nádornak, unokája vitézkedhetett. Hogy ez adatok Sz. László korára helyesen nem alkalmazhatók, kitetszik abból is, hogy krónikánk Sándor István nejét, kinek lányát Katalint. jegyzé el László király az említett Mikó fiának Pálnak ¹⁾, Szilvási Erzsébetnek írja, holott főntebb a XI. században élt mindkét Sándor családi István nejeiül külföldről hozott leányokat mond, és így ezen Istvánt később élt s az előbbi hasonnevűektől külön személynek kell hinnünk. Még nagyobb erősség pedig erre nézve az, hogy krónikánk László király által a kérdéses Sándor Istvánnak adományoztatja Törcs várát, mit I. László, minthogy Törcs várát hiteles adatok szerint a német lovagrend nagy mestere Dítrik (Theodoricus) csak a XIII. század elején 1211. táján építtette, éppen nem, de a később élt IV. László annyival inkább tehetett, minthogy Törcs várát az említett rend hűtlensége miatt csakhamar elvesztvén, az adományozható jószággá vált. Kászon szék kiváltságainak megerősítése is inkább helyezhető Kún László korába, kitől 1289-ből az aranyosi székelyek részére a kúnok és tatárok

¹⁾ *Bél Mátyás e. h.* a Balassa család leveleiből Mihály mint a családtól elszakadt tag maradékairól mit sem tudva éppen nem szól.

elleni vitézségökért adott adománylevelet birunk, mint Sz. László idejére, mikorról a székely székek kivált-ságairól adataink nincsenek.

Visszatérve krónikánk fonalára *e. h. 288. 289. l.* olvassuk: Bud várának lerombolása után (mi mint alább látandjuk, a kúnok, krónikánkban tatárok, által Sz. László idejében történt) miután Álmos lőn az összes székelység első vezérévé ¹⁾, közgyűlés tartatván a szakadáti földön a mai Urvölgyében ²⁾, sok előkelő székely, kiknek fiaik nem voltak, a leányágot be akarták hozni a többi rabonbáni örökségekbe is; de István (Sándor István) Álmos vezérrel ennek ellene szegült;

¹⁾ Ezen Álmos alatt Sz. László király testvérének I. Gejzának fiát Álmost érthetjük, kiről van adatunk, hogy Kálmán király uralkodása elején, ez által horvátországi királynak, de csak hamar innen Magyarország egy harmadának vezérévé tétett. Ha figyelembe vesszük az I. Endre által behozott s a XI. században a királyi családban erősen divatozott szokást, hogy a királyi testvérek és rokon királyfiak az ország egy részét vezéri czimmal birták, a hasonló példák nyomán nem tarthatjuk hihetetlennek, hogy Álmos, mielőtt testvérétől Kálmántól Horvátországot mintegy osztályúl kapta, még nagybátyja Sz. László idejében is birta vezérségül az ország egy részét, szokás szerint Erdélyt s a Tiszántúlt, és így székely ispán lehetett.

²⁾ In valle moderna Domini ad Terram Sakate. — Csík székben, hol tartattak a XI. században Budvár romlása után a rákosi székely közgyűlések, az *Úrvölgy* helynevet *Benkő Károlynak* e székről írt elég terjedelmes és pontos munkájában sem találjuk említve; de csak ugyan Csíkban esik a *Szakadát* havas, Rákos fölött egy pár mérföldre, s így e gyűlés helyét bizvást Csíkba határozhatjuk.

miért is örök végzésül lőn hozva, hogy ha ezek (t. i. a rabonbáni utódok) között két testvérnek egyiknek fia másinak lánya van, a lány kiházasítandó s a fiú kapja a székely országban (in Regno Siculo) létező ősi javakat, s ezen örököség legyen megtartandó a régi rabonbánok jószágaiban: a többiekben pedig szokás szerint ha két testvér között egynek fia másnak lánya van, a lány öröködjék mint fiú az apai javakban. Ezen örökségi rendet a régi vezérek maradékai is, szintúgy mint Apolt maradékai, magokévá tették (hogy t. i. jószágaik csak fiakra szálljanak), nem tintával de embervérrel hozván azt be Rákos mezején (Csíkban) László székely ispán jelenlétében¹⁾. Nem ellenkeznek e rendelkezések a székely birtokviszonyokat tárgyzó régi szokásos törvényekkel, melyek hihetőleg századokról-századokra szállottak át, s melyekben a magyar törvénytől eltérő leányfiúsítás egyik főpont (*L. Kállay A székely nemzetről 193—195. l.*), s krónikánk ez

¹⁾ E helyet az Árpád alaptörvényeiről szóló ponttal együtt az ős magyarok vérszerződési szokására vonatkozóan vélem magyarázhatni. Furcsának tetszhetik ugyan első tekintetre a XI. századi keresztyén székelység ünnepélyes gyűlésében vérszerződésről hallani: azonban ha tekintjük azon jegyzetet, melyet egy 1536-diki könyv széléről Cornides kijegyzett: „Hic quoque mos (a könyvben a vérszerződésről volt említés) *mea tempestate* (a könyv 1537-diki első birtokosa írja) *Hungaris erga exoticum observatus est, privatim inter se amicitia coeuntibus*“ (Lásd bővebben e tárgyat *Cornidesnél Vindiciae Anonymi 300. és 301. l.*), krónikánk ez adatát nem fogjuk hihetetlennek bélyegezhetni.

adatának hitelét csak ellenkező székely örökségi törvények divatoztának bizonyításával lehetne megdönteni.

Ezek után következik krónikánknak Kálmán király házasságáról szóló romlott helye, mely a szerkesztők vagy talán másolók vigyázatlanságának, avatatlanságának és ebből eredt kézzelfogható botlásának kiáltó bizonyítványa. Ebben ugyanis ez áll: Ez időben Drusilla, István leánya, Kálmány László nemes férfiúval a hét erdő földének közepében László király várában¹⁾ lakodalmat üllött, s midőn itt a kehelyt Drusillának nyújták, hogy igyék belőle, egy férfi a kis rabonbánok maradékából azt kiragadta, de István mint azon egész föld ura, őt keresztül szúrta²⁾ és senki többé nem merte a poharat kiragadni. Történt ez László király és fia Kálmán László jelenlétében, ennek Drusillával tartott lakodalmán, kinek (Kálmánnak) nővérét, az Irénének elnevezett Piroskát, midőn a keleti udvar a székely földön át a keleti császárnak kivitte, az őt kísérő székelyek között László király sokat gazdag örökséggel ajándékozott meg a hét erdő

¹⁾ *Zsombori e. h. 17. l.* e várat az Udvarhelyszéki bágyi vagy lokodi várnak hiszi, mely Sz. Lászlófalvához közel esik. Zsombori után e jelenet színhelyét *Kővári* is a bágyi várba helyezi, melynek romja a hasonló nevű falu fölött áll, *Erdély régiségei 139. l.*

- ²⁾ A szöveg szerint: Stephanus tamquam Dominus universae Terrae *Bourzon* nomine virum per media viscera transfigit. Hogy itt a *Bourzon* (talán *Bourzou* = *Barcza*) nevezet a földre vagy a férfira viendő-e, magából a szövegből meg nem határozhatjuk.

földén, melyből voltak földek kivéve a székelv ispán föntartására.

Már Zsombori helyesen jegyzi meg ezen Kálmán lakodalmára vonatkozó adatra, hogy itt a krónika sokat egybezavar¹⁾, de e zavar alapját nem nyomozza, kitisztázását pedig éppen nem kísérti meg. Mi e nyilvános botlást könnyen megfejtethetőnek találjuk. Azon adatot ugyanis, mely Kálmán királynak, némely hibás adatok szerint László de valóban I. Gejza fiának, Busillával a sicziliai gróf leányával történt házasságáról valamely régi irományban előttük feküdt, a szerkesztők helyesen nem értvén, az abban találtató *Comes Siculorum* kifejezést, mely Rogerius sicziliai grófra vonatkozott²⁾, együgyűségökben *székely ispáni* czímnnek vették s a *Siculus* szó által félrevezettetve a siciliai lányt *székelynek* fogták, és a Sándor családba, mint az ekkor élt István lányát beigtatták. Így származhatott e tévedés minden ámitási szándék nélkül

¹⁾ *Zsombori e. h. 17. l.*, hol azt is írja, hogy e lakomán szó esett az ujdonan hozott székelv örökségi törvényről, melyet némelyek nem szívelhettek, s efféle beszéd közben támadt volna a leírt véres jelenet. Ezt krónikánk éppen nem mondja, hanem Zsombori az örökségi törvénynek e jelenet leírása közbe csúszott töredékéből, melyet mi kellő helyére visszaigtattunk, hibásan következtetve gondolta ki. Átirja e hibát *Kövári e. h. 139. l.*

²⁾ *Gaufredus Malaterránál is Historia Sicula VI. könyv XXV. feje. Muratorinál Script. Rer. Ital. V. d. 599. l.*, hol Kálmánnak ezen házassága bőven olvasható, Rogerius sicziliai gróf *Siculorum gloriosus Comes* czímmel fordul elő.

csupán a szerkesztők avatatlansága miatt. E pontot Gaufredus Malaterrának e házasságról szóló helyéből vettnek vagy koholtnak már csak azért sem tarthatjuk, mert az e tárgyat oly világosan adja elő, hogy sem így félre érteni nem lehet, sem illető helyének ekként elferdítésével hitelt szerezhetni a koholó józanúl nem reménylhetne volna.

Eddig tartanak 12 nyomtatott lapon át krónikáknak Árpádtól Sz. Lászlóig és így csak két századra szóló tudósításai, melyek az ezután következő s mintegy hat lapon át 1530-ig terjedő csak nem pusztá családtörténeti adatoknál hasonlíthatlanul becsesebbek. Az eddig tárgyalt adatok bővebb folyását úgy hiszem csalódás nélkül tulajdoníthatjuk azon becses görög kútfőknek, melyeknek léteztét a latin szövegbe átírt egyes görög szavakból eddig alkalmilag több helyt kimutattam. Ezek Sz. László korával együtt megszakadtak s krónikánk ezen túl mint látszik pusztá családi jegyzetekből meritve főként csak a Sándor család történetére szorítkozik, de e részbeli adatai is több helyt zavarosak, hézagosak, néhol romlott szövegek s általában e család ne talán létező irományainak előkerülése nélkül nem igazolhatók, mint ellenkezőleg hiteles adatok és oklevelek tanúsága nélkül meg sem czáfolhatók. A Sándor család azon genealogiája, mely az erdélyi magyar nyelomivelő társaság 1797-ben tartott XXVII-dik ülésének jegyzőkönyvében mint Károlyvárt a káptalanban létező említett

tik¹⁾, ha napfényre hozva a birálatot kiállhatná, talán vethetne ezekre nézve némi fölvilágosítást. Én minden segédforrás hiányában adom ez adatokat a mint találom, vagy mint néhol homályos s zavart értelmöket megállapíthatóknak vélem.

Krónikánk *e. h.* 289. 291. l. zavarosan és szakadozottan emlékezik két harczias jellemű székely úrnőről, egyik Sándor István özvegye Erzsébet, ki Béla idejében a férjének adott Töröcsvár vidékén 200 fegyveressel küzdött a rablók ellen s ötöt leölve a hatodik keze által esett el. A Töröcsvárról szóló adatra főntebb tett észrevételünk folytán ez eseményt csak a XIII. századba és így IV. Béla idejére tehetjük s e szerint e nőt az ekkor élt Sándor István főntebb említett nejével Szilvási Erzsébettel azonosíthatjuk. A másik ezen özvegy fiának, ugyancsak Istvánnak neje, Apoltfi Görgő (György) maradéka Anna, ki topliczai lakát (Taploczán Csíkban) 300 rabló ellen, 200-at leölve s a többit megszalasztva, hősileg védte s 50 fegyveressel a gúnesi földön a rablók ellen hasonló szerencsés hadjáratot tett. Ennek férjét Istvánt 300 örökös alattvaló vitézeivel a tatárok ölték meg s fejét levágva testét a Küküllőbe vetették Budvár romjai mellett, melyet a tatárok (helyesebben kúnok) dühös hada tett semmivé László király idejében, ki maga is megszalasztatott. Hogy itt Sz. Lászlóról van szó, a

¹⁾ Lásd Vass József közleményét *Adalékok Erdély kiadatlan magyar történetíróihoz*, *Új-Magyar Muz.* 1854. évf. III. füz. 414. l.

Budvár lerombolásáról szóló föntebbi adat után kétségtelen; úgy de ez, — vetheti ellen a kétkedő, — hiteles történetiróink szerint a kúnok előtt nem szaladt, sőt rajtok többször diadalmaskodott. Azonban, ha a történetirók e gondolhatólag nem döntő csatában történt megfutamodásról nem szólnak is, élénken emlékezik arról azon népmonda a tordai hasadékról, melyet Torda vidékén ez előtt több mint 12 évvel magam is hallottam s melyet *Szathmári Pap Károly, Erdély képekben* 52. l. ekként ad elő: „Sz. László ellenségeitől üzetve Istenhez folyamodék, könyörgése után lovával egyet ugratott (patkója nyoma maig is látható a hasadék jobb felőli szirttetőjén) s utána a hegy borzasztó rezgéssel meghasadt, a jó király ellenségeit kőhullámaiba temetve.“ Lehet hogy itt krónikánk szerkesztői forrásul a népmondát használták, mi azonban sem ezen sem egyéb adataik becséből nem von le.

Az említett István özvegye, — folytatja krónikánk *e. h. 290. lap,* — Gyula várába akarván menni a székely ispán üdvözlétére, az Olt vizéből egy abba vetett gyermeket tizedese Boncz által kivétetett, s a gyermek anyjának fejét vétette,¹⁾ minthogy birtokában

¹⁾ A szöveg e szavai: *quam* deinde capite truncari jussit, a vizből kivett gyermekre (puer) nem vonatkozhatván, azokat a gyermekét vízbe vető anyára, bár erről szövegünk világosan nem szól, annyival inkább mertem magyarázni, mert a szövegben e szavak előtt egy pár sorral hézag van jelölve.

pallosjoga volt. Megharagudván ezért katonái,¹⁾ alattvalói, kiket Zöld az Ábrán nemből Dudor ágból és Bacza István az Apolt ágából fölingereltek, őt erőszakosan kivégezték; teste a Zandirhám által épített lakba tétetett.

Fiai közzül az egyik a hét erdők földét (Udvarhely széken), másik a Kénos földét (a Küküllő mellett) birta, János pedig (Johannes *Rakne?*), ki Kálnoki Nemes Katalint vette nejül, a lengyelekhez vette magát és ott lakott 17 esztendeig, ekkor visszatérve a tatárok által lerombolt várát újra fölépíttette. Ez Balaskót (Bolasconem) 1200 fegyveressel megtámadván, Székely János legkisebb fiát Erős Jánost, az ellenfél hozzá küldött követét, lefejeztette.²⁾ E tettének kiengesztelése végett Erős János fiait gazdag örökséggel ajándékozta ugyan meg az Olt mellékén,³⁾ az Apolt vezértől származó Darabos törzs kérelmére, mely törzs a magyar határszél felé eső zsuki földön lakott a Gerla (Szamos) folyótól nem messze⁴⁾ s

¹⁾ A szövegben *Juratis* propterea suis militibus van nyomtatva a helyesebb *Iratis* helyett.

²⁾ Az e pontban igen megromlott szöveg értelmét röviden így véltem helyesen adhatónak.

³⁾ In Terra *filii sui Aleae* hibásan áll *fluvii Alutae* helyett, mit bizonyít az is, hogy föntebb néhány sorral a szöveg *ad fluvium modernum Oultról* szól.

⁴⁾ A szöveg szavai szerint: *ad petitionem Tribus Ducis filii Uopoleti Darabas non procul fluvio Gerla ad Terram confinem Pannoniae Sopk habitantis.* — A *Sopk* földet *Zsombori e. h. 15. l. Zsuknak* magyarázza, hol azonban a székely telep

akkor költözött oda, midőn Arad az oláh havasok földére helyeztetett: de mind e mellett is őt ezért később az Ábrán nemből Dudor-ágból való ¹⁾ Iván László és Hálom nemből, Názmán-ágból való Kadocsi Péter erőszakosan kivégezték. Fiai között Ferencz a lengyeleknél ezeres kapitány, Péter kolozsmonostori prépost volt, leányai között Rebeka (Rebi) egy lengyel vajdához Veropoczkihoz, Ráchel (Racha) Losonczy Péter magyarországi nemeshez, egy másik az Apoltfi Balázstól származó Laczkó Jánoshoz, Panna Révai Lászlóhoz ment férjhez. Más ágbeli lehetett azon másik Péter (Petrus alter filius Ducis), ki krónikánk szerint *e. h. 291. l. 1249-ben* ²⁾ Losonczy Péter nővérét Mária Erzsébetet vette el s a Naskalát havasnál a Tatros vize mellett veszett el. Ennek legnagyobb leánya Sára Gyulaihoz, Eszter a Tisza mellékére, Anna Delnei Incze Gáspárhoz ment nejlül.

már elpusztult. A *Gerla* folyót pedig én a Szamossal azért vélem azonosíthatónak, mert Schedius magyarországi nagy térképén Szamos-Ujvár más nevéül *Gyerla* emlittetik, és a három Zsuk nevű helység (Alsó-, Felső- és Nemes-Zsuk) Kolozsvár és Szamos-Ujvár közt csakugyan a Szamos mellett esik.

¹⁾ Szövegünkben hibásan áll: ex *Terra* Abraam *Luica Dudon* e helyett: ex *Genere* Abraam *Linea Dudor*.

²⁾ Itt kezdődik a Sándor család eléggé hézagossá nemzedékrendében az első esztendő-szám, melyről azonban valamint az alább következő néhányról nem tudhatjuk, hogy az eredetibe kellő pontossággal voltak-e fölvéve s a többszöri másolás közben nem romlottan vannak-e adva?

Az említett Péter fiának írja krónikánk Zsigmondot, ki Bazarád oláh vajda nejét a gyönyörű teremtest (pulcrā creaturam) megszerette.¹⁾ Ezen Zsigmond

¹⁾ Mit a krónika *e. h.* 292. l. e pont után vet: Verum Tamás Deák illo tempore Vajvoda palam denunciari jussit se *Valachum Barbarae e ferali ergastulo extracturum*, romlottan van szövegünkben adva. Hogy az itt említett *Tamás Deák* vajda alatt azon Tamás erdélyi vajda értendő, ki 1330-ban Szécsi Dénes bihari főispánnal együtt ösztönözte I. Károly királyt a Bazarád elleni szerencsétlen hadjáratra, kitetszik *Túrócziból II. r. XCVII. fejj. Schwandtnernél Script. rer. Hung. I. d. 163.*, honnan egyszersmind a krónikánkban Tamás vajda nyilatkozatául adott szavak értelmét is helyreállíthatjuk. Itt ugyanis, valamint a *Chron. Budenseben Podhradszky kiad. 247. l.* olvashatjuk, hogy Károly király, midőn Bazarád ellen Szörényig nyomult, ennek ide küldött s bizonyos föltételek mellett hódolatot ajánló követeknek így válaszolt: „Sic dicite Bazarad, ipse est pastor ovium mearum, de suis latibulis per barbas suas extraham,“ miből látszik, hogy krónikánkban a Tamás vajdának tulajdonított ezen nyilatkozatnak helyesen így kellett állani: se *Valachum* (t. i. Bazarádot) *barbatenus e ferali ergastulo extracturum* (szakállánál fogva húzandja ki vad barlangjából). — Szövegünk ez után következő pontja is: At illo tempore Albae Juliae Praesul Miklos Pater funesta morte ipsum perire fecit cum innumeris proceribus 1350. hasonlóan hibás, s Túróczy és a budai krónika útmutatása szerint helyesen Miklós gyula-fejérvári prépost gyászos halálára értendő, ki a Bazarád elleni szerencsétlen hadjáratban számos egyházi és világi főurakkal életét vesztette, és így szövegünk évszáma 1330-ra javítandó. — Mondhatná tán valaki, hogy ezek szerint e pontok Túrócziból vagy a budai krónikából vannak krónikánkba átvéve, mi magában nem volna lehetetlen, miután ez é-könyvek már 1473. és 1482-ben nyomtatásban is megjelentek:

neje Apolt fia Ugron fiának Jettnek maradéka ¹⁾ Basa Anna volt, kitől Péter nevű fia maradt. Ez Mikó Annát vette nejül s ettől született János fia 1411-ben, kinek születése után nem sokára Péter az összes Csík, Gyergyó, Kászon és csángóság legelső vezérévé választott Stibrics vajda jelenlétében ²⁾ a Csomortány és Toplicza (Tapolcza) közötti völgyben (Csík székben), hol az ennek emlékéül hányt halmot maig is (1533-ban) *Sándor Dombnak* hívják. ³⁾ A dobzódó vajda az ezen alkalommal tartott lakomán megittasodva a csíki vezér tudta nélkül a nemzeti pohárra e szavakat met-

azonban ez esetben, valamint föltéve, hogy krónikánkat 1796-ban koholták, szövegünk ily eltérését és romlottságát bajosan lehetne indokolni.

¹⁾ Ezen *Jettről*, mint Sz. István korában a Bálványos várból küzdő pogányok egyikéről, krónikánk föntebb is emlékezik *e. h. 280. l.* — Emlékét látszik föntartani *Jedd* nevű falu Maros székben, hol *Megyesfalva*, *Adorján*, *Seprőd*, *Náznánfalva*, *Karácsonfalva*, *Ákosfalva*, mind hasonló nevű székely nemektől és ágaktól kölcsönzött helynevek is léteznek.

²⁾ Ezen lengyel eredetű vajda nevét, ki *Zsombori* megjegyzése szerint *e. h. 18. l.* 1396—1401-ig, de mint a károly-fejérvári levéltár oklevelei bizonyítják másod ízben. 1410—1413-ban is viselte e hivatalt, szövegünk helyesen írja *Stibricsnek*, miután ő több helyt *Stiborius de Stiborich*, azaz: *Stiboricsi Stibornak* van nevezve.

³⁾ *Benkő Károlynál* Csík, Gyergyó és Kászon eléggé terjedelmes leírásában a *Sándor-domb* helynevet följegyezve nem találjuk. — Három szék éjszak-keleti csúcsán van egy *Sándor* havas nevű hegy, mely, valamint a hozzá közel eső *Mihálcz* havas, nevét a hasonló nevű ősrégi székely családtól vette.

szette: *Petrus Sandour 1412.*, miért őt Péter a székelly földről kiverte,¹⁾ kinek kiveretése után Mircse, hogy az oláhországi uralmat megtartsa, Dán ellen segílyt keresett²⁾. Péter volt az, ki krónikánk szerint legelsőben léptetett életbe rendes törvényszékeket Rákos mezején (Csík székbén). Ennek fia János idejében lázongott az erdélyi parasztság; azonban Csáki László akkori székelly ispán a Gyergyó völgyi székellyeket háborgató rablókat megzabolázta s midőn ezek levevése után az erdélyi parasztság ellen ment, a zavar lecsendesedett.³⁾

¹⁾ *Zsombori* szerint *e. h.* Stibor vajda 1414-ben öregsége miatt mondott le hivataláról. Krónikánk indokolását, hogy t. i. őt Sándor Péter a nemzeti pohárra önkényesen tett metszésért verte volna ki a székelly földről, eléggé alaposnak el nem fogadhatjuk, s e hibás indokolást, — ha ugyan itt a szöveg nincs megromolva, — a székelly nemzeti pohár szentsége iránt igen is elfogult szerkesztőnknek róhatjuk föl.

²⁾ Mircse és Dán (szövegünkben *Murcho* és *Duanus*) Oláhország fölötti ekkori viszályáról emlékezik Túróczin és Bonfinin kívül az egykorú *Dukász is XXIX. fej. 201. l.* és *Khal-kokondulász II. könyv. 77—78. l.* — Mircse török segílyre támaszkodó rokona Dán ellen Zsigmond magyar királytól Losonczy István szörényi bán vezérleése alatt nyert segílyt, ki ezen hadjáratban el is esett. *Bonfini III. tiz. 3. könyv.*

³⁾ Ezen 1437-diki erdélyi pórlázadásról, valamint annak Csáki László erdélyi vajda által történt ideiglenes lecsilapításáról, de újra kitéréséről s elnyomásáról lásd *gróf Teleki József* oklevelekkel támogatott előadását *Hunyadiak kora I. köt. 77—80. l.*

János részére a sok királynál jelesebb Hunyadi János 1430-ban Magyarországról Barkóczi Máriát jegyezte el¹⁾, kitől *Mihály hadnagy uram* nevű fia maradt. Ez a Kenyérmezőn esett el és ott fekszik temetve. Maradékait nem tudhatni, minthogy Sándor István és Menyhárt lakaiban róla okiratok nincsenek. János második neje Dorsa Anna volt, ki a Sándor Mihályt (mostoha fiát), illető irományok megégetéséért Kénos földén kivégeztetett. Harmadik neje Jánosnak Kriska volt, kit *hadnagy uram fiának* neveztek²⁾; ettől maradtak Péter, István és Mihály nevű fiai. Péter Ugron Katalint vette nejül 1462-ben, ettől született István nevű fia 1472-ben.

1) A szövegben *e. h. 293. l. Maria Poarkotzi* áll, mit legbiztosabban *Barkóczinak* olvashatunk.

2) A szövegben hibásan így áll ugyan: *Johannis Filii uxor erat Kriska Hadnagy Uram Fia nuncupata*; azonban ha tekintjük a nehézséget, miszerint ha *filii* olvasást elfogadjuk, az 1430-ban házasodott s első nejétől fiától utódot nem nyert Jánosnak már 1462-ben nős unokája lett volna, a *filii* szó helyébe általam visszaállítandónak vélt *tertia* (uxor) szót annyival inkább elfogadhatónak láthatjuk, mert hogy a szerkesztők az 1433. előtt csak két három nemzedékkel élt János fiának keresztnévét nem tudva őt csak *Johannis Filius* név alatt kénytelenítették volna említeni, föl nem tehető. A a mi *hadnagy uram fia* nevezetnek nőre alkalmazását illeti, ezen sem fogunk főn akadni, ha tudjuk, hogy a köz életben az apa nem csak fi-, hanem leány-gyermekeit, sőt férj és nő is egymást gyakran *fiamnak* nevezzi. — A mit krónikánk bizonyos Sándor török bégnek a Sándor János nevét bitorló fiáról és utódairól *e. h. 293. l. e* szavakkal közbe vet: „quia (talán *qui*) dum Terech Sándorbech

Ezen István, ki atyjának halála után Pongrácz János gondnoksága alatt növekedett,¹⁾ nagykorúságot érve a vajda parancsára lovas hadakat gyűjtven *Csik országból*²⁾, Ali bég szendrei béget (Halobechum Mysiae Praefectum) a vajda vezérlete alatt Apor Jánossal és Ugron Ábrahámval, kik a törzsenként táborba kelt egész székelységet ezen ifjúval együtt vezették, a Duna előtti földön megverte, azonban Vlád oláhországi vajda miatt³⁾ kénytelen volt visszavonulni Rákos mögötti várába. — Ezen diadalt a körülmények egybevetése után 1494-re kell határoznunk, mely évben kora tavasszal, valamint másodszor őszi felé, Kinizsi Pál Drágfi Bertalan erdélyi vajdával, — kinek hadaiban bizonyosan volt székelység is, — Ali szendrei bég ellen, kit az előbbi év februáriusában a székelyek Vöröstoronynál erősen megvertek és Erdélyben rabolt

contra voluntatem Generosae Dominae filium suum cõegisset, ut se nominet Joannem Sándor, duxit 300 armatos contra Joannem spurium Sanderbechi filium, quem ad necem quarens recepit ad Terram Lakott in Terra Alpestri, unde altera Linea nata nobilis originem — — — — — in Terra Dominis penes fluvium Oult servit, ut miles,“ miként legyen helyesen megfejtendő, segédforrásunk éppen nem lévén, nem tudhatom.

¹⁾ Dengelegi Pongrácz János erdélyi vajda 1476-ban halt meg és így az 1472-ben született fiú gyámja lehetett.

²⁾ Szövegünkben *Tsik Ország* áll, mely nevezet a csiki székelyeknél maig is fõnmaradt.

³⁾ A szövegben *Vlád* neve, ki viselte ugyan ez idõtájban az oláhországi vajdaságot, *Poladus*nak van adva.

zsákmányától megfosztottak, Szendrő vidékén és bentebb Ráczországban igen szerencsés és diadalmas hadjáratot tartott.¹⁾

István Apor Annát vette nejül s várában szerencsésen ~~inkodott~~; nem volt barátja a szendrei bégnek,²⁾ a honnan annak keze által meg is veretett; midőn pedig a magyar király Erdélyre 60,000 arany adót vetett, Sándor István, ki bár nős, de még fiatal volt, a moldvai vajdát hódolatra visszatérítette 1496-ban, miért a csicsói vár lőn a vajdának adva³⁾, maga a vajda pedig országában fényes szertartással megerősítettetett. — A mi a moldvai vajdának 1496-ban tör-

¹⁾ Böven leírja e hadjáratokat az egykorú *Bonfini V. tiz. 3. és 4. könyv.* Has. *Szalay, Magyarország Tört. III. d. 399—403. l.*

²⁾ *Syndooviae Bech* hibásan áll a szövegben *Synderovia* azaz: szendrei bég helyett. — Szendrő nevét *Bonfininál e. h.* többször találjuk *Synderouia* alakban.

³⁾ István moldvai vajda Küküllővárt és a Belső-Szolnok vármegyei Csicsó várát, mint a magyar korona védecze, már Mátyás alatt nyerte és bírta, ennél fogva itt csak új adományt érthetünk. — Ezt pedig annyival inkább elfogadhatjuk, mert *Istvánfi* szerint *III. könyv 43. l.* ekkor István vajda oly jó viszonyban volt a magyar koronával, hogy attól említett birtokai adómentességén kívül még 1000 arany segélypénzt is huzott. — Szövegünkben *Arx Tsikeviensis* kétségtelenül hibás másolat következtében áll s *Csicsó vár* latinositott nevéből van elrontva. — A Csík széki *Csicsó* falu határában is van a Vármező nevű hegy tetején egy romba dőlt kővár. *Benkő Károly, Csik, Gyergyó, Kászon II. rész 20. l.* Talán ezen csíki csicsói vár neve vitte a másolókat a hibás *Tsikevensis* írására.

tént meghódolásával itt összefüggésbe hozott körülményeket illeti: ezek részint honi történetiróink által támogathatók, részint olyanok, melyek az azonkori események folyamával nem ellenkezésben, hanem összhangzásban állanak. Hogy ugyanis az 1496-ki budai országgyűlésen II. Ulászló szokása ellenére erélyesen föllépve adót követelt és azt meg is ajánltatta, bizonyítja az egykorú Bonfini munkájának legvégén (*V. tiz. 5. könyv*); mely tetemes adónak Erdélyre eső részét 60,000 aranynak, minden telek után egy aranyat számítva, igen is elfogadhatjuk. Hogy pedig István moldvai vajda, — ki országának gyengesége s szomszédi viszonyai miatt mind Mátyás mind Ulászló alatt most magyar majd lengyel véduralom s török hódoltság közt ingadozott, — az említett évben a magyar korona fölségi jogát bizonyosan elismerte, kitetszik abból, hogy a következő 1497-dik év tavaszán, midőn a lengyelek Moldvát, természetesen a követelt hódolati hűség meg nem tartásáért, megrohanták, István vajda török segílyen kívül a magyar kormánytól is kért s a szomszéd székelységből csak ugyan kapott is segílyt. Hogy István vajdát egyedül az ifjú Sándor István bírta volna hódolatra, — mint a székely szerkesztők nemzetök tekintélyét emelőleg írják, — szóról szóra bajos volna ugyan elfogadnunk; de hogy az ifjú Sándornak, mint a Moldvával határos Csík hadai főnökének, e részben befolyása lehetett, nincs okunk egyenesen hihetetlennek tartani.

Még egy rövid adatot találunk krónikánkban a XVI. századra, mely szerint Istvánt, Menyhárdot, Mihályt, Borbálát, Annát, Pétert, Jánost és Lászlót Menyhárd nemzette 1530-ban (ezen évszám hihetőleg a legutolsó fiú születését jelöli), kinek neje Lázár Anna volt.¹⁾

Ez után a szerkesztők bizonyoságtétele, a krónika kelte és a tanúk aláírása ekként következik: „Et haec conscripta ex actis 153, cartis 3, in compendium reducta, non plus scripta quam minus exscripta ob compendium, fide nostra mediante testamur in arce Spectabilis ac Generosi Menyhárdi Sándor ad terram pagi All Szeg in *aede* (helyesen: *sede*) Csík inter pagum Vacsárc et Csíkfalva sitam.”²⁾ Anno 1533. — A

¹⁾ Ezen Menyhárd atyja krónikánkban nincs említve, gyaníthatólag a legközelebb említett Sándor István volt. — Egy Sándor Istvánt mint Csík-Sz.-Mihály megyéjébeli nemes székelty, még pedig több birtokos társai közt mint legelőkelőbbet legelső helyen, említ azon 1592-diki magyarul kelt oklevél, melyet a csík-sz.-mihályi község levelei közül *Benkő Károly*, *Csík*, *Gyergyó*, *Kászon II. r. 60—62. l.* töredékesen közöl. Nem hihetetlen, hogy ezen Sándor István a krónikánkban emlegetett Menyhárd fiával Istvánnal egy személy.

²⁾ Az itt említett *Al-Szeg* falu ma a Vacsárcsival csakugyan határos Csík-Sz.-Mihály község négy tizedének egyikét alkotja. *Csíkfalva*, melyet krónikánk hasonlóan falunak nevez, ma a több falvakból alakult Csík-Sz.-Mihály keleti tizedét képezi, ma *Csigafalvának* nevezik, hajdan *Csíkfalva* név alatt külön falu volt. *Benkő Károly e. h. II. d. 60. l.* — Csík-Sz.-Mihályon, hol krónikánk szerint 1533-ban Sándor Menyhárd vára állt, a Sándor család még a XVII. század végén is előkelő

kik pedig közüllök diáktalan embörök lévén keresztvonással megerősítettük jövendöbeli nagyobb bizonyosságára. András Mátyás Csíki Törvényes ember m. p. Veres Deák m. pr. Györffi Mátyás m. pr. István Gábor m. pr.“ — Lehet-é ezen aláírásból András Mátyást e krónika szerkesztőjéül hirdetni, mint ezt Zsom-bori, Szigethi Gyula Mihály, Kővári s utánok mások tették, előttem kétségesnek látszik, s azért őt, kinek neve nem is a latin szöveg és kelet alatt latinúl, hanem a magyar hitelesítés után magyarul áll, a szöveg szerkesztőjéül vallani nem merhetem.

A közlött kelet és aláírás után áll az 1695-ki másolóknak, Veres Péter és Bors István Csík széki hites ülnököknek, bizonyoságtétele, kik „ezen írást szóról szóra maga originálisából“ irták le Csík-Szereda városában említett évi márczius 14-kén. Hogy ezen 1695-ki másolat példánya 1836-ban Szigethi Gyula Mihály székely-udvarhelyi tanár kezénél volt, ennek következő szavaiból lehet következtetnünk: „Ezen irat (az 1533-ki szerkesztmény) már úgy nézettetvén mint eredeti, *ebből másoltatott a nálam lévő 1695-ben.*“ Ő volt az, ki saját nyilatkozata szerint ezen kéziratot, mely még a múlt században jött kezéhez, ez előtt jó idővel az erdélyi magyar nyelvmivelő társasággal

birtokos volt, mint ez két harang fölíratából kitetszik, melyek között az első Csík-Sz.-Mihály részére 1666-ban Sándor János és Endes Miklós, a másodikat 1687-ben ugyancsak Sándor János és Mihály készítette. *Benkő Károly e. h. 59. l.*

közlötte.¹⁾ E közlés azonban, mint gr. Kemény József úrnak e krónika történetét tárgyaló becses adataiból (*Uj M. Muz. 1854. évf. 444. l.*) kitűnik, 1796-ban

¹⁾ Lásd, *Szigethi Gyula Mihály* közleményét *Székelyek eredete és a Csik-Gyergyói Kászon-Székekbeli fő tiszteviselőknek karakterei* cím alatt *Felső-Magyarország Minerva* 1836. évf. IV. köt. 164. l. E közlemény, — melyről, valamint Zsomborinak a székely pohárról írt értekezéséről gr. Kemény József úr a székely krónika történetére fölhozott adataiban nem emlékezik, — csak czikkem bevezése körül jutván kezemhez, az annak előszavában találtató ezen adatokat, csak utólagosan használhattam föl. Magát a cikket, mely nem egyéb mint a székely krónika minden legkisebb bírálat nélküli kivonatos fordítása, bírálati szempontból éppen nem lehet használni. — Ugyan csak utólagosan jónak látom itt alkalmilag azon mulasztásomat pótolni, melyet a székely krónikában előadott s általam főntebb bőven tárgyalt Árpádkori vérszerződés 6. pontjának igazolására Kézainak egy nevezetes adatát maga helyén föl nem használva követtem el. *Kézai, Chron. I. könyv 2. feje. Podhradczky kiad. 17. l.* a magyaroknak keresztyénségök előtti némi szokásos törvényei közt említvén, hogy e korban a hirnökök a nemzetet e szavakkal szólították táborba: *Vox Dei et populi Hungarici, quod die tali unusquisque armatus in tali loco praecise debeat comparere, Communitatis consilium praeceptumque auditurus*, utána veti: *Quicumque ergo edictum contempsisset, praetendere non valens rationem, lex Scythica per medium cultro huiusmodi detruncabat*. Kézai szerint e büntetés a tábori gyűlhelyen, krónikánk e szavai szerint pedig: *Si quis vero ad sacrificium supremi Rabonbani non comparuerit, per media viscera transfigatur*, az ősvallási áldozatra s egyszersmind nemzeti közgyűlésre meg nem jelenőkre volt szabva; miből észreveszszük, hogy e törvénynek eredeti vallásos színezete, mely krónikánk szövegében föltűnik, a XIII. századi Kézainál már

nem az említett nyelvmivelő, hanem az egykori erdélyi philohistoriai társulatnál történt, még pedig Zabolai ügyvéd és Székely Márton által, kik a föntebbiek szerint az ekkor benyújtott egyszerű másolatot bizonyosan Szigethi Gyula Mihálytól kapták.¹⁾ Igaz ugyan, hogy a tisztelt gróf úrnak, a m. nyelvmivelő társulat 1798. január 21-ki jegyzőkönyvéből és irományaiból vett adata szerint, a társaság ezen krónikának akár eredeti példánya, akár hiteles mása iránt szükségesnek látta a csíki Sándor és Székely család akkori értelmesebb tagjaitól fölvilágosítást és utasítást kérni, de minden ígéretek daczára sem az eredeti sem a hiteles másolat napfényre nem jöhetett, és így nem tagadhatjuk, hogy Szigethi Gyula Mihály föntebb közlött szavainak helyes értelmére nézve az 1695-ki

észre nem vehető. — A krónikánk történetére fölhozott adatokhoz pótlólag még szintén megemlítendőnek tartom, hogy *Kállay Ferencz* az *Akad. Értesítőben* 1847. évf. 27—31. l. ezen krónika tartalmának főbb pontjait tárgyalván, annak becsesebb és nevezetesebb adatait igen is méltányolta, sőt e krónika forrásainak nyomoztatását a magyar akadémia ülésében indítványozta is, és így őt, kit tisztelt gr. Kemény József úr csak mint e krónika hitelének tagadóját említ, 1831-ki czikke mellett is úgy tekinthetjük, mint ki ujabban e krónika hitelességéről meggyőződését bővebben kifejezte.

¹⁾ Zabolai és Székely készített némi jegyzeteket is e krónikára, melyek Arankának magyar fordításával az említett nyelvmivelő társulat munkáinak második darabjába voltak szánpva, *Siebenb. Quartalschrift* VI. köt. 384. lap, de világot nem láthattak.

másolatot illetőleg kétségünk támadhat, a mennyiben a társaság, a benyújtó Zabolai és Székely által utasítva, arra, ha valóban létezett, könnyen rá jöhetett volna: azonban ha fölteszszük, mi pedig nem lehetetlen, sőt az eddigiek után igen valószínű, hogy a benyújtók azt, kitől az 1796-ki egyszerű másolatot vették, nem nevezték meg, — ellenkező esetben a társaság bizonyosan Szigethi Gyula Mihályt tartotta volna megkeresendőnek, — megfeythetőnek találjuk, hogy a nyomozás csak a Sándor és Székely családnál történvén a kérdéses 1695-ki másolat elő nem kerülhetett. Szabad legyen e krónikánk kül hitelességére nézve pyomatékos kérdés tisztába hozatalára nézve Erdély tudósainak közremunkálásában biznunk.

S ezek után hosszadalmas de kimerítőnek magam által sem ismerhető vizsgálatom eredményeül úgy hiszem nem alaptalanul nyilváníthatom azon meggyőződésemet, hogy ha bár e krónika minden pontját csekély erőm s nem elegendő segéd eszközeim mellett birálatilag teljesen nem igazoltam, részben nem is igazolhattam; ha bár nem igényelhetem is, hogy nézeteim, véleményeim és ítéleteimbe néhol tévedések nem csúsztak, melyek megigazítását a tudomány érdekében szívesen kérem és fogadom: de annyit még az eredeti vagy hiteles másolat elő nem kerülése esetére is bebizonyítva hihetek, hogy e krónikát koholmánynak tartva lenézőleg mellőzni nincs okunk, valamint más részről annak különben nagy részint becses adatait sem lehet, mint ezt eddig többen tevék, kellő birálat

nélkül használni. Méltán óhajtható tehát, hogy ezen bár másod kézbeli, de még így is igen becses őstörténeti forrásunk, — ha tartalmának általam bebizonyítani megkísértett hitele a netaláni újabb ellenvetésekkel megdönthető nem leend, — több mint fél százados homályából kiemelve a tudomány mai igényeinek megfelelő bírálati kiadásban juthasson a közönség kezébe.¹⁾

¹⁾ Ezt élénken óhajtván, kértem tisztelt barátomat, e cikk íróját, hogy az itt tárgyalt *Székely Krónika* szövegét, tanulmányozása eredményei szerint megalapítva, sajtó alatt levő kút-főgyűjteményem (*Analecta Monumentorum Hungaricorum maximam partem inedita*) számára engedné át, mit azon esetre, ha jelen cikke s ezutáni nyomozása következtében e krónikának valamely régiebb s némileg biztos alapúl vehető másolatát megnyernie sikerülne, szíves készséggel ígért is. S éppen midőn ez ívet sajtó alá bocsátanám, jutott ő egy a Székely Mihályénál sok helyen hibátlanabb, s az értekező sok itt elszórt nézeteit támogató másolathoz, mely a célba vett kiadásnál szinte használható lehet. *Toldy Ferencz.*

XVII.

A SZÉKELY KRÓNIKA ÜGYÉRŐL.

XVII.

A székely krónika ügyéről.

*Olvastatott az erdélyi muzeum-egylet közgyűlésének
tudományos ülésében november 26-án 1861.*

(Megjelent az Erdélyi Muzeum-Egylet Évkönyvei II. kötetében
1862.)

Történettudományi irodalmunk mezején, melyet forrásaink birálatával tüzetesen foglalkozó munkákban gazdagnak éppen nem mondhatunk, ha nem is a leghevesebb, de bizonyosan a leghosszabbak egyike az a tudományos vita, mely az 1533-ban szerkesztett csíki székely krónika hitelessége kérdésében mindjárt a krónika napfényre jövetelétől, a múlt század végétől, mostanig foly, s a két ellenfél nyílt vagy hallgatóságos egyességével béfejezettnek ma sem mondható.

Míg hazánk történetbuvárai között egyik rész örömmel ragadt meg és használt föl e véleménye sze-

rint hitelt érdemlő krónikából minden oly adatot, mely által őstörténetünk szakadozott könyvét egy-egy becses lappal, régi nemzeti életünk halovány képét egy-egy hű vonással kiegészíthetőnek hitte: addig a másik rész e krónikát vagy teljesen koholtnak vagy legalább is gyanús hitelűnek vélve és hirdetve, minden adatát, melyet, ha más forrásból került, talán maga is elfogadott vagy becsült volna, mint koholmányt sajnálkozó lenézéssel útasította vissza, vagy legjobb esetben mint kétségest hallgatással mellőzte.

Amazok az ős székelység dicső multja iránt érzett s könnyen megfejthető előszeretetökből olykor-olykor talán többet is akartak és reménylettek e krónika lapjairól kiolvashatni, mint a mennyit belőlők kellő szigorú bírálat után kétségtelen igaz gyanánt el lehet fogadnunk: emezek szintoly könnyen kimagyarázható előítéletből e krónika minden adatának hitelességét már előre kétségbe vonták, annak mint történettudományi forrásnak használatát is hibául rótták föl, s belőle csak annyit sem akartak hitelesnek elismerni, mennyit a józan bírálat legszigorúbb elvei alkalmazása után el nem fogadnunk nem lehet.

Valóban bírálati történetirodalmunk sok tekintetből menthető de kellően nem igazolható fejletlenségének egyik kiáltó bizonyítványa, hogy ez oly fontos tudományos vitát több mint hatvan év után maig sem mondhatjuk teljesen tisztába hozottnak és határozottan eldöntöttnek; mit nem csak a székely nemzet eredeti ős alkotmányát s nemzeti élete fejlődését illető neve-

zetes kérdések, hanem, a mi nézetem szerint még főbb dolog, összes hazánk ősz története tekintetéből is méltán sajnálhatunk.

Jelen értekezésemben nem tűzhetem föladatomul a kérdéses krónika tartalmát részletesen ismertetve pontonként tárgyalni, s hitelességét, vagy a hol szerkesztői emberi gyarlóságból s kellő tudományos előkészület hiányából tévedtek, botlásait egyenként fejtegetni s bizonyítani. E munkától ez előtt több mint hét évvel megjelent terjedelmes bírálati értekezésem által¹⁾ magamat fölmentettnek érezhetem; s abban előadott erősségeim ismételéssel tisztelt hallgatóim figyelmét fárasztani nem akarom. Csak e krónika koholt vagy hiteles volta felől folyt és folyó vita menetelét szándékozom részrehajlatlanul megismertetni, az ügy múlt és jelen állása iránt kívánok elfogultságtól ment tájékozást adni, s végre ki fogom jelezni a teendőket, melyeket e meggyőződésem szerint egyik legbecsesebb, bár másod kézből vett őstörténeti forrásunk megillető tekintélyének megállapítására mulhatatlanul szükségeseznek gondolok.

Az 1533-ban az ősz székely Sándor család irományaiból szerkesztett csíki székely krónika hazánk

¹⁾ Az 1533-diki székely krónika hitelességének védelme. *Új-Magyar Múzeum* 1854. II. köt. 301–315. 383–409. 457–487. l.

tudósai előtt csak nevérol is akkor lett legelsőben ismeretes, midőn azt az 1791-ben, a nemzeti nyelvünk és ősi alkotmányunk elnyomására következett ébredés és visszahatás korában, keletkezett „erdélyi kéziratok társaságá“-nak (Societas Philohistorum Transsilvaniae) — mely Erdély történetiróinak részint nyomtatott de már ritkává lett, részint kéziratban lévő munkáit összegyűjteni és közzé tenni tűzte céljául, — Zabolai ügyvéd¹⁾ és Székely Márton 1796-ban benyújtották. A benyújtott kézirat az 1533-ki szerkesztmény 1695-ki Csík széki hites személyek által Csík-Szeredán történt átiratának egyszerű másolata volt.

Kitől kapta Zabolai és Székely e másolatot, e kérdésre irodalmunkban legkissebb fölvilágosítást sem kaphattam, s hogy ez iránt most biztos tudomással szolgálhatok, csak egyesületünk nagy méltóságú elnöke szives közlésének köszönhetem, ki a jelenleg birtokában lévő Arankaféle gyűjteményből az e krónikára vonatkozó kéziratokat átvizsgálás és fölhasználás végett rendelkezésem alá bocsátotta. E kéziratok közt a székely krónikának négy rendbeli másolata van, melyek között a legrégebb keletűben, mely 1796-ban volt másolva, a másoló magát ekként nevezi meg: „Ego quoque copiam hanc (t. i. az 1533-diki szerkesztmény 1695-diki hiteles átiratát) fideliter ac conscientiose absque ulla additione vel diminutione fideliter trans-

¹⁾ Zabolai ügyvéd keresztnévét a róla emlékező iratok nem közlik, s gondos utánjárás után sem sikerült meghatároznom.

sumpsisse pro notitia pretiosæ antiquitatis, testor. Anno Domini 1796. die 18. Novembris in ædibus meis Somlyo. Joannes Nepom. Farkas m. p. presbyter sæcularis.“ Világos ebből, hogy a kéziratok társaságának 1796-ban benyújtott példány, mely után készült e krónika valamennyi eddig ismeretes másolata, valamint 1818-diki kiadása is, Farkas Nep. János csíksomlyai világi pap másolata volt. E körülmény némi utmutatást szolgáltat arra, hogy valamint maga az 1533-diki eredeti szerkesztmény a maig is virágzó csíki Sándor család tagjainál, ugy 1695-diki hiteles átirata nem csak Csík-Szeredán, hanem Csík-Somlyón is nyomozandó.

Az erdélyi kéziratok társasága, melynek tagjaiban az a körülmény, hogy e krónikának sem eredetijét sem régibb hiteles másolatát elő nem lehetett mutatni, gyanút ébresztett, szükségesnek tartotta ez irományt hazánk akkori jeles tudósaival, gróf Batthiányi Ignác erdélyi püspökkel, Eder Károlylyal, Mártonfi Józseffel, Katona Istvánval, Benkő Józseffel és Beregszászi Pállal közleni. Ezek vélekedése, a mint azt gr. Kemény József 1817-ben az erdélyi nyelvmivelő társaság irományaiból, melyek akkor erdélyi kormányzó gr. Bánfi György elnöki levéltárában megvoltak, kijegyzette, ide ment ki, hogy „habár ezen krónikának tartalma nagyon érdekes is, de mivel sok olyas mondatik benne, a mi nagyon furcsa (!) és a miről régi hiteles historikusaink még álmokban sem emlékeztek (!!), s mivel ugyanezen nagy figyelmet érdemlő króni-

kának még hol léte sem tudatik, ennél fogva annak kiadásával sietni nem lehet.“¹⁾

A társaság melyik ülésében adták be e véleményt említett tudósaink, s vajon mint saját nevök alatt kelt irományt adták-é be, vagy csak leveleik s nyilatkozataik után fogalmazta a társaság titoknoka Aranka György, gróf Kemény József töredékes közléséből el nem határozhatom, de az utóbbi esetet tartom hihe-tőbbnek. A társaság 1798. január 21-én tartott 31-ik gyűlése jegyzőkönyvéből²⁾, melyre és irományaira hi-vatkozik gróf Kemény József, csak annyit olvashatunk, hogy e gyűlésben a társaság munkálatainak második darabjába szánt dolgozatok közt a székely krónika magyar fordítása is említve van. E fordítás vélemé-nyem szerint nem lehetett másé, mint Aranka Györgyé, a társaság buzgó titoknokáé, ki a székely krónikát, mint gróf Kemény József írja „mohón ragadva s ma-gyarra fordítva az erdélyi nyelvemelő társaság mun-kájának második darabjában azonnal közre akarta bocsátni.“ Aranka e törekvése ellen, mint a melyet ez ügyben megkérdezett tudósaink az eredeti vagy a hiteles másolat előkerültétől vélték felfüggesztendőnek, volt e nyilatkozat irányozva.

Érdekes és élénk levelezésnek kellett e krónika ügyében mindjárt napfényre jötte után Erdély tudo-mányos férfiai közt folyni. Bizonyítja ezt egy pár levél

¹⁾ Gr. Kemény József idézete szerint. *Új-Magyar Múzeum* 1854. I. köt. 444. l.

²⁾ *Siebenbürgische Quartalschrift* VI. köt. 284. l.

kivonata, melyet az említett társaság irományaiból gróf Kemény József 1817-ben kijegyzett s 1854-ben közzé tett.

Gróf Batthiányi Ignác erdélyi püspök gróf Bánfi Györgyhöz mint a philohistoriai társaság elnökéhez 1797-ben május 10-kén irt latin levelében krónikánk hitelessége felől így nyilatkozik: „Ha szabad e helyt valamit gyanitnom, ez a csíki székelý kézirat inkább 1633-ban mint 1533-ban lehetett szerkesztve, vagy pedig éppen 1695-ben. De leveszem kezemet e tárgyról; különben sincs mit mondanom róla, míg eredetije vagy legalább 1695-diki hiteles másolata elő nem lesz mutatva. Nem akarok székelýeinkkel perlekedni; különben azt mondhatnám, hogy sok van e kéziratban, mit mai nap már alig hihetnék. Csudálom valóban, hogy e dolgokról (ha igazak), legrégibb és leghitelesebb évkönyviróink hogyan hallgattak oly mélyen? Nem akarom az ujabbak közzül Timont felhozni, ki pedig a legszorosabb összeköttetésben állt az Aporokkal, Sándorokkal s más kitűnő míveltségű székelýekkel. Jövendő szerencsésebb kor legjobb ítéletet hozhat említett évkönyviróink ily nagy különbözéséről.“

Ezen a dolog érdemébe teljességgel nem ereszkedő véleménynél sokkal fontosabb és határozottabb Benkő ítélete, melyet ez ügyben ugyan csak gr. Bánfi Györgyhöz 1797. september 20-án irt levelében előad, s melyet itt érdekességénél fogva szóról-szóra közleni méltónak tartok.

„Az Excellentiád kegyelmessége által velem közölni méltóztatott igen becses, ritka és nagyon érdekes 1533-beli székely manuscriptumot, — írja Benkő, — nagy örömmel és nem kisebb figyelemmel nem csak általolvastam, de sok jegyzést is irogattam ki belőle, de sok olyat is tanultam belőle, a mit eddig nem tudtam s nem is tudhattam. Én ezt nagy historiai kincsnek tartom, és éppen azért igen is szükségesnek látom, hogy ezen nagy becsű manuscriptumnak autographumát vagy legalább authentica copiáját a méltóságos társaság nyomosan felkerestesse, mert ettől függ minden; de nem is kétlem, hogy akár ez akár amaz a székely földön elé ne kerüljön; mert néhai Alsó-Csernátoni méltóságos Mihálcz Mihály urtól tudom, hogy a nemes székely nemzet krónikáját régentén is bizonyosan irogatták, melynek páriája meg kell hogy a méltóságos Sándor vagy valamely más nemes székely familiának levelesládájában existáljon. Mihelyest tehát ez feltaláltatik, azonnal ezen szép ritka krónikának kinyomtatását nem kell halasztani; mert ez egy nagy becsű historiai kincs, melyből sokat tanulhat még az idegen nemzetű historicus is, de sok olyat is láthatunk benne, a minek egyéb krónikáinkban még nyomára sem akadhatunk. Ha erőm és időm lenne, és ha a méltóságos társaságnak akarátja is accedálna, kész volnék akkorra egy pár csekély jegyzéseket is készíteni, és ez által a nemes székely nemzetnek régi állapotját, szokásait, rendszerét s törvényeit felvilágosítani, nem különben azt is kipótolni, a mit „Imago Natio-

nis Siculicae“ nevezetű munkámban és Transsilvaniában nem emlithettem, mivel az említett manuscriptumot akkor még nem esmértem.“¹⁾

Látjuk ezekből, mennyire eltérő volt e két tudósunk véleménye e krónika becséről, de látjuk azt is, mennyivel komolyabb, mennyivel határozottabb Benkő ítélete, mint a több említett tudósaink s ezek közt az ő nevében is kelt vélemény, melyet csak imént említettünk. Egyben azonban mindnyájan találkoztak, hogy t. i. a krónika vagy fordítása kiadását az eredeti szerkesztmény vagy hiteles másolata előkerülésétől függesztették föl, mint a melytől Benkő szerint is „minden függ.“

E mint látszik akkor általánosan vallott s maga Aranka által döntő erejűnek tartott nézet, — melynek tarthatatlanságát „a székely krónika hitelességének védelme“ című értekezésemben tüzetesen s példákkal világosítva bizonyítottam, — tartóztatta vissza bizonyosan Arankát e krónika fordításának közzé tételétől, valamint Benkőt is ígért fölvilágosító jegyzetei megírásától.

Aranka, mint e krónika fordításának az ahhoz melléklendő jegyzeteinek kéziratai közt fönmaradt több rendbeli kidolgozásából következtethetem, hosszacska ideig foglalkozhatott azzal a tervvel, hogy e krónikát kinyomassa, s hogy ezt nem teljesítette, valóban saj-

¹⁾ Benkő e levelét az eredetiből 1817-ben vett saját másolata után közli gr. Kemény József. *Új-Magyar Múzeum*, 1854. I. köt. 446. l.

nálándónak tartom. Irományai gondos átvizsgálása után bátran nyilváníthatom ugyan meggyőződésemet, hogy dolgozata által neki bizonyosan nem sikerült volna e krónika hitelessége ellenében létezett minden elfogultságot és előítéletet megdönteni, minden kétséget eloszlatni, minden tudományos ellenvetést megczáfolni: de munkája, ha világot láthat, annyit minden esetre eszközölt volna, hogy az érdekeltség és figyelem, mely e krónika iránt föltűnté után mindjárt oly élénk volt, nem lankadt, nem szunnyadt volna el; állításainak egy része talán elismertetésre jutott, más része vitát, mind ez bizonyosan vizsgálat, kutatást vont volna maga után, minek eredménye ez ügy fejlődésére s tisztába hozatalára kétségtelenül a legjobb hatással lett volna.

Fájdalom azonban Arankának, valljuk meg az igazat, e téren elleneivel megküzdeni se hivatása se bátorsága nem volt. Híjányzott benne az a megdönt-hetetlen okokon alapulni hitt szilárd meggyőződés, mely egyedül adhat ösztönt, bátorságot, kitartást bármily elfogultság, bármily előítélet, bármily tudományos tekintély ellenében, azt a minek igazságáról az ember nem kételkedik, nyíltan kimondani, férfiasan védni, annak elismertetésén lelke egész erejével munkálni. Ily meggyőződés egyedül okok, teljesen meggyőző okok, és semmi más tekintet elől nem hátrál, egyedül az igazságnak hódol, melyet keresett, melyért küzdött, s melyet, ha ellenében kivívtak, szégyen nélkül őszinte megnyugvással fogadhat. Hogy e meggyőződés Aran-

kában hijányzott, csak munkája elébe szánt előbeszédének néhány sorából is bebizonyíthatónak hiszem.

Előre bocsátván ebben Aranka, hogy „vannak emberek, kik elméjeket a nyugalom párnáján szerezik nyugtatni, és gondolatjokat az szép isméretek egébe maga szárnyára eresztetni vagy restellik vagy félnek“, kiktől „azt remélni, hogy az isméretek országának határait küljebb rugtassák, nem lehet“, kiknek mind a mellett is, mint mondja, „barátjok vagyok, mint békesség fiait szeretem és tisztelem őket: annak bizonyosságául ebben a kézírásban unalmas órájoknak rövidítésére egy olyan írást adok kezekbe, mellynél egy magyarnak vagy székelynek se német, se franczia, se anglus országok, azok a mesék (románok) országai szebbet és érzékenyebbet küldeni nem tudnak (?)“ áttér azokra „kik gyűjtenek, hogy magoknak legyen és maradékoknak is maradjon, minden fűvet megpróbálnak, minden követ megpengetnek, és ha minek csak jövőendőben is hasznát reménlik, felszedik. Gondolnak, hogy legalább abban a részben maradékaik is a gondolkodás terhétől üressék legyenek (!!).

„Mert boldog anya szülötte.

Kinek atyja előtte

Már ő érette gondolt.“

„Már ezeknek gondos kezekbe ezt az írást ugy adom, mint mellyben egy mesénél többet lehet látni. De ugyan ezeknek is csak ugy adom, mint egy jele-
nést (phænomenon), mellyről még nem bizonyos, való-
ság-é vagy játék, szemfényvesztés, csalárdtság? Mint-

egy az ország útjáról, minek utánna mások elébb s tovább rugdosták, én felveszem, és az emlékezetek templomának ajtaja küszöbjére letésem. Lássák meg a tudósok, ítéljék meg.“

„De — folytatja — lévén az emberek között és a nagyobb része olyanok, kik sem nem tudatlanok sem nem tudósok, hanem a tudomány és esméretek útjában vannak, hogy magok vizsgálódásoknak és igyekezeteknek fonalát legyen mihez kötni, ezeknek kedvéért csekély gondolatomat bátorkodom ide tenni.“

E bevezetés után, mely maga elég világos bizonyosságot nyújt arról, hogy e krónika becséről önmagával nem volt eléggé tisztában, előadja Aranka először krónikánk külső vagy alaki, azután belső vagy tartalmi hitelessége felől való véleményét. Arra a kérdésre, hogy „valljon ezt az egész írást vagy 1533-ban vagy 1695-ben vagy netalán éppen ma a mi időnkben nem maga fejből koholta-e valaki?“ így kiált föl: „Óh az emberi nemes nemzet igen tarka állat, minden kitelik belőle“; megengedvén azután, hogy abban, hogy pénzt, írást, oklevelet ember koholjon „éppen semmi lehetetlenség nincsen“ (mit tudtomra még soha senki sem tagadott) így kél e krónika védelmére: — „De most, a jelen való példában, ebben a kézírásban, hanem ha afféle semmit nem jelentő apróságok, minéműek valami gyermeki kéz által cifraságból belecsúszhattanak, nincsenek, teljességgel felelek. Tehetségemig rá merek akármit tenni, — folytatja a krónika bel hitelessége kérdésébe ereszkedve, — ha sem az

európai ezer mester se az ázsiai heves fők közzül egy is olyan fő, mely ennek párját tudja koholni, talál-tatik (az az: hogy egy sem található).“

E határozott nyilatkozata után, mely föntebbi habozásától a legkirivóbban elüt, hosszasabban fejtegeti a krónika belhitelessége mellett fölhozható okait, melyek közt néhány gyengébb és tarthatatlan mellett több talpra esettet is olvashatunk, kikél a Béla király névtelen jegyzőjét megtámadó Schlözerek ellen, s végre ítéletét előbbi ingatagságába visszaesve így alkotja meg: „Csekély gondolatom ez: Vagynak ebben a kéz-írásban teljességgel új dolgok, melyeknek eddig elé soholt semmi történetíróknál nyoma nincsen. Ezeket, azt mondom, hanem ha a józan okossággal ellenkez-nek, hazugságoknak, költeményeknek a ki ok nélkül nevezgetné, ahhoz nem kell tanácskérdeni menni. Mert azokról csak akkor lehet jól itélni, ha az idő és szerencse több régiségeket is, és olyakat hoz nap-fényre, melyekkel ezeket össze lehetne vetni. Addig pedig mindenkor tartózkodva ugyan, de úgy veszem őket mint igazságokat; mert egy író se mond ellenek. Vagynak továbbá olyan dolgok, melyek más írókkal egybe vettethetnek; ezeket a mint szokás egybe kell vetni; a mi igaz, jó; a mi nem, senki nem tartozik hinni. Mert egy történetíró sincsen, a kinek írása szent írás volna; válogatva kell hinni akármelyiknek is. Vagynak olyanok, melyekben csonkaság, hiba és kivált az esztendőök és történetek rendi előadásokban zűrzavar, a rossz deákság miatt értetlenség vagyon: ez

éppen a tudósok eledele, és a régiség megszokott hibája, vagy a miénk, hogy az ő nyelveket nem úgy értjük mint ők. Nem valami csalárdságnak, hanem a régiségnek bizonyos jele.”

Befejezésül Aranka a székely családok levelesládáinak őrzőit figyelmezteti, hogy „hánt vetett, rongyos, régi írásaikat ne vessék szemétre“, mely jó tanács magában még koránt sem elég e krónikának az erdélyi nyelvmívelő társaság által oly igen sürgetett kül vagy alaki hitelessége kiderítésére, mely ügyben a társaságnak a csíki Sándor és Székely család akkori értelmesb tagjaihoz intézett fölszólításai, minden ígéretnek daczára is, hihetőleg azért maradtak minden legkissebb eredmény nélkül, mert nem volt, ki a hely színén Csíkban nyomozzon, kutasson, kérjen és zör-gessen.

„Külömben, — így végzi Aranka sajtó alá szánt előbeszédét, — most elsőben magyar nyelven tétetik közönségessé, hogy minden jó hazafinak, tudósnak és tudatlannak, a mint mondják, legyen hírével és tud-tára. Hogy mindenek látván és tudván a hazában, ha mi világosítására szolgáló dolgot láttak vagy tudnak, akár mellette légyen akár ellene, azt hazájához, az igazsághoz való szeretetből közleni „méltóztassanak. Majdon, ha ugyan nagyobb készülétü megvizsgálás után is arra méltónak fog ítéltetni, a mai tudósok és jövő talám szerencsésebb nyom számára deák nyelven is, a mint iratott, ki fog adatni.”

Ugy hiszem, hogy az Aranka fölfogására, gondolkodása módjára, működési irányára oly érdekes világot vető ez előbeszéd hű ismertetése után, ellenében főntebb kimondott szigorú ítéletemet igazságtalannak senki sem tarthatja.

Arankával egy időben dolgozott még a székely krónika ügyében említett Zabolai ügyvéd és Székely Márton, kik 1796-ban e krónika másolatát azzal a megjegyzéssel nyújtották be a kéziratok társaságának, hogy „annak hiteles példánya a csiki Sándor nevű családnak levéltárában hihetőleg feltalálhatnák.”

A nyelvmivelő társaság 1798-diki január 21-én tartott 31-ik ülésének már főntebb idézett jegyzőkönyve a beadott kéziratok sorában mindjárt Aranka fordítása után említi Zabolai ügyvédnek és Székely Mártonnak a székely krónikára irt jegyzeteit. Ezek egyike az Aranka-gyűjteményben maig is megvan, Zabolai eredeti kéziratában, mely igen sűrűn irt 6 ivnél többre terjed. Hátára más kézzel e van írva: „Az 1533-beli levélre jegyzések. N. Zabolai úr munkája. Igen tudós jegyzések.”

E jegyzetek Zabolai alapos fölfogásáról, széles olvasottságáról, erős ítélő tehetségéről tesznek bizonyosságot. Ha itt-ott tévedéstől nem mentek is, ha több pontjait a tudomány mai előhaladottabb állásában túlszárnyaltaknak mondhatni is, korukban megjelenve Zabolai nevének bizonyosan becsületére fogtak válni, s nem egy oly kérdésre vetettek volna világot, nem egy oly kétséget oszlattak volna el, melyek megfejtését s

illetőleg megczáfolását nekem ő utána több mint ötven évvel egészen újból ön erőmmel kellett megkísértenem. De e jegyzetek, melyekben e krónika tartalmának több egyes pontjai ellen Zabolai kétséget emel s több megfejtendő kérdést tűz ki, egyszersmind czáfolhatatlan bizonyosságot nyujtanak arról, hogy e krónikát nem Zabolai és társa Székely koholta, mint ezt az e krónikára vonatkozó levelezéseket s irományokat nem ismerve s nem ismerhetve az újabb korban több tudósunk, közöttök e krónika hitelességének egyik legnagyobb ellenzője Jerney János, alaptalanul gyanította, hitte, sőt ha nyiltan az irodalomban nem is, de élő szóval annyival inkább terjesztette.

Arra a kérdésre, vajon az idézett jegyzőkönyvben Zabolai és Székely által beadottnak említett jegyzetek alatt két külön dolgozat értendő-e, s ha a dolog így állana, — min annyival inkább kételkedni merek, mert magát a krónika másolatát is 1796-ban együtt adták volt be, — hova lettek s mily tartalmuak voltak Székely jegyzetei, adatok hiányában válaszolni nem tudok.

Miután az alaki vagy kül hitelesség kérdésének igen is túl becsült fontossága miatt a nyelvmivelő társaság Aranka fordítását háttérbe szorította, s a helyett főként Éder Károly javaslatára 1797-ben Schesæus Ruinæ Pannoniæ-ját s nem sokára 1800-ban Somogyi Ambrus latin historiáját nyomatta ki; miután Zabolai jegyzetei a társaság kéziratai közzé temetve feledségbe vesztek, miután az akkor méltán nagy

tekintélyű Benkő ígért jegyzetei végkép elmaradtak: 1798-tól 1818-ig irodalmunkban többé tudósaink e krónikával való foglalkozásának legkisebb nyomát sem találjuk; az eleinte oly élénk érdeket gerjesztett kézirat ügye végkép feledésbe látszott merülni.

Húsz évi hosszú hallgatás után végre Kilyéni Székely Mihály akkori ítélőmester tett egy lépést ez ügyben, ki 1817-ben kikérven gróf Bánfi Györgytől az említett másolatot, az ahhoz tartozó irományokat, levelezéseket és tudósításokat „A nemes székely nemzetnek constitutiói“ czimű oklevélgyűjteményben, mely Pesten 1818-ban jelent meg, e krónika latin szövegét mint függelékét kiadta.

E kiadáshoz Székely Mihály egyetlen betűnyi felvilágosító vagy bíráló jegyzetet, csak egy pár sor tájékozó bevezetést sem adott, sőt csak a forrást, melyből a szöveget közölte, sem említette bár egy szóval is; mely gondatlan eljárását lehetetlen megrovás nélkül emlitenünk. E mellett kiadása hemzseg a nyomdai hibáktól, benne a kézirat nem egy szava van elferdítve, nem csak szavak, de itt-ott egész sorok gondatlanságból kihagyva; szóval oly tökéletlen e kiadás, hogy az általam eddig ismert öt rendbeli kézirati másolatnál, — melyek a másolók gondatlanságából és értetlenségéből származott hibáktól szintén nem mentek, — mind egyiknél hasonlithatatlanul rosszabb. Nem csuda e szerint, hogy e maig is egyetlen egy kiadás, melyben csak ugyan nem volt s nincs köszönet, e krónika hitelessége kérdésének elővitelére

nevezetes hatással nem lehetett, sőt a különben is kétkedők és gyanakodók táborát, kik egyedül e kiadást ismerték és ismerik, véleményökben még inkább megerősítette, a tanulmányozni kívánókat pedig e sok előkészületet s ily kiadás mellett igen is nagy türelmet kívánó munkától inkább visszariasztotta, mint sem segítette és támogatta.

Annyi eredménye e kiadásnak csak ugyan még is lett, hogy a krónika, mely eddig csak néhány másolatban egy-két történetbuvár vagy gyűjtő kezén fordult meg, most többek előtt ismeretessé vált, s egy-két erdélyi írónak alkalmat adott arra, hogy egyes adatait dolgozataikban felhasználván, ez által az eddig szunnyadozott figyelmet e történeti forrásunk iránt ismét felébreszszék.

Nem áll ugyanis, a mit gróf Kemény József hitt és 1854-ki értekezésében állított, hogy „ez egyébiránt igen is hibás kiadás nem vonhatta magára még akkor tudósaink alapos és méltányos figyelmét, senki sem hivatkozott reá, és az egész krónika 1831-ig újra hallgatásra jutott“¹⁾. Mert mindjárt az említett kiadásra következő 1819-ik évben használta azt Székely-Udvarhelyen Zsombori József „A hajdani nemes székely nemzet áldozó poharáról“ irt értekezésében, mely azonban csak 16 év múlva jelent meg az ekkor Horváth István által szerkesztett Tudományos Gyűjtemény

¹⁾ *Új-Magyar Muz.* 1854. I. 445. l.

1835-ik évfolyamának III-ik kötetében¹⁾. Zsombori e méltán figyelmet érdemlő értekezésében nem csak a Sándor családnál maig is meglévő székely nemzeti áldozó pohár leírását s a krónika erre vonatkozó adatait adja, hanem egy ívnyi értekezésében kieresztkedik a székelység ősz nemzeti szerkezetére, vallásos intézményeire, valamint a pogányságnak a keresztyénséggel vívott küzdelmeire is, és krónikánk ezekre vonatkozó adatait hitelesekül veszi és adja, s néhol érdekes és helyes észrevételekkel kíséri.

Használta továbbá e krónikát, mint általa hitelesnek vett forrást, Szigeti Gyula Mihály székely-udvarhelyi nyugalmazott tanár még 1828-ban „Székely-Udvarhely a nemes székely nemzet anyavárosának leírása“ czimű közleményében²⁾. Ő azonban czéljára tartozólag krónikáknak csak az Udvarhely mellett romban fekvő ősrégi Budvárra vonatkozó adatait említette és világosította iratában.

A következő 1829-dik évben Kállay Ferencz „Historiai értekezés a nemes székely nemzet eredetéről, hadi és polgári intézeteiről“ czimű, N.-Enyeden 1829. megjelent terjedelmes munkájában, igaz hogy csak egy helyen, de csak ugyan forrásul használta krónikánkat a régi *rabonbán*, *gyula* és *horkáz* méltóságnevekről értekezve, melyek között a két utóbbi

¹⁾ Ujabban kiadta ez értekezést, nem tudva hogy már megjelent, Oroszhegyi Józsa, *Életképek 1847. évf. II. félév 82. l.*

²⁾ *Felső-Magyarországi Minerva 1828. évf. 1742—1752. l.*

Bíborbanszületett Konstantin császár munkájában is előfordul, de a rabonbán név egyedül krónikánkban maradt fön. Hogy Kállay krónikánkat e részben hitelesnek vette, bizonyítja azzal, hogy a rabonbán méltóságnév fejtegetésébe is ereszkedik.

Kállay értekezésére 1830-ban a „Nemzeti Társalkodó“-ban G. L. aláírással Hilibi Gál László közölt bírálati jegyzeteket¹⁾, melyekben egy helyt Kállay ellenében idézi krónikánkból a székelyek régi örökösödéséről szóló pont szavait.

Kállay e megjegyzésekre ugyan e folyóirat 1831-ik évi folyamában tett feleletében ez idézetre vonatkozva e szavakban tör ki a, mint láttuk, 1829-ben maga által is használt székely krónika hitelessége ellen: „A mese nem historia, a historia nem mese. *Ki érti meg jól az 1533-beli krónikát? hol van annak az authentiája bebizonyítva?* Hiszen a felhozott 1818-bani (Székely-Mihályféle) gyűjteményben befoglalt sok országos végzések és törvényes ítéletek meg-meg annyi megczáfolásai a mesének“ stb.²⁾ — Erős, határozottan kimondott szavak ezek, de az első pillanatra éppen legnyomatékosabbnak látszó szavak figyelmes vizsgálat után teljesen alaptalanoknak mutatkoznak. Mert lehetetlen át nem látni, hogy az említett gyűjteményben

¹⁾ *Nemzeti Társalkodó* 1830. I. köt. 17. 18. 21. sz. — Gr. Kemény József 1854-diki többször idézett értekezésében bizonyosan csak tollhibából írta e bírálat szerzőjét Hilibi Gál Jánosnak.

²⁾ *U. o.* 1831. évf. I. köt. 22. szám.

közlött oklevelek és végzések, melyek közt a XIII. századból 1289-ről egyetlen egyet, a XV-ből csak hármat találunk, a többi pedig mind a XVI—XIX. századból való, s melyek mind az ekkori székely törvényeket, jogviszonyokat és történeteket tárgyalják és világosítják, éppen nem bizonyíthatják mesének a székely krónika adatait, melyek legnagyobb részben a székelységnek XIII. század előtti történeteiről, vallásos és polgári intézményeiről szólnak. E nyomtatásban mintegy 20 lapot tevő krónikának valóban csak három utolsó lapján vannak 1289. utáni többnyire családtörténeti adatok, melyeket az említett oklevelek ha nem bizonyítanak, de teljességgel nem is czáfolnak.

Azonban, mint látszik, maga Kállay sem ragaszkodott szorosan főntebbi szavaiban hirtelen kimondott kemény ítéletéhez. Mert észrevételei ugyan azon lapján, melyen idézett szavai állanak, miután e krónika némely egyes pontjai ellen kétséget emelt, véleményét mégis ebben állapítja meg: „egy szóval a krónikának textussát critice kellene jegyzésekkel és variánsokkal kiadni, és ha lehetne verificálni is kell, hogy a tudós világ a szerént vehesse azt szoros vizsgálat alá; *mert a krónikának nagy becsü foglalatja van a székelységre nézve, s megérdemelné a megmentést.*“

Kállay észrevételeire Hilibi Gál László ugyan csak a Nemzeti Társalkodóban újabb észrevételekkel lépett föl,¹⁾ s ezekben tárgyunkra vonatkozólag ekként

¹⁾ *Nemz. Társalkodó 1832. évf. I. félév. 24. 25. 26. és II. félév I. sz.*

ír: „Az 1533-beli krónikának sok pontjait meg lehet menteni a mesétől, de ez valóban munka s mind addig lehetetlen, míg oly annyira féltjük leveleinket, hogy inkább megégetjük a mojokkal, hogy sem közlönők! Míg tehát a hitel oda nem érleli e világot (miserum me non intellexit) csupa sajnálkozással kell beérnünk.“ E gyenge nyilatkozat után pedig mintegy másfél lapon törekszik e krónikának egyetlen pontját, éppen azt a pontját igazolni, melyben e krónika szerkesztői a siciliai Busillát, Kálmán királyunk nejét, székely (siculus) leánynak írva s a Sándor családba mint székely ispán (Comes Siculorum) leányát igtatva a legkézzelfoghatóbb de egyszersmind legkönnyebben menthető botlást követték el. E szerencsétlen erőlködése, melylyel krónikánk e pontja részére is ki akarja vívni az igazságot, igen is világos bizonyosságot nyújt arról, hogy neki krónikánk hitelének igazolására, e valóban nem könnyű munkára, kellő hivatottsága nem volt.

E Kállay és Gál László közt folyt s a dolog érdemébe mélyebben nem ható vita után, melyről gróf Kemény Józseffel magam is bevallom, hogy „nem elégséges a székely krónika általános védelmére,“ a következő 1833-dik évben Nagy-Ajtai Kovács István, gróf Kemény elismerése szerint is „több kritikával és alaposabb historiai jártassággal s készüllettel“ nyult krónikánk védelméhez. Ő a Benigni és Neugeboren által szerkesztett Transsilvania című folyóirat terjedelmes és alapos birálatában, — melyet birálati iro-

dalmunk egyik legjobb cikkének kell elismernünk, — egyéb kérdések tüzetes vitatása után e tételt állítja föl, hogy „az 1533-ban régi székely levelekből készített kivonat hiteles székely historiai kútfő.“¹⁾ Ennek vitatása közben megemlítvén, hogy az e krónika 1818-diki kiadása óta a székelyekről csak felületesen írt két könyvben (t. i. Kállay már említett könyvében és Scheint Dániel György *Das Land und Volk der Szekler* című munkájában, mely 1833-ban látott világot) „az 1533-diki székely történeti kivonatot illetőleg használva nem találjuk,“ e kérdés velejére nézve ily határozott nyilatkozatot tesz: „Recensens kölcsöt keresett és talált e kivonatban lévő legfőbb factumokhoz, ezeket irgalmat nem ismerő kritikára vonta, s hosszas vizsgálódás, egybevetetegetés s bírálgatás után a kivonatot olyan hitelesnek találta, milyennek egy régi krónikát sem. Iveket elborító bizonyítványokkal mutogathatná maga helyén recensens e székely historiai kivonat hitelességét.“ Valóban sajnálnunk kell, hogy hazánk elismert érdemű tudósa, ki a székelység multját oly mélyen és alaposan tanulmányozta s oly részletesen ismeri, e jegyzeteit mind eddig tudományunk köz kincsévé nem tette.

Említett bírálati cikkében természetesen nem ereszkedett ily igen is terjedelmesen közlésbe, s csak „például“ veszi vizsgálat alá krónikánknak Kálmán király Busillával való házasságáról s Sz. László ki-

¹⁾ *Nemz. Társalkodó 1833. évf. II. köt. 305. l.*

rállynak byzanti császárnévá lett Piroska — görög nevén Irene — nevű leányáról szóló helyeit, s három levelen oly alaposan bírálja, hogy a krónikánk hitelességén még ez után húsz év múlva is kételkedő gróf Kemény József maga is kénytelen volt elismerni, hogy Kovács István „az említett krónikának csak is egyetlen rövid töredékét (tehát ezt az egyet mégis) igazolta.” Ez után adja e szerint „a székely nemzetre nézve töredékben is megbecsülhetetlen kútfő s kincs” tömött kivonatát, melyből czéljára tartozólag kimutatja, hogy „azon állítás, hogy a székely nemzet Erdélybe Árpád nemzete királyok időszakában bevándorlott telepítvény vagy colonia, nem igaz.”

Kovács István ez eddig legnyomatékosabb föl szólalására, ha Horváth Istvánnak krónikánk hitelessége iránt mindjárt a következő 1834-ben alkalmilag mellékesen közzé tett nyilatkozatát kiveszszük, ismét igen hosszú, tizennégy évi hallgatás következett. Horváth István a Tudományos Gyűjteményben a Die Magyar-Sprache című könyv bírálata közben a magyar őstörténet fejtegetésébe mélyen ereszkedve, annak bizonyítására, hogy a székely *lófő* nevezet valószínűséggel *lófejő*t jelent s nem egyéb mint a scytháknak a régi görög íróknál emlegetett *Hippomolgi* (lófejő) fajneve, idézi és használja a krónikánk első lapján álló néhány sort, mely Anacharsis philosophusról s az általa Scythiából hozott székely nemzeti áldozó pohárról szól, s ez alkalommal krónikánkat „sok fontos dolgokat magában foglalónak” vallja, mely „igen is

méltó arra, hogy nagy szorgalommal több kéziratokból újra kiadassék.¹⁾“ Nem bocsátkozott, s egy nyelvészeti munka bírálatának korlátozott terén nem is bocsátkozhatott ugyan ő a székely krónika hitelességének tüzetes vitatásába és védelmébe: de ítéletét e krónika tartalmának becse felől s óhajtasát annak újabb, bírálati kiadása iránt, mint föntebbi szavaiból látjuk, oly nyíltan s határozottan kimondotta, hogy gr. Kemény József állítását, mely szerint a székely krónikát „még néhai tudós Horváth Istvánunk sem merte nyíltan védelmezni,“ igen is túl hajtottnak, a kellőnél többet mondónak kell ismernünk.

Ez idő tájban 1836-ban jelent ugyan meg Szigethi Gyula Mihálytól is egy közlemény „Székelek eredete és a Csík-gyergyói, Kászon székekbeli fő tisztviselőknek karakterei“ czim alatt²⁾: de krónikánk e minden legkissebb bírálat nélkül közlött kivonatos fordítása bírálati szempontból annyira használhatatlan, hogy annak krónikánk hitelessége kérdésében legkisebb nyomatékot sem tulajdoníthatunk.

E hosszasan szunnyadt kérdést 1847. február 15-kén a magyar tudományos akadémia ülésében Kállay Ferencz elevenítette ismét föl, figyelmeztetvén a történettudományi osztályt „A nemes székely nemzet constitutiói“ czim alatt még 1818-ban kijött gyűjte-

¹⁾ *Tudományos gyűjtemény 1834. évf. III. köt. 122—124. lap.*

²⁾ *Felső-Magyarországi Minerva 1836. évf. IV. köt. 164—181. l.*

ményre s az ebben kiadott *régi székely pogány krónika*-ra. „E székely krónika, — mond Kállay, — bár 1818-ban már kiadva, előadó tudtára sehol illendő figyelemre nem lőn méltatva; hallgattak arról tudományos folyóirataink (ez állítás, mint látjuk, ily általánosságban éppen nem áll), holott az, mint belső tartalmánál s becsénél fogva drága kincse a magyar ősvilágnak, pogány szertartásainak s polgári rendezetéknek, megérdemelne egy újabb de correctebb kiadást, oly móddal, hogy azt egy magyar második Grimm Jakab vagy Lobeck Ágost felvilágosító tudós jegyzései kísérjék.” Kállay e krónika tartalmának ismertetése után indítvánnyal is lépett föl a krónika eredetijének s forrásainak nyomozása iránt, melynek eredményéről az ezen ülésről szóló tudósításban olvashatjuk: „mivel előadó szolgálata ideje alatt többször hallotta, hogy a nemes Sándor család még mindig birtokában volna a régi irományoknak és magának a pogány időszak helyének is; az előadó indítványára határozat költ, miszerint e krónika forrásai, ha még fön volnának, hiteles másolatban megszereztesse, hogy azok segedelmével a magyarok ősvallásáról részletesb és hiteles ismeretekre tehessünk szert. — Tán lesz sikere ez újabb lépésnek? ¹⁾.” — A reménylett sikerből azonban semmi sem lett. A magyar tud. akadémia kéziratárában tudtomra a székely krónikának nem

¹⁾ *Magyar Akad. Értesítő* 1847. 27—31. l.

hogyan eredetije vagy valamely forrása, de még csak közönséges másolata sincs.

A legközelebb múlt 10 évben, — mely alatt minél dermesztőbb tetszhalálra volt kárhoztatva alkotmányos nemzeti életünk, annnyival erősebben s buzgóbban működött a nemzeti szellem tudományos s különösen történelmi irodalmunk mezején, — krónikánk hitelességének kivívása ügyében, ha nem minden is, de sok, bizonyosan sokkal több lón téve, mint az előbbi majd nem 60 év alatt. Ez időszakban használták forrásul munkáikban több tudósaink; ez időszakra esik krónikánk legelső általános védelme, egész tartalmának pontonként való bírálati ismertetése.

Már 1852-ben forrásul használta e krónika néhány adatát Kővári László Erdély régiségei című érdekes műve több helyén. Ugyanez évben használtam annak, mint hiteles forrásnak némely adatait én is „A hét magyar nemzetségről“ című értekezésemben, mely a magyar tud. Akadémia 1852. november 20-ki ülésében fölolvastatott, s az Uj Magyar Muzeum azon évi XV. füzetében megjelent. E cikkemben krónikánk hitelessége, becse, sőt forrásai némely része, t. i. a székely földi keresztyénség első századaiból való görög irományok felől kimondott nézeteim az akad. ülésében Jerney János rendes tag részéről, ki a székely krónikát egyenesen koholmánynak állította, ellenmondást, de csak pusztá ellenmondást, vontak magok után, melynek fontosságáról már csak azért sem lehet ítéletet hoznunk, mert ő bizonyosságait, me-

lyekre e határozottan kimondott tagadását építhette, részletesen ki nem fejtette és soha közzé nem tette. Szándékozott ugyan Jerney „Magyar ősz történeti tanulmányok“ cím alatt két kötetben tizenkét cikket kiadni, melyek legnagyobb része legfőképpen ellenem lett volna irányozva; e cikkek közt „A székely krónika megvizsgálása és a székelyek eredete“ cím alatt éppen ez ügyről is ígért értekezést: de miután e köteteknek 1853-ban csak előfizetési hirdetése jelent meg, magok az ígért értekezések pedig soha világot nem láttak, természetes hogy nekem az ő általam nem ismerhetett bizonyosságai megvitatásába s ellenvetései czáfolásába bocsátkoznom valamint ez ügyet illető előbbi dolgozatomban úgy jelen értekezésemben sem lehetett.

Gondosan fölhasználta krónikánknak minden Csík-, Gyergyó- és Kászon székre vonatkozó adatát Benkő Károly „Csík-, Gyergyó- és Kászon leírások“ című s Kolozsvártt 1853-ban megjelent derék munkájában, melyhez mellékelvé a krónikánk latin szövegében találtató több görög szavak közzül egy párt hasonmásban is közlött.

Krónikánk adatai nyomán adott Szilágyi Sándor Budvárról és a székely nemzeti áldozó pohárról két rövid cikkecskét a Kubinyi Ágoston és Vahot Imre által szerkesztett „Magyar- és Erdélyország képekben“ című folyóirat 1854-i 4-ik kötetében. Ő azonban a krónika hitelessége kérdésébe egy szóval sem bocsátkozott; egyébiránt is közleményét a székely áldozó

pohárról, — mely, mint a „Kolozsvári Közlöny“ 1858-i 39-ik számában olvashatni, jelenleg Maros-Vásárhelyt Sándor János kezei között van, — csak Zsombori József főntebb említett értekezéséből meritette.

Röviden bár de alaposan szól krónikánk becséről kitűnő régiségbuvárunk Ipolyi Árnold 1854-ben megjelent Magyar Mythológiája előszavában, hol a munkájában általa használt forrásokat röviden ismerteti. Ipolyi krónikánk terjedelmes munkát kívánó új kiadását ohajtva s röviden figyelmeztetve krónikánk adatainak több hiteles forrásainkkal való egyezésére, észrevételeit így zárja be: „E kevéssel is kútfőnk becse megalapítható, s mint ilyen egyike a legbecsesbeknek a régi pogány magyar áldozati isteni tisztelet s különösen az ő vallási papbirói kormányserkezetre nézve.“ Hogy ő krónikánk ezekre vonatkozó adatait említett munkájában gondosan használta és fejtegette, e nyilatkozata után magában érthető.

Ugyancsak ez évben 1854-ben keletkezett az a tudományos vita, mely krónikánk tartalmának bírálati vizsgálatát s legelső általános védelmét vonta maga után.

Alkalmat szolgáltatott erre gr. Kemény Józsefnek „Mikó-Ujvár emléke“ czim alatt az Új-Magyar Muzeum 1854-i I. és II. füzetében megjelent értekezése. Ebben a tudós szerző elismeri ugyan, hogy Mikó-Ujvár eredetét nem lehet a XVII-ik század elejére helyezni, mikor azt Mikó Ferencz romjaiból csak újra építette, s e vár eredetét székhelyeink leg-

régibb idejére helyezhetőnek véli, de a csíki székely krónikának e vár XIII-ik századbéli építőjére, a Magyarországból kibujdosott Mikó vitézre vonatkozó adatát önkényt hallgatással mellőzte.

Ez adatra, — melyet a csík-szeredai régi Mikóvár léteztére sem Kővári, sem Benkő Károly, kik különben krónikánkat használtak, nem említett, — én gróf Kemény Józsefet ugyanezen folyóirat mindjárt következő III-dik füzetében „A régi Mikóváráról“ című rövid cikkemben figyelmeztettem, s egyszersmind az általa hallgatással mellőzött és így bizonyosan hitelesnek el nem ismert székely krónika becsére nézve határozottan nyilatkoztam, kimondván, hogy „e krónikát mind addig, míg annak valódi igazságáról magából a tartalomból meritett meggyőződéselem czáfolhatatlan ellenokokkal le nem lesz rontva, bátor vagyok mint hiteles és őstörténetünkre nézve igen becses, bár másod kézbéli forrást használni, mint előttem Kállay, Nagy Gábor, Kővári s legujabban Benkő Károly tették.“

Meg voltam győződve, hogy a nagy tudományú gróf fölszólításomat figyelem sőt válasz nélkül nem hagyhatja; hittem hogy a székely krónika hitelességének kérdésében nyilatkozni fog. Ez esetben, ha tisztelt ellenfelem a krónika koholtságát döntő okokkal bebizonyíthatja, kész voltam eddigi meggyőződésemről lemondva az igazságot valódi nyereségemül bevallani; ellenkező esetben a kérdés megvitatására már évek

óta fordított tanulmányom és előkészületem eredményét a tudományos világgal közleni.

Várakozásomban nem csalatkoztam. Egy pár hónap múlva gróf Kemény József cikke „Az állítólagos 1533-beli székely krónikáról” ugyancsak az említett folyóirat V-ik füzetében ellenem megjelent. Előre bocsátván ebben a tudós szerző, hogy az előtte már 1817 óta ismeretes krónikára hivatkozni szántszándékosan nem akart, ennek indoklására összeállítja, bár néhol tetemes hézagokkal, e krónika vitás ügyének 1796-tól fogva való folyamát, melyből magából csak ugyan senki sem egy sem más részre teljesen alapos meggyőződést nem merithet; kimondja, „hogy korlátlan vak hitelt ezen krónikának nem adhat” (mit szerintem semmi emberi szerkesztményre nézve senki józanon nem is követelhet): kimondja „bár senkit sérteni nem akarva” legkisebb tényleges bizonyossággal sem támogatott gyanuját krónikánk koholt volta felől s ítéletét ez ügyben így adja elő: „e tárgy iránti őszinte saját nézetem és meggyőződésem az, hogy mind addig, míg ezen krónikának eredeti 1533-beli példánya vagy bárminő hiteles másolata elé nem mutattatik, annak feltétel nélküli korlátlan hitelességéhez gyanu férhet. Ha még is annak teljes hitelességet kívánunk tulajdonítani, akkor kötelességünk annak egyes szembetűnő, meglepő és mások által kételkedésbe vont tartalmait és tartalmainak historiai valóságát más régi kútfőkből bebizonyítani.” Ez után az igazolás e még nagyon is hiányos munkájára, króni-

kánknak az orosz Nestorral, a byzanti, orosz, lengyel s más hiteles egykorú írókkal való egybe vetésére személyesen is fölszólít, azzal a hozzátétellel, hogy akkor fogom majd átlátni, „minő bajos az állítólag 1533-beli székely krónikának *mindenütt korlátlan hített adni*“, mit melleleg megjegyezve betű szerinti értelemben valamint akkor nem kívánhattam, úgy most is éppen nem kívánok.

E fölszólításnak tehetségem szerint lehető legsikeresebben megfelelni mulhatatlan kötelességemnek ismertem, s az alig 20 lapra terjedő krónikának majd nem négy annyi terjedelmű részletes védelmét még azon 1854-diki évben az Új-Magyar Muzeum X. XI. XII-dik füzeteiben közzé tettem. Csak tisztelt hallgatóim türelmével élnék vissza, ha e védelem tartalmát, — melyet az ez ügy iránt érdeklélő közönség az idézett folyóiratból minden perczben vizsgálata és bírálata tárgyává tehetett és tehet, — részletesebben akarnám ismertetni. Elégnek tarthatom csak megemlíteni, hogy miután a krónikánk kül vagy alaki hitelességére nézve előadott minden ellenvetést egyenként megvizsgáltam és czáfoltam, miután a koholtság csak pusztán emlegetett, de soha senki által adatokkal nem bizonyíthatott gyanúját eloszlattam, sőt éppen magából a krónikánk szövegében itt-ott előjövő s több helyt helyesen magyarázható görög szavakból, krónikánk szövegének szakadozottságából, mit a régebb példány rongyolt darabjainak az ügyetlen másolók által nem kellő helyökre alkalmazásából eredtnek kimutattam, az

ősrégi nevek leírásmódjából, a Sándor család nemzedékrendére e krónikában találtató igen is hézagosságot adataiból bebizonyítottam, hogy krónikánkat 1796-ban vagy 1695-ben a Sándor család érdekében koholtnak teljességgel nem lehet tartanunk, annak egész tartalmát pontról-pontra bírálván, s itt-ott föltűnő botlásait éppen a szerkesztők előtt feküdt de általok kellően nem értett vagy éppen félre értett forrásokból származottnak kijelelvén, minden általam ismert bel és külföldi forrásokkal lehető leglelkiismeretesebben összevetettem, s így azokból annak mások által eddig vizsgálat alá nem vont számos pontjait is igazolni törekedtem. Főadatomban e valóban nem könnyű s csak több évi gondos tanulmányozás után sikerülhetett megoldása után ítéletemet végre ekként fejeztem ki: „Ezek után hosszadalmas, de kimerítőnek magam által sem ismerhető vizsgálatom eredményéül úgy hiszem nem alaptalanul nyilváníthatom meggyőződésemet, hogy ha bár e krónika minden pontját csekély erőm s nem elegendő segédeszközök mellett bíráltilag teljesen nem igazoltam, részben nem is igazolhattam; ha bár nem igényelhetem is, hogy nézeteim-, véleményeim- s ítéleteimbe néhol tévedések nem csúsztak, melyek megigazítását a tudomány érdekében szívesen kérem és fogadom: de annyit még az eredeti vagy a hiteles másolat elő nem kerülése esetére is bebizonyítva hihetek, hogy e krónikát koholmánynak tartva lenézőleg mellőzni nincs okunk, valamint más részeiről annak különben nagy részint becses adatait sem lehet,

mint eddig többen tették, kellő bírálat nélkül használni. Méltán ohajtható tehát, hogy e bár másod kézbeli de még így is igen becses őstörténeti forrásunk, — ha tartalmának általam bebizonyítani megkísértett hitele a netaláni újabb ellenvetésekkel megdönthető nem leend, — több mint félszázéves homályából kiemelve a tudomány mai igényeinek megfelelő kiadásban juthasson a közönség kezébe.“

Hogy gróf Kemény József e munkám után előbbi vélekedését megváltoztatta, nem csak hallgatásából következtethetem, a mennyiben többé előbbi tagadása s kételkedése védelmére egy szót sem emelt, hanem Wass József akkor kolozsvári tanárnak, ki ez időben a gróffal igen bizodalmas viszonyban állt, hozzám 1855. febr. 23-ról intézett leveléből is bizvást állithatom. Ebben ez ügyre vonatkozva következő szavak állanak: „Az Új-Magyar Muzeum decemberi (1854-ki) füzetét valahára még is kaphattam. — A füzet vételeivel legott neki estem a székely krónikának, s azt figyelemmel végig olvasván, ezzel eresztém asztalomra: Io triumphe! Tehát ismét egygyel több kritikai történelmi emlékünknél van! Annak idején kedves tünemény lesz a fáradhatatlan Toldy Analectáiban, főleg azért, mert a derék székely faj őstörténelmét borítá eddigelé legvastagabb homály. Én ügybaráttal rajta leszek, hogy az eredeti vagy vég esetben az 1695-iki és 1796-iki másolatok napfényre deríttessenek. Udvarhely és Maros-Vásárhely lesznek törekvéseim célpontjai. De e tárgyról alább bővebben. — A székely

krónikára vonatkozólag még azt jegyzem ide, hogy én kétszer voltam Gerenden gr. Kemény Józsefnél, október végén és febr. elején. Első ott létem körrajza (Két napom Gerenden oct. 29. 30. 1854.) a Muzeum folyó évi februári füzetében jelen meg. Ekkor még a t. gróf keményen kardoskodott a székely krónika hitelessége ellen, nyíltan kikelvén, miszerint ő a kérdéses krónikának összeaggtatóját név szerint is megközelítőleg kijelölendi. De már februári találkozásunkkor a vitára nézve igen lehangolt állapotban lelétem. Örömét nyilvánítá ekkor előttem a felett, hogy a székely krónika hitelessége oly alapos készütséggel, oly sokoldalúlag megvitatva s annyira diadalmasan kivívott, miszerint neki, — kinek csupán egyszerűen oda vetett tagadása nyújtott e vitára alkalmat, — csak örülnie lehet, hogy az 1533-iki székely krónika kérdése ezennel bevégzett dolog lőn. Nem is késik szíves köszönetet mondani azon nemes buzgalomért, melylyel Kegyed a fontos ügyet felkarolta s végrehajtotta. Ennyi szellemi jutalmúl a valóban herculesi fárada- lomért elég. Tehát ismét Io triumphé! Nyert a tudomá- ny!”

Ugy hiszem az ügy felvilágosítása érdekében minden álszerénykedés nélkül bátran idézhettem e sorokat, mint a melyek nem csak írójok irántami szíves jó indulatának tanúi, hanem az általam csak érdemeiben ismert, de mindig, még tudományos vitánk folyamában is igazán őszintén tisztelt nemes gróf

valódi nemes gondolkozásának s igazságszeretetének legvilágosabb bizonyosságai.

Bírálati dolgozatomra irodalmunkban néhány évig semmi ellenmondás nem következett. A székely krónika eddig oly kétesen állott ügye nem csak hallgatólagos megegyezés, hanem e krónikának mint hitelesül elismert forrásnak az eddiginél bővebb és alaposabb fölhasználása s illetőleg világosítása és igazolása által mind inkább kivívottnak tűnt föl.

Különösen kiemelve emlithetem e tekintetben Balássy Ferencz „Székely tanulmányok“ cím alatt az Új-Magyar Muzeum 1856—1860. évfolyamaiban megjelent cikkeit, melyeket valamint általában a székely nemzet régi történeteire, törvényeire, erkölcsaire és szokásaira, úgy különösen krónikánk több ezeket illető pontjainak felvilágosítására nézve valódi nyereségnek mondhatni.

Hasonló elismeréssel kell szólanom Kerékgyártó Árpád Pesten 1859-ben megjelent becses munkájáról, „Magyarország mivelődésének történetéről“, melynek eddig csak első kötetét, a vezérek korát, vette az e nagyszerű vállalatot méltó pártolásban nem részesítő közönség. E munkában krónikánk adatai hitelesekül vannak fogadva s az illető helyekre gondosan beigtatva.

Emlitenem kell még Dózsa Dánielnek még 1856-ban irt rövid de nyomatékos értekezését a székely tribusok, nemek és ágak helyes értelmezéséről, melyet Kolozsvártt 1858-ban megjelent Zandirhám című

hőskölteménye előszavában tett közzé, s melylyel krónikánk ezekre vonatkozó helyeire, melyek eddig ily részletesen megvitatva nem voltak, nevezetes világot derített.

Krónikánk hitelességét általam „erős okokkal“ és „diadalmasan bebizonyítottunk“ itéli és vallja hazánk egyik legtekintélyesebb történetirója Horváth Mihály is, ki „Magyarország történelme“ ujonnan átdolgozott második kiadásában, mely Pesten 1860-ban jelent meg, krónikánk illető helyeit gondosan felhasználván tekintélyök emelését ez által tetemesen előmozdította.

Nem lehet azonban tagadnom, hogy bár kevesen de csak ugyan találkoztak tudósaink közt, kik a szé-kely krónika többek által nyíltan elismert hitelessége ellen a legujabb időben is küzdöttek, s azt mint gyanúst hitelre méltatlannak vagy mint koholmányt egészen elvetendőnek tartották és hirdették. Tudom, hogy egy tudós férfiú, ki munkáiról irodalmunkban még név szerint nem ismeretes, mindjárt a szé-kely krónika általam irt védelme megjelenése után, több ideig a legkitartóbb szorgalommal buvárkodott a pesti köz könyvtárakban, egyenesen abból a kitűzött célból, hogy e krónikának a mult század végén történt koholtát bebizonyítsa; tudom továbbá, hogy a magyar tud. Akadémia több tekintélyes, érdemes és méltán tisztelt tagja a szé-kely krónikának mint hiteles forrásnak csak egyszerű megemlítését is kedvetlenül hallja, s némi szánakozó lenézéssel fogadja: de miután ama tudó-

sunk hosszas buvárlatainak eredménye maig sem látott világot, emezek ellenszenvének tudományos alapokait pedig, minthogy soha föl nem fejtették, nem ismerhetem, név szerint csak két, valóban nagy tudományu és méltán tekintélyes tudósunk ellenvetéseiről szólhatok, kik a legujabb korban krónikánk hitele ellen irodalmunkban tudtomra egyedül léptek fel.

E két férfiú a régi magyar jogtörténet oly nagy érdemű ősz buvára s tekintélyes megalapítója idősb Bartal György, és ma élő történetíróink bizonyosan legmunkásabbja és legérdemesebbje Szalay László.

Bartal György „A magyar vérszerződés és a csíki székely krónika“ című értekezésében¹⁾, nem támadja ugyan meg általában krónikánk hitelességét; e fő és lényeges kérdés vitatásába, mely czikkénél sokkal terjedelmesebb dolgotat kívánna, nem ereszkedik: midőn azonban krónikánk néhány pontját részint koholtnak részint bírálat után meg nem állhatóknak igyekszik kimutatni, törekvése ez általa igen is kevésre becsült forrásunk eddigi hitelének megingatására s megsemmisítésére van irányozva.

Ő ez értekezését nem is általam 1854-ben a székely krónika védelmére közzé tett dolgozatom czáfolására irta, — melyet négy éven át csak „tudományos elmefuttatásnak“ képzelve komoly vitatásra érdemesnek sem tartott s hallgatással mellőzött, — hanem az 1858-dik évi Buda-Pesti Szemlében Büdinger mun-

¹⁾ *Új-Magyar Muzeum 1859. évf. X. füz.*

kája ellen irt bírálati cikkem némely szavaira következtet indignatiójában írta s tette közzé, mely szavaimban én a magyar vérszerződés valóságának bizonyítása közben a székely krónikára is mint forrásra hivatkoztam s ennek hitelességét hazai történettudományunk által bebizonyítottak állítottam.

Ez által nagyon meglepetve ily nyilatkozattal törpálczát tisztelt tudósunk említett bírálati munkálkodásom fölött: „Nem ugyan a krónikát, hanem az ennek hitelessége védelmére irt saját munkáját ismételve olvastam, sőt nem csak azt, hanem önmagának is az idei „Jelenkor“-ban megjelent becses életrajzában megértett kedvencz alapelveit, ne hogy a legnagyobb figyelemnek, melyet a magyar igénytelen történetbuvártól várni lehet, bármely szabálya ellen is vétsek, újra meg újra átolvastam. Mily szép találékony ész! gondolám magamban az első olvasáskor, mily terjedt tudomány! mind ezekhez mennyi dialektikai finom ügyesség! Mit, gondolám magamban, mit teremthetett volna mindent ily gazdag tehetséggel a 'magyar literatura nagyobb dicsőségére azon idő alatt, míg ezen magának önkényt tett feladattal foglalkodott, hogy egy már első tekintettel is némely tudományos egyének által furcsának, mások által egyenesen koholmánynak nevezett krónika hitelessége védelmében tegyen ki magáért, még pedig minden áron. E remek szövényt tehát én eleinte, mit tagadjam, csak az ilyféle tudományos elmefuttatások jelesb példái egyikének vettem, mulattam magamat kiváló elmésségével; de

elhültem egészen, midőn a Buda-Pesti Szemléből idézett fentebbi szavakat olvastam.“

Közenem kellett tisztelt tudományos ellenfelem e nyilatkozatát, hogy láthassuk, mennyire nem dönthet krónikánk hitelének általános tagadása kérdésében az ő más téren különben általam is tisztelt tekintélye, ki, mint maga mondja, ez értekezése megírásához nem magát a kérdéses krónikát, hanem csak általam irt védelmét olvasta s vette alapúl. De megítélhetjük e nyilatkozatból egyszersmind azt is, mily egészen önkényes, mily teljesen bizonyítatlan föltevással, hogy ne mondjam elfogultsággal sőt előítéllettel tör pálczát tudós bírálón nem annyira dolgozatom becse fölött, — melyre alkalmazott dicsérőknek tetsző szavaiban, mellesleg említve, részemről csak ugyan nem igen lehet köszönet, — mint inkább fölöttem, tudniillik e védelem megírására általa irányadónak hitt indító okaim s így írói jellemem fölött. Csak ily saját fölvételére alapított fölfogása s meggyőződése nyomán nyilváníthatta a tudós szerző, hogy személyemben „a történetbuvárt s komoly ítészt a krónika ügyvédétől legjobb hiszemmel s loyális kimélete tanuságául különbözteti meg“, mit nyíltan kimondva nem értelmezhetek másképen, mint hogy rólam azt hitte, hogy e krónika védelmét nem igaz meggyőződésemből, hanem, mint föntebb olvastuk, csak azért irtam volna, „hogy tegyek ki magamért, még pedig minden áron.“ Az író lelke mélyében vizsgáló s írói jellemében erkölcsileg sujtó ily erős ítéletet, — melynek általam hasztalan

keresett loyális kiméletessége által megvallom, magamat teljességgel nem érezhetem lekötelezve, — nézetem szerint csak tökéletesen meggyőző bizonyságok mellett lehetne s ekkor minden legkissebb kimélet nélkül kellene kimondani: az oly történetíró és buvár, ki ily indoktól vezéreltetve képes dolgozni s a tudományt, az igazat, saját hiúságáért nem irtózik fölládozni, csak ostorozásra, kiméletre ellenben éppen nem lehet érdemes. E büntetéssel azonban a legszigorubb bírónak is már csak azért is igen bajos volna engem sujtani, mert komolyan meggondolva magát ugyan ki hihetné el, hogy az, kinek egyéb czélja nincs, mint hogy tudományával minden áron ki akarjon tenni magáért, erre az általam fölvállalt munkánál sokkal háládatosabb mezőt ne keressen és ne találjon, hol csak helyben hagyó elismerésre s a közönség tapsaira számíthat, míg nekem ez akkor igen is kétesen állt s ellenzett hitelű krónika védelmében nem csak komoly tudományos ellenvetésekre, de még inkább régi ellenszenvre, elfogultságra, előítéletre, sőt, mint a példa bizonyította, írói jellemem gyanusítására is lehetett és kellett számitanom.

Nincs és nem lehet jogom dolgozatom becséről bárkitől is kedvező ítéletet követelni, s ellenkező esetben magamat legkevesebbé is sértve érzeni, de hogy bárki írói munkásságom ily nem tiszta indokával vádoljon, — miután arra összes eddigi dolgozataimból, melyek a világ előtt tárva állanak, egyetlen bizonysgot sem hozhat fel, — hogy fölöttem pálczát lehessen

törni azért, hogy az igazságot, meggyőződéselem ellenére, az írói dicsőség keresésének csak egy pillanatig is képes lehettem volna föláldozni, ez ellen nyíltan, határozottan tiltakozni nem csak jogom van, de erkölcsi kötelességem is.

Bartal krónikánkban leginkább az Árpád által a székelyeknek adott alaptörvény hat pontjának némelyikét s azoknak a görög szavaknak értelmét támadja meg, melyeket én abban „vitztisztelelőnek“ és „vizimádónak“ magyaráztam. Ez utóbbi ellenvetés oly csekély, hogy ha tisztán be lenne is bizonyítva, hogy én e romlott leírású görög szavakat hibásan értelmeztem, még akkor sem lehetne nyomatéka a krónika állítólagos koholtságának bizonyítására. Megjegyzem azonban, hogy Bartal nézetét, mely szerint a magyar ősvallásban vitztiszteletről, miután arról se a névtelen jegyző se régi krónikáink nem emlékeznek, szó sem lehetne, teljességgel nem oszthatom. Theophylactus Simocatta VII-dik századi byzanti író ugyan is, ki őseink vallásának ismeretére egyik legrégebb forrásunkul szolgál, ezt írja: „a turkok igen helytelenül tisztelik a tüzet, a levegőt és vizet, a földnek éneket zengnek, de csak azt imádják és tartják istennek, ki ezt a világot teremtette.“¹⁾ Mint ez idézetből látjuk, nem elég gondosan olvasta meg Bartal Theophylactus e helyét, midőn azt írja, hogy „mi magyarok Theophylactus után pogány eleink nevében

¹⁾ *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae. Theophylactus Simocatta VII. 8. fej. bonni kiad. 286. l.*

mind eddig a tüzet, a napot imádjuk“¹⁾. De egyéb iránt is azok után, miket a viztisztelet nemzetünknel divatoztának nyomaiúl Ipolyi Arnold egybeállított²⁾, s miket erre nézve a régi scythákról s a mai finn népekről Csengerynél olvashatunk³⁾, a székely krónika viztiszteletre vonatkozó szavait Bartallal együtt megvetni és hihetetleneknek tartani legkissebb alapos okunk sem lehet.

Fontosabbnak mutatkozik az az ellenvetés, melyet Bartal a krónikánkban közlött székely alaptörvény egyes pontjai ellen tesz. Különösen kikel az első pont ellen, melyben ez áll: „egyedül Árpád férfi ágát illesse a főhatalom Magyarországon“, s e pontot az 1687-ki magyar törvény III-ki czikke után, mely a királyi hatalomnak egyedül a fiakat illetését szentesítette, „a legügyetlenebb kéz által faragott koholmány-nak“ állítja⁴⁾. Bartal ez ítéletét csak akkor lehetne döntőnek elismerni, ha ki lehetne mutatni, hogy a krónikánk szerint Árpád által a székelyeknek adott alaptörvényben a főhatalomnak Árpád fiágából (ex stirpe virili) származandó utódaira való szorítása a létezett viszonyok közt lehetetlenség, képtelenség volt volna, ha be lehetne bizonyítani, hogy az Árpádnak

¹⁾ *Bartal György nyílt levele Pauler Tivadarhoz* (Pótlékok a jogtörténeti commentárokhoz). *Új-Magyar Múzeum* 1858. I. köt. 126. l.

²⁾ *Ipolyi Arnold, Magyar Mythologia* 200—209. l.

³⁾ *Csengery, Az altaji népek ősvallása* 11—13. l.

⁴⁾ *Új-Magyar Múzeum* 1859. I. köt. 417. l.

választásakor átadott fővezéri hatalom a leány-ágra is ki lett volna terjesztve; mire tudtomra legkissebb adat sem található, mi egy teljesen katonai szerkezetű, harczias nemzetnél alig gondolható, s a mit a történelem mind addig, míg az Árpádra ruházott főhatalom eredeti jogkörében, t. i. Sz. István királyságáig fönállt, teljességgel nem igazol, a mennyiben addig vezéreink mindig Árpád fi-ágából voltak választva. Mind addig, míg ezek alapos okokkal be nem lesznek bizonyítva, én részemről csak azért, mert a névtelen jegyző által föntartott magyar vérszerződés első pontjában csupán Árpád véréről van szó, nem lehetek meggyőződve, hogy a később alkotott s egyenesen csak a székelyekre vonatkozó alaptörvények első pontjában az „ex stirpe virili” szavakat, — melyek ellen Bartalnak oly erős kifogása van, — az 1687'-diki törvény után koholtaknak kelljen tartanunk.

Összeveti ez után Bartal a székely alaptörvény szavait a névtelen jegyzőnél olvasható magyar vérszerződés szavaival, s míg az utóbbiakat betű szerénti értelmökben teljesen igazaknak vallja, amazokat koholtaknak hirdeti, s tudományos paradoxonnak bélyegzi azt az állításomat, hogy „a székely alaptörvények öt első pontja, ha szavakban nem is, de értelemre nézve a névtelen jegyző vérszerződési öt pontjával teljesen megegyez.”

Ez állításom visszavonására megvallom Bartal ellenvetései által nem érezhetem magamat kénysze-

rítve, s a két külön szerződés egymásnak megfelelő öt pontjában csak annyi eltérést látok, mennyit a magyar állami alaptörvény pontjainak a székely nemzetnél tetteleg főnállott s Árpád által eltöröltetni nem is szándékolhatott polgári és hadi szerkezethez s kormányformához való alkalmaztatása igen is természetesen megkivánhatott.

De legkeményebben kel ki Bartal a székely alaptörvény hatodik pontja ellen, mely így szól: „A ki a főrabonbán áldozatára meg nem jelenik, ketté vágás-sék.” Mi okból tarthatta tisztelt jogtudásunk e pontot helytelennek, hihetetlennek, kaboltnak, mi okból mondhatja e pontot a névtelen jegyző vérszerzőlési öt pontjával „egészen ellenkezőnek“, nem birom átlátni. Nem gondolhatom, hogy lehetetlenségnek tartaná, hogy a székely nemzetnek, miután Árpádot az összes hon fejének elismerte s magyar véreivel egyesült, saját nemzeti gyűlései, melyek a főrabonbán vallásos áldozati szertartásaival jártak, továbbra is főnmaradtak volna; miután tisztelt tudományos ellenfelem sokkal régebben tudja mint én, hogy a székely nemzeti gyűlések Árpád után annyi százéven át királyaink korában is divatoztak. Vagy talán a székely főrabonbánnak saját nemzete fölött gyakorolt büntető hatóságát tartja Árpád fővezéri méltóságával egyeztetetetlennek, s attól tart hogy ha a kérdéses pont igazságát megengednők, azt kellene belőle következtetnünk, hogy a főrabonbán, mint tőlem némi gúnynyal kérdezi: „Árpádnál a vezérnél fentebb állott?” Alaptalannak merném ez aggo-

dalmat mondani; mert Árpád az összes nemzetnek s így az őseinkkel önkényt egyesült székelységnek is fővezére lehetett, a nélkül hogy a székelyek főrabonbánjának minden hatalmát személyében egyesítnie s az ő székely törvényt el kellett volna törölnie.

De nem is törölhette ő el e törvényt, mint a mely magánál a magyar nemzetnél is, krónikáink tanúsága szerint a vezérek korában teljes erejében fön állott. A magyar ő jog történetének érdemdús buvára nem csak ismeri, de teljes érdemök szerint becsüli Kézai s többi krónikáink éppen azon adatait, melyek szerint a pogány magyaroknál Gyeics vezér idejéig azt, a ki a hirnök hadba hívására „Isten és a magyar nép nevében“ fölszólíttatva „a község tanácsát és parancsát meghallani“ helyes ok nélkül meg nem jelent, „a *scythiai törvény* karddal hasítottá ketté.“ S vajon hasonlíthat-e törvény törvényhez inkább, mint a székely alaptörvény Bartal által oly hihetetlennek, koholtnak hirdetett e hatodik pontja a pogány magyarok ez úgy nevezett *scythiai*, tehát még a vérszerződés előtt is fönállott törvényéhez? Hogy a végrehajtást a magyaroknál a magyar, a székelyeknél a főrabonbánjok által összehívott székely nemzetgyűlés rendelte meg, ez igen természetes s a törvény értelmén semmit sem változtat.

Ezek után, ha annyit elismerhetnék is, hogy Bartal ellenem teljes indignációval intézett támadását megérdemeltem azért, mert a Buda-Pesti Szemlében általam közlött „magyar vezérek kora“ első cikké-

ben a magyar vérszerződésről írván, annak a névtelen jegyző által adott öt pontja után hatodikúl ezt merészeltem függeszteni, (mi ha a névtelen jegyzőnél nincs is megírva, még azért igaz törvény, még pedig alaptörvény lehetett): „hogy a ki a nemzeti gyűlésekre, — melyek egyszersmind vallásos szertartásokkal és ünnepélyes áldomásokkal valának összekötve, — vagy a hírnök hadba szólítására a táborban meg nem jelenik, s elmaradásának okát nem adhatja, ketté hasíttassék vagy szolgaságra taszittassék“: de már azt hogy e pontot, mint Bartal mondja, egészen a magam kedve szerint alkottam volna, igaz lélekkel el nem ismerhettem. Mert én azt krónikáink s a székely krónika idézett szavai alapján adtam; azt pedig nem láthatom át, miért ne volna szabad bárkinek, s így nekem is, nem csak a névtelen jegyzőből, kit én, bár minden szavára mint mesteremére nem esküszöm is, bizonyosan nem becsülök kevesebbire mint tisztelt ellenfelem, hanem bármely más meggyőződéseim szerint hitelesnek ismert forrásból is tanulnom, s a mit ezekből tanultam fölhasználnom?

Ha a mit ily forrásokból tanulni hittem, nem helyesen használtam, nem ügyesen alkalmaztam volna is, — mit a magyar vezérek korának általam terjedelmesebben s bírálati jegyzetekkel kiadandó újabb átdolgozásában még valaha helyre hozhatni reménylek, — e hibáért csak engem kellene bármily élesen megróvni: de hogy e Bartal szerint oly nagy bűnömért miért kelljen az ártatlan székely krónikának

lakolni, miért kelljen a székely alaptörvény említett hatodik pontját „méltatlan koholmánynak“ bélyegezni, meg nem foghatom.

Igaz hogy Bartal, bár velem „a lehetséges legnagyobb kimélettel akarva bánni,“ e toldalékra nézve már csak ugyan lehetetlennek mondja elhallgatni ellenem, „hogya minek utánna mind azon büntettek, melyek az imént önmaga által alkotott cikkben összehordva vannak (így), és ha még ezeken kívül más ilyeket tud, (csak e kettő is igen egyre megy), még azok is a fejedelemre egyáltalában nem alkalmazhatók, (ezt én sem mondtam soha), a nemzet és fejedelem közti viszonyokhoz semmi kigondolhatóképen nem tartozók: így önmaga mutatta ki legvilágosabban, hogy a *méltatlan koholmány*nak hatodik pontja, akármiképp szerkesztessék, a nemzet és fejedelem között tett örökös szerződésnek általa is ünnepélyesen bevallott öt pontjához nem toldathatik, s ott nem csak nem áll a maga helyén, hanem onnét rikoltva rí ki“: azonban ha e döntené akaró ítéletnek bátran szemébe nézek s azt vizsgálat alá veszem, reményem nem lesz lehetetlen megdöntenem.

Ha a magyar vérszerződés ránk szállott szerkezetének szavaiban, minden a mi a fejedelemre nem alkalmazható, a mi a nemzet és fejedelem közötti viszonyokhoz nem tartozik, igazán *méltatlan koholmány* volna; akkor a névtelen jegyzőt *méltatlan koholónak* kellene tartanunk, — mi ellen én bizonyosan tiltakoznám —: mert az általa közlött második pont e sza-

vai: „hogy a mit köz erővel szerezhetnek, abban mindenki részesüljön“ sem a fejedelemre nem alkalmazhatók, sem a nemzet és fejedelem közti viszonyokhoz nem tartoznak. Ha pedig e nézetem hibás, ha e szerintem tisztán a magán birtokjog megállapítására hozott törvény csak ugyan a nemzet és fejedelem közti viszonyokhoz tartozik: akkor azt hiszem, bizonyosan mindenki megengedheti, hogy a kérdéses hatodik pont, mely a nemzet közgyűléséről s az arra meg nem jelenő honfi büntetéséről szól, éppen úgy, sőt talán inkább oda tartozik s onnan amannál semmivel sem rí ki rikoltóbban. Ha amaz hazánk közjogának egyik alaptörvénye volt és lehetett, éppen úgy lehetett emez is; ha alaptörvényül amaz a névtelen jegyzőnél megállhat, éppen úgy megállhat a székely krónikában emez is.

Miután Bartalnak krónikánk némely pontjai koholtságának bizonyítására fölhozott erősségeire megfeleltem, nem lehet még érintetlen hagynom, mennyiben ez által is krónikánk hitelének alá sülyesztésére törekedett, azt az igazán mesteri fogást, melylyel engem, kit idézett cikkében folyvást a székely krónika ügyvédének címmez, irányomban kimondott minden lehetséges legnagyobb kimélete mellett is, e krónika hitelessége mellett nyíltan kimondott meggyőződésemet megtagadójának, s azt „a legedzettebb legfortélyosabb bajnokhoz illő fordulattal titkon elhagyónak“ akar a világ előtt bemutatni.

E vádat, mely szerencsémre oly igen sokat mond, hogy azoknak, kik kérdéses czikkeimet figyelemmel olvasták, bátran merem hinni kilenczvenkilencz század része csak kétkedő mosolylyal fogadhatta, tisztelt ellenfelem csak a sorok között, csak abból olvashatta és olvasta fejemre, a mit nem írtam, a mit szerinte nekem a székely krónika védelme után a magyar vezérek koráról évek mulva írt czikkeimben újra meg újra le kellett volna írnom, hogy ő engem e krónika ha nem is jó hiszemű védőjének, — mert ebben, mint szavaiból látszik, mindig kételkedett, — de legalább a krónika érdekében hiven, kitartóan szolgáló ügyvédnek továbbra is elismerhessen.

Ha én a Buda-Pesti Szemlében 1858-ban, tehát a székely krónika védelme után négy év mulva, Árpád koráról írt cikkemben a hét magyar nemzetség közt, mielőtt hazánkba léptek, Árpád fővezérré választásakor Etelközben kötött vérszerződés pontjait a névtelen jegyző, erre nézve egyetlen forrásunk, szavaival adom: ez tisztelt bírálómnak annyit jelent, hogy én egy külön szerződés, t. i. az Árpád által hazánkba lépte után a vele önkényt csatlakozó székelyekkel kötött székely alapszerződés hitelességét megtagadtam, és így a székely krónika ügyvédségéről nyiltan lemondtam; mitől pedig semmi megtámadás, gyanúsítás és gúny vissza nem riaszthat, hanem egyedül az ellenem dönthetetlen okokkal bebizonyított igazság birhat viszszalépésre. Ha említett cikkemben, melyben a magyar nemzet e kori történeteit a nagyobb olvasó kö-

zönség számára, tudományos idézetek halmazával s hosszas bírálati jegyzetekkel terhelni lehetőleg nem akarva, szemlei cikk föladatához képest minél kevesebbé nehézkes modorban kívántam előadni, a székelyek Árpáddal csatlakozását, mint mellékes körülményt csak röviden említettem, s a székely alaptörvények egyenkénti fejtegetésébe nem bocsátkozva mindent, mit ezekre nézve az előtt négy évvel írt bírálati értekezésemben elmondtam, ismét hosszadalmasan le nem írtam és ki nem nyomattam, — mit az olvasó közönség bizonyosan nem köszönt volna meg — : bírálom vélekedése szerint a székely krónika ügyét titkon cserben hagytam. Megfordítva, ha 1854-ben a székely krónika védelmében a pusztaszeri gyűlésről egy jegyzetemben alkalmilag csak annyit említettem, mennyit a tárgy fölvilágosítására czélomhoz képest szükségesnek tartottam; később négy év múlva pedig Árpád korának rajzolásában a névtelen jegyző erre vonatkozó néhány sorát szó szerént adtam, sőt e gyűlés felett tudós ellenfelemnek is tetsző ítéletet mondtam: akkor részéről oly erős vád alá esem, hogy 1854-ben a szeri gyűlés végzéseit abból a fortélyból hallgattam el, s ily símán csak azért mellőztem, mert ha ezt nem teszem, a székely krónikai szerződés ismert hatodik pontját nyilvánosan koholmányoknak kellett volna elismernem. Mire röviden csak azt felelem, hogy ismertem én a pusztaszeri gyűlésről szóló rövid tudósítást 1853 előtt is, s ha azt e kérdéses pont hitelét megdöntőnek láttam volna, azért a székely kró-

nika bírálatában e krónika szerkesztőit mint más botlásaikért nyíltan megróvni nem mulasztottam volna el: de miután a névtelen jegyző e tudósítását a székely alaptörvényekkel akárhányszor összeolvasva éppen úgy nem találok ezekkel mint a magyar vérszerződés pontjaival ellenkezőnek, azt sem akkor nem tehettem, sem most nem tehetem. Ha a székely krónika védelmében az Árpád előtti korra szóló adatokat fejtegetve, — ezt kérem jól megjegyeztetni, — az Árpád előtti főrabonbánok fölségi jogait fejtegettem, ellenben Árpád korában és az után többé e fölségi jogokat sem a székely krónikában nem látom, sem annak védelmében s évek múlva megjelent czikkeimben nem hirdetem: ez által a veséket is vizsgáló bírálóm lelkében, mint mondja, „méltn“ azt a gyanút költöm fel, hogy „magamat a történetbuvár szoros kötelességétől mentnek tartva (ily privilegiumot, mind a mellett is, hogy bírálóm a kedvem szerénti alaptörvény-alkotás *privilegiumát nekem megengedi*, se nem kívánok, se használni nem szoktam) Talleyrand Perigorddal együtt a szavakat engondolatom palástolására használjam, s még ez ünnepélyes bevallásom alatt is (már t. i. hogy a magyar vezérek korában a magyar vérszerződés öt pontját a névtelen jegyző szavaival adtam), nem a régiebb rabonbáni felség rejtezik-e?“

Ily kákán csomót kereső eljárás ellenében, — melyben az emlegetett „lehetséges legnagyobb kimélés,“ melyet se nem kértem, se nem érdemeltem, mintha csak a „gúny“ szó palástolására volna hasz-

nálva, — az elhallgatás, elsimítás, meggyőződéseim titkos elhagyása, nyilvános megtagadása nem csekély vádjaitól hogyan óvhattam volna meg magamat, képzelnem sem tudom; ha csak előbbi cikkemben az utóbbiban évek múlva mondottakat, miket megvallom még akkor előre magam sem tudhattam, mind be nem írtam, s megfordítva ebbe amabból mindent, mit valaha már megírtam, újra nem közöltem volna. E vádak indokainak fejtegetésébe bocsátkozni önkényt nem akarva, s magamat e lenge ködként szétfoszló vádak ellen hosszasan mentegetni fölöslegesnek tartva, — elég nyíltan és tisztán szól mellettem mind az, mit valaha e krónika ügyében írtam, — ez egyszerű nyilatkozatom után bátran elfogulatlan olvasóim szigorú ítéletére merem bízni a kérdés eldöntését: vajon az én irataimból kiolvashatóknak hitt e vádakkal pálczát lehet-e törni nem hogy a székelly krónika hitele, hanem az én e kérdésben megengedem hogy nem hibátlan de bizonyosan igaz meggyőződéseim szerénti eljárásom fölött is?

S ezzel Bartal ellenében krónikánk védelmét, melylyel saját igazolásom annyira összevág, hogy e két ügyet külön nem választhattam, befejezve, még csak azt a megjegyzést vagyok bátor e forrásunk hitele ellenzőinek figyelmökbe ajánlani, hogy annak, ki azt meg akarja dönteni, nem elég egy vagy más bár leghitelesebb történeti forrásunkat, például az oly méltán nagyra becsült névtelen jegyzőt tartani szeme előtt, hanem multhatatlanul gondosan tanulmányoznia

kell magát az általa kevésre vagy semmire sem becsült székely krónikát is; nem elég egyikünk vagy másikunk e krónika bírálásában vagy használásában ejthetett hibáit ostromozni, hanem adatokkal kell e krónika koholtságát bizonyítani. Igaz, hogy ez munkát, még pedig nem könnyű munkát kíván, hanem ha mi, kik e krónikát védjük, a munkától nem irtóztunk, azoknak, kik komoly hitők és meggyőződésük szerint az ellenfélen, mint mi is magunkról hiszszük, az igazságért küzdenek, nem lehet magokat a krónika egész tartalmának bírálati megvitatásától, az ennek hitelessége mellett eddig fölhozott erősségek megczáfolásának kötelességétől, általánosságban kimondott kételkedés vagy tagadás által fölmentetteknek tartaniok.

Mint láttuk, Bartal György a székely krónikát egészben koholtnak nem vitatta, csak egyes pontjaira nézve támadta meg hitelességét s e támadását okokkal igyekezett támogatni. Sokkal tovább ment ennél Szalay László, ki a nélkül, hogy ítéletének csak legkisebb okát is adná, krónikánkat egy pár rövid sorban egész általánosságban „fonák gyártmány”-nak bélyegzi.

Szalay „Magyarország története” legközelebb megjelent második javított kiadásában, a mint a magyaroknak Etelközből a besenyők és bolgárok által szerrinte 893-ban történt kiszoríttatását leírja, azt mondja, hogy ekkor „a havasok közt magokat megvédő székelek kivételével a honn maradottak részben leölettek, részben a Prúth megé vonultak” s e helyre egy jegy-

zetet tesz, melyben krónikánkra ily röviden mondja ki a halálos ítéletet: „A székelyek eredetét és őstörténetét jókora homály fedi, melyet az újabb időben még nevelt azon körülmény, hogy történetvizsgálóink a „csíki krónika“ névvel fölruházott fonák gyártnmányt némi szeszélyből hiteles iratnak akarják tartani. Pray és vele és utána többen csalódnak, midőn a székelyeket csak a XIII. században költöztetik jelen lakhelyeikbe, de a székelyeknek Etele húnjaitóli származtatása is csalódás.“ ¹⁾

Senki sincs, ki Szalaynak, hazánk történetirői s publicistái közt oly méltán ünnepeitnek, érdemeit nálam szivesebben elismerné: de azért, úgy hiszem, ő maga sem fogja ez őszinte nyilatkozatommal legkevesebbé is összeütközőnek tartani, ha e pontra nézve vele meggyőződéseim szerint egyet nem érthetve ítéletében meg nem nyughatom, s miután ez ítéletének alapokait közzé nem tette, e kérdést bármennyire becsült tekintélye, pusztán e tekintély által, eldöntöttnek el nem ismerhetem.

Igaz, hogy ő nagyszerű történeti művében e kérdést egy rövid jegyzetben csak alkalmilag említve e helyt krónikánk hitelének alapos megvitatásába nem ereszkedhetett s ily kitérést mellőzhetőnek tarthatott: de éppen ezért nem is követelheti, hogy véleményét és ítéletét, — melynek támogatására a székely krónika

¹⁾ Szalay, *Magyarország Története* 2-dik kiadás I. köt. Pest, 1861. 9. l.

napfényre jött előtt megjelent munkákra, Pray Dissertatióira és Benkő Milkoviájára, s az újabb korból gr. Kemény Józsefnek a Kurz Magazinjában (*II. köt. 255. l.*) közlött értekezésére s illetőleg említett tudósaink ez ügyben nyilvánított ítéletére hivatkozik, — elhatározónak, döntőnek fogadjuk el.

Pusztá állításra pusztá tagadással felelhetnék: de addig is, míg a székely krónika hitelét legnyiltabban tagadó történettudósunk ítéletének alapokait megismerhetném, nem tartom mellőzhetőnek véleményére s oly határozottan kimondott sujtó ítéletére, éppen azért, mert igen tekintélyes férfiú mondotta ki, ellenészrevételeimet igen röviden megtenni.

Az az állítás, hogy a székelyek Árpád magyarjainak azon töredéke, mely az etelközi vereség alkalmával a mai székelyföldi havasok közzé menekült s ott magát megvédté, nem egyéb hypothesisnél, még pedig alaptalan hypothesisnél, melyet egyetlen hazai vagy külföldi forrással sem lehet igazolni. Jól tudom, hogy azt a hún-magyar rokonságot tagadó némely tudósok Biborban született Konsztántinnak az etelközi vereségről szóló néhány sorából akarják kiolvasni vagy is inkább kiokoskodni, de teljesen alaptalanul; mert az említett irónál, mind arról, a mit ők belőle ki akarnak erőltetni, egy szó sincs. Konsztántin császár ugyan is csak ennyit mond: „midőn a túrkok (magyarok) hadjáratra kimentek, a besenyők Szümeónnal (Simon bolgár fejedelemmel) a túrkok ellen menének, családjaikat tökéletesen megsemmisítették, és az

országuk őrzésére hátra hagyott túrkokat csufúl kive-rék. S a túrkok, a mint megtértek, országukat ily pusztának és földültnak találván, megtelepedének azon földön, melyen mai napig lakoznak.“¹⁾ E szavakból csűrte csavarta ki Engel a székelyek Szalay által is elfogadott és vallott eredetét, melynek gyarló lábon állását mintegy maga is érezve azt azzal a gyermekes szójátékkal ügyekszik Engel támogatni s az együgyűek előtt hihetőbbé tenni, hogy a székely nemzeti név eredetileg *szökely* volt, mi szerinte *szökevényt* (fugitivust) jelentett volna.²⁾ Nem szükség, de nem is érdekes ez alaptalan szójáték ellen komoly harczot vívni, elégnek tartom csak ez egyszerű megjegyzést, vajon tapasztalta-e valaki, hogy a magyar nyelvben a rövid *ö* hang hosszú *é*-re változott, s így képzelhető-e, hogy a *szökely* szó, — mely egyébiránt nyelvünkben Engel ábrándja előtt soha nem létezett, de a *szök* ige-gyökből helyesen nem is képződhetett, — *székelylyé* változhatott volna?

Hogy Konsztántin császár idézett szavaiból, melyeken kívül az etelközi vereség részleteire nézve semmi más forrásunk nincs, mind azt, mit Engel és Szalay állít, hogy t. i. ez alkalommal Árpád magyar-jainak egy része Erdély keleti bércei közzé vonúlt,

¹⁾ *Constantinus Porphyrogen. De administrando imperio 40. feje.*

²⁾ *Engel (Jos. Christianus) Supplementa ad Vindicias Anonymi Cornidesianus 347—350. l.*

ott magát megvédte, s hogy azok maradékai a mai székelyek, bárki is igaznak bizonyíthassa, teljességgel nem vagyok képes belátni.

De szint oly kevésbé értem, hogyan lehessen ily gyenge hypothesis kedvéért, ily képzelt igazságért, minden legkissebb okadatolás nélkül megtagadni s szó nélkül félre vetni különben hitelesekül ismert s maga Szalay által is folytonosan használt hazai krónikáink adatait, melyek a XI. századi névtelen jegyzőtől kezdve évek százain át a székelyeket, kérdéses krónikáinkkal együtt, egy szívvel lélekkel Ethele húnjai maradékának hirdetik.¹⁾ Krónikáink e tekintetbeli hiteltét, melyet a székelyek firól fira örökölt ősi hagyománya is támogat, bizony ily okoskodással, ily pusztá tagadással megsemmisíteni a legnagyobb tekintélyű tudósnak is sikertelen törekvés.

A mit Szalay magára a székely krónika eredetére nézve mond, hogy t. i. az „fonák gyártmány,” oly ítélet, melynek igazolására, — miután a másképpen vélekedők és ítélők okokkal léptek föl, — nem csak méltányos, de mulhatatlanul szükséges is lett volna okokat, alapos okokat hozni föl; mert e nélkül nincs és nem lehet joga bármily érdemes, bármily tekintélyes írónak is szabadon gondolkozó s függetle-

¹⁾ Ez adatokat éppen Szalay ellenében jelen értekezésem megírásával csak nem egy időben érdekesen összeállította Imecs Jákó „A székely nemzet eredetéről” czimú derék értekezésében, *Gyulafejérvári füzetek I. köt. Kolozsvár, 1861. 8r. 39—66. l.*

nül itélni kívánó olvasóitól azt kívánni, hogy ítéletét helyesnek ismerjék és elfogadják.

Ha Szalay maga részéről azt hiszi, hogy „azon történetvizsgálóink, kik a székely krónikát hiteles iratnak akarják tartani,“ (nem csak akarjuk, hanem valódi meggyőződésből, okokon alapuló meggyőződésből mind addig hitelesnek is tartjuk, míg alaposabb okokkal le nem leszünk győzve), ezt csak *némi szeszélyből* teszik: ez ellen, mint teljesen egyéni vélemény ellen, bármily bizonyíthatatlannal van is oda vetve, kifogást nem teszek: de annyit biztosan hiszek, hogy a ki több történetvizsgálónk ez ügyben közzé tett dolgozatait higgadtan, elfogulatlan, s minden szeszély nélkül olvassa és bírálja, rólok legalább is annyit kénytelen lesz bevallani, hogy meggyőződésök s ennek következtében az igazság kivívására irányzott törekvésök némi szeszélyből nem származhatott.

Ha a dolog így volna, bizony nagyon könnyű lett volna és lenne velünk, s így a kérdéses krónika hitelével elbánni: mert pusztá szeszélyből bizonyosan nem fognók folytatni igen tisztelt ellenfeleinkkel ez ügyben oly rég folyó tudományos vitánkat, melyet ellenökben e tudomány érdekében mind addig föl nem adhatunk, míg az igazság, melynek nyomozása s kiderítése lehet csak közös célunk, egyik vagy másik fél által tökéletesen ki nem lesz víva.

Hogy azonban e célét elérhessük, hogy a székely krónika hitelének leghatározottabb ellenzői meggyőződjenek e forrásunk valódi becséről, megvallom,

mind azt a mi eddig történt, magam sem tartom teljesen kielégítőnek.

Mulhatatlan teendőnk erre nézve, hogy e krónika szövegét, az eredeti szerkezethez lehető leghívebben, ha a kiadás több példány segélyével történék, ezek minden eltérésének gondos kijelölésével, folytonos bírálati jegyzetekkel, szóval a tudomány mai kívánatainak megfelelő oly teljes készülettel adjuk ki, milyennel hazai krónikáink között mai napig fájdalom! egyetlen egy sincs kiadva.

A leggondosabban nyomozandó volna tehát a csíki Sándor család levelei között maga az 1533-ki eredeti szerkesztmény, melyet csak azért, mert a múlt század végén az erdélyi magyar nyelvmívelő társaság fölszólítására napfényre nem került, örökre elveszettnek határozottan még nem tarthatunk. Tudjuk, hány százéven át rejtett a magyar történetírás atyjának Béla király névtelen jegyzőjének munkája, mely csak a múlt század közepén lett közzé téve; tudjuk, hogy legrégebb szerkezetű hazai krónikánk Kézai munkája még ennél is később lett közönségesen ismeretessé. S így a legfigyelmesebb kutatás előtt nem kell s nem lehet arról a reményről végkép lemondanunk, hogy magát az 1533-ki írományt, sőt ha ne talán a sors az ennek alapjául szolgált régibb iratoktól bennünket örökre meg nem fosztott, ezek némely darabjait is, — melyek őstörténetünk földerítésére hasonlíthatatlan becsűek volnának, — fölfedezni sikerülhessen.

Ha azonban ez már most csak ugyan lehetetlen volna, oda kellene munkálni, hogy az 1695-ki csík-szeredai hiteles átirat napvilágra kerüljön, s ezt nem csak a csík-szeredai levéltárban, hanem Csík-Somlyón is, hol annak 1796-ki másolata készült, a leggondosabban kellene nyomozni, s e tekintetből különös figyelem volna fordítandó a csík-somlyai convent régi székely földi irományokban bizonyosan gazdag könyv- és kéziratárára. Sőt ki kellene terjeszkedni a nyomozásnak a székely nemzet eddig oly kevésbé ismertett, oly kevésbé használt, udvarhelyi levéltárára, melybe, mint köz tudomásra van, az egyes székely székeket és családokat illető levelek tetemes mennyiségben vannak letéve.

Abban az esetben, ha mind e nyomozásoknak kívánt eredménye nem lehetne, krónikánkat az eddig ismeretes ujabbkori másolatok birálati összevetése után is ki lehetne s ki kellene adni; mit csak az eddig általam ismert Aranka-féle négy példány s a Halmágyi Sándor hazánkfia birtokában lévő ötödik másolat segélyével is bizonyosan oly sikerrel lehet végrehajtani, hogy a Székely Mihály-féle eddig használt egyetlen rossz kiadás, mely oly sokat tett krónikánk hitelének rontására, egészen háttérbe szorúljon s méltán érdemlett feledtségbe merüljön.

A mi e birálati újabb kiadással járó nem könnyű munkát illeti, arra történettudományunk érdekében fáradságomat a legszívesebben följajánlom, meg lévén győződve, hogy e munkában hazánknek mind

azon fiai, kik a birtokukban lévő kéziratok közlése által ez Erdély s a székelység régi történetei földerítésére nézve nevezetes ügyben közre munkálni képesek és hivatottak, e támogatást nem annyira tölem, mint az ügytől bizonyosan nem tagadják meg, sőt e köz ügy diadalának kivívását hazafiui szíves készséggel fogják elősegíteni.

Csak e meggyőződésből, s a székely nemzet mívelt fiaitól hiszem nem hiában reménylett és kért lelkes közre munkálásba bízva merhettem kimondani hitemet, hogy ha kötelességünket nemzeti tudományosságunk e fontos kérdéséhez illő buzgalommal és lelkiismeretességgel megteszszük, nem oly igen távol lehet az idő, midőn ez oly sokáig s oly élénken folytatott vitás ügyben tudományos közönségünk határozott döntő ítéletet hozhat, mely által a csíki székely krónikának, nemzetünk őskorára vissza mutató ez egyetlen erdélyi forrásnak, hazai régi krónikáink mellett őt méltán megillető helye határozottan ki lesz mutatva s tudományos becse valahára közönségesen el lesz ismerve.

XVIII.

**AZ ENLAKI EGYHÁZ ŐS-SZÉKELY BETÜKKEL
IRT FÖLIRATA.**

XVIII.

Az enlaki egyház ős-székely betűkkel irt fölirata.

(Megjelent a „Koszorú” 1864-diki féléve 22-dik számában.)

Hogy a székelyeknek őseiktől a húnoktól öröklött saját írásmódjuk volt, melyet mint a keleti népek, héberek, arabok, törökök stb. jobbról balra irtak és olvastak, hogy ez írás, melynek a magyar nyelv hangjainak megfelelő betűi minden ismert alphabettől lényegesen különböznek, eredetileg rovásból állott, a mennyiben a székelyek ősi betűiket négyszögre faragott hosszúdad pálczákra szokták róni, hogy ez írásmód a székely földön még a XVII-dik század vége felé is ismeretes és gyakori használatban volt s csak a XVIII-dik század első felében, nemzeti sülyedésünk és tespedésünk e szomorú korában, vészett ki a gyakorlati életből: mind ezt a XIII-dik század második felében élt és irt Kézai Simontól kezdve le a múlt

század végéig a leghitelesebb és legtekintélyesebb írók csaknem szakadatlan sora kétségbe vonhatatlan igazságnak hirdeti és bizonyítja.

Ez ősrégi írásnak azonban a régi írók által emlegetett pálczarovási alakjában eddig semmi emléke nem került napfényre, sziklába vésve még a csíkszéki „Irott kő” nevezetű kőszálon sem lehetett nyomára találni; csak két csíki régi egyház falain volt még ily fölírat a múlt században látható.

Ezek egyikéről, a csík-szent-mihályi régi egyház fölíratáról, Kunics Ferencz jezsuita és kolozsvári tanár, Kolozsvártt 1731-ben nyomtatott „Dacia Sicularica” című munkájában emlékezett, a nélkül azonban, hogy értelméről szólott vagy másolatát adta volna. Másikát, a csík-szent-miklósi egyház fölíratát, Dezsericzky József Incze kegyes rendi tanár említette föl legelsőbben „De initiis ac majoribus Hungarorum” című munkájának 1753-ban nyomtatott második kötetében, ki e fölíratnak Szilágyi Sámuelettől, az erdélyi királyi tábla bírájától, került hű hasonmását is közölte ugyan, de értelmének szerinte igen is nehéz megfejtésébe bocsátkozni nem bátorkodott.

A jeles Bod Péter volt az első, ki 1768-ban Cornideshez intézett válaszában e fölírat értelmét a Telegdi János által 1598-ban „Rudimenta priscae Hunorum lingvae” című munkájában kiadott ősrégi, úgy nevezett hún-scytha alphabet segélyével megfejtette, még pedig oly helyesen, hogy olvasása némely nem éppen lényeges eltérésekkel, — melyeket másutt

fogok bővebben kifejtteni, — a legszigorúbb birálatot is kiállja. Itt elégnek tartok annyit megemlíteni, hogy e föliratot, mint értelméből kitűnik, 1501-ben az egyház építésén munkálkodott székely mesteremberek készítették.

Egy század sem folyt le attól fogva, hogy a magyar tudományos világ e két fölirat létezéséről tudomást vehetett, s már mind e két becses ereklyénk örökre elveszett. Mikor enyészett el a csík-szent-mihályi egyház fölirata, meg nem határozhatjuk; csak annyi bizonyos, hogy ma az egyház falain nem létezik, sőt ott helyben többé senki sem él, ki annak főnvoltára, bár hagyomány útján is, emlékezni tudna; tudjuk továbbá, hogy Cornides, ki tudósaink között tudományosságunk ez ügye iránt legnagyobb érdekekkel viseltetett, e fölirat másolatát már 1770 táján hasztalan igyekezett megkeríteni; és így alaposan következtethetjük, hogy e föliratnak az egyház ujítása vagy meszelése alkalmával már ezelőtt mintegy száz évvel kellett eltűnni. A csík-szent-miklósi föliratról ellenben bizonyos, hogy a múlt század végén enyészett el az egyház ujja alakításakor, nem lévén senki, ki ez alkalommal ez emlék megmentésére s föntartására ügyelni érdemesnek tartotta volna.

Fájdalom fogott el, midőn ezelőtt két évvel tett székelyföldi körutamban, melynek egyik főczélja éppen az ősrégi székely írás hitelességének bebizonyítása s még netalán létező emlékének fölkutatása volt, meg kellett győződnöm, hogy Csíkban, hol leginkább re-

ménylettem és nyomoztam, ez írásnak többé semmi emléke sem található. S miután a székely föld többi részeiben is minden nyomozásom sikertelen volt, sőt többször kellett tapasztalnom, hogy a hová összekely írásnak képzelt olvashatatlan fölíratért utasítottak, ott valamely római fölíratnak az avatatlanok előtt érthetetlen töredékére találtam, hajlandó voltam csaknem végképen lemondani a reményről, hogy az általam teljes meggyőződéssel kétségtelen hitelességűnek tartott ősrégi székely írás valamely emléke korunkig fönmaradt volna, s így fölfedezése valaha sikerülhessen.

Képzeltető, mily kedves meglepetés volt rám nézve, midőn a mult hónap utolsó napjaiban báró Orbán Balázs, ki a székely földet a közelebbi két évben a leggondosabban át meg átkutatta, s utazásának kiadandó leírásában szülőföldre ismertetésére számos, eddig ismeretlen s igen érdekes adatot fog napfényre hozni, egy székelyföldi ismeretlen értelmű fölírat hű hasonmását sziveskedett velem közleni, melyben mindjárt első pillanatra is lehetetlen volt az ugynevezett hún írásra nem ismernem.

E fölírat Udvarhely széken, a regényes Firtos aljában fekvő Enlaka unitarius egyházának deszkamennyezetén a kar fölött olvasható; előttem teljes hiteles másolatban állt, melyet maga a fölfedező a hely színén a leggondosabban rajzolt uti tárczájába.

Értelme a Telegdi által 1598-ban, Bél Mátyás által „De vetere literatura Huno-Scythica“ című mun-

kájában 1718-ban közlött, valamint a Kájoni János által 1673-ban másolt hún alphabetek és a csfk-szentmiklósi fölirat hasonmásának egybevetése és használata mellett általam csakhamar meg lőn fejtve.

A hasonmás, értelmezésével együtt, im itt következik:

De um 2347444

Deut. VI. n e t s I z a g y

914740MBMTHH2A

e k a C s i a n s u M s u i g y r o e G

azaz: „Georgius Musnai. Csak egy az Isten. Deut. VI.“

Ki volt az itt említett Musnai György, s mikor készült ez unitarius jelmondatú fölirat, talán örökre titok maradt volna előttünk, ha e kérdésekre az egyház mennyezetén lévő több latin fölirat egyike teljesen határozott megfejtést nem szolgáltatna. E fölirat, eredeti szövegében, így hangzik: „Hocce templum per manus noxias immanium Tartarorum Anno 1661. in cineres redactum, beneficio et pio erga Deum zelo incolarum Jenlakensium et Martonosiensium in honorem unius veri Dei lacunare tectum, arte pictoria insignitur. A. 1668. per Georgium Musniensem, pastore existente Johane Arkosi.“ Magyarul: „Ez egyházat,

mely a kegyetlen tatárok dúló kezei által 1661-ben hamuba dőlt, s a jenlakai (ma enlakai) és martonosi lakosok jótéteményéből és isten iránti kegyes buzgóságából az egy igaz isten tiszteletére mennyezettel fedeztetett, festői mesterséggel diszesíti 1668-ban Musnai György, Árkosi János lelkipásztorsága idejében.“

Musnai György, mint nevéből is következtethetjük, az Enlakához nem messze eső Musnára való székelv volt, ki a hamvába dőlt egyház ujdön épített mennyezetét, melyet egyik rajta lévő latin fölirat szerint helybeli asztalos mester Enlakai Szász András készített¹⁾, a magyar és székelv népnél oly kedves és maig is divatos tulipántos modorban saját és népe izlése, s falusi festő művésztől telhető képessége szerint lehető legdiszesebben kifestette. Az egyszerű székelv mester, midőn nevét, hitének az unitárius egyházakon maig is divatos jelszavával együtt, az őseitől

¹⁾ Az egyház mennyezetének egyik tábláján olvasható: „Per manus mensary Andreae Szasz de Jenlaka.“ Itt is mint a másik közlött föliraton az Enlaka nevet még Jenlaka (talán Jenölaka) alakban találjuk. — Egy másik táblán e latin distichon áll:

„Condidit in terris hominem Deus unicus unum,
Factus homo multos fecit in orbe Deos.

Tempore aedilium Math. Balint, Petri Sebestyen, Geor. Miklos, And. Sigmond.“

öröklött s a nép által még értett régi székely betűgyekekkel fölirta, bizonyosan nem gondolt rá, hogy fölirata alig egy század múlva saját honfiai előtt érthetetlen rejtélylyé válik, s mielőtt két század lefolyand, egyetlen egy emlékévé lesz fajunk kétségtelenül még keleti hazájából hozott saját írásmódjának. Ő bizonyosan nem sejtette, hogy igénytelen föliratában, mely az enyészetet nemzeti tudományosságunk szerencséjére két századon át kikerülte, mily kincset hagyott hátra a magyar tudományos világnak.

E kincs fölfedezése fáradhatatlan székely utazónk b. Orbán Balázs érdeme; hű megőrzése és föntartása az összes székelységnek nemzeti becsületben járó honfui kötelessége. E gondot a székely föld fiaitól a magyar nemzet méltán követelheti, e gondot az emlék teljesen megérdemli. Mert ha a székely föld gyönyörű balladáira, melyeknek a legujabb kor buzgó törekvése ki tudja mily csekély részét menthette meg a feledségtől, mint népköltészetünk legszebb virágaira minden mivelte magyar elragadtatással tekint; ha a régi magyar nyelv sajátosságait tanulmányozó nyelvész a székelység maig is élő de mindinkább enyésző szójárásaiban örömmel ismer a gazdag kincsekre, melyek még kellően kiaknázva koránt sincsenek: a magyar régiségbuvár bizonyosan nem kisebb kegyelettel és lelki élvezettel fogja az enlaki szerény egyházban régi nemzeti írásunk ereklyéjét szemlélni, azon írásét, melynek eredete ázsiai ős honunkra utalva, a nemzetünk irott történelmét megelőző századok ho-

mályába vész; azon irását, mely fajunk őskori mivelt-ségének egyik legtagadhatatlanabb bizonyása.¹⁾

¹⁾ Miután a „Kolozsvári Közlöny“ rövid tudósítása nyomán hirlapjainkban e nagy fontosságú fölfedezésről nem elég pontos és alapos adatok voltak terjesztve, kötelességemnek tartottam a fölfedező szivességéből velem közlött teljes hitelű adatok alapján az ügy valódi állását a közönség előtt röviden és egyszerűen előadni, addig is, míg az őszékely irás hitelessége ügyében évek óta folytatott tanulmányom eredményét, a bizonyító adatok teljes közlésével s az ujabbkori kétkedők és tagadók érveinek czáfolásával együtt, a „Buda-pesti Szemle“ legközelebbi füzetének egyikében közzé tenni, s e kérdést tudományos szempontból minél kimerítőbben megvitatni és tisztába hozni alkalmam lehetne. (Ezen értekezésem „A régi hún-székely irásról“ megjelent 1866-ban a „Buda-pesti Szemlé“-ben. Uj folyam V. és VI. köt.)

XIX.

A MAGYAR HELYNEVEKRŐL.

XIX.

A magyar helynevekről.

(Megjelent: Új-Magyar Muzeum 1851-ki évfolyamában.)

Hogy a magyar helynevek gyűjteménye, mely-lyel, mint az Új-Magyar Muzeum III. füzetében olvasható, Révész Imre Debreczenben már is szép sikerrel foglalkozik, nem csak történeti, hanem kivált nyelvészeti szempontból megbecsülhetetlen nemzeti kincsét fog tartalmazni; hogy e gyűjtemény a régi oklevelekben és íróknál előforduló s gyakran igen eltérőleg leírt hely- és személynevek meghatározására nézve a legalkalmasb s hazánk alapos ismeretének egyik legjelesebb segédeszköze leend; arról, a ki tudja, hogy a magyar nép mennyire megőrizte az őt mélyebben érdeklett történeti események emlékezetét s a már talán századok előtt elpusztult helységek neveit, a ki tudja, mennyi régi szót ért még a nép, melyet, mi-

után az irodalmi nyelvből kiveszett, az úgy nevezett értelmesbek már alig vagy éppen nem értenek, a ki meggondolja, hogy a magyar tájszótár még hiányos s a magyar szójárások kimerítőleg megismertetve nincsenek, előlegesen sem kételkedhetik.

A munka és fáradság, melyet e gyűjtemény igényel, még ha csak a tisztán magyar, vagy hajdan magyar, s most idegen faj által lakott, de maig is magyar neveket viselő vidékekre és helységekre akarna is a gyűjtő kiterjeszkedni, valóban roppant s eredménye terjedelmével arányban állandó fogna lenni; nézetem szerint azonban, hogy a siker a fáradságnak kellően megfelelhessen, egyedül a gyűjtésben követendő eljárástól függ.

Egyes ember, ki a magyar haza vidékeit, az egyes helyek természeti fekvéseit, a nép szójárásait, történeti regéit, sőt gondolkodásmódját is ismeri, e mellett a néppel folytonos összeköttetésben van, e tekintetben sokat tehet ugyan, de eleget még sem. Arra ugyanis, hogy a magyar helynevek gyűjteménye teljes és alaposan megfejtett lehessen, múlhatatlan, hogy minden helység és puszta helyneveit olyak írják össze s magyarázzák meg, mennyiben lehet maga a nép előadása után, mely a neveket adta s így legjobban értheti, kik azon helynek úgy szólván minden talpalat földét ismerik, s annak lakosaival a legszorosabb viszonyban állanak. Ellenkező esetben a gyűjteménynek hiányosnak, egyes helynevek leírásában pontatlannak, s azok megmagyarázásában, mi az egész

munkában a legfőbb, gyakran csalatkozónak kell lenni.

Ezekből indulva ki részemről sokkal jobban szeretném egyes magyar vidékek, mint péld. a Palóczság, Jászság, Nyírség, vagy egyes megyék, sőt egyes nagy terjedelmű magyar városaink, mint Debreczen, Szeged, Kecskemét, Hódmező-Vásárhely stb. helyneveit teljesen kimerítve és megfejtve bírni, mint az egész haza hiányos és kellően meg nem fejtett helyneveinek gyűjteményét, mely éppen roppant halmaza miatt kevésbé lenne pontos és használható.

Addig is, míg a magyar tudós társaság ezen eléggé fontosnak nem nevezhető ügy érdekében közzé teendő felszólítása az illetőknek teljes irányadóul szolgálhatna¹⁾, alkalmat veszek magamnak az általam összeszedni megkezdett Békés megyei helynevek közzűl azon helység helyneveit közleni, melyben születtem, gyermek éveim s ifjúságom egy részét töltöttem, s melyet ennél fogva legalaposabban ismerhetek.

Körös-Tartsa helynevei.

Körös-Tartsa régi magyar falu. 1469-ben több Békés vármegyei helységekkel együtt a Gerlai család birtoka volt, mely magát a Békésben eső egykor falu, ma pusztá Gerláról nevezte. A XVII. században a

¹⁾ Ez ügyben az akadémia egy ízben (1837.) már jutalomtétel által is kívánt hatni. Az eredmény tökéletlen volt. *Lenkey Zsigmond* pályairata megnyerte a díjt, de sajtóra nem érdemítettett.

A szerk.

Wér család bírta, melynek egyik ága innen Kőrös-Tartsai előnevet is vett föl. A török és belháborúk folytán Békés megye számos helységeivel, melyek nagy része ma csak mint pusztá ismeretes, elpusztulván, 1718—19-ben szállották meg újabban a közel tájak magyar lakosai. 1723-ban kapta b. Haruckern János György Békés vármegye legnagyobb részével, s a szomszéd Csongrád és Arad vármegye több helységeivel és pusztáival kir. adományban; azóta az ő örökösei birtokában van. Lakossága, 5700 lélek körül, kizárólag magyarul beszél; szójárása a debreczenitől kissé eltérő, a hosszú *i*-t különösen kedvelő, mely az egy Orosházát kivéve, — hol a lakosság egy századnál régibb települése óta is dunántúli szójárását és viseletét híven megtartotta, — az egész vármegyében igen csekély eltérésekkel divatozik, s méltán *békési*-nek (a nép kimondása szerint *bikési*-nek) neveztetnék.

Tartsa néven Magyarországon 7 falu és 5 pusztá ismeretes, u. m. *Kőrös-Tartsa* Békésben, *Ér-Tartsa* Biharban, *Erdő-Tartsa* Nógrádban, *Csik-Tartsa* és *Kis-Tartsa* Pestben, *Tartsa* (Andau) Sopronban és *Tartsa* (Tatzmansdorf) Vasban, falvak, *Nagy*-, *Kis*- és *Szél-Tartsa* (azaz szélső *Tartsa*) Biharban, *Tartsa* Hevesben és *Tartsa* Baranyában, puszták. Hogy ezen csekély kivétellel ma is magyarság által lakott helyek nevének magyarnak s éppen azért is, mert oly különböző vidékeken oly sokszor föllelhető, jelentő szónak kell lenni, nem alaptalan következtetés. Értelme következőkép fejthető meg: az alföldön a *tarts* szót

meredek part, úgy nevezett kapaszkodó értelmében ritkán ugyan, de még lehet hallani, péld. ennek vagy annak a halomnak, hátnak, nagy *tartsa* van (mely a szekeret a fölhaladásban *föltartja*, s hol viszont a lemenetelben a kocsit *tartani* kell), itt vagy ott a Körösnek erős *tartsa* van. *Tarts* tehát meredek emeltséget, vizek mellett magas partot jelent, mely az árvizet *föltartja*, s e tekintetben Körös- és Ér-Tartsa neve fekvésöknek megfelelőleg helyesen választottnak mondható. Erdő-Tartsa mindkét oldalról meredek, s ma is részben erdős völgyben, Csík- és Kis-Tartsa szintén emelkedő hegyek közelében fekszik, s így ezekre is e név méltán alkalmazható; a többi Tartsákat, fekvésöket nem ismervén, ez úttal mellőzöm. Megjegyzendő, hogy a Tartsa név vég *a* betűje nem egyéb, mint a régi hangzóbb magyar nyelvben a mássalhangzón végződő szók után az utolsó szótag magánhangzójához rokon oda lehelett magánhangzó, mely a palóczoknál s némely vidékeken maig is hallható, péld. *annaka*, *enneke*, *katonánaka*, *ezérte*. Most lássuk részletesen a k.-tartsai határ helyneveit.

I. *Útczái*: 1. *Nagyútcza*. 2. *Hajnalútcza*, kelet felé. 3. *Zug*, a Körös tekerületében. 4. *Körösalj*. 5. *Kandia*. E név eredetét és jelentését, mely az alföldön több helyt, nevezetesen Békésben, Füzes-Gyarmaton is föllelhető, az itteni nép nem tudja. Rendesen a falu vége felé eső s leghitványabb részt szokták így nevezni. Nem Kandia szigetének emlékét tartja-e föl e helynév, hova a törökök a magyar foglyokat csapa-

tostól hurczolták, s melynek nevét a nép régen köz kézen forgott történeti s vitézi énekekből is tanulhatta?

II. *Szántóföldei*: Ezek több fordulókban s ezek ismét több dűlőkben vannak, melyeknek rendesen a hely fekvésétől vagy a közel halmoktól vett érdektelenebb neveit ez úttal mellőzve, elég legyen következőket kiemelni: 1. *Edeles*, hajdan külön helység. Ha látjuk, hogy az *s* (*as*, *es* stb.) képzőkkel alkotott igen számos Békés vármegyei helynevek, mint *Békés*, *Szarvas* (városok), *Vadas*, *Halas*, *Méhes*, *Verebes*, *Kigyós*, *Fás*, *Szénás*, *Csorvás*, *Eperjes*, *Gerendás*, *Fövenyes*, *Zsíres* (puszták) érthető gyököktől erednek, s a hely tulajdonainak megfelelnek, vagy megfelelték: arról sem kételkedhetünk, hogy *Edeles*nek is az *edel* gyökből kell származni, hogy e név jelentő s éppen értelménél fogva ruháztatott ezen helyre. Tudván azt, hogy *etel* vagy *etel* a tatár nyelvben folyóvizet tesz, honnan *Etelköz* (Atelkuzu) általánosan folyóköznek vagy vízköznek magyaráztatik, *Edeles* jelentését egyébnek, mint *vizes*, nem vehetjük. És ezt a hely fekvése teljesen igazolja. *Edeles* ugyanis az aljában folyó Körös áradásaikor most is nagyobb részben, régen pedig, míg a gátak a folyót kevésbé korlátozták, csaknem egészen vízzel szokott körülvétni. *Edelény* mezőváros Borsodban szintén víz mellett, a Boldva lapályán fekszik. Több *edel* gyöktől származó helynév hazánkban nincs, mi e szónak idegen (tatár) eredetére mutat. Hogy a hajdani Nagy-Kúnságban, mely a Maros-

Körösközre s így e tájra is kiterjedt, a kúnok telepjei közt tatárok is tanyáztak, a Békésben eső *Tatárszálás* pusztá nevéből nem alaptalanul következtethetni. 2. *Ösvenhegy*, legnagyobb részben lapályos kaszáló. Így nevezik, mivel az *Ösveny* nevű két ér vége vagy *hegye* ide nyúlik. Ösvenhegyen volt 1735. a Békés vármegyei és szomszédsági fölkelt nép egyik vezérének, a nép által nagyságosnak címzett Nagy Andrásnak, tábora; azon halmocska helyét, hol zászlaja ki volt tűzve, a nép öregebbjei maig is ismerik. A csata, melyben e lázadók először megverettek, Tartsa mellett Edeles felől, a második, mely szétveretésökkel végződött, s mely után a főnökök borzasztó kivégeztetéseit történtek, Erdőhegynél Arad vármegyében esett. 3. *Telek*, Csongrádban trágya, *telekezni* trágázni értelemben használják. A *telek* szó Békésben házhely vagy sessio értelmében az úrbéri törvények szövegének tekintélye mellett sem divatos. 4. *Csukás*, régen víz-járta föld lévén rajta gazdag csukahalászatok estek. 5. *Perjés sziget*, a rajta termő perjéről nevezik.

III. *Kaszálói*. 1. *Nagylapos*; laposoknak hívják azokat a téreket, melyeket az árvíz tavasszal és ősszel elborít, s melyek rendszeren kaszálóknak vagy legelőknak használatnak. 2. *Csárdalapos*, a közelében eső szent-jánosi csárdáról. 3. *Kérhalom laposa*, Kérhalomról nevezik.

IV. *Legelőjét* közönségesen *nyomásnak* hívják.

V. *Erdeje* tulajdonkép jelenleg már nincs, azonban a Körös egy pár fával borított kis szigete *Pap erdeje* nevet visel.

VI. *Folyóvize*: *Körös* népiesen *Keres*. Ennek egy részét, mely egy csatorna, népiesen *ásás*, által nyaranként csaknem egészen kiszárad, *Holt-Körösnek* nevezik.

VII. *Erei*: *Büngösd* vagy *Bünkösd*, a Körösből szakad ki, s mintegy 3 mérföldnyi folyása után Tartásával szemben abba szakad vissza; közelében a megyeri s fási puszták határaiban több helyt erdők és cserjék vannak. Neve eredetileg *Bükkösd* lehetett a közelében lévő bükkösöktől. Igazolja ezt a hozzá közel eső *Bikk ere* nevezetű ér is, mely mellett a fási határban újabban épült kertészközség a nép szójárása szerint *Bikerinek* (Bikk ere) hangzik. 2. *Gács*, a *Bünkösd* szakadéka, folyásának irányáról neveztetett eredetileg *Kajácsnak*, s ebből összevonás útján *Kács*- vagy *Gácsnak*. 3. *Ösveny*, a nép értelmezése szerint annyi mint *öntvény*, kiömlésekkor szokott megtelni. 4. *Küküllő*, *kékellő* vagy népiesen *kikillő* vizétől nyerte nevét. 5. *Nagy-Ér*. 6. *Kis-Ér*. 7. *Holt-Ér*.

VIII. *Állóvizei*, közönséges néven *fenekek*: 1. *Görbefenék*. 2. *Kovácsfenék*. 3. *Nadrágfenék*.

IX. *Örvényei* (a nép szerint *örmínyek*): 1. *Báté*, a határban a legmélyebb örvény. Jelentése a magyar nyelvből nem érthető. A hellén βάθος mélységet, βάθος, βάθει, βάθι melléknév *mélyet* jelent. 2. *Lápos örvény*, melyet az öreg Márkusról szóló halászrege után *Már-*

*kus örvényének is hívnak.*¹⁾ 3. *Nagy- és Kis-ásási örvény.*
4. *Sebes Köröstorok örvénye.* 5. *Nagy-Csókos, Kis-*

¹⁾ E regét következőleg hallottam: Régen, talán már száz esztendeje is lehet, midőn még a föld bőven volt s az emberek a határokkal nem gondoltak úgy mint most, a körös-ladányiak a tartsai határ egy részét magokénak tulajdonították, miből villongás támadván, törvényre került a dolog. Az öreg Márkus volt a ladányiak tanúja, ki is, miután a csizmájába a talpa alá előre ladányi földet tett, hogy majd ne hamisan esküdjék, a hely színére a bírósággal kiment, s ott az élő Istenre megesküdött, hogy az a föld, melyen ő áll, körös-ladányi föld, s rettentően elátkozta magát, hogy ha igazat nem mond, testét a föld ne vegye be, hanem azon örvény nyelje el, melynek közelében áll, s lelke nyugalmat ne találjon. A bíróság ezen eskü szerint csakugyan a ladányiaknak ítélte a földet. — Nem sokára azután az öreg Márkus meghalt, temetésére ropant nép gyűlt, s az egész szertartás szép renddel ment végbe; midőn azonban már a koporsót a sírba eresztették, s a sírásók a földet rá kezdték volna hányni, egyszerre csak az egész nép csudálatára a koporsó a földből felvetődött, s a holttest a koporsóból kizuhanva, egyenesen azon örvénynek tartott, hol az öreg életében hamisan esküdött, s ott annak fenekére szállott. Így átka, mit magára mondott, csakugyan teljesült. Azóta is, kivált holdvilágos éjenként, gyakorta látják őt a halászok az örvényből fölmerülni, kikhez, minthogy életében is mindig izgága volt, rendesen e kötődő kérdést szokta intézni: oldjak-e vagy kössék? s ha a tapasztalatlan halászegény azt találja felelni: oldjon, az egész hálót úgy megbontja, hogy egyetlen szállá változik; ha azt mondja: kössön, a hálót olyan csomóba gombolyítja, hogy soha többé ember ki nem bontja. Ezért nevezik ezt az örvényt Márkus-örvényének. (Ezt a népregét használta Arany János 1853-ban „Hamis tanú“ című gyönyörű költeményében.)

Csókos. Mit jelent itt a *csók* gyök, nem tudhattam meg. 6. *Fekete-örvény.*

X. *Zugai*, a Körös kanyarúlatai által képezett félszigetek: 1. *Paprév*, a falu közelében; hajdan itt rév volt. Ezen *Paprév*, valamint *Paperdeje* nevezet is oda látszik mutatni, hogy itt hajdan papok is birtokoltak; mit igazolni látszik a közel eső *Szent-János* helynév is; ez azonban a reformatio előtt lehetett, a nép semmi ilyesre nem emlékezik. 2. *Németjáró*, nevét onnan vette, hogy a török időkben a Szegedről Debreczen és N.-Várad felé járó német katonaság, akkor itt közel rév nem lévén, az itteni gázlón szokott átjárni; nevezetes arról, hogy Tököli idejében az e tájon hatalmaskodó fölkelők az itt átkelő német katonaságot az akkor e tájon létezett rétekből (nádasokból) megrohanván, mind levagdalták. 3. *Simai zug*, hasonló nevet visel Békésben a *Sima* puszta. 4. *Kalló zug*, a kallani ige *kall* gyökétől. 5. *Erdő zug*, régen az Erdőhátról Aradból Békésbe, ma a fási pusztáig nyúló erdő, egészen idáig terjedt. 6. *Szilvárezs zug*, régen itt szilvások s a lakosoknak ebben részeik voltak, innen vette nevét. 7. *Körtvélyes*, maig is számos vad körtvélyfája van. 7. *Földház zug*, a rajta levő pásztorlaktól. 9. *Harcás zug*, a Körös *Harcás* nevezetű része mellett. 10. *Keskeny zug*. 11. *Edeles zug*, Edeles közelében. 12. *Küküllőköz*, a Küküllő ér által képeztetik. 13. *Csömpöly zug*. A *csömpöly* nevezetű hálótól, melyeket a halászok itt szoktak kiteregetni. 14. *Mihályhalom zug*, hasonló nevű halom közelében.

15. *Biristjó zug*, mint közönségesen tartják, oláh név, mely bizonyosan a Körösön lápokkal lejáró Arad és Bihar vármegyei oláhoktól ered.

XI. *Hátjai*. Így neveztetnek az árvíz idején a vízből kilátszani szokott emelkedettebb vonalak, ellentétül a *laposnak*, és a *fenéknek*, hol a víz megfenneklik. 1. *Büñkösdhát*. 2. *Gács hát*. 3. *Ösvenyhát*, mind három a hason nevű erek folytatában. 4. *Túzokhát*. 5. *Dongó hát*, a rajtok tanyázó tűzokoktól és dongóktól. 6. *Mérghát*. 7. *Ürmöshát*, a rajtok termő üröm és mérges növényektől. 8. *Hépehupáshát*, hullámmzólag gödrös felszínétől nevezik.

XII. *Halmai*: 1. *Edeleshalom*, a hajdan itt állott Edelestől, más néven *Kocsishalom*, minthogy a lovait legeltető kocsisok rendes gyűlhelye. 2. *Telekhalom*, a Telek nevezetű földön. 3. *Köveshalom*, a nép itt falu s klastrom voltát emlegeti, a számos itt lévő tégladarabok hajdan itt állott épületekre mutatnak, hihetőleg Sz. János feküdt itt. 4. *Kúthalom*. 5. *Mákhalom*. 6. *Köleshalom*. 7. *Hideghalom*. 8. *Mérghalom*. 9. *Farkashalom*. 10. *Mihályhalom*. 11. *Vitárisalom*. 12. *Kérhalom*, ez a k. tartsai és mező-berényi határ közt esik, benne a nép rejtett kincseket hisz és keres. Ugy látszik, hogy ezen föltűnően magos halom a gyomai, berényi és békési határookban a Körös mentében elnyuló hajdani őrhalmok lánczolatába tartozik. Mindezen halmok még vizsgálatlanok, pedig a hajdani Nagy-Kúnság területén feküdvén, ha fölteszszük, hogy a hajdani pogány főkúnok temetkezési helyeül szol-

gálhattak, régiségtani tekintetben bővebb vizsgálatot méltán érdemelnének.

XIII. *Gútjai*: 1. *Hosszúgút*. 2. *Telekgút*. 3. *Siralomgút*, mely a temetőbe visz. 4. *Pityerigút*, az ezen gút hányásakor resten dolgozott s megpálcázott suhancz pityergésétől. 5. *Kordagút*. 6. *Fábrigút*, hasonnevű személyektől vette nevét.

XIV. *Tanyái*: 1. *Csárdatanyák*. 2. *Középtanyák*. 3. *Kúthalmi tanyák*. 4. *Tanyaszél*.

XV. *Csárdája*: *Szent-jánosi csárda*. Sz. János hajdan külön határ volt, mely ma, valamint Edeles is, a körös-tartsai határban van kebelezve.

XX.

**BÜDINGER OESTERREICHISCHE
GESCHICHTE-jének BIRÁLATA.**

XX.

Büdinger Oesterreichische Geschichte-jének bírálata.

(Megjelent 1858-ban , Budapesti Szemle II. köt.)

Oesterreichische Geschichte, bis zum Ausgange des dreizehnten Jahrhunderts. Von Max Büdinger, I. Band. Leipzig, 1858.

Midőn valamely nemzet történetirója saját nemzete történeteit előadva, az azzal viszonyban volt többi nemzetek történeteinek leírásába, magyarázásába, sőt elítélésébe ereszkedik , nem kívánhatjuk. ugyan , hogy gondolkozásmódja, nézetei, elvei s ezek nyomán ítéletei a saját nemzeti szempontból működő hazai történetiró nézeteitől és ítéleteitől eltérők ne legyenek ; sőt ez eltérő nézetek és ítéletek hasznát sem akarjuk tagadni , a mennyiben azok , ha alapos tanulmányozás s általánosabb, magasabb világnézetből történt fölfogás eredményei, a netalán szűkebb látkörű s kiválólag nemzeti

fölfogású hazai történetirókat az egyoldalúság és elfogultság hibáitól figyelmeztetőleg óvják: de midőn valamely történetiró egy másik nemzet multját előszere-ttel és elfogultsággal pártolt saját nemzeti szempont-jából ferdén bírálja s hamisan itéli el, még pedig a nemzet történeteinek adatait kellőleg nem ismerve, számba sem véve, vagy hibásan értelmezve itéli el, a hazai történetírásnak komoly tiszte és nemes hivatása az avatatlanság rendre utasítása. Ily helyzetben van a magyar történetírás Büdinger „Oesterreichische Ge-schichte“ című művével, a mennyiben az hazánk tör-ténetét is külön szakaszokban részletesen tárgyalja.

Büdinger a magyar nemzet betelepedését külön cikkkben tárgyalva, ha nem is regisztrálja oly pontosan és részletesen, mint Brunner (Die Einfälle der Ungarn in Deutschland. Augsburg 1855.) külön cikkkbe azon borzasztó adatokat, melyeket a középkori krónikák nagyon is korlátolt fölfogású írói a pogány magyarok-nak, az egyházak és kolostorok dúlóinak, vad erköl-cseiről, igen is könnyen kimagyarázható nemzeti és vallásos ellenszenvből, összeirtak: mégis a magyar nemzetet Európába telepedése korában „az emberi fejlődés legalsó fokán“ álló inkább csordának, mint nemzetnek jellemzi (228. l.). Hogy nemzetünknek még mai honunkba lépte előtt alkotmánya volt, hogy közügyeit nemzeti gyűléseiben a község intézte, törvé-nyeket a község hozott, hogy a vezéri hatalom a bi-róitól őseinknél el volt különítve, s így nemzetünk nem csak az emberi, hanem a politikai kifejlődésnek

is nem a legalacsonyabb fokán állott, mélyen elhallgatja s e hallgatásával nyíltan tagadja. Ő neki, mint előtte Schlözernek, Dümmlernek s több külföldi tudós jóakaróinknak, Béla király névtelen jegyzője hiában írt; neki Kézai, Thúróczi nem történetíró, hanem csak a magyar hagyományok imitt-amott nagy óvakodással használható gyűjtője. Ő érte hiában fáradtak a magyar történettudomány férfiai, kik e forrásainknak hitelességét vitatták és bebizonyították. Történettudományunkból bátran kivághatjuk mindazon lapokat, melyeket e Schlözer, Dümmler, Büdinger és társaik által forrásul el nem ismert hazai írókból meritettünk. A névtelen jegyzőt, kinek műve Schlözer szerint egy ostoba barát őrült fecsegése, Dümmler szerint egy mellékesen oda vetett rövid jegyzetben, — mint ezt egy külön értekezésben bővebben tárgyalni ígérkezik, — határozott politikai irányból a XIII. század végén szerkesztett iromány, bizvást a tűzbe dobhatjuk.¹⁾ Az a körülmény, hogy a magyar hét vezér vérszerződésének s illetőleg a magyar alkotmány megalapításának valóságát egy más, a névtelen jegyzőtől teljesen független honi forrásunk, a régi székely krónika is igazolja, s hogy ennek hazánkban is egy ideig némelyek által kétségbe vont hitelességét hazai történettudományunk bebizo-

¹⁾ Nem dobjuk biz azt; s addig is, míg e részben tüzetesen szólhatunk, utasítjuk a Dümmlereket és Büdingereket Czoernig báró nagy ethnographiai munkájára, mely nem rég jelent meg.

Szerk.

nyitotta, szerző előtt bizonyosan ismeretlen; s így e részben ő hazai történettudományunk fejlődésének színvonalán áll.

Nem akarjuk elvitatni, hogy pogány őseink a IX. és X. században nyugot-európai dúló hadjárataik által, melyek hadi szerkezetök, pusztai lovag életmódjok kifolyásai voltak, de a melyeket mellesleg mondva éppen a szomszéd német birodalom ezenkori politikai nyomorultsága és erkölcsi sülyedése segített, sőt idézett gyakran elő, méltán rettegés és gyűlölet tárgyai ne lehettek volna: de a magasabb, habár német szempontból ítélő történetvizsgálónak az anyagi kár mellett, melyet e hadjáratok nemzetének okoztak, tekintetbe kellene venni, hogy a német birodalmi haderő ujja szervezésére, a várvédelmi rendszer behozatalára éppen e hadjáratok adtak alkalmat, s így e rombolás a német birodalomra nézve egyszersmind a megifjodás és fölüdülés csiráit hozta magával. S vajon a magyaroknak Európába telepedése s honalkotása nem inkább szerencse volt-é éppen a német birodalomra, azt a Bálti tengertől az Adriáig alakulandó szláv uralom súlyos nyomásától szabadítván meg? S vajon azon mulékony rombolásért, melynek emléke őseinket a nyugot-európai keresztyénség előtt vádúll terhelte, nem adott-é a magyar nemzet nemes engesztelő áldozatot, midőn a keresztyénség bőszen ellenségei, az ozmánok ellen századokon át Nyugat-Európa védfalát képezte, s nemzeti létéért de közvetve Nyugat-Európa megmentéséért küzdve kül- és belvészekről dúlt kebléből sok-

kal több hősi vérrel öntözte szerencsétlen honának síkjait, mint a mennyit valaha harczzomjas ősei Európában ontottak?

A szempont, melyből Büdinger őseinknek X. századi hadjáratait elítéli, koránt sem ily általános és magasztos, hanem a nevetségig szűk körű és ferde. Beszélvén Nyugot-Európa ekkori nyomoruságáról, melyet a magyarokkal egy időben a nyugoti Alpoknál az arabok, Spanyolországban a mórok, az Elbénél a dánok s éjszaki Frankhonban a normannok dúltak és raboltak, ily szavakban ad kitörést a magyarok iránti elfogultságának (227—228. l.): „De a különbség a magyarok és ezen népek közt mégis roppant volt. Először, mindnyájoknak volt hazájok, melybe az általok meghódított tájakról a legrosszabb esetben visszatérhettek. (Mintha ez valami különös szerencse lett volna a rablott tájakra nézve, s mintha Árpád és utódai korában a magyarok soha se tértek volna vissza még a legjobb esetben is zsákmányukkal saját tanyáikra!) Azon földnek ellenben, melyet a magyarok 896-ban elfoglaltak, csak addig kellett előttök biztosnak látszani, míg nyugoti szomszédaik gyöngesége tartott, s mégis e volt azon egyetlen föld, melyet a bujdosók hazájoknak tekinthettek. S aztán ezek egészen kívül állottak mind azon népek állapotján és fejlődésén, melyek közzé őket a sors vezette.“

„Ama garde-fraineti mór rablók — folytatja szerzőnk — tudták, hogy honfiaik a szomszéd tengeren és Spanyolországon uralkodtak; volt saját miveltségök

s ennek érzetében megvetéssel tekinthettek alá a durva nyugotiakra, kikkel oly kegyetlenül elbántak. (Tehát ezen mívelt rablóknak Büdingerrel együtt méltán megbocsáthatunk!) Azon skandináv kalandorok is, kik Rollo alatt az elfajult nyugoti frank királyoktól egyik legszebb tartományukat kicsikarták s annak Normandia nevet adtak, ezek is az igaz, mint a magyarok, honukból elűzött bujdosók voltak: hanem éppen itt mutatkozott a különbség. (Halljuk!) A francziák e normannokat még száz év múlva is idegeneknek tekinthették s történetíróik nekik hibásan kalóz nevet adhattak; de már két első hercege alatt Normandia nyugoti frank lábra volt állítva. Mily gyorsan kellett a nyugoti frankok életmódjának és nézetének ezen fajrokon új jövevényekre hatni, midőn alig húsz év múlva, hogy honuk nekik átengedettett, hazai nyelvek használata már annyira megfogyatkozott, hogy második herczegök egy tengerparti városba volt kénytelen küldeni fiát, hogy azt megtanulhassa, s az a XI. században teljesen kiveszett. (Tehát ezen anyanyelvöket elfelejtett tengeri rablóknak Büdingerrel együtt szintén megbocsáthatunk!) A magyaroknál azonban a honi finn dialectus, jöllehet több mint hat század múlva nyert magasabb irodalmi alkalmazást, teljes erejében föntartotta magát; az ott maig is a nép nyelve.“ Hinc illae lachrymae! Értjük. De már így mi a Büdinger-féle történetiskola tribunálja előtt ősapáink vétkeiért soha irgalomra nem számíthatunk.

Az emberi lét legalsó fokán állt magyarok Büdinger szerint miveltségben alatta álltak mindazon népfajoknak, melyek közzé a sors őket vetette (például a szláv, bolgár és oláh fajnak?); egyetlen érdemök, melyet Büdinger értekezésében mellesleg fölemlítve talállok, az, hogy „vad szabadságuk daczára a szigorú katonai parancsnokságnak hódolni régtől fogva megszoktak“ (223. l.). Ha ez áll: legyen szives Büdinger úr megfejtetni, hogyan lehetett képes e vérszopó, kegyetlen, miveletlen faj ama miveltebb, polgárisultabb nemzetek között magának hont foglalva államot alkotni, s azt egy századon át régi erkölcsi (vad szabadsága) mellett is föntartani. Hiszen Büdinger szerint őseink, mielőtt a keresztyénséget el kezdték fogadni, még semmit sem hagytak el régi életmódjokból s még mindig az emberi lét alacsony fokán (még is itt már nem a legalacsonyabb fokon) állottak“ (366. l.). S még is éppen ezen pogány korszak az, mikor a magyar állam mind belháborgásoktól, mind küllellenség beütéseitől folytonosan megóva, tulnyomó erejét Európa dulására fordithatta. Talán a katonai vitézség, az anyagi erő mellett, ez államalkotáshoz és föntartáshoz a szellemi fensőségnek, a politikai bölcseségnek bizonyos fokával is megáldotta őseinket nemzetök nemtője?

Büdinger szerint, — mint ezt a Sz. István törvényeire tett okoskodásából kivehetjük, — a magyar fajnak politikai iránya ez volt volna: „az ország ben-szülötteit, kiknek őseit a bevándorlók itt találták, s

kiket részint földmivelő cselédeikké tettek, részint hadi és más szolgálatra alkalmaztak, folytonos alattvalóságban tartani. E célra nézve első föltételnek kellett tetszeni előttök, hogy a rendeket élesen elkülönítsék, s meggátolják, hogy a hódított nemzetekből valaki a győzedelmesbe emelkedhessék, mely uralkodási ösztön a magyarokban, mindaddig, míg országuk főnállott, sohasem hiányzott.“ (407. l.) Természetes, hogy Büdinger úr a névtelen jegyző azon adatait, melyek szerint a felföld némely vidékein a szlávok a magyarokhoz önkényt csatlakoztak, s őseink a hódolókkal nem csak emberségesen, hanem lovagiasan bántak, mint koholmányokat elveti: de hogy annyit sem tud, hogy Sz. István előtt minden magyar és minden a magyar zászlóhoz csatlakozott idegen: kún, orosz és szláv fegyveres egyiránt szabad volt, Sz. István reformja után pedig egészen a legujabb időig nem a magyar faj, hanem a magyar nemesi rend birt politikai jogokkal a nem-nemesi rend fölött, előttünk valóban bámulatos. Sz. István alkotta a magyar nemesi rendet, ő vetette meg alapját a várjobbágyok idővel szintén nemessé vált osztályának; de ez osztályok vajon csak egy tized részét is képezhették-e a magyar fajnak, melyről tudjuk honi krónikáinkból, hogy, ha a keresztyén hitre áttérni vonakodott, pedig az első évtizedekben a tömeg nagy része bizonyosan ilyen lehetett, szabadságától megfosztatott. Hogyan fejthetnők meg különben, hogy honunkban a magyar fajú jobbágyok száma, kik fölött a nemesség

éppen azon hatalmat gyakorolta, mint az idegen nemzetiségű jobbágyság fölött, hazánk összes lakosainak körülbelől felét képezte? S így állván a dolog, ugyan micsoda lelkiismeretességgel írhatta a szerző az egykori morva birodalom lakói között Felső-Magyarországban maig fönmaradt tótságról, hogy az „a hosszas szolgaság által legnagyobb részben mélyen süllyedt nép, bilincseinek csaknem egy ezredév után kellett föloldatni“ (208. l.). E bilincsek alatt józanul csak a jobbágyság kötelékeit érthetjük, melyektől valamint a szláv, oláh stb. úgy a mindegyiknél számosabb magyar jobbágyság éppen csak a magyar kiváltságos nemesség hazafiúi nemes áldozatkészsége által szabadult föl.

A mi a magyar faj ellenében hánytorgatott kizárólagos uralomra törekvést illeti: bátrak vagyunk Bűdinger urat hazai történeteink kissé mélyebb tanulmányozására szívesen föl kérni, s meg lehetünk győződve, e tanulmány után maga is be fogja vallani, hogy a világ egyetlen nemessége sem vett föl magába annyi idegen elemet, mint éppen a magyar. Már Sz. István udvara telve volt német, olasz s szláv eredetű egyházi s világi fő hivatalnokokkal, s ettől fogva az idegen nemesség Magyarországra özönlése s itt testvéri befogadtatása a legújabb korig folytonosan tartott; mit a magyar eredetű nemesek kölcsönösen semmi más államban ily mértékben magok irányában soha nem tapasztaltak. Az Árpád királyok korára úgy hiszem elég lesz csak a Kézai által följegyzett német, olasz és szláv eredetű bevándorlott lovagokat említe-

nem, kiknek nagyobb része itt hatalmas nemzetségeket, némely részben még ma is virágzó földbirtokos családokat alkotott. A későbbi korra az olasz eredetű Drugetheket és Frangepánokat, az oláh Drágfiakat, a a szláv eredetű Szapolyaiakat, a horvát Zrinyieket, Draskovicsokat, a német Elderbachokat stb. stb. emelhetjük ki, kik idegen nemzetiségből eredve a magyar hazában a legfényesebb hivatalokat viselték¹⁾. S az idegenek szives fogadtatásának van-e fényesebb bizonyossága, mint azon számtalan kiváltságok, melyekkel a magyar korona birtokaiba települő idegen gyarmatosokat királyaink elhalmozták? Mutathat-e föl éppen a német faj bármely más országban részére engedményezett oly kiváltságokat s politikai jogokat, melyekben az Erdélybe települt szászokat a magyar királyok részesítették, s melyek gyakorlásában azok a hazában külön államot alkotva mintegy hét századon át, egészen a legujabb átalakulásig, folyvást megmaradtak?

A mily alaptalan s Sz. István törvényeinek fejtegetése közben úgy szólván hajánál fogva előrántott volt ezen kiméletlen vád, éppen oly alaptalan s nem keveseb avatatlanságot árul el szerzőnek az a hibás állítása is, hogy a magyar hon önállósága csak a 907-ben szerző szerint egy ismeretlen helyen, valóban Pozsonynál, vívott csata után kezdődött: „Ezen csata által lőn, — mond szerző 224. l., — a magyarok letelepedése azon a földön, melyet még ma is laknak,

¹⁾ A köznemesség kebelében is nagy számmal voltak oláh, szláv stb. nemesek.

biztosítva. Országuk ettől fogva állott önállóan, míg nem több mint hat század múlva a törökök ellen egy hasonlóan oktalanul merészelt csatában tönkre ment.“

Ne vitatkozzunk a fölött, vajon e csatát a németek ellenében, kik az Árpád halálával kiskorú fiára Zsoltra szállt ország megbuktatására számítva törtek a magyarra, őseink oktalan merészséggel vítták-e: elég az, hogy az eredmény nekik dicsőség és diadal, elleneiknek romlás és gyász lőn, s e diadal után egy századig a pogány magyar vezérek korában szomszédaink hadai soha többé Pozsonyig nem nyomultak. De bármily fontos volt is e csata a magyar hazára nézve, annak önállóságát nem ez adta meg; mert hazánk azon pillanattól fogva, hogy Árpád a Kárpátokon átkelve 889-ben hódítani kezdett, Árpád haláláig, 907-ig, is teljesen független és önálló volt. Legalább tudunkra a történetírás Árpádnak és a magyar hazának semmi idegen állam vagy fejedelem iránti függőségéről vagy kötelezettségéről legkissebb bizonytságot sem nyújt. De még a szerencsétlen *mohácsi vész* után sem állithatjuk szerzővel honunk önállóságát s nemzeti alkotmányát tönkre jutottnak. A törvénybe igtatott koronázási oklevelek, melyeket az osztrák birodalom történet-írójának kétségekivül ismernie kell, ellenkezőt hirdetnek.

Ezek azon főbb pontok, melyekre nézve szerző nézetének s ítéleteinek ellene kellett mondanunk. A mi az adatok fölhasználását illeti, erre nézve is nem egy hiányt és tévedést találhatunk és igazíthatunk meg.

A magyaroknak a kozárokkal volt viszonyát szerző Bīborban született Konsztantin császár világos tanúsága ellenére több külföldi újabb író nyomán nem három évre, hanem huzamosabb időre teszi; holott a névtelen jegyzővel, ki őseinket 884-ben mondja a Volga mellől elindultaknak, Konsztantin világos szavai teljesen egyeztethetők. Szerzőnk a csaknem egykorú keleti császárnak a magyarok költözéséről szóló adatait is „chaos“-nak állítja, s Cassel kísérlését Konsztantin tudósításába értelmet hozni (Magyarische Alterthümer 122. l.) már csak azért is haszontalannak nyilvánítja, „mert itt Anonymus mindig mint valódi monda-forrás van használva“ (214. l.). A magyaroknak Lebediában a kozárokkal szövetségökben s azután Etelközben a Dnieper és Szereth között laktáról, mit Konsztantin chaoszából könnyen kiolvashatott volna, mit sem szól.

Nem állítja ugyan szerzőnk egyenesen némely külföldi írókkal a magyarokat a kozárok alattvalóinak; de mégis azt mondja, hogy őseinknek első fejedelemet Árpád személyében „a kozár khán adott“ (214. l.). Konsztantinnak e tényre vonatkozó tudósítása annyira nem chaos, sőt annyira világos, hogy azt elolvasva, kiki első pillanatra meggyőződhetik, hogy a fejedelemválasztás a kozár khán indítványára s követeinek jelenlétében, de maga a nemzet által történt.

Büdinger hiszi, hogy a magyarok, mint önkényt csatlakozott vagy hódított nép, már a X-dik század közepe előtt a Fekete tenger mellékén lakva, viszony-

ban voltak a kozárokkal, s „azt állítja, hogy őseink már Theophilus császár alatt (826—842) az Al-Dunánál a keleti birodalommal háborúban voltak, 862-ben pedig a keleti frank birodalom határainál a Fel-Duna mellékén vagy az Elbénél száguldoztak. Szerintünk azonban kétségtelen, hogy se Georgius Monachus byzanti író, se azon nyugoti évkönyv adatai, melyek e táborozásokra vonatkoznak, nem Árpád magyarjainak őseire vonatkoznak; hanem mind a két, Árpádnál jóval később kori írónál a magyar (Οὔγγροι, Hungari) név alkalmazása csak oly anachronismus, mint midőn mind a byzanti írók, mind a nyugoti évkönyvek a magyarokat a királyok idejében is khúnoknak nevezik s mint midőn Konstantin császár Attilát az avarok királyának írja. S e táborozásokat keleten az Erdély bércei közt székeltek székelyeknek, nyugoton az avarok maradványainak hajlandók vagyunk tulajdonítani; jóllehet, tudjuk hogy Büdinger úr s az az egész iskola, melyhez ő tartozik, a székely nemzet régi eredetéről szóló történeti hagyományainkat, csak azért, mert tisztán magyar források jegyezték föl, semmibe sem veszi, az avarokat pedig csakhamar Nagy Károly hódítása után a szláv közmondás szerint mind egy lábba kiveszetteknek képzei.

De bezzeg nem ily kétkedő szerzőnk azon kézzelfoghatólag alaptalan hagyományok irányában, melyek őseinkre vonatkozólag valamely idegen forrásban előfordulnak, egész jó lélekkel idézi nevezetesen, mint történetileg igazakat, az Árpád előtt élt Methodius

szláv térítő később kori életirójának szavait, hogy a magyarok fejedelme (ugyan ki lehetett ez Árpád előtt?) Methodiust magához hívatta, „s úgy bánt vele mint ily férfiakkal illik, s gazdagon megajándékozva bocsátván el, kérte a kegyes atyát, hogy imádkozzék érte, mi nem látszott előtte haszontalannak: de megértettetni magát nem engedte“ (216. l.).

A magyar honfoglalás idejének és körülményeinek meghatározásában szerző a magyar tudományosság újabb eredményeit vagy nem ismerte, vagy figyelemre méltóknak sem tartva mindent összevissza forgat. Szerinte őseink Feketetenger melléki lakukból (Etelközből) támadták meg mint Arnulf szövetségesei 892-ben a morva birodalmat; csak e hadjárat által lett rájuk Bölsz Leó keleti császár figyelmessé, s használta fel őket 893-ban a bolgár háborúban; 894-ben ismét innen száguldoztak be Pannoniába, a Dunán túlra, míg nem 895-ben a besenyők által kiveretve „könnyen megfejthető rombolási dühökkel a száguldozásaikra egyedül fönmaradt Morvaországra és Pannoniára vetették magokat“ s 896-ban „a Duna két partjára a Tiszáig letelepedtek“ (217. 218. l.). A Tiszántúl és Erdély meghódításáról Büdinger úr semmit sem tud; sőt későbbi szavaiból azt vehetjük ki, hogy abban a tévedésben van, hogy Erdélyt csak Sz. István kezdte volna meghódítani, ki a besenyőkön nyert diadala után alapította, ő szerinte igen hihetőleg ezek ellen határvárul (!) Gyula-Fejérvárt, s Erdély gyarmatosítá-

sának Magyarországból ezzel vetette volna meg alapját“ (416. l.).

A helyett, hogy Büdingernek a magyar honfoglalásra vonatkozó tévedéseit egyenként fejtegetnök, elégnék tartom a magyar közönséget a „Bolgár-magyar háború Kr. u. 888-ban“ című cikkemre utalni, (Új-Magyar Muzeum 1851—2. I. köt.), melyben adatokkal részletesen van bizonyítva, hogy őseink Bölcs Leó fölszólítására Bolgárországot Etelközből 888-ban rohanták meg és dulták föl; mire csakhamar a bese-nyőkkel szövetekezett bolgárok visszatorlása következ-
vén, Etelközből kiszorítva, Kiev mellett vonultak el s már 889-ben a Kárpátokon át maig hazánkba léptek; 892-ben mint a felső Tisza-völgy urai rohanták meg Arnulf szövetségében a velök szomszéd morva birodalmat s foglalták el a Garan és Vág melléki vidéket, s 894-ben Magyarország legnagyobb részét már bírva keltek át a Dunán (s nem a Fekete-tenger mellékéről kalandoztak) Pannoniába. — Ha Büdinger minden hazai forrásainkat megvetve egyedül a külföldi egykorú s közel egykorú írókat tanulmányozta volna is elég alaposan, ez iránt ezekből magokból tisztába jöhetett volna.

Volt alkalmunk kimutatni szerzőnek nemzetünk iránti elfogultságát; méltányosnak tartjuk ennek ellenében főlemlitni művének azt az egyetlen helyét is, melyben nemzetünk részére igazságot szolgáltat, a mennyiben a bajor nagyoknak azt a tettét, hogy 904-ben egy magyar vezért (Csörszöt) lakomára hi-

ván, egész kíséretével együtt orvúl leöltek, „politikai hibának, a legotrombább eszélytelenségnek“ nevezi (221. l.). E tény emlékét egyedül a frank évkönyvek örökölték, s így annak hitelességét szerző kétségbe sem vonja. Vajon ezen évkönyvek minden nemzetünk elleni elfogultságok mellett is mutathatnak-e föl „az emberi lét legalacsonyabb fokán állott“ magyar nemzetre oly adatokat, melyek azt a magyar előtt mindig szent vendégjog ily bűnös megsértéséért megbélyegezzék? Ugyan mi fogalma lehetett miveletlen pogány őseinknek e „véres tény“ után mivelt keresztyén szomszédaik erkölcsi fensőbbiségéről?

Sz. István korának rajzára nézve, melyet szerző „a magyar királyság alapítása“ cím alatt még részletesebben tárgyal, szintén nem mellőzhetünk némely észrevételeket.

Beszélvén szerző a keresztyénség legelső kezdetéről nemzetünkben, említi Kedrénosz után Bulcsú s Gyula megkeresztelkedését Konstantinápolyban; ez utóbbit azonban (391. és több lapon) mindig *Devix*-nek s ennek fiát, (helyesen testvére Zombor fiát, az erdélyi ifjabb Gyulát), kit Sz. István legyőzött, mindig *Procui*-nak nevezi, Thietmar krónikájának egy általa különben is félreértett helyére támaszkodva. Hiában írta e magyar főnök nevét Kedrénosz és utána Szkülitész *Γούλας*-nak, hiában nevezi — hazai forrásainkat önkényt elhallgatva — maga a hildesheimi évkönyv Sz. István legyőzött rokonát rex *Julus*-nak: ő marad a *Devix* és *Procui* nevek mellett, melyeket, tisztelet

becsület, soha igaz ősmagyar neveknek el nem ismerhetünk. S miért veti el a tudós szerző a becsületes magyar *Gyula* nevet? Mert megtanulta Constantinusból, hogy a γυλς nevezet nem tulajdon, hanem méltóságnév. De vajon e hivatalnév az erdélyi főnökökre nézve nem válhatott-e éppen úgy tulajdonnévvé, mint az *apa* nevezet Sámuel királyunkra nézve nemcsak honi krónikáink, hanem az idegen Albericus tanúsága szerint is, — ki után szerzőnk őt *Ovo*-nak helytelenül írja, — tulajdonnévvé változott?

Téved egyébiránt szerző arra nézve is, hogy az ezen *Devix*-re Thietmar által fölhozott adatokat, mik szerint keresztyénné léte után sem mondott le ősi Istene tiszteletéről, elég gazdagnak mondván magát, hogy mindkettőnek áldozzék, s hogy neje, kit szlávul szép úrnőnek, *Beleknigini*-nek neveztek, ivott, lovagolt, embert is ölt, mik mind csak Sz. István atyjára, Gyejcs vezérre s illetőleg második nejére a lengyel Adelhaidra illenek, az eddigi helyes magyarázat ellenére, a kérdéses Gyula főnökre viszi. Maga a *Devix* név is valóban a *Gyeics* név elferdítésének ismerhető, mely legrégibb íróinknál *Geiche*, *Geicha*, *Geisa* (*Gyeicse*, *Gyejcsa*, utánhangzó nélkül *Gyeics*) alakban, de a külföldi íróknál, kiknek az e névben előjövő *gy* és *cs* hangra külön betűjük nem volt, számos ferdébbnél ferdébb változékban fordul elő.

A Sz. István által legyőzött Achtum (névtelen jegyzőknél magyarosabban *Ohtom*) idegen eredetű főnök, s nem mint szerzőnk képzei magyar ország

nagy, birtokának kiterjedésére nézve Büdinger ugyan-
csak elveti a sulykot, azt Sz. Gellért életirója után a
Körös torkolatától az erdélyi hegyekig, s Viddintől
Szerencsig a Tiszától éjszakra kiterjesztvén; holott az
említett iratban „a fluvio Keres — — usque in Budin
et Zeren“ áll, mely utóbbi név a hajdani *szörényi*
bánságot, Orsován alul a mai *Turnu-Severin* (Turris
Severini) vidékét jelenti. Magyar régi történeteket fej-
tegetve, a magyar régi földrajzot sem ártana tanul-
mányozni.

Geisa, vagy Gejcsre nézve, mond szerzőnk, nincs
ok a *hagyomány* helyességén kétkedni, mely őt Tak-
son fiává s Árpád másod unokájává teszi. Az egykorú
Konstántin által följegyzett nemzedék-renden Árpád-
tól Taksig csak nem kétkedhetik; mi lenne tehát itt
egyéb a hagyomány, mint hogy Gyejcs Taks fia volt,
mit egyedül honi évkönyveink tartottak fön, s ezekben
természetes, hogy csak pusztá hagyományok vannak.
— Szerző tudja, hogy a magyar vezér (Grossherr)
alatt közvetlenül az ország nyugoti s észak-nyugoti
részei voltak, s ezt igen gyenge alapon Gyejcsnek
a csehekkal és bajorokkal való közlekedéséből követ-
kezteti (396. l.). Mi magyar történetnyomozók honi év-
könyveinkből tudjuk, hogy Árpád illetőleg nemzetsége
birtokai a Dunán túl s Duna mellett feküdtek, s ezt
hazánk földrajzát tanulmányozva bizonyítva is látjuk azon
helynevek által, melyek az Árpád család tagjainak,
egykori birtokosaiknak, neveit ezredéven át örökítve
maig is föntartják, mint: *Árpád-völgye*, Ó-Buda mellett,

Solt város, hajdan vár és vármegye, *Takson* és *Tas* mindhárom a Duna mellett, *Vál* Fejér, *Tevel* és *Jutos* Veszprém vármegyében. — Gyejcs nejének, Saroltnak nevét, kit egyébiránt szerzőnk Devix (ez maga Gyeics) leányának ír, kétkedés nélkül veszi át Thúrócziból: a világért sem a négy századdal régibb névtelen jegyzőből. Egyébiránt hazai krónikáink legifjabbikára nézve ennyi is nagy kitüntetés. Hogy Sarolt anyjának mondja a szép amazont, a Belekniginit, tulajdonkép Gyejcs második nejét, ez szerzőtől a főntebbiek után csak következetesség.

De megjön valahára Kézainak (nem *Keza*-nak) az a szerencséje, hogy Büdinger úr (388—389. l.), bár nem minden mentegetőzés nélkül, őt is forrásul méltassa, a Gyejcs és Sz. István alatt bevándorlott idegen lovagokat illetőleg. Thúróczinak (nem *Thurocz*-nak) hitele már annyira kezd emelkedni, hogy szerzőnk is ki meri mondani, hogy az ennél található *mondának*, — mely szerint Sz. István Kopány elleni seregének élére egy német lovagot állított, — „talán történeti alapja van.“ Ennyi elismerésért is köszönetet szavazhatunk. Azonban csak módjával örüljünk. Alább ugyanis (427. l.) Kézai, Thúróczi s többi honi krónikáinkat ismét a szegletbe dobja, Andrást, Bélát és Leventét, kikről szerinte azt sem lehet többé kikutatni, mi rokonságban voltak Sz. Istvánnal, a magyar történetírás ellenére nem Szár László, hanem Vazul fiainak állítván. „Legkevésebbé sem habozok, mond, e három testvért, Strehlkevel együtt, Sz.-Gel-

lért életiratának tekintélyére Vazul fiainak jelölni, bármennyire törjenek is ez ellen Kézai és Thúróczi.“ Hiszen Kézai s utódai a magyar királyi család rokonságának előadásában ugyan hogyan is lehetnének tekintélyek Sz.-Gellért legendája ellenében, kivált még ha ennek tekintélyét Strehlke is elfogadja! A három említett testvéren, Szár László fiain, kívül még Sz. István egy unokatestvérének léteztét is elfogadja Strehlkevel együtt Büdinger, „kinek nevét nem ismerjük.“ Engedelmet kérünk, ha ez unokatestvérben mi honi krónikáink hitelére éppen magára Vazulra, Gyejcs testvérének Mihálynak fiára, bátorkodunk ismerni. Nagyon természetes, hogy szerzőnk a Gizella által Vazul ellen elkövetett kegyetlenségről sem tud semmit, miután ez eseményt külföldi források nem említik; s őt csak mint a keresztyénség legkitünőbb előmozdítóját ismeri hazánkban; „bár Magyarországon a külföldi nő iránt nem éppen a legkedvezőbben voltak is hangolva“ (898. l.). Igaz, hogy a külföldi Albericus is mondja, hogy „illa Gisla regina, dicunt, multas malitias in terra illa fecit;“ de szerző szerint kétségtelen, hogy e gonosz adat a magyar évkönyvekből csúszott oda be, ennél fogva világos, hogy legkisebb hitelle sem számíthat.

Ugy hiszem, ha további részletezésekbe nem bocsátkozom is, eléggé kimutathattam a magyar olvasó közönség előtt, mikép kell Büdinger úr szerint az alapos német tudományosság komoly férfjának a magyar nemzet régi történeteit kritikailag összeállítani,

birálni s itélni. Egyetlen célra vezető eszköz nemzetünk legrégibb krónikáit ignorálni s megtagadni. Probatum est.

Mielőtt azonban Büdinger úrtól, addig is míg a II. kötetben vele találkozni szerencsénk lehetne, szíves búcsut veszünk, se magunkba nem fojthatjuk, se olvasóinktól meg nem akarjuk vonni azt az édesded mosolygást, melyre kell fakadni szerző nagyszerű tudományos fölfedezésén, hogy t. i. Sz. Gellért püspök hazánkban utaztában szekerén ülve írta könyveit „mert az utazás ezen nemét fogadta el, mely Magyarországban bizonyosan még a nomád élet korából volt gyakorlatban“ (424. l.). Mi együgyű magyarok Gellért kocsizásának nomád életünkkel összefüggését sehogy belátni képesek nem vagyunk, s ennélfogva azt sem vagyunk képesek fölfogni, hogy az e helyre nagy komolyan odavetett jegyzetnek: „egyébiránt már a magyarok nagy ellensége, Sz. Ulrik is kocsit használt hivatalos utazásaiban,“ minemű hordereje lehessen. Azt tudjuk, hogy Sz. Ulrik a kocsizást nem a nomád életből tanulta, azon pedig nem törjük fejünket, hogy akár Sz. Gellért, akár Sz. Ulrik, ha gyalog járni restelt, lovagolni pedig nem tudott, vagy nem akart, miért ült kocsira? Mert még akkor a vasút nem volt föltalálva.

XXI.

**BÉLA KIRÁLY NÉVTELEN JEGYZŐJE
ÉS NÉMET BIRÁLÓI.**

XXI.

Béla király névtelen jegyzője és német bírálói.

(Megjelent: 1860-ban „Buda-pesti Szemle“ XI. köt.)

Zur Kritik Aelterer Ungarischer Geschichte von Dr. Eduard Rösler. (Separatabdruck aus d. Programme des k. k. Obergymnasiums zu Troppau für das Schuljahr 1860.) Troppau. 4r. 30. l.

A legutóbbi évtizedben a Lajtán túl egy harczias szellemű tudós phalanx látszik alakulóban, melynek bajnokai, nagymesterök boldog emlékezetű Schlözer Lajos szellemében működve s nyomdokain haladva, egész szenvedélyességgel küzdenek a magyar őstörténet hazai forrásainak, de kivált Béla király névtelen jegyzőjének hitelességét kétségbe vonni s megsemmisíteni. Az ő mélységes bírálati vizsgálódásaik végeredménye, melyet ez iskolának legifjabb viadora Dr. Rösler úr fejez ki legnyiltabban s legszabatosabban,

ebben öszpontosúl, hogy a névtelen jegyzőt, Kézait, Thúróczit stb. vessük tűzbe, s, ha a magyar állam legrégibb történeteit, az Árpád-vezérek és királyok korát, igazán meg akarjuk írni, támaszkodjunk egyedül az *idegen* forrásokra; mert ez által, mint Rösler úr biztosít bennünket, „történeti alapunk annál szilárdabb lesz“ (5. l.).

Nem hiszem, hogy ez iskola hősei, mint Dümmler, Büdinger s legújabbán Rösler, azzal hizelegnének magoknak, hogy okaik döntő súlya vagy szavaik varázsereje a magyar történetírókat, kik Katonától kezdve Szalayig s Horváth Mihályig e forrásainkat igen is értették, becsülték és használták, ebbeli ropant tévedések belátására bírassa, s hazánkban egy az ő vágyaiknak megfelelő történetírói iskolát teremthessen; s így nem az e miatti aggodalom szólaltat föl bennünket ez iskola tanai ellen: hanem jónak láttuk szavunkat mintegy óvásúl emelni, nehogy, ha e tanokat történetírodalmunk hallgatással mellőzné, annak lelkes hirdetői e hallgatást megegyezésül véve, fölhevátva érezzék magokat azon nagyszerű munkára, hogy a magyar őstörténetet a szegény magyar nemzet számára, — melyet annyi méltatlan szenvedés után e csapástól megkiméltetni méltán ohajthatunk, — csupán irántunk való szives érdekből, a magok eszménye és izlése szerint, természetesen utóljára is csak a magok gyönyörűségére és tanulságára, fenekestől újra áldogozzák.

Ezen, talán nem éppen fölösleges óvástétel után lássunk komolyan a fölvett bírálati munka bírálati ismertetéséhez.

Rösler úr munkájának előszavában előadván, hogy az Európába nyomúlt vad magyarságot, kelet e neveletlen gyermekét, Európa gyámsága alá vette, róla krónikaiban beszélgetett, — mi tudomásunk szerint éppen nem gyámapai szeretettel s eléggé mostoha indulattal történt, — megvallja, hogy „hazánkban csakhamar a keresztyénség fölvétele után a latin papsággal egy olvasó és író, a nyugoti míveltség iránt fogékony s abban részes osztály keletkezett.“ S erre különös következtetésül mindjárt kimondja, hogy „ennek daczára“ legelső hazai történeti forrásaink, a névtelen jegyző és Kézai munkái az Árpádház kihalta (1301.) előtt fél századnál nem sokkal előbb keletkeztek. A névtelen jegyző korának meghatározására nézve észrevételeinket kellő helyökre, a szerző bírálati erősségeinek tárgyalására tartva fön, itt előlegesen csak annyit bátorkodunk megjegyezni, hogy a névtelen jegyzőt a XIII. század végén élt Kézaival egykorúnak mutatni be, szerzőnk bírálati negédelt képességét bizony nem igen erősnek tűnteti föl.

Sajnálkozván ez után e korbeli forrásaink szégyenségén, még ha a névtelen jegyzőn kívül a későbbi Thúróczit is bevennők a történetileg hiteles források közé; kiknek eddigi névértékét Rösler úr szerint valódi becsértékökre, — mi nála semmi vagy a semminél valamicskével több, — kell leszállítnunk, elkár-

hozzatja az egész magyar őstörténetet, úgy azt a mint Katona, Engel, Fessler, Majláth s Horváth megírták, csak azért, mert a névtelen jegyzőt használták, „kinek munkája nélkül, mely Rösler úr hite szerint még csak a mesés korra sem használható, tökéletesen el lenni meg kell tanulnunk.“ Lerántja ezután Thúróczit, kit krónikáink genesisében való teljes járatlanságát árúlva el, nem egyébnek képzel Kézai kiczifrázott és kibővített átdolgozásánál, kárhozzatja az eddigi magyar történetírókat, kik a külföldi forrásoknak leginkább csak akkor adtak hitelt, ha azok kedvenczeikkel, a névtelen jegyzővel és Thúróczival nem ellenkeztek, s e viszonyt egészen megfordítandónak tartja és óhajtja. Ajánlja azért az idegen, kivált a görög, német, olasz és orosz krónikák ránk vonatkozó adatainak egybegyűjtését, s regesták készítését, mit valóban magunk is minél teljesebben végrehajtandónak óhajtunk: de hogy e nehéz munkában boldogulhassunk, Rösler úr hite és jó tanácsa szerint „elkülönzésünk s nemzeti különösségeink kiképzése, melyek a tudomány terén mindennél ártalmasabbak, többé teljességgel helyén nem lehet. Mert ezek voltak azon ellenségek, melyek a magyar tudósok dicséretes szorgalmától s némely talentumától a babért, melyet a velük együttérző bel-föld igen is hamar nyujtott, a külföldön megtagadták“ (5. l.).

Midőn ez utóbbi sorokat olvastuk, alig birtunk álmélkodásunkból magunkhoz jönni. Mit érthet Rösler úr „nemzeti különösségeink kiképzése“ alatt egyebet,

mint hogy a magyar történetírók nemzeti szellemben működtek és működnek, s az újabb korban, hála a magyarok istenének, csak nem kivétel nélkül magyarul írnak? Tehát a magyar tudós Rösler úr és társai tetszéséért hazáját, nemzetét, őseinek nyelvét tagadja meg! s nyújtson segédkezet nemzete sajátságainak elenyésztetéséhez, s így erkölcsi meggyilkolásához! S miért? — a külföld koszorújáért? — melyet ha a külföld ily áron ajánlani képes lehetne is, — mit teljességgel föltenni sem akarunk, mert Rösler úr és elvtársai még nem a tudományos világ, de még csak nem is a német tudományos világ, — minden magyar tudós undorral utasítna vissza.

E jellemző tanácsadás után elmondja szerző magáról szerényen, hogy jelen bírálati tanulmányában nem sok újat ad, s ebben Schlözert, Dümmlert, Büdingert ismerve, neki teljesen igazat adhatunk; de szerinte a nagyobb fejek itt-ott szétszórt nyilatkozatait összeböngészni is megjárja „a tudomány ujonczának”; ez érdemet nem is irigyeljük tőle: elmondja, hogy ha a tisztelt olvasó munkája becséről édeskeveset tartana, e véleményben maga is osztozik, (mily szép szerénység!), de még sem hagyja magát visszarettentetni (mily bátorság!); mert, mint mondja: gutta cavat lapidem, s vannak dolgok, melyeket sokszor kell elmondani, hogy az emberek azt, mi objectiv igaz, subjectiv is igaznak elismerjék, azaz: tárgyunkra alkalmazva, hogy a névtelen jegyző munkáját, mely Schlözer iskolájának szemében gyűlölt koholmány, mi

magyarok is mint koholmányt elvessük. Ez után megdicséri magát, hogy ő „ment a nemzeti előítéletektől“, — bizony jó hogy maga mondja, mert különben aligha hinnők el; — dicsekszik, hogy megvan benne „a tiszta buzgóság csak azt mondani ki, a mit látott vagy olvasott“; — ez még magában nem olyan érdem, a mivel dicsekedni kellene, hanem minden komoly történetírónak becsületbeli kötelessége, s végre némi kényszeregett gúnynyal sajnálkozik, hogy „munkájából önmaga számára semmi különös előnyt nem húzhat (sajnáljuk); mert ő német, ki tudja mit tehetett volna, ha bizonyos patriotismussal is fogott volna munkájához?“ értsd alatta: mint a magyar írók szokták, kik még nem emelkedtünk a tudományosság oly magas régiójába, hogy hazafiságunkat megtagadni ne szégyenlenők. De reményli is mind ezek után szerző, hogy „őt pártos gyűlölködéssel nem fogják gyanúsítani, mint ez néha hasonló nyomozásokkal történt; mivel azok a közvélemény széles folyamával együtt úszni nem akartak (6. l.).

Ez utóbbi pontra nézve, ha netalán ránk magyarokra gondolt, biztosíthatjuk szerzőt, hogy a magyaroknak a gyanúsítás nem kenyere, s miután a német példabeszéd szerint „den Vogel kennt man am Gesange“, rá nézve a gyanúsítás részünkről teljesen lehetetlen is: mert igen együgyűeknek kellene lennünk, ha azt az irányt, melyért született s látott világot szerző jelen tanulmánya, magából e bevezetés eléig nyílt szavaiból tisztán meg nem ismertük volna.

Értekezését Rösler úr nyolcz fejezetre osztja, melyeket egyenként érdemileg ugyan, de lehető röviden fogunk tárgyalni; nehogy úgy találjunk jární, mint Schuler „erdélyi irodalomtörténeté“-vel Szilágyi Sándor barátunk járt, hogy t. i. Rösler úr jelentéktelen kis könyvecskéjére czáfolatul terjedelmes könyvet írjunk, s így annak valami nagy fontosságot láttassunk tulajdonítani.

Az első fejezetben (A) beszél szerző a névtelen jegyző munkájának történetéről, kiadásairól, s ez irónk mindeddig ismeretlen nevérol, melyre nézve Kollártól fogva több tudósunkkal együtt abban a tévedésben van, hogy jegyzőnk legelső sorában „P. dictus magistert“ olvas s így a jegyző nevét P. betűvel kezdődőnek vallja: holott az Endlicher 1827-iki kiadásához mellékelt hasonmásból meggyőződhetett volna, hogy a bécsi codexben nem *P. dictus* hanem *Pdictus*, azaz *praedictus* áll. Azonban e tévedés bizonyosan nagyon közönyös dolog előtte, ki egész nyíltsággal kimondja, hogy „előtte egészen haszontalannak tetszik sok tudományosságot és fáradságot vesztegetni oly kérdésre, mely a megoldás legszerencsésebb esetében is egy oly krónikás nevével ismertetne meg bennünket, kinek történetirői becse oly csekélyre teendő“ (7. l.). Nem hagyja mindamellett sem szó nélkül Bartal György tudósunk azon állítását, hogy a névtelen jegyző Mátyás, IV. Bélának 1223. óta korlátnoka s később esztergomi érsek volt volna: azonban éles bíráló tehetségével e hibás véleményyt csak visszautasítja, de

czáfolni nem birja. Pedig e czáfolat igen könnyű; mert hogy a névtelen jegyző, ki magát „*néhai boldog emlékezetű* nagydicő Béla király jegyzőjének“ (quondam bone memorie gloriosissimi Bele Regis Notarius-nak) írja, a saját vérmezőn 1241-ben s így IV. Béla halála (1270) előtt 29 évvel elesett Mátyás érsek nem lehetett, szerintünk nagyon is világos.

Jegyzőnk nevének kutatásánál Rösler úr előtt „*még esztelenebbnek* tetszik“ azon N. betűvel jegyzett férfiú nevét tudományos fontossággal nyomozni, kinek mint barátjának ajánlotta munkáját a névtelen jegyző. Megköszönhetik neki e bókot az általa ezért név szerint megrótt Cornides, Cassel és Bartal, kik ha netalán egyben-másban emberileg tévedtek is, a névtelen jegyző műve tárgyalásában szerzett tudományos érdemeikben oly magosan állanak Rösler úr fölött, hogy irányukban ily sértőleg nyilatkozni legszelídebb néven nevezve is illetlenség.

A második (B) fejezetben szólván röviden jegyzőnk hivataláról, papi állásáról s magyar nemzetiségéről, bele ereszkedik korának vitatásába. S miután az újabb magyar történetirodalmat teljességgel nem ismeri s így azt sem tudja, hogy közzülünk magyarok közzül, kik e kérdésre nála aligha többecske nem tanultunk, kik és mily okoknál fogva tartjuk a névtelen jegyzőt I. Béla jegyzőjének, egyedül a külföldi Cassel ellen küzd, ki „*Magyarische Alterthümer*“ című munkájában e mellett nyilatkozott. Elismeri, hogy Cassel az ellenfélnek, kivált Cornidesnek és az ezt

kiíró Endlichernek sok látszó erősségét megsemmisítette: de annak győzelmét különösen Schlözer avult védveivel, kit Cassel igen kevésbé vett tekintetbe, ki akarja kezéből csikarni. Ellenvetései következők:

1) A névtelen jegyző Oroszországban Susdal városát említi, melyet különben csak a XII. században találunk említve, s mely előbb nem létezett. — Ez ellenvetést Cornides már a múlt században teljesen megsemmisítette, kimutatván Nestor egyik régibb folytatójából, hogy Susdal 1096-ban nem csak hogy létezett, hanem már ez évben e várost Oleg néhány egyház kivételével porrá is égette. (Lásd: *Cornides Vindiciae Anonymi* 129. l.) De föltéve, hogy ez adat nem léteznék is, a mint hogy Rösler úr tudományos ismereteinek tárában nem létezett, azt hiszi-e a tudós bíráló, hogy valamely város létele akkor kezdődik, mikor neve írott emlékekben legelsőben tűnik föl? s ha valamely helységről bizonyos régibb században írott adatot nem birunk, az azon korban valósággal nem is állhatott föl? Ha e következtetéshez ragaszkodik, úgy Rösler úrnak a régibb századokban nem csak Orosz- vagy Magyar-, hanem Németországot is kietlen pusztaságnak kell képzelni.

2) A névtelen jegyző *kúnokat* (Cumani) emleget s azokat barátságos viszonyban rajzolja a magyarokkal; úgy de a *petschenegek* (becsületes magyar nevőkön *besenyők*) jönnek be a X. század elején (igazán már 887-ben) Európába, s a kúnok e név alatt csak 1061-ben jelennek meg, s dülő beütéseikkel egy em-

berkoron túl fétentők voltak a magyaroknak, míg nem királyaink őket békés telepedőkké tették. A n. jegyzőnek tehát Rösler úr erős logicája szerint oly korban kellett élni és írni, midőn ez ellenségeskedések emléke a két nép közt már rég feledségbe ment. — Ez ellenvetésre sajnálkozásunkat kell kijelentnünk, hogy szerző tanulmányában Schlözerrel most is egy szintvonalon állva azt sem tudja, hogy a *besenyő*, *kún*, *palócz* (szláv *polovcz*) nevek alatt azon egy nép értendő; mit röviden jelenleg elégnék tartunk csak azzal bizonyítani, hogy honi krónikáinkban ugyanazon esemény leírásában a *kún* és *besenyő* név váltakozik, hogy a besenyők országa később *Kúnország* (Cumania) név alatt tartozik a magyar szent koronához, s hogy a hova névtelen jegyzőnk *kúnokat* mond települteknek, a Mátra mellékén, ma *palóczokat* találunk. S mit gondolna Rösler úr, ha egyik magyar ember Erdélyben *oláhokról*, másik *románokról*, harmadik *móczokról* beszél és ír, hogy ott valósággal három ily külön nemzet létezik-e? s vajon nem nevetséges volna-e azt állítani, hogy a *román* nemzet, mert e név csak a legújabb korban kapott föl, Erdélyben csak mostanában jelent meg? Nem volt a *besenyő* és *kún* név használata közt hazánkban a jegyző korában más különbség, mint mikor mai nap a magyar egyszer *német* bevándorlókról, másszor *sváb* gyarmatosokról beszél. — S aztán nem is látom át, mi különös előszeretettel viseltetett volna a kúnok iránt a névtelen jegyző, ki munkájának 8-dik fejezetében a kúnoknak

éppen nem kedvezve írja, hogy a magyarok Kiof alatt a ruthénokat és kúnokat úzvén „a kúnok tar fejait (a ruthénokról nem is szól) mint a nyers tököt úgy aprították.” E szavakból következtetve Rösler úrnak a névtelen jegyzőt nem inkább azon korba, a XI. századba, kellene-é tenni, mikor a magyarok a kúnok fejait valósággal ugyancsak aprították?

3) „A névtelen jegyző nem csak Árpádot lakatja palotában, mely fényüzéssel van ellátva, mely ajtait még dálnokoknak és zenészeknek is megnyitja, hanem ezen kívül is még sok kőépületről beszél (XLVI. fej.). A magyarok szerinte nem csak derék házakban laknak, hanem még a vezéri lovak is pompás istállókba (egregiae domus XLIV. fej.) vannak zsúfolva“ (9. l.) — Szóról szóra adtuk szerző ez ellenvetését, mert különben senki a világon, ki a névtelen jegyzőt csak egyszer is figyelemmel átolvasta, el nem hihetné, hogy valaki az ő munkájából ezen tanulságot vonhatta volna ki. Beszél igen is jegyzőnk azon kőépületekről, melyeket Árpád Attila király, városában, a német források *Ecilburg*-jában, a mai Ó-Budán, az egykori római Aquincumban, talált, mondván: „láták mind a királyi palotákat, némelyiket földig rombolva, némelyiket nem, és szerfölött *bámulják vala mind azon kőépületeket.*“ Nem világos-é e szavakból, hogy jegyzőnk Árpád magyarjait kőépületekhez szokottaknak se nem képzelte, se nem állította? — Beszéli továbbá, hogy a magyarok „naponként nagy vígan vendégeskednek vala Attila király palotájában és a kobzok és sípok minden zen-

géseit és édes hangjait, a dalnokok mindenféle énekeivel zengnek vala előttök“: de ebből éppen nem következik, hogy Árpád e palotában *lakott*, hiszen mint maga Rösler úr is idézi, ő nem sokára ezután Csepel szigetében csináltatott magának lakást. Hogy pedig ebédeinél ének és zene hangzott, ebben, ha az Etelénél ebédelt szemtanú Priscusnak, a magyaroknál se nem szelidebb se nem míveltebb kúnokat illetőleg, hitelt ad, Árpád udvarában sem tudom mit találhat hihetetlennek; hiszen ének, zene, táncz még az általa igen vadaknak képzelt magyaroknál igazán sokkal vadabb népek közt is mindenütt föllelhető. — Beszél a jegyző Árpád és főemberei Csepel szigeti lakairól, mondván: „a vezér és nemesei a szigetet kimondhatatlanul megszeretvén, elhatározták, hogy az fejedelmi sziget legyen, és hogy ott minden nemes személynek tulajdon udvara és tanyája legyen. S Árpád vezér mindjárt *mestereket hozatván* derék fejedelmi lakokat csináltata és a hosszú út alatt megfáradt valamennyi lovát ide bevitetvén, itt parancsolá legeltetni“ (t. i. a szigetben és nem a fejedelmi lakokban). Kérdem, nem Rösler úr képzelete teremtetten-e ide a *pompás istállókat*? S vajon azon adat, hogy Árpádnak ezen az ő korában egyetlen egyszer említett építkezéséhez *mestereket kellett hozatni*, azt bizonyítja-e, mit szerző velünk a jegyzőből el akar hitetni, hogy Árpád magyarjait kőépületekhez szokott s így természetesen az építkezésekhez értő nemzetnek hitte és tanította? Vagy nem olvasta Rösler úr a névtelen jegyzőnél

(32. fej.), hogy a magyarok az Eger vizénél *gúnyhókat* (tuguria), Árpádnak pedig „*leveles színt*“ (foliata) készítettek, s azon halmot, melyen ez állott, s hol maig is *Szíhalom* falu áll, *Színhalom*-nak nevezték? — Ezek földérítése után az alappal együtt összedől szerző azon okoskodása, hogy miután honunkban még a XII. században is, az itt 1152-ben a keresztes hadakkal átvonúlt Freisingeni Otto bizonyága szerint „a lakások csak nádból voltak, s fából igen kevés s még sokkal kevesebb volt kőből s a magyarok egész nyáron s őszön át sátrakban laktak“ (mi valóban úgy volt), „a névtelen jegyző pedig Magyarországot már a pogány korban kőépületekkel tömi meg“ (mi teljességgel nem igaz), ennek azon korban s így a XII. század után kellett élni, mikor e rajz írásához korábban már valami alkalmat találhatott.

4) A névtelen jegyző azt beszéli, hogy a magyarok már Árpád alatt meghódították Spalatót és Horvátországot: „holott csak Kálmán király 1102-ben jutott Horvátország birtokához. S minthogy egy ilyen egészen új tényt lehetetlen lett volna a jegyzőnek (ha t. i. Cassel szerint s szerintünk I. Béla jegyzője volt, s így 1102. előtt csak 40 évvel élt) ily botorúl hátra keltezni, könnyen előáll a következtetés,“ t. i. a jegyzőnek oly késő korban, a XIII. században, kellett élni, mikor Rösler úr sajtósági fölfogása szerint, mint királyi jegyző, már természetesen nem tudhatta, mikor került Horvátország Magyarországhoz. — Ez ellenvetést czáfolva szükségtelennek tartjuk a Magyar-

és Horvátország közt már Kálmán király előtt is létezett viszonyok fejtegetésébe bocsátkozni; csak azt kérdjük, honnan bizonyíthatja szerző azt, mit oly föltétlen kétség nélkül kimond, hogy Árpád magyarjai, kik a X. század elején Olaszországban a szavoyai havasokig, a nagy Németországon keresztül pedig Brémaig s az éjszaki tengerig dúltak, Spalatóig hódítva nem nyomúlhattak elő? Olvassa meg a X. század közepén élt Konsztántin császár tudósítását Horvátország ekkori igen csekély kiterjedéséről, ennek egykor hatalmas, de az ő korában (950 körül) már lehasznált haderejéről; olvassa meg, hogy „a horvátok közzül egy rész külön vált s elfoglalta Illürikont és Pannoniát (a Száva s Dráva mellékét) s ezeknek is *vala* (950 körül csak *vala*) önálló fejedelmök;“ mutassa meg, a 892. évre még oklevelesen ismert Muncimir horvát fejedelemin után az augsburgi csatáig, mely után hazánk határai megcsonkultak, hol van az önálló Horvátország története? hova lett a 884, 892. és 896-ra a fuldai évkönyvekben emlegetett Braszlávnak, Arnulf hűbérnökének, Dráva-Száva melléki birodalma, melyről valamint magáról Braszlávról vagy valamely utódjáról, azután hogy a magyarok a Dunán túlt 896-ban elfoglalják, soha többé a külföldi krónikákban egy betű emlékezet sincs. S ha ezt kimutatni nem képes, a mint hogy nem is lehet képes, lehet-e joga Rösler úrnak a névtelen jegyzőt föntebbi, egyszerűen tagadott, de meg nem czáfolt adataért a XI.

századból kitagadni, s ily botorúl a XIII. századba visszautasítani?

Még Cassel két erőssége ellen szólal föl szerző, hogy t. i. a névtelen jegyző a Styria nevet, mely már a XII. században divatozott, nem említi; miből véleményünk szerint sem vonhatunk biztos következtetést jegyzőnk korára; mert ő a XI. század előtt is igen használt Marchia Australis, s a még régibb *bajor* nemzetnevet sem használja, — és hogy a jegyző Kézainál s Thúróczinál igen sokkal kevesebbet tud a hűnmagyar őstörténetről, miből Cassel azt következteti, hogy nagy időköznek kellett a jegyző és Kézai forrásainak kora közt lefolyni; mert szerinte ezen mondák csak akkor keletkeztek, midőn hazánkban a nyugoti tudományosság és monda nagyobb ismerete lehetővé lett. Nem fektetünk valami nagy súlyt Cassel ezen okoskodására; mert azt éppen nem hiszszük bebizonyíthatónak, hogy a Kézainál és Thúróczinál följegyzett hűn mondakör nemzetünk öntudatából előbb kiveszett s csak később szivárgott volna vissza a külföldi forrásokból hazánkba: de még kevesebbet adhatunk Rösler úr bírálati tehetségére, ki midőn Cassel e védvét lerombolni hiszi, az értők előtt csak magát teszi nevetségessé. „A ki — ugymond — erre nézve Cassellel egyetért, olvassa meg Hartvicus Chronica Hungarorumját, s mint reménylem elbámul azon ostoba mesedagály fölött, mely abban a magyarokról és Attiláról, kit itt Aquilának hívnak, előttünk áll, elbámul a magyarok és hűnök teljes fölcserélésén. Pedig

ezen krónika, miután Kálmán királynak van ajánlva, 1095—1114 közt, tehát nem sokkal I. Béla után van szerkesztve, és így nem kellett hosszú idő a mese-gazdagság kiképződésére“ (10. l.). Igaza van szerzőnek, hogy a varsói *Chronica Hungarorum* a legszerencsétlenebb compiláció, melyet, Hartvicus *Vita Sancti Stephanijának* kivonatát némi lengyel dolgokkal keverve, egy hazánk történetében teljesen járatlan s e mellett általában tudatlan lengyel barát összeférczelhetett: de hogy szerzőnek, ki éles bírálatával egész őstörténetünk épületét halomba akarja dönteni, oly csekély bírálati tapintata van, hogy e férczművet csak egy pillanatig is Hartvicus munkájának tudta képzelni, ha ugyan Hartvicus említett valódi munkájával ezt összevetni nem restelte, azon nekünk aligha méltóbb okunk nincs bámúlni. Meg vagyunk ugyan győződve, hogy hasztalanúl tesszük, mert nem vesszük észre, hogy Rösler úr a legújabb magyar történettudományi vizsgálatok eredményeit becses figyelmére méltatta volna, s ide hozzánk leereszkedni képzelt magas oktató álláspontjából talán méltónak sem tartaná: de mégis kénytelenek vagyunk őt e varsói krónika mi-voltának kérdésére nézve egy cikkünkre utasítani, melyből ezen XIV. században férczelt lengyel-magyar krónikának egész valódi becséről s Hartvicus munkájához való viszonyáról, mit eddig teljességgel nem tudott, fölvilágosítást szerezhet magának.¹⁾ S miután

¹⁾ Jegyzetek Thierry Amadé Attilájára. *Uj Magyar Muzéum*. 1858. I. köt. 570—573. l.

Rösler úr bennünket az ő képzelt igazságaira oly erősen akar oktatni, bátrak vagyunk őt figyelmeztetni, hogy annak, ki mást tanítani akar, emennél magának többet kell tanulni és tudni; s egyszersmind kijelentjük, hogy történetirodalmunk jelen állásában, nemzetünk és történetének kérdéseiben, valakit csak azért, mert Endlicher Monumenta Hungarica-it futólag átolvasta, és Schlözer elfogult iskolájának tételeit, melyeket mi már régen megczáfoltunk, összeszemelgetve utánmondja, tanárunkúl föllépni hivatottnak teljes önérzettel nem ismerhetünk el.

Mindezek után, mert csak ennyiből áll szerző minden erőssége, melyek alapján kénytelenségnek állítja a névtelen jegyzőt a XII. század végére vagy a XIII-dikba helyezni, mert „pontosabb meghatározás, — mint mondja — a létező eszközökkel lehetetlen“ (a Rösler úrra nézve létezőkkel igen is, de egy kissé többel aligha lehetetlen): mit érhet a különben kitünő történetkutató Wattenbach hasonló határozatlan és indokolatlan nyilatkozatára legkissebbet is támaszkodnia, úgy hiszem minden éles bírálat nélkül maga is beláthatja.

A harmadik (C) fejezetben adja szerző a névtelen jegyző munkájának igen sovány tartalmát, mire, a szót kimélve, semmi észrevételt nem teszünk.

A negyedik (D) fejezetben kifejti Rösler úr a névtelen jegyző irányát, mely őt munkája megírásában vezette, éppen oly pontos bizonyossággal, mintha csak jelen bírálati tanulmányának irányáról adna számot.

Ő tudja, hogy „a jegyző főiránya a magyarok eredetéről egy hamis nézet megalapítására megy ki, hogy t. i. a magyarokat Attila népétől származtassa,“ de még azt is tudja, hogyan jött erre a gondolatra? „Neki elviselhetetlennek látszhatott őseit a német krónikások leírása után rabló csordáknak képzelni, melyek az országra rohannak s az ellenállásra erőtlen számtalan népesség legyilkolása után a véráztatta földet megszállották (mintha bizony a XI. századi királyi jegyzőnek, ha az Árpád korabeli magyarok életéről, államszerkezetéről, a honfoglalásról stb. akart írni, a német krónikákat kellett volna tanulmányozni!). A jog eszméje erkölcsi nagyságában kelt föl benne, s most már nem lőn elég neki, hogy a magyarok a jelenre jogállapotban éltek, mely rájuk nézve birtokuknak a szomszéd népek részéről történt elismeréséből keletkezett. (E szivességet a mi fölfogásunk szerint őseink éppen a harczias nemzet életerejének, alkotmánya szilárdságának s koránt sem szomszédaik atyafiságos jó indulatjának köszönhatték.) Nem; utálva azon képzeletet, hogy valaha önkény és jogtalanság által jutottak birtokukhoz, átvitte jogfogalmait őseinek idejére; s az elkövetett jogtalanságot legalább sok nemzedékkel hátrább, egészen ismeretlen ősapáikra a húnokra ügyekezett hárítani. Most már a magyarok azon hivatásban tűnnek föl, hogy jogukat keresik; ők nem hódítanak, hanem csak visszafoglalják elvesztett sajátjokat.“ (11. l.)

Midőn a névtelen jegyző munkájának e gyönyörűen kiképzelt genesisét olvastuk, lehetetlen volt eszünkbe nem jutni az egyszeri mese szavainak: *O pulchra species! cerebrum non habet.* Tehát a XI-ik században, vagy ha Rösler úrnak tetszik a XIII-ban is, a királyi jegyző lelkiismeretét oly igen háborgatta volna nemzete jogtalan birtoklásának szégyenérzete, hogy azért egy új jogcímet tartott volna szükségesnek koholni; mintha e századokban, az összes Európában az ököljog e fénykorában, a nemzetek, sőt egyes hatalmasok jogcímét is nem a kard éle tette volna! S vajon e korban, mert hisz nem csak a magyarok voltak hódítók, hanem a szláv és román faj ellenében éppen a németek is, melyik nemzet tagadta volna meg birtokának fegyverrel szerzett jogcímét? Olvassa meg bárki figyelemmel a névtelen jegyzőt, s egyetlen egy szót sem fog találni benne, mely őt azon gondolatra vezethesse, hogy midőn a jegyző akár a honfoglalásról, akár a magyarok külföldi dúló hadjáratairól írt, arczát a szégyenpir futotta volna át s nem a nemzeti erőérzet büszkesége borította. Ne akarja azért Rösler úr velünk azon ábrándját elhíttetni, hogy a XIX-ik század nemzetközi jogeszméi, — melyeket most Európában az egyetemek tanszékein tanítnak, de a gyakorlati életben bizony ma sem igen alkalmaznak, — a szegény jegyző lelkét nyugodni nem hagyták volna, míg nemzete kétségbe sem vont birtokjogát egy ügyesen koholt új jogcímmel, melyet

az erősebb ellenfél úgy sem tartozott, de nem is lett volna hajlandó elismerni, szilárd alapra nem fektette.

Elitélvén ezen képzelt alapirányáért a jegyzőt, azt mondja Rösler úr, hogy e fölfogás szerint a hazánkban talált idegen lakosoknak, mihelyt az igazi urak megjelentek, ezek mögött kellett állni, s hogy ők a honban csak vendégek, sőt, mivel karddal voltak hódítva, szolgák lettek. Ez tagadhatatlanul úgy volt az önként nem csatlakozókra nézve, kiket fegyverrel kellett meghódítani; mert az önkényt hódolókkal őseink éppen a jegyző tanúsága szerint, ki pedig, mint Rösler úr igen jól tudja, az idegen vér ontásának éppen nem volt elvből kárhoztatója, igen is lovagiasan bántak: de bíz a földhöz ragadt és vérig zsarolt nyomorúlt föld népének sorsa egész Európában sem volt e korban irigylendő. Legalább a történettudomány éppen nem bizonyítja, hogy a magyarországi vendég és szolga nép európai vérrokonainak boldogabb viszonyai közzé vágyakozott volna: mert onnan ide századok során át, de innen oda soha nem zajlott a bevándorlás folyamata.

A mit szerző ez állítása következtetéséül a közelebbi múlt s jelen korra nézve amúgy könnyedén odavet, a legkézzelfoghatóbban bizonyítja, hogy valamint hazánk régibb jogviszonyait, úgy nemzetünk jelen szellemi mozgalmait teljességgel nem ismeri. Szerinte „ezen többé-kevésbé nyíltan kimondott nézetnek, a magyaroknak az országbeli idegen nemzetek iránti viszonyáról, századokon át gyakorlati érvénye is volt,

s az még a jelen korban sem akar elszunnyadni.“ Ezen teljesen bizonyítatlan állításra s eléggé bárgyú gyanúsításra röviden feelve, utasítjuk Rösler urat a magyar alkotmányos jogviszonyok tanulmányozására, mielőtt azokról fogalommal sem birva fön hangon ítélné; megtanulhatja azokból, hogy *hazánkban a jogok soha nem nemzetiséghez, hanem osztályokhoz voltak kötve*. A magyar szent korona területén a szláv, oláh, német stb. eredetű s ajkú nemesek, pedig ilyenek itt ezrenként voltak, alkotmányos jogaik élvezetében egy hajszállal sem álltak hátrább az Árpáddal bejött hét vezér utódainál: míg ellenben az 5—6 milliónyi magyarság, kiknek ősei a Volga mellől költöztek be, a többi idegen eredetű jobbágysággal az utolsó hajszálig egyenlő terheket viselt. S ha, mint szerző tudja, a nemzetiségek egymás fölötti zsarnokságának ijesztgető eszméje hazánkban a legújabb korban sem akar aludni: legyen meggyőződve arról, mit nemzetünk legközelebbi mozgalmainak minden elfogulatlan bírálója be kénytelen vallani, hogy azok, kik ezt elaltatni nem akarják, éppen nem mi magyarok vagyunk.

A hún-magyar rokonság kérdését, — melyért csudáljuk miért haragszik oly nagyon a szegény jegyzőre s nem inkább Kézaira és utódaira, kik ezt annál sokkal erősebben hirdetik, — Rösler úr minden bővebb bizonyítás nélkül halálra itéli, mint „a melynek mind a nyelv- mind a történettudomány egyformán ellene mond.“ S ha netalán tőle e két tudomány döntő bizonyosságait kérnők: előre „kénytelennek vallja

magát e rész bővebb tárgyalásától fölmentetni, miután erről az újabb időben Dümmler Erneszt egy a forrás-bírálatban derék s az előadásban szép elbeszélést adott.“ (10. 11. l.) Ismerjük Dümmlernek „Die süd-östlichen Marken des fränkischen Reichs“ című idézett értekezését¹⁾; de ő abban a magyarok betelepüléséről szólva, őseink nemzeti rokonságáról azon kívül, hogy őket „finn-uráli nép“-nek mondja, egy hangot sem szól. Még egyszer megolvastuk mind azon helyeket, melyekre ő e cikkében „De Arnulfo Francorum Rege“ című munkájára hivatkozva utasít: de mind e helyeken a hún-magyar kérdés forrásbírálati szép megcáfolásának csak egy betű nyomát sem találtuk. Ily erős oldala szerzőnek az alaposság, ki csudálkozását fejezi ki a fölött, hogy Beleházi (von Beleháza) t. i. Beleházi Bartal György, „Attila jogában hisz“ a nélkül, hogy ezen hazánk ősi jogviszonyainak halhatatlan érdemű bűvárát részletesen okadatolt és bizonyított állításaiban, a hún-magyar állam- és hadszerkezet, törvények, jogviszonyok, szokások és erkölcsök ugyanazonságát illetőleg, csak egy mákszemnyi ellenokkal képes volna czáfolni.

Kiereszkedik ezután a Sz. István törvénykönyvéből nagyon is ismert szavak fejtegetésébe „az egy nyelvű s szokású nép gyengeségéről“, minek a névtelen jegyző munkájával semmi köze, s elítéli ezt azért, „mert minden állami és jogi intézményeket már a

¹⁾ *Archiv für Kunde österr. Geschichts-Quellen* X. Bd.

hódítás korában, mintegy lángeszű szellem varázscsapására, Árpád és más nagyok által alapíttat meg“ (12. l.). Azt, hogy a magyar állam a hét nemzetségfőnök vérszerződésének alkotmányos alappontjaival már Árpád, honunk e valóban lángeszű alkotója, alatt meg volt alakítva, a névtelen jegyző erről szóló adatainak egyszerű számba sem vételével még nem lehet megczáfolni. S igen erős előítélettel kell lenni Rösler úrnak és társainak a magyar nemzetnek a keresztyénség előtti életéről, ha azt tudják képzelni, hogy Sz. István előtt, ki a magyar államot nem a semmiből teremtette, hanem csak annak főnálló intézményeit alakította át, nemzetünk egy századnál tovább minden állami és jogintézmények nélkül mint rabló csorda élhetett volna.

Kárhoztatja a névtelen jegyzőt azért is, hogy kora történeti neveit és emlékezéseit a helynevekben a beköltözés korához kapcsolja s rögtön talál rájuk magyarázásokat. De miért nem mutat ki hát csak egyetlen helynevet, melyről bebizonyíthatná, hogy a hódítás korában nem keletkezhettek s a XI-ik században még nem létezett; mely esetben mi, kik a jegyzőt I. Béla korába helyezzük, rögtön tönkre lennénk téve? — Hibáztatja végre őt, hogy hazánknak mindjárt a hódítás korában a legnagyobb kiterjedést adja, melyet az a XII. és XIII-ik században bírt, részint nemzeti hiúságból, részint azért is, hogy az e tartományokhoz való jogot a századok által erősítse.“ Ez ellenvetésre már a fentebbiekben megfeleltünk.

Úgy hiszem, hogy ezek után nincs még méltó joga szerzőnek a hún-magyar rokonság kérdésének régibb irodalmunkban történt nyomozása fölött, — melyért a névtelen jegyző tekintélyének imádását ok nélkül hánytorgatja, mert hiszen maga mondja, hogy még mielőtt ennek munkája ismeretessé lett volna, „hazai történetirodalmunkban minden érdek (?), minden munkásság (?) lángoló rohammal e pontra tolult“ — Schlözer nyomán a leggúnyosabban pálczát törni, s még a régi pogány magyar írás ügyét is, — melyről hogy ítélhessen, nem elég Bél Mátyás 1718-iki munkáját ismernie, hanem igen sokat kellene tanulnia, — csak úgy futtában egy tollvonással ábrándnak nyilatkoztatni. S biztosíthatjuk őt, hogy hazánk történetnyomozóit és nyelvészeit sem megtéríteni sem föladatuktól visszaretenteni nem fogják e szavai, melyekkel e fejezetet végzi: „De még e híres korszak — t. i. Praynak történetirodalmunkban csakugyan korszakot alkotó föllépése után is, — bizonyos nyers pedantismus s a semmis dolgok utáni tudományos újságvágy és kutatás itt-ott tovább sarjadzott, s az ethnologiai nyomozásdüh teljesen ki nem elégitő nyelvészeti segédeszközökkel az előre kitűzött irányok után a folyó századba is átvonúl; főként Dankovszky Gergelyt és Fejér Györgyöt említem“ (13. l.). — Ha Rösler úr irodalmunk összehasonlító nyelvészeti mozgalmait mind az altaji mind a sémi nyelvek mezején ismerné, mily elszomorodva, mily elkeseredve kellett volna éppen e legújabb kor munkásságáról nyilatkoznia, mely köszö-

net nyelvészeink fáradhatatlan buzgalmának, kielégítő nyelvészeti segédeszközök gyűjtésében és fölhasználásában, Dankovszky és Fejér kora fölött hasonlíthatatlanúl magasan áll.

Az ötödik (*E*) fejezetben értekezik szerző a névtelen jegyző forrásairól. Ennek előbeszédjéből azt következtetvén, hogy „előtte a magyar történetről belföldi munka nem létezett s így az ő írása volt e tárgyról legelső” azt vitatja, hogy a jegyző által emlegetett „*tradiciones diversorum historiographorum*” és „*Annales chronici*”, melyekből, mint maga mondja, merített, csak *külföldi* források lehettek. Elítéli ennek következtében mind azokat, kik hazai történetíróink közzül a jegyző belföldi forrásaiban hittek és hisznek, megmutatja maga a jegyző szavaiból, hogy ő a népdalnokok szájában élő hagyományt megvetette; ellene mond a derék Praynak is, „ennek az egynek azon kevesek közzül, kik honfiai közt a névtelen jegyző ellen olykor-olykor bizodalmatlanságot mutattak” azon nézetéért, hogy a jegyző egész munkája egy nemzeti hős monda elbeszéléseiből volna merítve; Katona és Cornides ellenében tagadja, hogy jegyzőnkkel az igazság szeretete gyűlöltette volna meg a népénekeket, „hiszen ő különben bezzeg koholt és erőszakosan ferdített, a hol a magyarokat dicsőséghez segíthette”, s végre azt a gyanúját nyilvánítja, hogy csak „vakult érzéke lehetett az, mi a jegyzőt a nyers nemzeti oskoláztatlanságtól és tanulatlanságtól visszataszította s a

népies megvetésére vezette, a mi a latin tudós középkorban oly gyakori eset volt“ (13. 14. l.).

Ha netalán a névtelen jegyző se az általa megvetett hagyományokból, se belföldi régibb történetírókból nem merített, mert ilyenek nem léteztek: honnan származtassuk, kérdi Rösler úr, részletes adatainak gazdagságát? Felelet: a külföldi krónikákból, még pedig, minthogy a jegyző az orosz Nestort (ki szerintünk nála később élt) és a byzanti írókat nem ismerte, — mit Schlözer czáfolata nélkül is nagyon tudunk, — egyedül a német krónikásokból, „kiket valóban *itt-ott* követett“ t. i. Reginóból és folytatójából, kiket hogy használt, munkájából bebizonyítható.

Úgyde — folytatja — Reginóból csak egy kis része van véve a jegyző tudósításainak, valóban csak Scythia leírásának és a külföldi hadjáratokról való elbeszélésnek egy része, honnan foly tehát a másik sokkal nagyobb tömeg? Azt válaszolják, mond, hogy a jegyző a király és a nemesek levéltárait használta. Ezt Rösler úr lehetetlennek tartja, s ellenvetvén, hogy még a sokkal későbbi Thúróczy krónikájában sincs meg az oklevélszerűség (Actenmässigkeit), alkalmat vesz magának hazánk középkori míveltségéről igen is elfogultan ekként nyilatkozni: „Magyarországban, melynek tudományos forgalma a külfölddel Korvín Mátyásig oly fölötte csekély volt, a roppant durvaság és tudatlanság korában tulajdonítják a névtelen jegyzőnek a történetírás oly nehéz s okszerű alakját!“ (15. l.)

Igen messze vezetne bennünket részletesen elősorolni az adatokat, melyekből kitűnik, hogy az Árpád- és vegyes házakbeli királyaink alatt, mily nagy számmal látogatták a magyar ifjak a híres párisi, bolognai stb. tudós iskolákat, s e korból mily virágzó iskolákat mutathat föl honunk: nem tartjuk szükségesnek hosszasan bizonyíttatni, hogy hazánkban, melynek királyai Sz. Istvántól Mátyásig az egyház és iskola ügyéért hallatlan bőkezűséggel áldoztak, melynek papi rendje valamint honfierényekben úgy szellemi és erkölcsi műveltségben külföldi kortársai mellett mindig becsülettel megállhatott, törvényhozása pedig, már Kálmán idejében, hogy csak az emberiség szégyenére a Németországban egész a múlt századig oly erősen divatozott boszorkánypereket említsük, a külföldet fölvilágosodásban megelőzte, oly roppant durvaság és tudatlanság nem uralkodhatott, melyért az magát a most mívelt, de akkor a tudományban és műveltségben általában nem igen magasan állott külföld mellett szégyenelhetne volna. Csak annyit jegyzünk meg Rösler úr ez állításából folyó következtetése ellenében, hogy midőn a „notarius Regis“ hivatalt csak „oly bő zsáknak“ kereszteli, „mely oly tudós anyagot rejt, s melyet, minél tágabb és üresebb, a képzelet annál gazdagabban tele tömhet“, s midőn a boldogtalan jegyzőt holmi *Scribent*-nek, talán csak nem valami legújabb korbeli *Notär*-féle embernek gúnyolja, a legvilágosabban bizonyítja, mily alapos ismerete van hazánk középkori országos intézményeiről, hol a királyi jegyzők

e korban mindig főpapok: prépostok, apátok, püspökök voltak, kik közzül némelyek az esztergomi érseki székre is emelkedtek.

E kitérés után, nehogy Rösler úr abban a véleményben maradjon, hogy miután jegyzőnk a honfoglalás bő adatait nem a német krónikákból vette, mi bizonyos, nem is a királyok s nemesek okleveleiből merítette, mit egész készséggel megengedünk, nem is a népdalnokok csacska énekeiből állította össze, mi ellen maga többször tiltakozik, nem marad egyéb lehetőség, mint hogy tulajdon fejéből koholta: megkísértjük őt még egy más belföldi forrás lehetőségére figyelmeztetni, melyet pusztá tagadással bizonyosan maga sem tarthat megczáfolhatónak. E forrás a nemzet múltjának eleven öntudata, az őseikre méltán büszke családok szentül őrzött hagyományai, melyek az iskolázatlan népek emlékében annál élénkebben fön szoktak maradni, minél kevésbbé bizzák azokat a holt lapokra. Ezen öntudatnak annyival erősebbnek kellett lenni hazánkban; mert itt az első foglalással szerzett birtokok, sőt Sz. István reformja előtt a méltóságok is a vérség, t. i. nemek és ágak jogán szállottak át. Gondoljuk meg már most, hogy jegyzőnknek a király udvarában elég alkalma lehetett az ország legfőbb családainak tagjaival, a legmagasabb egyházi s világi méltóságok viselőivel érintkezni, s nem fogunk csodálkozhatni, ha ő, kinek mint I. Béla jegyzőjének gyermekkorát Sz. István idejébe helyezhetjük, az ezt egy századnál nem sokkal többel meg-

előzött hódítás koráról oly részletes adatokat is tud, melyeket a nála két egész századdal későbbben élt Kézainál s utódainál hibásan keresünk.

A hatodik (F) fejezetben szerző mindazon okait, melyeknél fogva a jegyzőt a történetekben tudatlan-nak bélyegzi, következőkben sorolja elő.

1) Konsztántin császár a kazároktól elszakadt *kabarokat*, jegyzőnk pedig a *kúnokat* mondja a magyarokhoz csatlakozottaknak; holott a kúnok csak a XI. és XII. században lettek Orosz-, Lengyel- s Bolgárországnak és a magyarokéknak ellenségei, kik őket több ízben megverték. — Ha betudná szerző bizonyítani, hogy a *kún*, régiesen *khún*, latinosan *hún* név, melyet Attila népe is viselt, a XI. században nem létezett, hogy azt éppen úgy, mint a *szláv*, vagy *germán* nevet több rokon, de azért önálló népekre gyűjtőnévül nem lehetett s nem volt szokás alkalmazni, ez ellenvetésének volna valami értelme: de így, ha a görög császár, kozár előadás után kozárfajta *kabarok*-ról, a magyar jegyző pedig *kúnokról* beszél, éppen úgy nem következik, hogy két külön népről beszéljenek, kivált ha az elbeszélés ugyanazon eseményre vonatkozik, mintha egyik német író *deutschokról*, a másik *germánokról* szól, én pedig *németekről* beszélek.

2) „A magyaroknak hazánkban első fölléptök előtti viszonyairól a nyugoti népekkel, így a Theophilus császár alatt (829—842. Kr. u.) a Duna melletti harczukról, valamint 862-ben a keleti frank bi-

rodalomban történt megjelentökről, a névtelen jegyző semmit sem tud.“ — Erről bizony nem is tudhat: mert azon Οὔγγροι név alatt említett néppel, kikről az Al-Dunánál a X. századi Leo Grammaticus és Georgius Monachus Theophilus császár korára szót tesznek, valamint azokkal, kiket a sz. galleni évkönyv 862-ra *Huni*, Hinkmár krónikája pedig *Ungri* név alatt mint a keresztyénség ellenségeit említ, az ekkor a Volgán túl lakott magyaroknak semmi köze. Megkísértettem ez adatokat helyes értelmökre vinni vizsgálva, az első eseményt a húnok maradványainak, az erdélyi székelyek őseinek, a másodikat a Dunán túl a IX. században még el nem enyészett avaroknak tulajdonítva ¹⁾: de ha netalán Rösler úr engem mint magyart nem tartana illetékesnek e kérdés megfejtésére, ám fogadja el Kempernek még bővebben fejtegetett magyarázatát, ki szerént az első helyen a bolgárokkal szomszéd avar maradványok, a másodikon pedig a húnoknak is nevezett bolgárok értendők.²⁾ Csak ne követelje, hogy a névtelen jegyző őseinkről

¹⁾ Régibb czikkeimben többször; legújabban e következőben: Biborbanszül. Konsztántin császár munkái magyar történeti szempontból ismertetve. *Akademiai Értesítő új folyam.* I. köt. 1860. 85. l.

²⁾ *Kemper Josephus: De Ungarorum ex Lebedia et Atelcuzu emigratione primisque Francos inter et illos federibus et bellis. Dissertatio inauguralis. Monasterii. (1857.) 8r. 2—4. l.* — Igen helyesen fejti itt ki Kemper, hogy Hinkmár említett helyén az *Ungri* név csak későbbi becsempésző kéztől származik.

azt is tudja és írja, a mit, mert soha sem történt, nem tudhatott; ne kívánja tőle ezt már csak azért se, mert ha mind ezt általa igaz gyanánt birná beszéltetni s a világgal elhitetni, hova lenne akkor Regino hitele, melynek ez esetben mi Rösler úr ellenében védelmére kelnénk, ki őseinket 889-ben mondván beköltözötteknek, őket az ezelőtti századokban még csak névről sem ismert nép (*gens Ungarorum retro ante saeculis inaudita, quia nec nominata*) szavakkal említi.

3) Különösen föltűnő a névtelen jegyző tudatlansága, folytatja szerző, a magyaroknak a morvák elleni első (892-ki) hadjáratáról, melyet a fuldai évkönyvek bizonyítanak. — Nekünk pedig ez ellenvetésben még különösebben föltűnő, hogy a tudós bíráló úr az erdőtől a fát nem látja. Vegye kezébe a jegyzőt s olvassa meg a 33—35. fejezeteket Nógrád, Gömör, Bars, Nyitra, Trencsén vidékeinek meghódításáról, a nyitrai véres harcokról stb. s ezen 892-ki hadjárat, melyben, míg Arnulf a morva földet egyfelől dulta, őseink más oldalról a már általok bírt Tisza mellékéről előre törve, honuk határait a Morva folyóig terjesztették, szemei előtt áll. — Nem tud semmit, folytatja, valamint erről, úgy az erre egy év múlva következett s őseinkre nézve hasonlóképen oly dicső bolgár hadjáratról 893-ban, melyben a görögökkel szövetkezett magyarok a bolgárokat három diadal után Byzánttal békére kényszerítették. Hogy ezen bolgár-magyar háború Kr. u. 893-ban történt, ezt

szerző csak Dümmler tekintélyére hivatkozva mondja: de hogy az valósággal 888-ban folyt, azt én a byzanti forrásokat a hazai s nyugoti krónikákkal s az orosz Nestorral összevetve, már ezelőtt nyolcz évvel tisztába hoztam.¹⁾ Igaz, hogy ezen fényes hadjáratról, melynek azonban csakhamar azon gyászos következése lett, hogy a bosszút szomjazó Simon bolgár fejedelemmel szövetekezett besenyők őseinket Etelközből kiszorították, a jegyző mélyen hallgat; de ha azt Dümmler és Rösler úr hibás számítása szerint 893-ra beszelné el, évszámítása ellen mi fognánk czáfólólag föllépni.

4) Nem tud a jegyző semmit, — folytatja Rösler úr, — arról, hogy a magyarok 894-ben, mint a fuldai évkönyvekben följegyezve találjuk, Pannoniát embertelenül földúlták; pedig éppen ez alatt érte őket utól a büntető végzés, hogy t. i. lakaikból (Etelközből) a besenyők kiverték. — A Dunán túl, azaz: Pannonia meghódításáról eleget olvashat Rösler úr a névtelen jegyzőnél (40—50. fej.): de azt nem tudom, honnan olvashatta, hogy a magyarokat Etelközből éppen e hadjárat alatt verték volna ki a besenyők? Konsztántin császár ismeretes helyét, ki egyedül adja ez eseményt részletesen elő, görögül egész kiterjedésben hiában idézi, mert annak τὰξείδιον (hadjáratocska) szavából *pannoniai* 894-ki *hadjáratot* kiolvasni csakugyan erős dolog. Ugy látszik, hogy Rösler úrnak

¹⁾ A bolgár-magyar háború 888-ban. *Uj Magyar Muzéum*. 1852. I. köt. 515—531. l.

oly éles szemei vannak, hogy a mi írva nincs, azt olvasni tudja, de a mi tárva nyitva áll előtte, nem látja. Hogy egyébiránt ő oly természetesnek gondolta, hogy a magyarok Etelközben laktokban dúlták föl Pannoniát, azon legkevesbbé sem csudálkozhatunk, ha látjuk, hogy őket a Volgán túl laktok idejében is nem csak a görög birodalomban, hanem Németországban is hiszi barangoltaknak. Mi ellenben a források egybevetése után nem csak igaznak ismerjük, de egyszersmind természetesebbnek is látjuk, hogy a magyarok csak akkor léptek át a Dunán Pannoniába, mikor már nem csak az egész Tiszavölgy urai voltak, hanem Felső-Magyarországot is 892-ben meghódították. Ily renddel adja ezt a névtelen jegyző, s e hódítás történetét egyetlen érvényes ok nélkül összevisszaforgatni akarni, hasztalan erőlködés.

5) Nem tud továbbá a jegyző semmit a magyaroknak a kozárokkal a Don mellett a mai Déli-Oroszországban három évig létezett szövetségéről, melyről Konsztántin császár beszél; hanem a kozárokat a Számos (így) és Máros (így) folyók közt lakatja. — Igaz, hogy a névtelen jegyző őseink kozár szövetségéről hallgat, s igaz, hogy a hazánkban a IX. században lakott kozárokról rajta kívül semmi más forrás nem emlékezik: de csupán ezért ez adatát rögtön koholmánynak bélyegezve, elvetni nézetünk szerint nem lehet. *Hiszen a világ semmi írott forrása sem tudott semmit Aba királyunk igazi „Sámuel“ keresztnevéről, melyet egyedül a névtelen jegyző említ; s*

ime a „*Samuhel Rex*“ köriratú s kétségtelenül XI. századi veretű kis ezüst pénzek, melyeket, míg névtelen jegyzőnket nem ismerték, a világ összes éremtudósai nem tudtak helyesen megfejtetni, e nevet s így jegyzőnket fényesen igazolták! Ne taszitsuk el tehát könnyedén ez adatot se, ha annak támogatására a Szamos mellett Belső-Szolnokban eső *Kozárvár* falu és a Szathmár vármegyei pusztá *Kozárd* helyneveken kívül semmi más emléket nem mutathatunk is föl. Mert hogy a népvándorlás viharos századaiban egy nemzet egyes részei egymástól messze szakadozhattak s századokon át fön birták magokat tartani, azt úgy hiszem senki sem fogja lehetetlennek tartani. Bizonyosan olvasott Rösler úr nem csak a dunamelléki, hanem a XIII. század elején, a mongol hódítás előtt a Volga mellett is fönállott Nagy Magyar- és ősi Bolgárországról; de csak a germán faj ekkori történeteiből is tudhatja, hogy a Skandináv félszigettől Krimig s innen Spanyolországig, mennyi s mily sokáig fönállt kisebb-nagyobb birodalmakat alkotott.

6) Tudatlansággal vádolja szerző a jegyzőt azért is, hogy Oroszországban a IX. század végén több fejedelemről beszél, holott akkor ott, mint Schlözerből idézi, Oleg volt az egyetlen egy úr. Nem akarok levonni Schlözer Olegjének hatalmából, ha az orosz nemzetnek IX. századi polgári viszonyait magából az orosz Nestorból ismerve sehogy sem lehetek is képes Oleget a minden oroszok oly autocrata czárjának elismerni, kinek nagy hatalma mellett is, a XI. szá-

zadi jegyző, a valamint ekkor úgy később még századok múlva sem öszpontosított Oroszországban egyes tartományok fejedelmeiről, kiket ő *duxoknak* nevez, szót se tehetett volna.

7) Hasonlóan megróvjá a jegyzőt azért, hogy Szvatoplugról és fiairól, valamint a nagy-morva birodalom végromlásáról, mire pedig éppen a magyarok hatalmasan közre működtek, mit sem tud, hanem a morva birodalomban *csehekről*, Nyitrában, mint cseh vazallról, a senki más által nem említett Zoborról beszél. — Hogy jegyzőnk a Nyitra és Vág vidékén *cseheket* (Bohemi) és nem *morvákat* (Marahani) emleget, azon nincs miért megütköznünk, mert e két külön név alatt két külön nemzetiség, valamint korunkban úgy jegyzőnk idejében sem létezett. De abban sem látok sémmit különöst, hogy ő, kinek a morva birodalomról annak rég elmúltá után valami nagyszerű fogalma nem lehetett, arról mindent, mit mi az összes ismert forrásokból tudunk, el nem beszél: hiszen neki céljához képest, a magyar honfoglalás történetét írva, elég volt elmondani, mikép lőn a magyar haza határa a Morva vizéig elfoglalva; mi történt azon túl a többi morva birtokkal, arra neki, mert nem a morvák történeteit akarta megírni, legkissebb gondja volt.

8) „A magyarok olaszországi hadjáratait (899. és 900-ban), melyek a nagy-morva birodalom szétbomlása előtt estek, a jegyző ennek meghódítása és fölbomlása után történeti“: mond (18. l.) kárhoztatólag szerző. — Ki gondolta volna, hogy Rösler úr, a szí-

gorú bíráló, ily hamar elfelejtkezzék magáról? A tulsó lapon (17. l.) még azért korholja a jegyzőt, hogy nem tud semmit a nagy morva birodalomnak a magyarok segélyével történt fölbomlásáról; most meg már azt veti szemére, hogy e hódítást és fölbontást kelleténél előbbre (900 előttre) teszi. Legyen okos a ki tud ez okoskodásból, én az egészből csak annyit értek, hogy Rösler úr e sok csürés-csavarás után ezzel az egész *morva* históriával igazán *csehül* áll.

9) Tudatlan a névtelen jegyző, mert „a 906. és 908-ki deutschlandi és a 909-ki alemanniai hadjáratról (én eddig úgy tudtam, hogy Alemannia is Deutschlandban feküdt) semmit sem tud.” — Bizony még megérjük, hogy Rösler úr valamely még követelőbb utóda a magyar királyi jegyzőtől regestákat kíván az összes németországi krónikákból. Könnyű nekünk az említett hadjáratokra Pertz Monumentá-iból Widukindet, Reginót, az Annales Augiensest stb. stb. egyremásra idézni: de képzelje csak magát Rösler úr abba a középkori „durva, tanulatlan Magyarországba, melynek oly kevés forgalma volt a tudós külfölddel“, s nem inkább megdicsérheti-e azt a jegyzőt, ki, ha többhöz nem jutott, legalább az egy Reginót és folytatóját, már hiszen csak úgy, a hogy tudta, fölhasználta. Igaz, hogy ebben nem sok köszönet van, mint a névtelen jegyző fordításához mellékelt jegyzeteimben már én Rösler úr figyelmeztetése előtt is részletesen s kiméletlenül kimutogattam: de nem is ez a német

krónikákból szedegetett rész az, a mit mi a jegyző munkájában becsülünk és védelmezünk.

10) „Árpád alatt, ki a névtelen jegyző szerint 907-ben halt meg, vonulnak a magyarok, mint a névtelen jegyző beszéli, Konstantinápoly ellen. Ő azonban kimondja, hogy erről csak a parasztok hiú meséi szóltak, de ő maga sehol sem olvasott. Pedig ezen elbeszélés csak azon hadjárat után keletkezhetett, mely valósággal 934-ben történt“ (19. l.) — Hogy a jegyzőt ebbeli tudatlanságának terhe alól is fölmentsük, meg kell jegyeznünk, hogy a parasztság hiú meséinek regélői bizonyosan nem forgatták mint mi a byzanti Theophanes folytatóját, hogy a 934-diki hadjárat idejét oly pontosan tudhatták volna, mint mi; s ha ők e hadjáratot meséikben csak ugyan Árpád korába helyezték volna is, azért e vétket csak nem lehet Rösler úrnak az ártatlan jegyzőre kenni, ki e mesének átvétele ellen kézzel-lábbal szabadkozik, mondván: „némelyek beszélnek, hogy Konstantinápolyig mentek s hogy Botond Konstantinápoly aranykapuját bárdjával bevágta; de én, mivel egy történetíró könyvében sem találtam, hanemha a parasztság hiú meséiből hallottam, *azért jelen munkámba írni nem akartam.*“

11) „943-ban ütöttek be ismét a magyarok Görgországba, — mint a byzanti írókból tudjuk, — említi e hadjáratot a névtelen jegyző (45. fej.), sőt a magyarokkal Filippápolyt is bevéteti, de ez eseményt Árpád korába helyezi“: így folytatja szerző jegyzőnk tudatlanságáról vitt registerét. De a kritika micsoda

szabályánál fogva magyarázhatja a jegyző által itt leírt Árpád idejébeli hadjáratot a 943-diki beütésre? Nem lehetett-e a magyaroknak már Árpád alatt csakugyan beütni a görög birodalomba, ha erről a byzanti írók, kik éppen e korról igen sovány jegyzeteket adnak, hallgatnak is? Ha ezek hallgatnak, bezzeg említi azt a nyugoti Sigibertus Gemblacensis, kinek jegyzőnk aligha valaha csak nevét is hallotta, 906-ra e szavakkal: „Hungari victos Graecos sub tributo redigunt;“ írja 908-ra: „Hungari Bulgáros victos sibi tributarios faciunt.“ Nem támogatja-e jegyzőnket e külföldi krónika, kinek hitelét talán csak éppen ezért nem fogja Rösler úr megtagadni.

14) Konstantin császár, — folytatja szerző, — a vezéri méltóság mellett két más birói méltóságról, a gyula és harkász hivatalokról beszél; soha sem említi ezeket a jegyző, hanem mindig a hét fejedelmi személyt emlegeti Árpád oldala mellett. — Ebben szerintünk nem ellenkezik a jegyző a görög császárral, ki szintúgy mint ő emlegeti a hét magyar nemzetség hét külön fejedelmét; ha pedig a gyuláról és harkásról, kik birák voltak, Árpád hadműködéseiben, hadi tanácsaiban nem emlékezik is, ezzel tudatlanságát bizonyítani nem lehet. Csak nem kötelezhetjük őt, hogy mindent, mit mi más forrásokból tudunk, ő, ha céljára mit sem tartozott is, nekünk rendre elbeszéljen.

13) Utolsó bizonyítványa a jegyző tudatlanságának ez: hogy szerinte „Magyarországban mindenütt

tekintélyes népesség tűnik ki, s hogy az ország legnagyobb részben pusztá, lakatlan volt, belőle nem következtethetnők: pedig Alfréd, a nagy, Karinthiától keletre Bolgárországig (tehát nem Magyarországon) pusztaságról beszél.“ Megvallom igen örülnék, ha a jegyzőből Magyarország Árpád korabeli népességének számviszonyairól csak keveset is tanulhattam volna: de bár minden szavát igen jól ismerem, igaz lélekkel állíthatom, hogy nála a népességnek nemzetiségek vagy vidékek szerint sűrűbb vagy ritkább voltáról semmit sem olvashattam. Híjában! az akkori barbár világban még nem ismerték a hivatalos összeírások, a népességmozgalmi táblázatok rovatait; s ha a jegyző e tekintetben csak ugyan tudatlan volt volna is, megbocsáthatnók neki, mert korában a királyi udvarban még statisztikai bureau nem létezett.

Mindezek után mielőtt e bűnlajstromtól szerzővel együtt valahára búcsút vennénk, álmélkodjunk el, mivel rekeszti be Rösler úr ezek hosszú sorát. A névtelen jegyző igazságának védelmezésével Cassel ellenében, ki a jegyzőnk által emlegetett dunántúli „rómaiak legelőjét“ (pascua Romanorum) a romunok vagyis oláhok legelőjének és birtokának csak ugyan ferdén értelmezi. Másfél negyedrést lapon (19. 20: l.) mutogatja szerző, még pedig magának a jegyzőnek itt bezzeg igazaknak ismert szavaiból, hogy a rómaiak (Romani) nevézet alatt nála mindig a német frankok értendők. Így ez egyetlen pontban, melyet csakugyan Casselen kívül eddig az egész világ így értett és ma-

gyarázott, szerzőnknek, jöllehet ő e dunántúli rómaiakkal Árpád vitézeit ugyancsak keményen elbánatja, „a félreértés ellen védelmezni“ sziveskedik. Ezt is szépen megköszönjük a névtelen jegyző nevében. — És most kissé könnyebbült lélekkel pihenjünk, mert, mint a magyar példabeszéd szerint mindenből, úgy Rösler úr bírálati tanulmányából is hátul jó még csak igazán a „java.“

Venio nunc ad fortissimum paragraphum. A hetedik (G) leghosszabb, legkeményebb fejezetnek kell szemébe néznem, melynek maga szerző által fogalmazott veleje ez „a névtelen jegyző a történetet ferdítések és hazugságok által eltorzítja, s képtelennek tűnik ki Magyarország régibb történeteinek forrásául szolgálni, tehát a történetnyomozók kezeiből száműzendő“ (7. l.). — Ihol az emésztő tűz! ihol a veszedelem! mint Zrinyi a költő kiáltá. Szent királyok! segítsetek! mint ős apáink döntő harcz előtt fohászkodtak.

„A magyarok — így kezdi szerző a támadást, — Konstantin császár szerint külön-külön nevű hor-dákra az az táborokra (szerintünk γένεα nemzetséget jelent) voltak oszolva, melyeknek egyikét Μεγάρη-nek (helyesen ejtve *Megyer*-nek) hítták, mely névben a mai magyar nemzet nevét nem nehéz fölismer-ni (valóban úgy van). És mégis a jegyző a maga *moger* (helyesen ejtve *magyer*) nevezetét Magogtól, Japhet fiától, e Scythia első királyává s Attila és Álmos ősapjává varázsolt bibliai Magogtól származtatja! —

Tehát ezért a tudós latin középkorban oly divatos nyelvészkedési botlásért a jegyző minden más adatát is a tűzbe kell vetnünk? akkor, ha Rösler úr igazságos, hasonló bibliai s classicus tanulmányokból vett névszármaztatásokért a külföldi krónikákat is öllel hordhatja a máglyára; a XV-ik századi tudós olasz Bonfini pedig magát is könyve után dobhatja; mert nála hely- és személynevek badarabbnál badarabb származtatása csak úgy hemzseg egymás hátán. Arra való éppen a kritika, hogy az ily üres polyvát a tiszta buzából kirostálja; miben engem, a névtelen jegyző védőjét, a magyar közönség, mely magyar őstörténeti czikkeimet s fordításomat ismeri, engedékenységgel nem vádolhat.

„Azt mondja Regino, hogy a magyarokat a besenyők verték ki székeikből, s jöllehet a jegyző Regino éppen e helyét ismerte, sőt kiírta, ez eseményről, minthogy az előtte dicstelennek látszott, hallgat, hanem a kivándorlás okául a scythiai föld szűk voltát adja.“ Ez eddig szintén igaz; magunk is már rég megróttuk a jegyzőt e hallgatásáért s azt azon nemzeti dicsőségünk iránti túlbuzgó kiméletből magyaráztuk ki, melyből indulva ki az orosz Nestor is, a magyarokról Kiovnál csak annyit tud említeni, hogy a Deneper partján sátrakban tanyáztak; mintha bizony ezen legalább is 200,000 fegyverest számláló nemzetet cselédeivel, barmaival, az oroszok szívesen látott vendégeikül fogadták volna, s a honát veszített magyarságnak nem fegyverrel kellett volna útat törni az

oly hatalmas Oleg birodalmán keresztül.¹⁾ — Ha e hallgatásáért a jegyzőt Rösler úr elítéli, ugyan miért nem dicséri őt meg azért, hogy Regino kérdéses lapjáról bezzeg kiírja, mert fölfogása szerint már ezt nem szégyenlette, hogy a magyarok „a háborúnak neki törődve oly kegyetlenségre vetemedtek, mint némely történetírók mondják, hogy dühökben emberhúst ettek és embervért ittak „volna.“ Talán azért nem emeli ki jegyzőnk e hű kiírási érdemét, mert Regino-nak ezen kósza híréen alapuló tudósítását igen helyesen átallaná igaznak hirdetni? — A mit ez után szerző bizonyítani akar, hogy a jegyző a magyarok ősi honukból kiköltözését a föld szűk voltának tulajdonítva, Regino szavait *hamisítja meg* (21. l.), teljességgel nem áll; mert a jegyző Reginonak Rösler úr által bizonyosságul fölhozott és bonczolt szavait egyszerűen ignorálta s gyanúsított helyét éppen magából Reginoból írta ki, ki azt viszont Justinusból vette át. Legyen szives Rösler úr Reginonak Scythiáról szóló ezen szavait még egyszer összeolvasni a jegyző kérdéses helyével; így:

„Abundabant vero (Scythæ) *tanta multitidine populorum, ut eos genitale solum non sufficiat alere* (Regino Justinus után).

„Et quamquam admodum sit spatiosa (Scythia), *tamen multitudinem populorum inibi generatorum non alere sufficiebat nec capere* (Anonymus Regino után).

¹⁾ Főntebb is idézett cikkeimben *Uj Magyar Muzeum* 1852. I. köt. 526. l. és *Akad. Értesítő* 1860. I. köt. 130—131. l.

Hol van itt az erőnek erejével kutatott *hamisítás*?

A névtelen jegyző a Kárpátokon át Ungvár felé vezeti be a magyarokat; holott Regino e szavai: „*Et primo quidem Pannoniorum et Avarum solitudines pererrantes venatu et piscatione victum quotidianum quærun, deinde Carantanorum, Marachensium et Vulgarum fines crebris incursionum infestationibus irrum-punt*“ Rösler úr szerint azt bizonyítják, hogy a magyarok *legelsőben* Pannoniába, a Száva s Duna közti földre ütöttek. Hol mondja Regino, kérdi Rösler úr diadalérzettel, hogy a magyarok az éjszaki Kárpátokon jöttek keresztül? Nem egyezik-e Regino előadása a byzanti írókkal s nem támogatja-e azon nézetet, hogy a magyarok dél felől a Dunánál nyomultak az országba? (21—22. l.) — Az igaz, hogy Regino, ki, melleleg megjegyezve, hazánk határát soha sem látta s arról valami nagy geographiai ismeretekkel nem dicsekedhetik, a Kárpátokról egyenesen mit sem mond: de kérdem, ki mondhatja azt, hogy ha a jegyző egy vagy más pontban Reginonál többet tud és ír, azért őt rögtön, mint Regino ferdítőjét és meghamisítóját kelljen s lehessen elítélni? S aztán ha józanul értelmezzük Regino idézett szavait, azokból semmi egyebet nem olvashatunk ki, minthogy őseink *előbb* a Dunán túlra ütöttek be s *azután* háborgatták Karinthiát s a többi tartományokat, a mi igen természetes, mert a Tisza völgyét bírva elébb a Dunán túlt el kellett foglalniok, hogy Karinthiába nyomulhassanak: de e

szavakból azt bizonyítani, hogy a magyarok legelsőben a Dunán túlra ütöttek be, éppen úgy nem lehet, mint abból ha valaki azt mondaná, hogy Pestről *először* Berlinbe s *azután* Londonba utazott, nem lehetne bizonyítani, hogy Németország földére *legelsőben* Berlinnél lépett, s útját Berlinnek Bécs felé, mert ezt nem említette, nem is vehette. Reginoba nagyon is elnélyedve, mint látszik, figyelmére sem méltatta Rösler úr az orosz Nestor e szavait: „A magyarok (Ugry) Kio mellett vonulának el egy hegyen túlra, melyet most magyar hegynek hívnak, a Deneper mellé jövének és sátrakba szállának, mert úgy *útazának* mint a polovczok. Kelet felől jöttek s nagy hegyen nyomulának át, melyet most magyar hegynek (gory Ugorskija) hívnak. S elkezdenék az ott élő volochok (bolgárok) és szlovénok (szlávok) ellen harczolni; mert ott előbb szlovénok ültek s volochok foglalták el a szlovén földet. Azután a magyarok elkergették a volochokat s együtt ülének a szlovénokkal, kiket magok alá vetettek s ettől fogva azon földet magyar földnek nevezik.“ ¹⁾ Hogyan nem vette észre forrásbíráló úr, hogy itt az orosz történetírás atyja, kit mindenütt mint hiteles író idéz, éppen azt beszéli, mit jegyzőnk, ki őseinket szintén keletről, szintén Kio alatt, szintén a Kárpátokon át vezeti hazánkba? Ugyde a byzanti írók szerző hite szerint Reginoval

¹⁾ *Nestors Russische Annalen von L. Schlözer* III. köt. 107. lap.

együtt az Al-Dunánál való benyomulást támogatják. Ha szerző e véleménye bizonyítására az összes byzanti írókból, kiknek minden ránk vonatkozó adatát magam is jól ismerem, csak egyetlen erősséget képes lesz fölhozni: akkor, de csak akkor, leszünk készek forrásbirálati tekintélyének e pontban magunkat alávetni.

A jegyző a magyarokat az egyesült bolgárok és görögök ellen harcoltatja, mond Rösler úr, holott inkább a görögök a magyarokkal szövetségbe harcoltak a bolgárok ellen. Igen is Kr. u. 888-ban, mikor még Etelközben laktak: de a jegyző őseinknek később Magyarországból folytatott hadjáratairól beszél. S hogy e hadjáratokat nem lehet okunk meséknek tartani, bizonyítja 895-re a fuldai évkönyv, melynek írója egyébiránt tudósítását a 896-ban Arnulfnál járt görög követtől vévén, a bolgárok bár nagyon drágán vásárolt győzelméről beszél; 906-ra a már fentebb is idézett Sigibertus Gemblacensis, ki ekkor a görögöket, 908-ban pedig a bolgárokat mondja őseink által legyőzötteknek s adó alá vetetteknek.

A jegyző Szalán bolgár fejedelemről beszél, kit a byzanti írók közzül, kik minden bolgár dolgot oly pontosan tudtak (?), egy sem ismer, a hatalmas Simeon fejedelmet pedig egyszer sem említi. Hasonlóan nem tud egy író sem a névtelen jegyző teremtményeiről, Mén Marótról, Gládról és Gyelórol. — Ez ellenvetésre már fentebb is fölhoztuk, hogy abból, hogy valamely személyt vagy eseményt csak egyetlen író említett,

magából még nem lehet bizonyítani, hogy azon író koholt volna. Sokat tudtak az írók, mit azért, hogy igaznak tudtak, krónikáikba nem írtak be. Hiszen, ha Árpád fia Zsolt életét csak nyugoti krónikákból, melyek pedig őseink Zsolt alatt negyven éven át folytatott külföldi hadjáratait mind oly pontosan tudják, lehetne bizonyítnunk: úgy őt is ki kellene törölnünk az éltek sorából. A IX. század végén, mely a központosításnak éppen nem volt kora, sok kisebb nagyobb bolgár, szláv, oláh főnök élhetett s bizonyosan élt is mai hazánkban, kiknek neveit sem a byzanti, sem a nyugoti írók, kik a négy folyam teréről akkor oly keveset tudhattak, nem jegyezték föl. S a kozár Marót egykori birodalmában maig is létező helynevek, melyek a *kozárok* emlékét hirdetik, az al-dunai *Szalankemen* (Szalán köve), a bánáti *Galúd* és *Gilád* helynevek, a gyalui havasokban az oláhok által maig is *Gyeló várának* nevezett várrom, mind éppen a jegyzőnk által a hasonló nevű személyek birtokában voltak állított vidékeken, nem a mellett tanúskodnak-é, hogy ő e személyneveket nem saját fejéből koholta?

A magyarok első választott fejedelmének a jegyző Álmost, Konsztántin császár ellenben ennek fiát Árpádot mondja. Ez ellenkezés bírálatában szerző Czörniget, ki e két forrást a valószínűség útján egyeztetni akarja ¹⁾, hosszasan czáfolja (22—23. l.) s miután Czörnig vélekedését szerintünk is helyesen történet-

¹⁾ *Ethnographie der oesterr. Monarchie* II. köt 59. l.

tudományi bizonyosságnak el nem fogadja, így kiált föl: „Azért tisztelet a hű görög forrásnak, még ha a névtelen jegyzőnek ellentmond is!” — E pontra nézve, melyben Konsztántin császár igazságát jegyzőnk ellenében tíz év óta megjelent magyar őstörténeti értekezéseimben s legközelebb Konsztántin munkáinak többször említett bírálati ismertetésében nem csak elismertem, hanem éppen hazai krónikáinkkal is bizonyítottam, jegyzőnk tévedését, melyre őt nézetem szerint a *Hungarus* név szerencsétlen származtatása vezethette, mentegetni nem akarom. De azért, hogy ez adatát szigorú bírálat után elfogadhatónak nem tartom, összes munkáját félrevetendőnek itélni hajlandó nem lehetek.

A jegyző Taksont uralkodtatja Zsolt után, ugy-
de Zsolt fejedelemségéről Konsztántin mit sem tud, hanem Falitziszt említi fejedelemnek. — Az igaz, hogy a császár 950. tájban, mikor már Zsolt nem élt, ezt nem fejedelemnek, hanem Árpád valamennyi ekkor már elhalt fiai közt csak egyszerűen említi; az is igaz, hogy Zsoltot a nyugoti krónikák még csak nevéről sem ismerik: de ebből szerintem nem lehet helyesen következtetni, hogy Zsolt, Árpád halála (907.) után jegyzőnk szerint mintegy negyven évig nem kormányozhatott volna. Ha azt akarná Rösler úr ellenvetni, mit jegyzőnk ellenében magunk hoztunk föl, hogy Zsolt után, ki 950 táján már nem élt, közvetlenül fiát Taksot mondja következettnek, holott az egykorú császár ekkor Vált (Φάλης és Φάλιτζις név

alatt) mondja ἄρχων-nak : mi, kik a vezérek korában az elsőszülöttség jogára gondolni sem tudunk, annyi-
val készebbek vagyunk a császárnak hitelt adni, mert
éppen a névtelen jegyző Zsolt életének utolsó éveit
igen zavarosaknak festi s őt le is köszönteti, s így
még alaposb okot nyerünk elhinni, hogy Zsolt élté-
ben s halála után néhány évig a kormányt csakugyan
Vál vihetette; mert nincs okunk tagadni, hogy miután
Zsolt kormányának vége felé a hadi szerencse több
ízben a magyarok ellen fordúlt és Zsolt visszalépett,
őseink e vezérválasztáskor ennek tizenöt éves fia Taks
fölött az idősebb Válnak méltán elsőséget adhattak.

Kiov a magyaroknak a jegyző szerint adót fizet;
pedig a magyarok éppen mint szökevények (Flücht-
•linge) vonultak el az akkor hatalmas Kiov mellett. —
Ez Schlözer egyik leghatalmasabb ellenvetése. De mi-
dön ezt Rösler úr utánmondja, nem jutott-é eszébe a
német krónikákból, hogy néhány év múlva ezen szö-
kevény magyarok előtt fél Európa retteg, egyházaik-
ban ellenök köz imákat tart, s a mi éppen az adót
illeti, ezt a byzánti császár mellett a nagy német
birodalom is, melyeknél Kiovot nem tudom miért kép-
zeli hatalmasabbnak, jó ideig hűségesen fizeti? Csak
talán nem gondolja senki, hogy ezek az Európát ret-
tegtető magyarok, Oroszországon át vonulva, mindent
mire szükségök lehetett, kész pénzzel fizettek, vagy
a mi még hihetlenebb, mint „armer Reisenderek“
az oroszok szives alamizsnájával vonultak volna át a
Kárpátokon?

A jegyző Susdal, Wladimir (Lodomér) és Halics városain vonultatja át a magyarokat s e két utóbbit is megadóztatja; holott Lodomér városa csak 992-ben épült, Susdal csak 1094-ben lesz ismeretes; halicsi herczeg pedig biztos források szerint ekkor nem létezhetett (23—24. l.). — Ez ellenvetésre Susdalt illetőleg már föntebb megfeleltünk, Lodomérra és Halicsra nézve pedig adatokat, biztos forrásból vett adatokat kérünk; mert a mit ezekről Schlözer, kit szerző forrásául idéz, Nestorában mond, döntő bizonyságul el nem ismerhetjük.

A magyarokat már Jornandes ismeri *Hunoguri* név alatt; a névtelen jegyző mégis Hungvártól származtatja a *Hungari* nevet. — Ez csakugyan a jegyző nyelvészkedési botlása: de ezen annyi más kortársával közös vétkéért neki, ki Jornandest nem ismerte, a XI. században, midőn a nyelvészet még bölcsőjében szendergett, leghatározottabb ellenségei is megbocsáthatnak.

Árpádnak 903-ban születik a jegyző szerint fia Zsolt, ki atyja halálakor 907-ben nem csak jegyes, hanem már feleséges is. — Megjegyezvén, hogy jegyzőnknel a honfoglalás kezdetének, Zemplén s Ugocsa vidéke meghódításának, évszámítása, a DCCCCIII. év, kézzelfoghatólag hibás, mit a másoló tévedésének is tulajdoníthatunk, s hogy a Dunán túl elfoglalása s ezzel együtt Zsoltnak születése 895-re vagy legfeljebb 896-ra tehető, nem bírom átlátni, mi kifogása lehet Rösler úrnak az ellen, hogy a pogány magyarok

Zsoltnak a kozár Marót leányát eljegyezték, — mi a fejedelmek gyermekei közt a keresztyén korban is néha még a bölcsőben egész ünnepélyességgel szokott megtörténni, — hogy azt nagy tisztességgel Árpád udvarába vezették s ennek örömeire nagy lakomákat tartottak. Ennyit mond az egészről jegyzőnk (51—52. fej.), s ebben szerintünk semmi erkölcsi vagy természeti lehetetlenség nincs.

Ezután a Reginoból és folytatójából dolgozó jegyzőnek a magyarok külföldi hadjáratai rövid vázolója közben elkövetett botlásai, szerző szerint ferdítései és hazugságai, következnek (24—27. l.). Miután e botlásokat a névtelen jegyző fordításához mellékelt jegyzeteimben én szintoly bőven kimutattam s kellően megróttam, elégnek tartom jelenleg szerzőnek csak az augsburgi csatára vonatkozó okoskodását czáfolni. E hely az, hol Rösler úrnak jegyzőnk elleni haragja tetőpontját éri. S miért? mert ő e csata alkalmával Botondot a Rajna mellől a diadalmas német hadakon áttörve szerencsésen hazatértnek hirdeti. Hogy a jegyzőnek e „szemtelen hazugságát“ kézzelfoghatólag ki-tüntesse, egymás mellé nyomatva közli szerző Regino folytatójának és jegyzőnknek az augsburgi csatáról szóló tudósítását. S mert a jegyző olyanokat is mond, mit amaz nem írt, azonnal elítéli, hogy szemtelenül hazudik. Tehát e csatáról a jegyzőnek Regino folytatójának szavain kívül egyebet teljességgel nem szabad volt tudni, s ha Botond e kalandját a szerinte hitelt érdemlő nemzeti hagyományból tudta is, mivel Regino

folytatójánál nem találta, nem lehetett jó lélekkel leírnia? Pedig hogy e hagyomány hazánkban még később is létezett, mutatják krónikáink: Kézai, Thúróczy és budai krónika, melyek Botond e kalandját jegyzőknél jóval részletesebben adják elő; holott e krónikák szerzői jegyzőnk munkáját soha szemökkel sem látták.

Kikel szerző ezután Cassel ellen, ki jegyzőnket Regino s folytatója használata közben elkövetett hibáiért azzal mentegeti, hogy ő ezekből válogatva, a mit nem igaznak vagy czéljára nem valónak tartott, mellőzve dolgozott. „Igen is volt a jegyzőnek, mond, figyelme és gondolkozása azon működésében, melylyel nemzete számára a történelmet szabta, de éppen ezen iránytéljes gondolatok, ezen figyelem mindent elhagyni vagy megváltoztatni, mi honfiai dicsőségét árnyékba látszott előtte borítani, azon tulajdonságok, melyekért magokért ki kell őt a használható források sorából törölni, melyekért őt Schlözer méltán mesélőnek (Fabelmann) nevezte“ (28. l.).

„De mily veszteség — kiált föl — a hódítás történetének minden részletét, a dunamelléki magyar élet kezdetének kimerítő előadását föladni! Nem foghatom meg e panaszt. Mintha a legsoványabb igazság nem jobb volna egy halmaz legkövérebb koholmány-nál? A magyar beköltözés történetének minden legáltalánosabb vonásaira egykorú s csak hamar azután következő biztos tudósítóink vannak; mindezekkel az újabbkori jegyző világos ellenmondásban áll. (Mennyire

nem áll e tétel, a föntebbiekben ki van mutatva.) Az ő részletes előadása pedig az általános kérdésekkel a legszorosabb összefüggésben van s azokkal együtt kell állnia vagy buknia. Hogy a jegyző általában hamisított és koholt, ki van mutatva (már t. i. Rösler úr hite szerint!): mi lehet hát részletes előadása is egyéb, mint koholmány? S végre is elfogadva, hogy abban valami rész igaz, oly valóban becses-e az? lehet-e oly nagy érdek annak tudásában, melyik darab földet ragadták el előbb a lakosoktól, s melyiket később, (ha ez Rösler úrnak nem érdekes is, annál érdekesebb nekünk, kik e honnak minden talpalt földében bölcsőnket és sirunkat szeretjük, hol „élnünk halnunk kell“), s hány nap időztek itt vagy ott, s hány tevét, lovat, hány font aranyat kaptak ajándékba? Ha ez volna a legjava annak, mit benne tudni érdemes, ezért meg kellene vallanom, hogy semmi érdekem sem érzek (nem búsulnánk rajta legkissebbet sem). Hanem hogyan néztek ki azon emberek, kik a világot szorongatták, mily hadtudománynyal lettek vitéz nemzetek fölött győztesekké, mik voltak intézményeik, az effélék látszanak előttem fontosoknak, tanulmányosoknak s olyanoknak, mik a képzelő erőnek gerjesztő s fölfogható anyagot nyújtanak. De e dolgokért a névtelen jegyzőnél az ember hasztalan kutat. (Kivált ha a szemét behúnyja, mint Rösler úr, ki jegyzőnként honunk alkotmányát s országos intézményeit illetőleg a vérszerződés pontjait, a szeri országgyűlést, az országos biráknak a nemzet által választatását, a hódol-

takkal való emberséges bánást, a várvédelmi rendszer alapvonalait, a határszélekre idegenek, mint oroszok, besenyők, határőrökül telepítését, szokásaik között a nemzeti áldomásokat, a lóáldozatot, halottaiknak folyók mellé temetését, a folyók tömlőn át-úsztatását, a fejedelmek fölemeltetését, a bajnokjátékokat, a nemzeti hőstettek dalokban dicsőítését, a kézfogást és esküvést, harczmodorukból a gondos kém-szemléket, a riadó rohamot, a lóhátról való oly rettenetes nyilazást stb. stb. sem birja kikutatni). Fegyvereik egy pár nevezetén kívül hadügyökről semmi bővebb megjegyzést nem olvashatni; életökről nem sokkal többet tudhatni, mint hogy diadalörömlükben lakomáznak, e mellett énekelnek s az *anachronismus*-sal nem törődve, bajnokjátékokat tartanak.“

Ez utolsó elmésségre meg kell jegyeznünk, hogy ha azt hiszi Rösler úr, hogy őseink a bajnokjátékokat, melyeket jegyzőnk többször említ, s egyszer *torneamentum*nak nevez, a Francziaországban állítólag a XI. század közepe felé vagy a német földön egy századdal előbb Madarász Henrik alatt a merseburgi győzelem után keletkezett *tourner*-okat utánozva tanulták volna el, s ha nem hinné, hogy a magyarok mint minden keleti nép e hadjátékokat azoknak európai divatozása előtt is gyakorolták: olvassa meg a XI. századi Ekkehárd szerzetes tudósítását, melyből megtanulhatja, hogy Kr. u. 926-ban a st. galleni kolostor alatt tanyázó magyarok, hadjárat közben, csak egy közönséges ebéd után is, ének mellett nem csak „ki-

törő kedvvel tánczoltak és birkóztak főnökeik előtt, hancm némelyek fegyverrel is összecsapva mutogatták, mennyit értenek a hadi gyakorlatokhoz¹⁾. S ugy hiszem be fogja látni, hogy az anachronismust illetőleg nincs joga a jegyző együgyűségén mosolyogni; az ő felfogásán mi jogosabban mosolyoghatnánk.

„Ellenben — folytatja szerző, — külföldi krónikásokban kielégítő (?) fölvilágosítások vannak mindenről (!?), mi e tekintetben a *modern* olvasót érdekelheti.“ — Nem tartozom Rösler úr *modern* olvasóinak táborába, kiknek hazánk őstörténete iránti érdekelt-ségek meddig terjedhet, azt Rösler úr példájából s nyilatkozataiból aligha jól nem sejtem; mert engem ugyan őstörténetünk nem *minden*, de *igen sok* érdekes kérdésére nézve nem csak az összes külföldi krónikák, de maga a névtelen jegyző s valamennyi hazai krónikánk sem képesek kielégítőleg fölvilágosítani.

Utasít ez után bennünket szerző különösen Reginóra, Liutprandra, Konstantinra és Leó császár hadmútanára. „Csak nézze meg az ember, mily tömeg érdekes észrevétel lappang e lapokban s gondoljon mellettök a névtelen jegyzőre, s többé rá és úgynevezett részleteire csak akarni sem fog gondolni!“ — Nem csak ismerjük, nem csak illően becsúljuk, de éppen e folyóirat lapjain „A magyar vezérek kora“ című czikkeinkben gondosan föl is használtuk nem

¹⁾ *Ekkehardi Casus Sancti Galli. Pertznél Monumenta Germ. Hist. Scriptores* II. köt. 106. l.

csak az említett néhány, hanem sokkal több nyugoti, byzanti, orosz és magyar történetíró adatait: de minél jobban ismertük ezeket, annál kevésbbé akartunk és birtunk Árpád korának tárgyalása közben a névtelen jegyzőről megfeledkezni.

„Nem akarom, így végzi szerző, azt állítani, hogy benne itt-ott egy igaz jegyzet nem rejthetnék; de ki fogja, ki bírja azt kikeresni? (Bizonyosan nem a Schlözer iskolájában nőtt tudósok.) A történeti igazság belső criteriumainak itt nincs érvényök; valószínűség, ellenmondásoktól mentesség, a természeti környezet iránti hűség nem elég valamit történeti ténynyé emelni, különben minden művészi regény történelem lehetne. És ha máshonnan bizonyságokat kapunk, hogy a névtelen jegyző egyik-másik tudósítását igaznak kimutassuk: akkor nincs rá többé szükségünk; mert teljes hitelreméltatlansága mellett ő egy másik krónikás tudósítását se nem támogatja, se nem érvénytelenítheti“ (29. l.). — Erre nem kell czáfolat; elég Omár khalifa bölcsességének fölélczésén csudálkozunk, ki éppen Rösler úr logikájával égettette porrá a híres alexandriai könyvtárt: mert minden a mi igaz, így okoskodott, megvan a koránban, s akkor e könyvtárra többé nincs szükség; s ha olyas is van e könyvekben, mi a koránban nincs, az már éppen azért nem igaz és így tűzbe való.

Ezzel be van fejezve Rösler úrnak névtelen jegyzőnk hitelessége ellen írt tanulmánya; s annak függelékét, melyben a vele egy értelemben szavazott

külföldi tudósokat, kik „őt szellemi tehetségben magasan fölűlmúlják“, véleményeikkel együtt, mintegy ingadozó építményének vég támaszaiul egyenként elősorolja, tárgyalni bátran mellőzhetnők, ha e rövid utolsó fejezet néhány sorát oly tanulságosnak nem látnók, hogy valóban sajnálnunk kellene olvasóinkat azok szóról-szóra közlésétől megfosztani.

Elmondván Rösler úr, mily kellemes és mily erősítő ugyanazon véleményű férfiakat magunk javára megnevezhetni, mert ki állna örömet egy maga? mielőtt elősorolná azon derék férfiakat, kik mint ő „a névtelen jegyző elvetését kimondották“, szóról-szóra ezt írja: „Ha ezen derék férfiak között egy is alá vetette volna magát azon fáradságnak, hogy nyilatkozatait bizonyítványokkal támogassa, e tárgy rég be volna fejezve. De ki kívánhatná, hogy ők a csekélyebbre vesztegessék idejüket, mikor sok nagyot tehetnek? S hogy osztán a világ az ő jelentékeny állításaiḡnak vakon nem akarja magát alávetni s pusztá tekintélynek nem örömet hódol, hanem szívesebben engednek oknak, lehet-é ezt igazán kárhoztatni?“ — Oly világos értelműek e csókolni való gyermeketséggel kimondott őszinte szavak arra nézve, mit kelljen tartanunk Rösler úrral együtt ezen derék férfiak ítéleteiről, hogy ezen ítéletnek valódi értékét magunk sem bírtuk volna határozottabban kifejezni.

Első, mert nem csak a legrégibb, de mert mindnyájoknak szellemi atyjok, méltán első e tudósok közt Schlözer, kit szerző hálás tanítványként nagyon is

bőven szórt magasztalások közt mutat be. Többi érdemeit szó nélkül hagyhatnók, de midőn azt a Schlö-zert, ki szerző szavai szerint (30. l.) „az ő egész sajátságos élességével (mi gorombaságnak is megjárja) rohanta meg a rég imádott jegyzőt, s azt mindig gyalázta és gúnyolni meg nem szűnt, ki a jegyző könyvét egy teljesen tudatlan ember önkényes és szándékos meséjének nevezte, oly emberének, ki nem övkönyviró, hanem nem csak minden történettudományi ismeretben, de még józan emberi észben is szükölködő mesekoholó“, azon Schlö-zert, kinek a magyarokról írt minden sorában a megtestesült nemzeti gyűlölet s a legszánandóbb előítélet rí ki, *semmi nemzeti előszeretet által nem zavart nézetéért* dicsértetni halljuk, lehetetlen föl nem kiáltanunk: *difficile est satiram non scribere!*

Második Palaczky, ki jegyzőnket izetlen fecsegéseiért és oly durva mint szemtelen koholásaiért a cseh Hajeknél is rosszabbnak s a lengyel Kadlubeknél semmivel sem tartja alábbvalónak, s ki azt, hogy még most is vannak férfiak, kik ezen történeti regényírók unalmas háromságát hamis nationalismusból a történettudomány számára meg akarják menteni, az idő valóban nem örvendetes jelének tartja. — Hajek és Kadlubekkel ám végezzenek a csehek és lengyelek; mi a mi jegyzőnk hitelét még Palaczky szigorú de nem okadatolt ítélete ellenében is bátrak leszünk okokkal folyvást védeni, míg ellenokokkal le nem leszünk győzve: mert mi Palaczkyt, minden más elis-

mert érdeme mellett sem tartjuk éppen ez ügyben illetékes utolsó forumnak, kinek ítéletét feljebezni nem lehetne.

Következik Neumann, ki bizodalmatlanságot szavaz jegyzőnk ellen, mert tudósításait a különböző időkből úgy összezavarja népmondáival és saját előreföltevéseivel, hogy munkáját a legrégibb időkre bajosan lehet forrásul használni. — Mint látjuk Neumann, elődeinél sokkal szelidebben, ezt csak *bajos*-nak mondja; úgyde a mi bajos, még nem *lehetetlen*.

Ezután jó Dümmler, kinek ezen idézett szavai (De Arnulfo Francorum Rege 79. l.) „vajon a névtelen jegyző az igazságnak inkább használt-e mint ártott, kételkedem“, még nem jellemeznék őt jegyzőnk nyílt ellenségének, ha mint Rösler úr mondja, ugyan ő derék ellenvetéseiben, — melyek legnagyobbát Rösler úr munkájában csak az imént czáfoltuk meg, — a jegyző hitelessége ellen minden újabb írók közt a legterjedelmesebben ki nem terjeszkedett, s ha későbbi értekezésében „Über die Südöstlichen Marken“ a magyarok betelepődését írva, a jegyzőt hallgatva félre nem tette volna. — Ebben szabadságát nem korlátozhatjuk, de példáját nem követjük.

Utolsó Büdinger, kinek legújabb szabású „Osztrák történelmét“, melyben a névtelen jegyzőt egészen félreveti, s róla kimerítő munkát ígér, a magyar olvasó közönség előtt éppen e folyóiratban volt már szerencsénk valódi érdeme szerint megismertetni. — Ha Büdinger ígért munkájának folytatását Rösler úr „mind-

eddig sajnálkozással nélkülözi“, mondhatom, magam is nem kevesebb kíváncsisággal vártam és várom.

S mindezek vállain áll Rösler úr; hogy ne képzelné hát magát fölöttünk, magyar történetbúvárok fölött magosan? Nem. örömet zavarjuk ez ártatlan mulatságának örömeit: de ha netalán azt a véleményt ápolná, hogy mind azt, mit tudósabb elődei saját nyilatkozata szerint mellőztek, ő már szerencsésen végrehajtotta, t. i. a névtelen jegyző hitelességét okokkal teljesen megsemmisítette; ha továbbá azt képzelte, hogy mi magyarok oly gyengén állunk a kegyelemben, hogy saját őstörténetünk forrásainak megismeréséért külföldre kellene járnunk iskolába: az igazság érdekében kénytelenek vagyunk őt figyelmeztetni, hogy e véleményében és hitében nagyon csalatkozott. Quod erat demonstrandum.

XXII.

A KENDEFIEK A XIV. ÉS XV. SZÁZADBAN.

XXII.

A Kendefiek a XIV. és XV. században.

(Megjelent 1868-ban a „Századok“ II. évfolyamában.)

A Malomvízi Kendefi család egyike Erdély ősrégi családainak, mely a Hunyad vármegyei Hátszeg vidékén fekvő Malomvizet, a család ősi fészket, mint oklevelesen bebizonyítható, a XIV. század elejétől fogva bírja, s a Kendefi nevet igen hihetőleg a család oklevelesen kinyomozható legrégibb törzsatyjától Malomvízi Kende Miklóstól nyerte, kinek virágzási korát a XIII. század végére s a XIV. elejére tehetjük, s ki nézetem szerint a Kende Miklós keresztnévben, mint ez a székely népnél maig is szokás, atyja Kende nevét együtt viselte saját keresztnévével.

Ennél a Miklósnál a családnak régibb őse oklevelesen kinyomozható nem lévén, — bár igen hihetőnek tarthatjuk is, hogy e család ősei Malomvizet és

környékét, melyről eredeti adományleveleik nem léteznek,¹⁾ már jóval régebben is birták, — azt a pusztán csak névhasonlatra alapított állítást, hogy a Kendefiek a honfoglaló hét magyar vezér egyikének Kendének utódai,²⁾ mint teljesen igazolhatatlant, elfogadnunk nem lehet.

Annál bizonyosabb azonban e család leszármazási rendje a XIV. század elejétől fogva; miután azt a családi levéltár kétségtelen hitelességű okleveleinek szakadatlan sorával lehet nemzedékről nemzedékre korunkig lehozva igazolni.

Hogy mind e mellett is íróink ezen családról a XVI. századot megelőző kort illetőleg alig emlékeznek, s hogy családtörténelmi munkáink szerzői: Kővári László, és ennek nyomán Nagy Iván, a Kendefiek családfáját csak a XVI. századig viszik föl: azt könnyen megfejtethetőnek fogjuk tartani, ha tudjuk, hogy a legújabb korig féltékeny gonddal őrzött családi

¹⁾ Ezen eredeti adományleveleik, mint Albert király 1439-ben kelt új adományleveléből tudjuk, a törökök pusztító becsapása alkalmával 1438-ban vesztek el.

²⁾ Nagy Iván idézése szerint: *Magyarország családai VI. köt. 191. l.* ez a tétel a Kendefi Gábor fölött 1747-ben mondott halotti beszédben olvasható, Wagner kézírataiban LXXX. köt. 31. l. — Én figyelmesen végig forgattam a Kendefi Gábor fölött csakugyan 1748-ben Gyula-Fejérvártt és Orly-Boldogfalván tartott s Kolozsvártt 1749-ben nyomtatásban is megjelent s az erdélyi muzeum könyvtárában meglévő három magyar és egy latin halotti beszédet: de ezekben e kérdéses tételt seholsem találtam.

levéltárból mai napig egyetlenegy oklevél sem jutott a nyilvánosság színe elé.¹⁾

Én ezelőtt néhány évvel jutottam a Kendefiekkel rokonságban álló b. Kemény Gábor szivességéből ezen család XIV. és XV. századi legnevezetesebb okleveleinek ismeretéhez. Ő ugyanis közölvén velem a Kendefiek 1522-ben kelt, s némely helyen nehezen olvasható és megfejthető osztálylevelét, kérelmemre szíves volt használat végett kezemhez juttatni a családi levéltár négy darab eredeti oklevelét a Hunyadiak korából, gr. Kendefi Eleknek egykor kilencz ívre

¹⁾ Van azonban a Kendefieknek éppen az általam ismeretendő eredeti oklevelek adataiból és így hitelesen szerkesztett, s a család törzsétől Kende Miklóstól egészen Kendefi Elekig lehozott genealogiája, az 1783-ban elhalt gr. Kendefi Elek emlékeztére névtelenül írt, s Kolozsvártt azon évben egy latin és egy magyar gyászverssel együtt kinyomtatott latin emlékbeszédben; de ez a nyomtatvány említett tudósaink előtt, úgy látszik, nem volt ismeretes. — Egy ennél régibb halotti magyar orationban, melyet az 1747-ben elhalt Kendefi Gábor atyja, ugyancsak Gábor fölött Orlyá-Boldogfalván 1722-ben F.-Bányai Bagaméri Sámuel nagy-enyedi esküdt-deák és könyvtárnok tartott, s mely Nádudvari Péter szászvárosi pap magyar prédikációjával és Szigethi Gyula István nagy-enyedi tanár latin oratiojával együtt Kolozsvártt azon évben nyomtatásban is megjelent, a család eredete csak Malomvizi Kendéig a XV. század első felében virágzott János és Kende atyjáig, van fölvive. Az Enyedi István nagy-enyedi tanár által Kendefi János fölött Kolozsvártt 1694-ben tartott és nyomtatott gyászbeszédben semmi családtörténeti adat nem található. Mindezen nyomtatványok megvannak az erdélyi muzeum könyvtárában.

terjedt, s most az elveszett első ív hiján nyolcz ívből álló sajátkezű másolataival, ki családjának éppen XIV. és XV. századi legfontosabb okleveleit 1782-ben maga számára hiven leirta, és egy „Brevis Familiæ Kendefi Historia Heroica“ című, egy ívnyi jegyzettel együtt, melyet a múlt század végén, gr. Kendefi Elek halála után, a családi levéltár okleveleiből, hihetőleg a család valamelyik tagja írt össze.

Ezen irományok segélyével, használva egyszersmind azokat a gyér adatokat is, melyek irodalmunkban a Kendefieket illetőleg találhatók, megkísértem egybeállítani a család történelmének eddig ismeretlen régebb korszakát, melynek fénypontja a Hunyadiak dicső korába esik.

Ott látjuk ugyanis küzdeni a Kendefieket mindig a nagy Hunyady János oldala mellett, e dicső hősünk diadalmas és szerencsétlen hadjáratainak sorában; látjuk a két testvér Kendefit, az egyiket három fiával együtt, mint Hunyady János életének a várnai veszedelemben hű oltalmazóit és megmentőit; értesülünk Hunyady János és Mátyás leveleiből, hogy az annyi csatában együtt küzdött öt Kendefi közzül az egyik Hunyad vármegye határszéli havasai közt a törökök ellen, a másik a felföldet pusztító csehek ellen vitézül harczolva vérzett el. S olvasva Hunyady János kormányzó és fia Mátyás király adományleveleiben a család tagjainak folytonos hű hadi szolgálatait és katonai érdemeit: teljesen megérdemeltnek látjuk fejedelmi bőkezűségöket, melylyel ők a hazafi hűségét és

vitézi érdemeket különösen kedvelt hiveikben, a Kendefiekben, jutalmazták, kiknek hátszegvidéki ősbirtokait újabb adományozásaikkal részint ott, részint a Felső-Tisza vidékén legalább is megkétszerezték.

Valóban ritka család van hazánkban, mely őseitől örökölt birtokai szerzésének címére és alapjára tisztább önérzettel mutathatna, mint a Kendefiek, s igazán nem lehet eléggé csudálni, hogy éppen ők, bizonyosan birtokjogaik iránt ápolt, de aligha indokolható féltékenységből, a legújabb időkig oly tartózkodók és óvakodók voltak, hogy családjuk multjára fényt s hazai történelmünk egyes pontjaira világot derítő okleveleiket a tudomány közbirtokává tenni vagy tétetni nem kívánták.¹⁾

A Kendefi-család fönmaradt legrégibb eredeti oklevele, a mennyiben a nálam lévő adatokból tudhatom, 1359-ből való. Ebben I. Lajos király megparancsolja, hogy a Hunyadvármegyében a hátszegi kerületben fekvő Malomviz, Nuksora és Kis-Sebes helységek, néhai Malomvízi Kende Mihály, Malomvízi Kende Miklós fia, özvegyének adassanak vissza. Ezen oklevél szerint a család tudható legrégibb törzse az 1359-ben

¹⁾ A Kendefi-levéltár a közelebbi években Nagy-Enyeden volt letéve, honnan nyertem én is b. Kemény Gábor által az említett közleményeket. Ugyanott P. Szathmáry Károly barátom is a legszivesebb közlékenységre talált, kinél a levéltárból több gondosan megőrzött eredeti oklevelet volt alkalmam megtekinteni. Legújabban azonban e levéltár, mint értesültem, Hunyadvármegyébe visszaszállíttatott.

már elhalt s maga után özvegyet hagyott Mihály atyja, Malomvízi Kende Miklós (Nicolaus dictus Kende de Malomwyz), kinek virágzása korát a legbiztosabb számitással tehetjük a XIII. század végére s a XIV-dik elejére. Bizonyosnak tarthatjuk továbbá ezen oklevél után, hogy Malomvizet a mellette fekvő két faluval együtt már Mihály atyja, a Malomvizről mint birtokáról nevezett Kende Miklós, is birta.

Hogy a most említett Mihály fia Kende, ennek fiai pedig János és Kende voltak: kitetszik Frank erdélyi vajdának 1394-ben kelt leveléből, melyben Malomvízi Kendefi Jánosnak és Kendének, Mihály fia Kende fiainak, (Johanni et Kende, filijs Kende, filij Michaelis Kende de Malomwyz), Nuksora falu örökös birtokjogát illetőleg, maga részéről megerősítést adott.

E két Kendefi testvért, Jánost és Kendét, félszázadnál tovább látjuk az oklevelekben szerepelni, mint a kik ősi birtokaikat részint új adománylevelekkel biztosították, részint új szerzeményekkel gyarapították.

Igy már 1404-ben e két testvér (Joannes filius Kende de Malomwyz, et per eum Kende frater eius) új adományt nyer Zsigmond királytól a hátszegi ke-
rületben fekvő Nuksora falura. Ezen adománylevél, illetőleg Zsigmondnak Nagy-Szombatban 1404-ben aug. 24-én kelt beigtató parancsa következtében, az említett testvéreket a gyula-fehérvári káptalan Nuksora birtokába, Szilvási Dénes királyi ember jelenlétében,

minden ellenmondás nélkül be is igtatta, mint a káptalan azon évi hiteles jelentéséből kitűnik ¹⁾).

1416-ban Zsigmond király ugyane két testvérnek (Johanni filio Kende de Malomwyz et per eum Kende fratri suo carnali) új adományt ad a hátszegi kerületben fekvő Patak helysége ²⁾).

A „Historia Familiae Kendefi“ szerint 1430-ban Zsigmond király a Vaskapu nevű helyet e két testvér egyikének, Malomvízi Kende fiának Jánosnak és örököseinek adományozta. Hogy azonban ezen adománylevél igen rövid kivonata ³⁾ az adomány tárgyát illetőleg nem tekinthető pontosnak: kitetszik Albert királynak 1439-ben kelt leveléből, melyben Zsigmond kérdéses levelének tartalmát megerősíti, mely tartalom azonban a főtebb közlött kivonattól lényeges eltéréseket mutat.

¹⁾ Az 1359, 1394 és 1404-ki három első oklevél tartalmát csak a „Historia Familiae Kendefi“ című jegyzetek közt találtató kivonatokból ismerem és ismertetem; az 1404-ik évi káptalani jelentésnek, s illetőleg Zsigmond király ebbe beírt igtató parancsának utolsó fele azonban gr. Kendefi Elek másolatai közt kezemnél van. Ezt a darabot gr. Kendefi Elek IV. számmal jelölte, miből következtetve bizonyosnak tartom, hogy az ő kézirata első ívén, mely a levéltárban eltévedvén kezeimhez nem jutott, a főtebb ismertetett három régibb oklevél, s a negyedik eleje volt lemásolva.

²⁾ Kivonata a „Historia Familiae Kendefi“ című kéziratban. Eredetije a családi levéltárban.

³⁾ 1430, Sigismundus Rex locum Vaskapu cum libertate salis ex fodina Vizaknensi exscindendi Joanni filio Kende de Malomviz donacione mediante ad haeredes contulit.

Albert király ugyanis, titelrévi táborában 1439-ben szeptember 9-én kelt levelében, Malomvízi Kendefi János fiának Lászlónak a maga, valamint atyja János és testvérei Kenderes és Miklós nevében személyesen előterjesztett kérelmére¹⁾, megerősítván a Zsigmond király által részökre kiadott, de a törökök múlt évi erdélyi berohanása alkalmával elvesztett adománylevelét tartalmát, kiváltságot ad nekik, hogy a vaskapui útban eső hidat, melyen szokták az erdélyi sót a királyi sószállítók Karan-Sebes felé kiszállítani, a föntartás és kijavítás kötelességének terhéért, továbbra is eddigi jogaikkal és jövedelmeikkel birhassák, nevezetesen a vizaknai királyi főkamarából részökre e szolgálatukért eddig is évenként kijárt 5000 kőso haszonélvezetében magok és örököseik megmaradjanak²⁾.

¹⁾ Veniens in conspectum nostrae Serenitatis, Ladislaus, filius Joannis filij Kende de Malomvyz, nobis suo ac eiusdem Joannis filij Kende, necnon Kenderes et Nicolai fratrum suorum carnalium nominibus et personis significari curavit eo modo stb.

²⁾ Legelsőben közölte ezen oklevelet Cornides kézirataiból *Katona, Hist. Crit. Regum Hung. XII. köt. 918. l.*, s utána *Lichnyowszky, Gesch. des Hauses Habsburg V. köt. Urkund. CCCLXXX.* és *Fejér, Codex Dipl. Regni Hung. XI. köt. 361. l.* Has. gr. *Teleki József, Hunyadiak kora I. k. 138. l.*, hol azonban János, az apa, elnézésből Lászlóval, Kenderessel és Miklóssal testvérnek állittatik, s a család Malomvízi néven van említve. — Ez tudtomra a Kendefi-család jogait illető azon egyetlenegy oklevél, mely egész terjedelmében közzé van téve. Honnan vette másolatát Cornides, nem tudhatom, de annyit bizonyosnak állíthatok, hogy ezen oklevél a családi levéltárban már 1782-ben, midőn gr. Kendefi Elek a nevezetesebb

Ezen oklevélből látjuk, hogy Kendefi Jánosnak három fia volt: László, Kenderes és Miklós. Itt tűnik fel a Kendefi-családban legelőször a *Kenderes* név keresztnév gyanánt, mely név azonban e három testvér egyikét és így kétségtelenül az itt Kenderesnek nevezett személyt illetőleg, mint alább látni fogjuk, a Malomvízi *Kendris János* névvel váltakozik.

Ezen Kenderes, Kendres vagy Kendris név, mely a Felső-Szálláspataki Kenderessy családban is gyakran előfordul, vitte Nagy Ivánt abba a tévedésbe, hogy ezen Kendefieket illető oklevelet a Kenderessy család leírásánál hozza föl, s azt állítsa, hogy a Kenderessyek legelőbb Malomvizről irták magokat¹⁾, holott ezen Kenderes, Malomvízi Kendefi János fia, nem tartozik a szintén ősrégi Hunyad vármegyei birtokos Felső-Szálláspataki Kenderessy-családba, melynek tagjai magokat Malomvizről, mint 1300 óta a Kendefiek

okleveleket lemásolta, nem volt meg, miután sem ő le nem írta, sem a *Historia Familiae Kendefi* szerkesztője nem emlékezik róla, a ki pedig Zsigmond király 1439-ben elvesztettnek állított, de később megkerült s ma is meglevő 1430-iki hasonló tartalmú eredeti adománylevelének kivonatát adja.

¹⁾ *Nagy Iván, Magyarország családai VI. köt. 197. l.* Egyébiránt már Kővári is, a Kenderessyek általa közlött de mindenestre hibás családfájára építve, hibásan állítja: „*Erdély nevezetesebb családai*“ 153. l., hogy a Kendefiek a Kenderessyekkel és Marákkal egy közös törzsből erednek, s a XV-ik század vége felé élt Szálláspataki Dancsultól származtak; mert hogy ezen állításnak semmi megállható alapja nincs, már csak az eddig idézett oklevelek adatai után is a napnál világosabb.

birtokáról, nem nevezhették, s valósággal soha nem is nevezték.

Ugyancsak 1439-ben, ugyanazon okon, hogy t. i. az Erdélyt dúló törökök az eredeti adományleveleket elrabolták, ad Albert király Malomvízi Kendefi János fiának Lászlónak és általa testvéreinek új adománylevelet Malomviz, Malomviztorok, Sebestorok, Osztrovel, Szabadfalu és Oncsokfalva Hunyad vármegyei hátszegvidéki helységekre¹⁾. Ezen oklevél tartalmát tekintve, föltűnhetik előttünk, hogy abban a Kendefiek által már jóval előbb birt némely helységek, mint például Nuksora és Patak neveit nem találjuk. Ezt azonban könnyen megfejtetőnek fogjuk találni, ha a főtebb közlöttek után tudjuk, hogy Zsigmond királynak ezen helységekről szóló 1404-ki és 1416-ki levelei a kérdéses török dúláskor nem veszték el, sőt maig is megvannak, és így ezen helységekre ezen az okon új adománylevelet szerezni nem lehetett szükséges: míg a többi megnevezett helységekről ezen 1439-ki új adománynál régibb keltű adománylevelek a családi levéltárban éppen azon oknál fogva nem találhatók, mert azok a török pusztítás alkalmával valósággal végkép elvesztek.

¹⁾ Ezen új adománylevelet csak a Historia Familiae Kendefi rövid kivonata után ismerem, a kelet pontosabb meghatározása nélkül. Ha a családi levéltárban meglévő eredeti világot lát, hihetőleg az fog kitűnni, hogy ez is azon napról s azon személyek számára kelt, mint Albertnek a vaskapui hídról szóló 1439-i levele.

A törökök ezen pusztító beütését Erdélybe Albert királynak a vaskapui hidról szóló 1439-ki levele világosan, a legközelebb múlt évben azaz 1438-ban történtnek írja ¹⁾, s csakugyan ez évre emlékeznek arról számos hiteles forrásaink, melyek szerint Erdély déli része, a Vaskaputól Brassóig s a törcsvári szorosig, szenvedett ekkor legtöbbet a rablás és égetés miatt ²⁾.

A következő 1440-ik évben I. Ulászló király Malomvízi Kendefi Lászlónak és testvéreinek Kenderesnek és Miklósnak, János fiainak, s nagybátyjoknak Malomvízi Kendefi Kendének új adománylevelet ad a Hátszegvidéken fekvő Patak és Sebeshely nevű helységekre ³⁾.

¹⁾ In anno proxime transacto, dum illi saevissimi Turci partes nostras Transsylvanas subintrantes devastassent.

²⁾ Lásd e pusztítás részleteit gr. Teleki Józsefnél „Hunyadiak“ kora I. köt. 107—109. l.

³⁾ 1440. Wladislaus Rex possessiones Pathak et Sebesel in Districtu Hátszeg existentes Ladislao filio Kende, Kenderes, ac Nicodemo, filiis Joannis Kendris, et Kende filio Kende de Malomwyz ipsorumque haeredibus et posteritatibus universis confert. A Historia Familiae Kendefi szerint. — Ezen oklevélben, ha ugyan a kivonat teljesen megbízható, a három ismert testvér atyja János, Kendris Jánosnak van nevezve; kit egyéb-iránt, mint mindjárt látni fogjuk, egy későbbi oklevélben Kende János (Johannes dictus Kende) néven is találunk említve. — A közlött kivonat a három testvér egyikét Miklóst nem Nicolausnak, hanem Nicodemusnak nevezi, min legkevesébbé sem ütközhetünk meg, tudván hogy e két név görögül azon egy jelentésű, és így fölcserélésök könnyen kimagyarázható.

I. Ulászló idejében a Kendefi testvérek, János és Kende, az előbbi három fiával együtt, mint Hunyady János erdélyi vajda házi emberei folytonosan részt vettek ennek a törökök ellen intézett hadjárataiban, s az ezekben tanúsított hű szolgálataikért nyerték adományban, Ulászlónak Budán 1443-ban április 16-án kelt levelével, Szent-Péter és Reja oláh helységeket Hunyad vármegyében¹⁾.

Ezen oklevélben különösen ki vannak emelve Hunyady Jánosnak a Vaskapu közelében (prope locum Waskapu) és Havasalföldén a törökökön nyert diadalai, s az ezen ütközet után történt bolgárországi hadjárata, hol az oklevél szavai szerint „Viddin városát, a törökök birtokában lévő Bolgárország bizonyos részével együtt fölégettette és pusztítottatta;” említve van végre Hunyadynak legutoljára Rácországban a törökökön nyert nevezetes győzelme, mint a melyekben az említett öt Kendefi, valamint Hunyadynak a törökök ellen folytatott majd minden más táborozásaiban is, ennek oldala mellett őszinte ragaszkodással, erős lelki állhatatossággal és buzgósággal szolgált.

Hogy a vaskapui diadal 1442-ben nyáron történt, s csakhamar erre következett Hunyadynak visszatorló

¹⁾ Eredetije a családi levéltárban, másolata gr. Kendefi Elek kéziratában V. szám alatt; kivonatát a *Historia Familiae* is adja. — Ebben az adományosok nevei így jönnek elő: Johannes dictus Kende, ac Ladislaus, Kendres et Nicolaus filij eiusdem, nec non Kende filius Kende de Malomwyz, familiares fidelis nostri dilecti Magnifici Johannis de Hunyad.

beütése Havasalföldön át Bolgárországba: egykorú hiteles adatok után bizonyos¹⁾, s e hadjáratot illetőleg oklevelünkben csak Viddin és környéke fölégetését találjuk, mint eddig ismeretlen részletet. De már a Ráczországban, oklevelünk kelte (1443. apr. 16.) előtt történt szerencsés eredményű táborzásra nézve tudtommal ez a legelső ismeretes adat. Oklevelünk e hadjárat idejét nem határozza meg ugyan pontosan, és csak annyit mond, hogy az az oláh- és bolgárországi győzelmek után történt; de miután bizonyos, hogy itt nem érthető Hunyady Jánosnak 1443-ban nyáron az Al-Dunánál kezdett, s a Balkán szorosainál december közepe táján végződött ugynevezett hosszú hadjárata, s miután egykorú írók mit sem szólnak arról, hogy Hunyady 1443-ban kora tavasszal a rácz földre beütött volna: bizonyosnak tarthatjuk, hogy ezen ráczországi táborozás Hunyadynak oláh- és bolgárországi hadjárata után, s annak folytában, és így az 1442-ik év második felében történt, midőn a győztes magyar sereg Viddin tájáról az Al-Duna mellett haza húzódott.

Jogtörténelmi tekintetben is figyelmet érdemlők oklevelünk azon szavai, melyek szerint a király az említett két *oláh* helységet (*possessiones nostras Walachicales*) a Kendefieknek, és általok, de csak Szent-Pétert illetőleg, Demeternek, Hitemre fiának, azon föltételek és szolgálati kötelezettségek mellett adomá-

¹⁾ Lásd: gr. Teleki József, „Hunyadiak kora“ I. köt. 291—298. l.

nyozta, a melyekkel szokás királyi adományból azon részekben (t. i. az erdélyi határszéleken) más hasonló (azaz oláh) helységeket is birni¹⁾. Milyenek voltak e szolgálati kötelezettségek? csak több azon vidéki oláh helységről ezen korban kelt adománylevelek szövegeiből határozhatnók meg pontosabban; annyit azonban általánosságban bizvást állíthatunk, hogy e szolgálatok alatt a határszél védelme, illetőleg az ezen vidékeken fekvő királyi várak őrizetéhez és élelmezéséhez való járulás értendő, mint ez több Hunyad vármegyei kenézi kiváltságleveléből bizonyos. Ezt annyival biztosabban merem következtetni, mert az oklevelünkben említett Hitemre, mint V. László király 1453-ki leveléből látni fogjuk, valósággal kenéz volt.

Ugyancsak a törökök elleni harczokban szerzett érdemeikért adományozta Hunyady János mint Magyarország kormányzója, az említett öt Kendefinek, Pesten 1447-ben április 15-én kelt levelével, a Hunyad vármegyében a hátszegi kerületben fekvő Boldogasszonyfalva királyi mezővárost, minden haszonvételeivel és tartozandóságaival; „kellő tekintetbe véván, a mint illik — mond az oklevél — Malomvízi Kende fia János s fiai Kenderes, László és Miklós, valamint ugyancsak Malomvízi Kende fia Kende dicséretes hűségét és szives szolgálataik érdemeit, melyekkel Magyarország szent koronájának s utóbb nekünk a Krisztus keresztjét üldöző kegyetlen tö-

¹⁾ Sub illis condicionibus et seruicijs, quibus alie possessiones similes in partibus ijsdem ex collatione regia conseruantur.

rökök ellen indított igen sok hadjáratainkban, különösen azon kegyetlen törökökkel Nándor - Fehérvár körül, Szent-Imre-kapunál a havasalföldi részekben, az Aranykapunál és a Fekete tenger mellett vívott ütkö-zeteinkben, és az ország más több hadjárataiban, mindenütt szorosan oldalunkhoz tartva, vérök kegyetlen ontásával s embereik veszedelmével és halálával igye-keztek kedveskedni ¹⁾.”

Az itt említett ütközetek közzül az első 1441-ben történt, midőn Hunyady János Izsák basát Nándor-Fehérvár közelében megverte és Szendrőig üldözte ²⁾; a második a Szent-Imre-kapunál nyert győzelem az 1442-i, már föntebb is említett havasalföldi hadjárat részletei közé tartozik ³⁾ és éppen nem zavarandó össze Hunyadynak Erdélyben Sz.-Imre falu mellett 1442-ben martius 18-án vívott csatájával ⁴⁾; a harmadik az

¹⁾ Eredetije a család levéltárából jelenleg használatra kezemnél; másolata gr. Kendefi Elek kéziratában VI. szám alatt; kivonatát adja a *Historia Familiae* is.

²⁾ Lásd gr. Teleki József, „*Hunyadyak kora*“ I. köt, 257—258. l.

³⁾ Az oklevél szerint bizonyos, hogy ezen Szent-Imre-kapu Havasföldén (in partibus Transalpinis) feküdt. Véleményem szerint az Erdélyt Oláhországtól elválasztó déli Kárpátok aljába helyezendő; hol voltát azonban, minthogy a Hunyady levelében használt magyar neve elenyészett, nem vagyok képes meghatározni.

⁴⁾ Ezen tévedésbe esett a gr. Kendefi Elek halálára irt latin emlékbeszéd különben gondosan s az eredeti oklevelekből dolgozó szerzője, midőn ezen csatát ad pagum Sz.-Imre és így Er-

aranykapui ütközet, melyet e néven eddig nem ismerünk, nem más, mint a Hunyady János és Ulászló király 1443-ki ugynevezett hosszú hadjáratának végpontja, t. i. a Balkán hegyláncz zlaticzai vagy izlatini szorosának télvíz idején óriási erőfeszítéssel történt dicsőséges, de sikertelen vívása,¹⁾ melyben a Kendefiek mindjárt következő újabb levelének bizonyossága szerint is, csakugyan hősileg küzdöttek; a negyedikén, a Feketetenger mellett pedig a szerencsétlen várnai ütközet értendő, melyben a Kendefiek Hunyady életének megmentésével nevöknek a magyar történelemben örök dicsőséget szereztek.

Ezt azt adománylevelet Hunyady János, az adományozott mezőváros tartozandóságainak és a Kendefiek hadi érdemeinek részletesebb kijelölésével, néhány

délybe helyezi, holott az eredeti oklevélben tisztán olvashatók e szavak: circa Nandoralbam ez Zent-Imre-kapw in Transalpinis partibus.

¹⁾ Hunyady János alább közlendő 1447-ki levelében, mint mindjárt látni fogjuk, emlékezik a Zlaticzahegy és szoros (mons et strictum Zthlathicza) mellett vívott ütközetéről. Az egykorú Dukász byzanti író is említi, hogy Hunyadynak a Balkán aljában vívott csatája a törökökkel egy kis helység mellett történt, melyet a bolgárok Iszlatinnak, azaz: Aranyosnak neveznek. Khalkokondülász szerint is a Hunyady a Balkán alatt a Zlaticza (Aranyos) vize mellett ütött tábort. Mindezt egybevetve, s tudva azt, hogy a szláv Zlaty aranyat jelent: nem lehet kétségünk az iránt, hogy az oklevelünkben említett Aranykapun a Balkán hegyláncz izlatini szorosa értendő, melyet a Zlaticza hegyi folyam szűk völgye képez.

hónap mulva, Temesvártt, 1447 augusztus 4-kén új alakban ismét kiadta. — Ez kétségkívül a Kendeficsalád levéltárának egyik legbecsesebb kincse, mely úgy hiszem teljesen megérdemli, hogy a kezemnél levő eredeti után lehetőleg szóról szóra, hű fordításban közöljem e folyóirat olvasóival.

„Mi Hunyady János, felséges fejedelem úrnak Lászlónak, Magyarország választott királyának, néhai Albert úr Magyarország királya fiának nevében és személyében azon ország kormányzója, adjuk emlékeztül jelen levelünk rendében, jelentve mindazoknak, a kiknek illik, hogy mi a megszolgálás szíves viszonzásával óhajtván az érdemeseknek megfelelni, kivált azoknak, kik magokat ezen ország dolgainak folytatásában mind tettel, mind tanácscsal igen ébereknek és buzgóknak mutatták; meggondolván ennélfogva néhai Malomvízi Kende fiának Jánosnak, ugyancsak Kende fiának Kendének, továbbá Lászlónak, Kenderesnek és Miklósnak, említett Malomvízi Kende János fiainak, sok rendbeli hűségét és szíves hű szolgálataik érdemeit, őszinte kedveskedéseit és vitézi tetteit, melyekkel ők Magyarország szent koronájának, azután pedig nekünk is, igen sok helyt és a kellő időben, s mind a királyi, mind az általunk gyakorta indított hadjáratokban kedveskedni igyekeztek; nevezetesen pedig, midőn fölséges fejedelem úr Ulászló, Magyar- és Lengyelország stb. királya, seregét megindítván a ráczországi részekbe, hol akkor a törökök igen nagy hatalma tanyázott vala, bevonult, s ott nagy zsákmányt

szedve tűzzel-vassal pusztított, és azon nagy kegyetlen törökök határszéléig, t. i. a Zlathicza nevezetű hegyig és szorosig hatolt,¹⁾ a hol említett János és a többi főtebb irottak, szorosan oldalunk mellé tartva, saját véröknek is ontásával nagyobb vitézi tetteket követtek el, mintsem hinni lehetett volna; azután pedig másodszor, midőn nevezett urunk királyunk említett első hadjáratában Istentől adott dicsőséges diadalának megüllése után, igen erős sergét megindítva, Bolgárországot, t. i. az említett törökök birtokait megtámadván, a Feketetengerig, t. i. Várna nevű helyig nyomult, és ott a törökök nagykegyetlen császárjával s annak töméntelen haderejével igen kemény ütközetet vívott: ugyanők mintegy győzhetetlen erővel, mindig szorosan oldalunkhoz tartva, azon ellen-ségen igen nagy diadalmakat nyertek, és fejünket a teljes veszedelemből megmentették; legutoljára pedig, midőn mi ezen ország kormányzásának tisztét magunkra vállalván, az említett ország összes lakosainak parancsából, felséges Fridrik római király úr ellen, a szent korona visszaszerzése és az említett ország né-mely várainak, melyek akkor kezein voltak, visszafoglalása végett, eléggé fölfegyverzett serget indított-

¹⁾ A magyar államjog szerint az al-dunai tartományok s ezek között Rác- és Bolgárország is a magyar szent korona területének kapcsolt részei lévén, a török birodalom határszélétül Hunyady ezen oklevelében a Balkán-hegylánczot mondja; jóllehet már Bolgárországot s a ráczföld legnagyobb részét a törökök meghódították és tetteleg birták.

tunk és az ő egész hazáját s a Bécs városa körött fekvő földeket tűzzel-vassal pusztítottuk,¹⁾ ugyanők azon hadjáratban ez országnak igen nagy dicsőséget és dicső hirnevet szereztek; mindezek tekintetéből kívánván irántok kegyes jóakaratomkat mutatni, Boldogasszonyfalva nevezetű királyi mezővárost, évenkénti vásárjával és vámjával együtt, valamint Titósfalva helységét egészen, továbbá Kernyes helység felét, Poklisa helységnek hasonlóan felét, ezenkívül Fizecs helység negyedrészt, Galacz helységnek hasonlóan negyedrészt, és Polyén helységben egy rész-birtokot, mely Kernyesdi Dragoszláv és ugynevezett Vak-Radulé volt, de a királyi jognál fogva, mely most abban állítólag létezik, a szent koronára szállottnak állíttatik, melyek Hunyad vármegyében, a hátszegi területben fekszenek, annak és azoknak minden haszonvételeivel és tartozandóságaival, t. i. mívelt és míveletlen szántóföldeivel, rétjeivel, erdeivel, berkeivel, hegyeivel, völgyeivel, legelőivel, kaszálóival, halászataival, szölleivel és szőlőhegyeivel, malmaival és malomhelyeivel s általában bármiféle, bármi néven nevezett haszonvételi járandóságaival, melyek az említett mezővároshoz, faluhoz, valamint birtokrészekhez jog szerint tartoznak és tartozandók, annak és azoknak igazi és régi határai között, ugyanazon Kendefi Jánosnak, valamint Kendének s a többi föntirtaknak,

¹⁾ Ez a hadjárat 1446-ban, november- és decemberben történt. Has. gróf Teleki József, *Hunyadiak kora II. köt.* 15—23. l.

s örököseiknek és összes maradékaiknak, kormányzói hatalmunkból, nem különben az összes főpap és zászlós urak megegyezésének hozzájárultával, mindazon joggal, melylyel azok a királyi felséget vagy az ő szent koronáját bármi módon és okon illetnék, adtuk, ajándékoztuk és adományoztuk, sőt adjuk, ajándékozuk és adományozzuk örök joggal és visszavonhatatlanul birniok, tartaniok és birtokolniok, a más jogának sérelme nélkül, ezen levelünk erejénél és bizonyosságánál fogva. Kelt Temesvárott, Szent-Domokos hitvalló ünnepén, az Ur ezer négyszáz negyvenhetedik esztendejében.^{a 1)}

Mint láttuk, eddig éveken át öt Kendefi szerepel együtt a harczok mezején és okleveleinkben; de már 1453-ban csak ketten, Kendris (Kenderes) és testvére László, nyernek V. László királytól új adománylevelet a család által régebben is bírt Hunyad vármegyei birtokokra. „Tekintve, mond V. László, előkelő hívünknek Kendrisnek, Malomvízi Kendefi János fiának, sokféle hűségait és hű szolgálatai dicséretes érdemeit, melyekkel ő, mint bizonyosan értesül-

¹⁾ Eredetije hártján a család levéltárából jelenleg kezmenél, másolata gr. Kendefi Elek kéziratában VII. szám alatt. Az oklevélre magára veres pecsétviaszba nyomott pecsétnek csak töredékei látszanak. A gyula-fehérvári káptalan ugyanazon évi jelentése, a Csulai Wladul kormányzói ember jelenlétében minden ellenmondás nélkül történt beigtatásról gr. Kendefi Elek másolatai közt VIII. sz. a.

tünk, néhai véreivel Miklóssal és Kendével együtt ¹⁾ szintugy a keresztyén hit és maga Magyarországunk legkegyetlenebb üldözői a leghitetlenebb törökök ellen, mint azon országnak más ellenségei ellen is a mult időkben többször megújított hadjáratokban, melyekben csakugyan nevezett két rokona, az említett törökök és nevezett országunk más ellenségei ellen véghez vitt tetteik után, s azon ellenségek ellen a hit védelme és a haza oltalmazása végett sok jeles dolgot cselekedve, az egyik azon törökök, a másik pedig gyakran nevezett országunk más ellenségei által megöletve veszett el, azon Magyarországunk és szent koronája előtt, valamint mielőttünk is, vérének bő ontásával s igen sok emberének halálával igyekezett magát kedvessé és kegyeltté tenni: említett Malomviz, Malomviztorok, Sebestorok, Osztrovil, Ohába, Patak és Sibissel helységeket, továbbá Oncsokfalva, Reja, Poklisa és Kernyesd helységek felét, ezenkívül Polyán, Galacz és Fizecs helységek negyedrészt, nem különben néhai Hitemre kenéz szent-péterfalvi jószággrészét, melyek mind Hunyad vármegyében az erdélyi részekben fekszenek, melyeknek, mint említett Kendris állítja, ősei is törvényes nemesi joggal békés birtokában voltak s ő is birtokában van jelenleg is, valamint, ha a dolog ugy áll, a mint előre bocsáttatott, minden

¹⁾ Pariter cum condam Nicolao et Kende fratribus suis. Hogy itt a frater szó Kendére vonatkozva nem fordítható testvér (frater carnalis). hanem csak vérrokon értelemben, a főntebbi oklevelek értelméből bizonyos.

és egész királyi jogunkat, ha netalán azokban jogunk volna, összes haszonvételeikkel és tartozandóságaikkal, t. i. szántóföldeikkel stb. említett Malomvízi Kendrisnek és általa testvérének Lászlónak ¹⁾ s örököseinek és összes maradékainak új adományunk címe alatt adtuk, ajándékoztuk és adományoztuk, stb.... királyi jövedelmeink és a más joga és sérelme nélkül, ezen levelünk erejénél és bizonyosságánál fogva, melyet kiváltságlevelünk alakjába fogunk szerkesztetni, midőn az élénk színről színre vissza lesz hozva. Kelt Prágában, Szent Czeccilia szűz és vértanú ünnepén (november 22-kén) az Ur ezer négyszáz ötvenharmadik esztendejében, uralkodásunknak Magyarországon tizennegyedik, Csehországon első évében.“ ²⁾

Hogy ezen adománylevél keltekor az adományos Kendris és László atyja János, kit 1394 óta látunk

¹⁾ Memorato Kendris de prelibata Malomwyz, et per eum Ladislao fratri eiusdem carnali.

²⁾ Eredetije a családi levéltárból jelenleg kezemnél; másolata gr. Kendefi Elek kéziratában IX. sz. a. Ugyanott a X. sz. a. olvasható a gyula-fehérvári káptalannak azon évi jelentése a Rusori Bazaráb királyi ember jelenlétében minden ellenmondás nélkül történt beigtatásról. Ugyanezen jószágokra ugyancsak e két testvér részére V. László Szegeden 1456. decz. 13-kán ismét adott új adománylevelet, mely az előbbtől csak a befejezésben észrevehető némi változtatásokkal tér el. Ez, valamint a gyula-fehérvári káptalannak 1457-ben kelt s a Szentgyörgyi Demeter királyi ember jelenlétében minden ellenmondás nélkül végrehajtott beigtatásról szóló jelentése, eredetiben megvan a családi levéltárban; másolata gr. Kendefi Elek kéziratában XI. és XII. sz. a.

oklevelesen emlegetve, már nem volt életben, bizonyosnak tarthatjuk; mert ellenkező esetben valamint az eddigi adománylevelekben, úgy itt is találkoznunk kellene nevével mint birtokosával és új-adományosával. A mi a csatában elesett Miklóst és Kendét illeti, haláluk helyét és idejét alább fogjuk Mátyás király 1462-ki adománylevelének szavaiból meghatározhatni.

A két életben maradt testvér egyikét Kenderest már egy pár évvel ez oklevél kelte előtt, mint a Hunyady János által birt Munkács várnagyát és Bereg vármegyei főispánt találjuk említve Hunyady Jánosnak Szegeden 1451-ben június 12-kén kelt s hozzá intézett parancsában.¹⁾ Ez a Kenderes, vagy mint többször találjuk említve: Malomvízi Kenderes János munkácsi várnagy volt igen hihetőleg a Szabolcs, Szathmár, Bereg és Bihar vármegyékben feküdt Kendefi-jószágok szerzője, mely jószágokról a két testvér, Kenderes és László unokái 1522-ben kelt s általam eredetiben olvasott osztálylevelőkben úgy intézkedtek, hogy azok egészen Kenderes unokájának Jánosnak

¹⁾ A gr. Teleki család magyarországi ágának gyömei levéltárában lévő eredetiből közlöt e levelet *gr. Teleki József, Hunyadiak kora X. köt. 296. l.* Ebben a Kendefi-család ezen tagja egyszerűen csak Egregius Kenderes névvel van említve. Azonban ugyancsak saját levéltárukból közölt *gr. Teleki József e. h. 286—288. l.* egy Beregszászon 1451. február 14-kén kelt oklevelet, melyben neve így fordul elő: Egregius dominus Joannes Kendres. Munkács városának Hunyady János által 1451-ben adott kiváltságlevelében is csak egyszerűen Kenderes néven van említve. Lásd: *Századok, 1867. III. füz. 286—288. l.*

jutottak, míg a László unokája ugyancsak László, és testvérei, a Hunyad vármegyei birtokokból nyertek ezek helyett kielégítést. Innen fejthető meg, hogy a Kendefiek mai Hunyad vármegyei levéltárában az ezen tiszavidéki birtokokról kelt adománylevelek, melyek kétségtelenül a két testvér nevére szólottak, nem találhatók.¹⁾ Kenderes utódai, unokájának Jánosnak

¹⁾ Én ezen birtokokat illetőleg csak egy adománylevél rövid kivonatát ismerem *Szirmaynál*: *Szathmár vármegye ismertetése II. köt. 41. l.*, mely szerint Malomvízi Kendris János és Kende László 1455-ben adományt nyertek volt a Szathmár vármegyei Gencs helység egy részére. — Hogy ezek nem a Kenderessy és Kende, hanem a Malomvízi Kendefi család tagjai, még pedig éppen azon testvérek voltak, kiknek részére V. László 1443. és 1446-ki adománylevelei keltek, azon a fontebbiek után kételkednünk nem lehet. — Ugyancsak *Szirmaynál e. h. I. köt. 7. l.* találunk még kivonatban ismertetve egy oklevelet, melyet szerinte „Malomvízi Kenderessy Mihály, nagyságos és leghatalmasabb úrnak Hunyady János vajdának alispánja és máramarosi helytartója“ adott ki Szigeten 1445-ben. E kivonaton, megvallom, sehogysem tudok eligazodni; mert én az általam ismert Kendefi-levelekből e családnak a XV. században csak egy Mihály nevű tagját, a gyakran említett László fiát, ismerem, ki unokatestvérével Péterrel együtt birta a Hunyad vármegyei Kendefi-jószágokat, melyekre, mint látni fogjuk, azzal együtt közösen új adománylevelet is nyert 1492-ben. Hogy azonban ezen Mihály, kinek neve sem fordul elő a Hunyady János. V. László és Mátyás király adományleveleiben, már 1445-ben teljeskorú s Hunyady János máramarosi alispánja volt volna: előttem igen kétségesnek látszik, s hajlandó vagyok arra a gyanura, hogy Szirmay kivonatában talán tévedésből áll a Mihály név Miklós helyett, ki az 1439—1447-ig kelt oklevelekben gyakran van említve.

két fiában, Péterben és Jánosban, még a XVI-ik század második felében kihalván, vajon a másik rokonág érvényesíthette-e az akkori viharos idők miatt törvényes öröklési jogait, s ha igen, mikor vesztette el ezen őt illető birtokokat? a családi levéltár XVI-dik századi és későbbi leveleit nem ismervén, meghatározni nem tudhatom.

Mátyás király is több rendbeli kiváltságlevelet adott az ismert két Kendefi-testvér, Kenderes vagy Kendris János és László részére, sőt birtokaikat a Hunyad vármegyében a Hátszeg mezőváros mellett fekvő Váralja faluval gyarapította is.

1459-ben ugyanis Malomvízi Kende János fiának Kenderes Jánosnak személyes kérelmére, megerősítván atyjának mint kormányzónak két rendbeli levelét, melyek értelmében a kérelmező néhai atyjának minden birtokát fölmentette volt az évenként a királyi kincstárba fizetendő ötvened terhe alól, ezen ötvenedet a kérelmező és testvére László minden jószágában lakó népeknek és jobbágyoknak örökre kegyelmesen elengedte¹⁾, 1462-ben pedig, Budán pünkösdi ünnepén kelt levelében ugyane két testvér és örököseik részére valamint Magyarországon, úgy az erdélyi részekben fekvő minden birtokaikban pallosjogot adományozott²⁾

¹⁾ Datum Bude in festo beate Margarethe virginis (jul. 13-án) A. D. 1459. — Átirva Mátyásnak 1464-ki kiváltságlevelében, mely jelenleg eredetiben kezemnél van.

²⁾ Eredetije a családi levéltárban, másolata gr. Kendefi Elek kéziratában a XXI. sz. a. — Ezen oklevélben a két test-

Ugyancsak 1462. adományozta nekik Mátyás király Körös-Bányán decz. 19. kelt levele által a Hunyad vármegyében a hátszegi területben fekvő Váralja helységet, a határában eső kőtoronynyal¹⁾, valamint a Hátszeg mezővárosban szedetni szokott vámjövédellel együtt²⁾.

Igen érdekes ezen oklevél, a mennyiben nemcsak az adományt nyerő János hadi érdemeiről, hanem régebben elesett nagybátyja Kende és testvére Miklós halálának helyeiről is megemlékezik.

„Meggondoltuk, mond Mátyás király a szokásos bevezetés után, kitűnő hűségét, dicső erényeit és sokféle szolgálatait kedvelt hívünknek Malomvízi Kendefi János fiának, Kenderes Jánosnak, ki magát mind néhai édes atyánk fönséges Hunyady János úr, ezen Magyarországunk kormányzója előtt, mind pedig később előttünk, hű szolgálatainak fáradhatatlan töreke-

vér neve így jön elő: Egregij Johannes Kenderes de Malomwyz, ac Ladislaus filius Kende de eadem. Itt azonban a filius Kende csak a magyar Kendefi név fordítása, és nem a László atyját jelöli, mert e két testvér atyja, mint tudjuk, s mint magának Mátyás királynak 1459-diki levelében is olvashatjuk, János volt.

¹⁾ Ez a „turris lapidea“ az Orlya-Váralja fölött ma már csak romjaiban álló 6 öl magas s 8¹/₂ láb vastag falu római eredetű őrtorony.

²⁾ Eredetije a családi levéltárban; másolata gr. Kendefi Elek kéziratában XIII. szám alatt. — A gy.-fehérvári káptalan jelentése a Csulai János királyi ember jelenlétében minden ellenmondás nélkül történt beigtatásról, ugyanott XIV. sz. a.

déseivel fölötte kedvelté tette. Legelsőben is az ötlik föl elmondandónak, mily nagy szorgalommal és buzgósággal szolgált a főntebb nevezett János ezen Magyarországunk szent koronájának; különösen pedig említett néhai atyánkhoz, egész élete végéig, sok hadjárataiban, melyeket Magyarországunk oltalmazására akár a törökök, akár azon országunk más ellenségei ellen folytatott, szüntelen ragaszkodott, és életét a szerencse forgandóságának kitenni nem rettegett, a háborúban és csatákban gyakran fejét is veszedelembé vitte; azon időkben is, midőn említett néhai urunk-atyánk a kegyetlen törökökkel, kik országunk erdélyi részeibe, szokott gonoszságait és ember- és vagyonrablásait folytatni beütöttek, a Vaskapu nevezetű helyen derék ütközetbe ereszkedett, s akkor is, midőn ennek következtében a törökök ura, hatalmának mindenünnen összeszedett erejét, egy basának, tudniillik főhelytartójának vezérlete alatt, nagy számmal fegyverbe állította, s a basa azon iszonyú sereget először a havasalföldi részekre vitte, hogy azokat földúlván innen ismét az erdélyi részekbe nyomuljon pusztítani: említett néhai urunk-atyánk azzal is hasonlóan szembe szállván, mind a kétszer örök dicsőséggel emlegetendő győzedelmeket nyert; hasonlóan azon háborúban, melyben ugyancsak néhai urunk atyánk Rác- és Bolgárországon átvonulva, Románia széleiig nyomult, mely hadjáratban a gyakran történt ütközetekben folytonos győzedelmeket nyervén, seregét töméntelen ellenséges rabbal és zsákmánnyal terhelve épen visszahozta;

más két ütközetben is, melyek között az egyiket nevezett urunk-atyánk a tenger mellett, a másikat az úgynevezett Rigómezőn, magának a törökök fejedelmének személye és egész ereje ellen folytatott, Kenderes János azon urunk-atyánkkal vitéz katonai tiszte szerint mindig jelen volt, mik közben hadi viszontagságok által elragadt számos emberét vesztette, és saját véréből is sokat kiontott. Azt sem mellőzzük, hogy azon Jánosnak két rokona, t. i. Kende és Miklós, ezen országunk szent koronájáért életüket föláldozván, vitézségüket vérök ontásával örök dicsőségnak ajánlották. Kende ugyanis Somos erősség, az akkor ezen országot pusztítani szokott rablók főfészke alatt, az ezen rablókkal és országunk háborgatóival vívott ütközetben veszett el, miután előbb némely katonai tetteket mívelt. Miklós is a Volkán havasokban, midőn a törökök erejének magát elébe vetette, az ellenség fegyvere által esett el. De más minden ügyek és hadi dolgok folytatásában is említett Kenderes János rég kezdett hűséges munkáit folytonos gyarapítással növelvén, kora ifjúságától fogva mind ez ideig folytonosan hasznos volt országunk szent koronájának, s most bölcs tanácsadó, majd legvitézebb katona gyanánt viselte magát. Kinek fáradozásait ez alkalommal némi jutalommal akarván viszonzni, a hátszegi kerületben, Hunyad vármegyében fekvő Váralja nevű helységünket, valamint az azon Váralja nevű helység határában fekvő kőtoronyot, a Hátszeg mezővárosunkban szedetni szokott vámmal, s azon helység minden ha-

szonvételeivel és bármiféle tartozandóságaival, ugymint szántóföldeivel stb. stb. említett Kenderes Jánosnak és általa testvérének (fratri suo carnali) Lászlónak, az említett János, Kende fia, fiának s örököseiknek és összes maradékaiknak királyi kezeinkből adtuk, ajándékoztuk és adományoztuk, stb. stb. Kelt Keres-Bányán, Szent-Tamás apostol ünnepe előtti szombaton, az Úr ezer négyszáz hatvankettedik esztendejében.“

Föntebb is láttuk, hogy az adományt nyert Kendefi Kenderes János, Hunyady János oldala mellett a vaskapui, havasalföldi (sz.-imre-kapui) győzelmekben, valamint az úgynevezett hosszú hadjárat alkalmával a Románia, a mai Rumili, határszélét képező Balkán hegyláncz zlaticzai szorosának vívásában, mint szintén a tenger mellett, azaz Várnánál, vívott szerencsétlen ütközetben részt vett; itt ennél fogva ő rá vonatkozólag csak az 1448-ki rigómezei veszedelemben való jelenvoltát találjuk új adatúl fölhozva: de már nagybátyja Kende és testvére Miklós elestének körülményeit csak ezen oklevélből ismerjük meg. Oklevelünk szerint Kende a csehek somosi erőssége alatt esett el, melyen a Kassa és Eperjes közt Sáros vármegyében eső Somos (szlávul Drinov) mezőváros, illetőleg a rabló csehek e mellett épített vára értendő. Történelmi forrásaink ugyanis emlékeznek a csehekkel e vár alatt 1549-ben szeptember 5-én történt ütközet-ről¹⁾. És így Kendefi Kende elestének napja iránt

¹⁾ Lásd: G. Teleki József, „Hunyadiak kora“ II. köt. 127. l.

kétségünk nem lehet. De nem lehetünk ily tisztában Miklós halálának idejére nézve: minthogy a törökökkel a Hunyad vármegye déli határán fekvő Volkán havasok közt vívott harcokról más eddig ismert forrásainkban emlékezetet nem találunk. Csak annyit állíthatunk ennélfogva bizonyosnak, hogy ezen csatának 1447 és 1453 között kellett történni; miután, mint oklevelesen láttuk, említett Miklós 1447-ben még életben volt, de már 1453-ban V. László adománylevelében róla mint a törökök által megöletettről van emlékezet.

Mátyás királynak a Kendefiek részére kiadott levelei közzül még csak kettőt ismertethetek meg bővebben, melyek azonegy napon, 1464-ben, junius 24-én, keltek. Ezek egyikében, mely mint érintettem, a családi levéltárból eredetiben kezennél van, a maga 1459-ki kiváltságlevelét, a másikkban pedig ugyancsak a maga 1462-ki adománylevelét s a gyula-fehérvári káptalan 1463-ki beigtatási jelentését írja át szóról-szóra, és adja ki koronázása utáni új függő pecsétje alatt¹⁾. Ezeken kívül csak emlékezetem után szólhatok Mátyás király egy sokkal érdekesebb levelének tartalmáról, melyet többekkel együtt N.-Enyeden P. Szath-

¹⁾ Datum per manus . . . A. D. 1464. octauo Kalen. Julij.
— Mindkettő eredetiben a családi levéltárban; az utóbbi másolatban is gróf Kendefi Elek kéziratában XV. sz. a. Ebben a két testvér neve így fordul elő: Fidelis noster Egregius Johannes Kenderes filius condam Joannis Kende dicti de Malomwyz, ac Ladislaus similiter Kenderes frater suus carnalis.

máry Károly barátomnál volt alkalmam olvasni, s melyben Mátyás, atyjának a kormányzónak, a Kendefiek részére 1447-ben Boldogasszonyfalváról kelt adománylevelét, mindamellett is, hogy atyja mint kormányzó ily kiterjedésű birtokot törvényesen nem adományozhatott volna, — tekintve a család tagjainak érdemeit, királyi hatalmának teljességénél fogva helybenhagyja és megerősíti.

II. Ulászlónak 1492. 1493. és 1496-ban kelt adományleveleikben már nem az említett két testvér, László és János, hanem ezek fiai Mihály és Péter szerepelnek, mint a Hunyad vármegyei Kendefi-jószágok birtokosai. Nevezetesen 1492-ben Malomvízi Kendefi Mihálynak és általa unokatestvérének Péternek ad II. Ulászló új adománylevelet Boldogasszonyfalvára, melyet elődeik és ők magok Hunyady János kormányzó és azután V. László király adományából bírtak és birnak¹⁾. Ezen oklevélben Kendefi Mihály atyja nincs ugyan megnevezve: de miután Péter, néhai Kenderes János fiának és az említett Mihály unokatestvérének van írva²⁾, kétségtelen, hogy Mihály, Kenderes János testvérének Lászlónak fia volt.

¹⁾ Datum Bude feria secunda proxima post festum annunciationis beate Marie Virginis Anno domini 1492. — Eredetije a családi levéltárban, másolata gr. Kendefi Elek kéziratában XVI. sz. a.

²⁾ Michaeli Kendefi et per eum Petro filio condam Joannis Kenderes fratri suo patrueli.

1493-ban csak magának Malomvízi Kendefi Mihálynak részére kelt II. Ulászló király új adománylevele, némely Malomviz tartozandóságait képező s a két Zsily folyó mellett fekvő, egyenként megnevezett szántóföldekről és rétekről, melyeket ősei és ő maga ős időktől fogva (ab antiquo) békésen bírták és bír.¹⁾ De már 1496-ban, ugyancsak II. Ulászlónak a Hunyad vármegyei régi Kendefi-jószágokra, u. m. Malomviz, Malomviztorok, Sebestorok, Osztrovel, Nuksora, Ohába, Sibissel, Válya és Feder egész falukra, Ponor, Bár, Kernyesd, Poklisa, Oncsokfalva, Szent-Péterfalva és Rejafalvak felére, valamint a Polyén, Galacz és Fizecs falvakbeli birtokrészekre adott új adománylevele ismét a két unokatestvér Mihály és Péter nevére van kiállítva.²⁾

¹⁾ Datum Bude in festo beate Prisce virginis A. D. 1493. A családi levéltárban; másolata gr. Kendefi Elek kéziratában XVII. sz. a. A gyula-fehérvári káptalan jelentése 1493-ból, a Macsesdi Miklós vajdai ember jelenlétében minden ellenmondás nélkül történt beigtatásáról ugyanott XVIII. sz. a.

²⁾ Datum Bude in vigilia festi beatissime Marie Virginis A. D. 1496. A családi levéltárban; másolata gr. Kendefi Elek kéziratában XIX. sz. a. A gyula-fehérvári káptalan jelentése 1497-ről az Osztrovai Opris királyi ember jelenlétében minden ellenmondás nélkül történt beigtatásról. U. e. XX. sz. a. -- Ebben az új adománylevelben a két rokon így van megnevezve: Fideles nostri Egregij Michael Kendefy de Malomwyz ac Petrus Kenderesy (azaz: Kenderes fia) de eadem, frater eiusdem.

Eddig terjednek a családi levéltárból velem közlött oklevelek, melyeknek alapján ezen család XIV. és XV. századi származék-rende teljesen tisztába hozható, s a következő táblázatban terjeszthető elő:

Malomvízi Kende Miklós (1300 körül).

↓
Mihály († 1359).

↓
Kende (1394).

János 1394. 1404. 1416.	Kende 1394. 1404. 1416.
1430. 1439. 1449. (Johannes Kendris) 1443.	1440. 1447. (Elesett a somosi erősség alatt 1449. sept. 5-kén).
(Joh. dictus Kende) 1447.	
(1453. már †.)	

László 1439.	Kenderes 1439.	Miklós 1439.
1440. 1443. 1447.	1440. 1443. 1447.	1440. (Nicodemus) 1443. 1447.
1453. 1456. 1462.	1451. (Munkácsi várnagy és beregi főispán) 1453.	1453. 1447. (Elesett a Volcán havasokban 1453. előtt).
(Ladisl. Kenderes) 1464.	1456. 1462. (Johannes Kenderes).	
	1464.	

↓
Mihály 1492. 1493.
1496. 1497.

||
Péter 1492. 1493. 1496.
1497.

Ezen két unokatestvértől jött le a család két ága, melyek között az egyik, Péteré, kinek fia János az 1522-ki osztály alkalmával az összes tiszavidéki családi jószágokat kapta, ennek fiaiban Péterben és Jánosban a XVI. század második felében kihalt, míg a Mihályé Hunyad vármegyében maig is virágzik.

XXIII.

**TÖKÖLY IMRE HÜTLENSÉGI
PERE ERDÉLYBEN 1685-ben.**

XXIII.

Tököly Imre hűtlenségi pere Erdélyben 1685-ben.

(Megjelent : 1869-ben a „Századok“ III. évfolyamában.)

A „Magyar Történelmi Társulatnak“ Kolozsvártt múlt évi sept. 20—25-én tartott első vidéki gyűlése alkalmával Makray László Hunyad vármegyei országgyűlési képviselő úr, a többek közt egy nevezetes okiratot küldött be megtekintés és fölhasználás végett, melynek tartalma teljes világításba állít egy történelmünkben eddig csak felületesen érintett fontos eseményt.

Ez okirat Pásztóhy György és Vizaknai Sámuel fejedelmi táblai hites irnokok és jegyzők hivatalos jelentése Apafi Mihály fejedelemhez arról, hogy 1685. martius 17-én kelt parancsa értelmében a hűtlenségi bűnben ítéletileg elmarasztalt Tököly Imre vajda-hunyadi várát az ahhoz tartozó Hunyad vármegyei jó-

szágokkal együtt a fejedelmi kincstár számára lefoglalták és összeirták.

Az okirat kelt Illye várában, 1685. május 22-én. Papiroson, ívrétű könyv-alakban van kiállítva, s 14 középszerű sűrűn irt ivre terjed.

Annyival érdekesebbnek tartom ez oklevél tartalmának megismertetését, mert legtekintélyesebb történetiróink, mint Katona, Szalay, Horváth Mihály, Tököly ezen hűtlenségi peréről s erdélyi jószágai elkoboztatásáról egy szóval sem emlékeznek; Szilágyi Sándor azt a febr. 22-én megnyílt s martius 24-ig tartott szokatlanul hosszú *radnóti* országgyűlés idejére teszi¹⁾: Kővári László pedig, — ki ez eseményről az egykorú Gunesch András jegyzetei nyomán beszél, — Gunesch világos szavai ellenére tévedve gondolja azt az 1685-ki october 24-én tartott gy.-fejérvári országgyűlés alkalmával történtnek.

Beszélvén ugyanis Kővári az 1685-ki oct. 24-ki országgyűlésről, így nyilatkozik: „Bár az általam eddig látott törvényczikkekben nem fordul elő, de alkalmassint e gyűlésben kellett lefolyni annak, hogy a bukkottnak vélt Tökölyt, azon indokból, mert egyezményöklöz képest az általa elfoglalt megyéket nem engedé Erdélyhez csatoltatni, hanem magának külön fejedelemséget kívánt alapítani, nótázák, erdélyi javait,

¹⁾ Szilágyi Sándor, „Erdély tört.“ II. köt. 351. l. — Az említett napok alatt 1685-ben Fogarason tartatott az országgyűlés, mint annak ugyanazon évben Kolozsvártn nyomtatásban is megjelent végzései s egykorú írók is bizonyítják.

mint a hunyadi, krakkói, küküllővári uradalmakat elkobzák.“ E helyre tett jegyzetében pedig azt mondja, hogy a „Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum“ II. kötete, 217. lapján, hol, hogy mellesleg megjegyezzem, a főntebb említett Guneschnek Bethlen János erdélyi történelméhez irt folytatása van közölve, — „aprilre teszi e végzést; de akkor gyűlés sem volt, sőt maga (t. i. a krónika) is említi, hogy fogva volt ekkor Tököl“ ¹⁾).

Gunesch ez eseményt és indokait így adja elő : „Aprilis havában (1685.) a fogarasi országgyűlésen vétettek el s ítéltek a fejedelmi kincstár részére Tököl Erdélyben fekvő jószágai, mint Hunyad, Krakkó, Küküllővár, melyeket a nemesek magokhoz ragadoztak. Ennek okául közönségesen ezt beszélgetik vala: midőn a lázadó, vagy bujdosó magyarok Erdélyben vezért kerestek, kinek vezérlete alatt a vallásháborút, mint ők mondogaták, a római császár ellen folytassák, az akár maga a fejedelem, akár tábornoka, Teleki Mihály legyen: a miéink jónak látták Tököl Imrét, pénzzel ellátva, de haddal nem segítve, küldeni ki oda, hogy menthessék magokat mind a két császár előtt, hogy ebbe a háborúba nem elegyedtek; s őt ily föltétellel bocsátják el, hogy valamennyi várost vagy vármegyét haddal elfoglal, mind az erdélyi fejedelem hatalma alá vesse, s maga is a miéink iránt engedelmisségben maradjon. Miután azonban a szerencse mosolygott rá,

¹⁾ *Kövári László „Erdély történelme“. V. köt. 168. l.*
 Szabó K. Munkái. II. 22

s Kassát, Eperjest, Lőcsét, és a többi királyi s bányavárosokat kezére kerítette, egyik föltételt sem akará megtartani; a mi egyebek közt az 1682-ben Fülek alatt Telekivel folytatott czivódásából is kitetszik. Elvádolák tehát őt a török portánál, s akkori tolmácsunk Maurocordato Sándor által annyira vivék a dolgot, hogy a török elidegenedett tőle, s először erdélyi jószágainak elkoboztatásába beleegyezett, azután pedig a mint közönségesen beszélük vala, ugyancsak a mieink mesterkedései miatt, fogságba is került, a mint alább elő lesz adva¹⁾.

Ezen előadásban Gunesch Tököly erdélyi jószágainak elkoboztatását illetőleg annyiban téved ugyan, a mennyiben azt 1685. aprilisében, a fogarasi országgyűlésen mondja történtnek, holott ezen februárius 23-ra hirdetett országgyűlés, mint annak egykorú nyomtatott végzéseiből kitetszik, martius 24-én már eloszlott; de Gunesch ez előadását Kőváriként oda magyarázni, hogy Tököly, jószágai elkoboztatásakor, a mi Vajda-Hunyadot illetőleg csakugyan aprilisben történt, török fogságban volt volna, annyival kevésbé lehet, mert maga Gunesch mindjárt a következő lapon világosan mondja, hogy a váradi basa Tökölyt okt. 14-én fogatta el.

Ezen előrebocsátott észrevételeim után áttérek okiratunk tartalmának ismertetésére.

¹⁾ *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum II. köt. Cronae, 1848. 4-r. 217. l.*

A Tököly vajda-hunyadi várának és tartozandóságainak lefoglalására kiküldött táblai hites jegyzők jelentésökbe a szokásos bevezetés után legelőször is szóról-szóra beigtatják Apafi Mihály fejedelem Fogaras városában 1685. martius 17-én kelt parancsát, melyben Fejér, Kolozs, Torda, Hunyad, Küküllő, Belső- és Külső-Szolnok, Máramaros és Zaránd vármegyék tiszteinek és számos megnevezett táblai hites jegyzőknek meghagyja, hogy a hűtlenség vétkében ítéletileg elmarasztalt Tököly Imrének Erdélyben bárhol létező ingó és ingatlan javait a fejedelmi kincstár számára foglalják le¹⁾.

Ez a latin nyelven irt, s hetedfél ívre terjedő parancs az egész okiratnak csaknem felét foglalja el. Ily nagy terjedelme onnan származott, hogy részletelesen elő van adva benne a Tököly Imre ellen a fogarasi országgyűlésen ellátott hűtlenségi per egész folyama, s még a vádlott ellen fölhozott terhelő okiratok is, részint egész terjedelmökben, részint kivonatban bele vannak igtatva. Ez a körülmény teszi e parancsot rendkívül érdekessé, a mennyiben általa ezen, történelmünkben eddig ismeretlen per részleteivel, s az annak alapjául szolgáló régibb eseményekkel megismerkedhetünk, sőt belőle az indokokat is tisztán

¹⁾ E parancsban a szoros értelemben vett Erdély vármegyéi közül csak Doboka nincs említve, miből bizvást következtethetjük, hogy Tökölynek Erdély többi vármegyéi közül mind-egyikben voltak jószágai.

láthatjuk, melyek az erdélyi fejedelmi udvarban a félelmesnek hitt fejedelmi versenytárs megbuktatására munkáltak.

Előadja ez okirat, hogy az 1685-ik évi martius 13-án, a Fogaras városába, a fejedelmi udvarházba februárius 22-re egybehívott országgyűlés folyama alatt, a fejedelmi ítélőtábla tagjai és Erdély s a magyarországi kapcsolt részek összes karai és rendei törvényszéki ülésében, ügyvéd Szent-Katolnai Polos István, Boros-Jenei Hegyesy István közügyigazgató mint fölperes nevében, kire a jelen ügy, hivatali elődjéről, néhai Albisi Barabás Péterről szállott volt át, maga azon közügyigazgató jelenlétében, a fejedelem és a három nemzet karai és rendei színe elébe lépven, a fejedelemnek néhai Barabás Péter egykori közügyigazgató előterjesztésére Tököly Imre ellen kiadott idéztető parancsa, továbbá az ez ügyben kiküldött táblai hites jegyzők Telegdy Bénéjám, és Dobay János jelentése, valamint több alább megjelölendő s szó szerint beigetartandó levelek tartalma szerint, Tököly Imre mint alperes ellen, — miután a perlekedők törvényes kikiáltása a szokás szerint az ajtó előtt megtörtént, — következő vádat terjesztett elő: hogy Tököly Imre, egykor e hazának bent tartózkodó lakosa, most pedig fejedelem és Magyarország részeinek ura, ki gyenge korától fogva, különböző alkalmakkal, de kivált Magyarországnak ügyének veszedelmes hullámzásai közt, a fejedelmi kegyelem szárnyai alatt e hazában nemcsak gondviselést és oltalmat talált, hanem gondos nevelés-

ben is részesült, a tudományokban oktatást nyert, s különféle atyai kegyekkel, adományokkal és kedvezésekkel halmoztatott el, jóllehet, erős kötelező levelével, összes erdélyi jószágai elvesztésének terhe alatt, örök hűséget fogadott a fejedelem iránt: mindazáltal a vett kegyelmekről és köteleztetéséről megfélemlkezve, — az Apafi nevében kelt parancs szavai szerint — „tartozott hűségével és háladatosságával ellenkező különféle tetteivel, törekedéseivel, árulkodásaival és meszterkedéseivel fejedelmi fölségünket másutt is, de különösen a mi legkegyelmesebb urunk, a leghatalmasabb és leggyőzhetetlenebb török császár legfényesebb udvarában, sérteni és botránkoztatni, s egykori alattvalóságát versenyzésre, függését hánytorgatott függetlenségre, szivességet fenyegetésre, és esküvel fogadott hűségét nyílt ellenségeskedésre változtatván, nemcsak ezen haza hanem a szomszéd országok tudomása szerint is, ellenünk és ezen haza ellen mindenféle versengést, hűtlenséget és ellenségeskedést gyakorolni és elkövetni nem pirúlt, vagy nem rettegett.“ Mindezt az említett közügyigazgatói ügyvéd levelekkel, és tanúvallásokkal bebizonyítani késznek nyilatkozván, az alperest Erdélyben fekvő minden ingó és ingatlan javainak elvesztésében elmarasztaltatni kérte.

Erre Baranowszky ¹⁾ György, Tököly Imre erdélyi összes jószágai igazgatója, ügyvédjével Szászvárosi Csengery Mihálylyal együtt, a fejedelem és a

¹⁾ E név oklevelünkben mindig *Baranowszky*-nak van írva.

rendek előtt megjelenvén, részint külön benyújtott esedező levelével, részint élő szóval ismételt kérelmében alázatosan könyörgött, hogy ez ügy más törvényszéki határidőre halasztassék, egyszersmind a karok és rendek közbenjárásáért is esdekelvén. Az országgyűlés Baranowszky e kérelmére hajolva, csakugyan be is nyújtotta a fejedelemnek az elhalasztást kérő esedező levelet; Apafinak azonban — mint a tárgyalt fejedelmi parancs mondja — „bizonyos és valóban súlyos okoknál fogva jobbnak látszott az alperes ezen dolgát és ügyét el nem halasztani, hanem a jog igazságos útján közönségesen megvizsgálni és eldönteni.“ Miután azért a fejedelem ezen válaszát a rendeknek megizente, Baranowszky azzal mentegette magát, hogy urától teljes fölhatalmaztatása vagy ügyvédi megbízatása nem lévén az ügybe nem bocsátkozhatik. Erre a fejedelem és a rendek Baranowszkynek engedélyt adtak, hogy jóllehet az ország törvényei szerint az, a ki személyes megjelenésre volt idézve, ügyét ügyvéd vagy bárki más által nem védheti, mindazáltal ura jelen ügyét általa szabadon választandó ügyvédek által ótalmazhassa. Ő azonban, mint urának erre föl nem hatalmazott szolgálja, ezt tenni vonakodott s tovább is előbbi kérelméhez ragaszkodott. Mire a fejedelem és a rendek, mellőzve az ország törvényeinek szigorát, „nehogy az említett alperes valahogy azzal mentegethesse magát s azt vitathassa, hogy jogaitól véletlenül ejtetett el,“ az ügy további vitatását három nappal későbbre, t. i. márczius 17-kére halasztották,

oly föltétellel, hogy ha ez alatt Baranowszky a közügyigazgató benyújtott és benyújtandó leveleiről másolatot akar vétetni, szabad legyen vele; azonban akár teendi ezt, akár nem, a kitűzött napon ítéletet fog kapni.

Az újabb határidő napján a közügyigazgató ügyvéde keresetéhez ragaszkodva végítéletet kérvén, Baranowszky, ki a másolatok vétele iránt adott engedélyt nem használta, ismét csak előbbi kérelméhez ragaszkodott s főntebb említett okaival mentegetőzött; mire a közügyigazgató ügyvéde a további halasztást meg nem engedhetőnek vitatta, miután Baranowszky már fölhatalmazást kapott a fejedelemtől és rendektől, hogy ez ügyben urát ügyvéd által védethesse, s a táblai hites jegyzők által az ura megidézteséről kiadott jelentést valóban kezéhez is vette. Mire határozatúl kimondatott, hogy Baranowszky, kinek szabadságában állott s most is szabad ügyvédeknek használni, s ki az ura megidézteséről szóló jelentés másolatának az ügy kikiáltatása után történt kivétele által magát némileg az említett törvényes eljárásnak alávetette, ez ügyben tovább is működni tartozzék. E végzés ellenére azonban Baranowszky, bár a fejedelem és a rendek által több ízben is föl lőn szólítva, ura ügyének védelmébe bocsátkozni s a közügyigazgató vádjára felelni teljességgel nem akart, hanem a törvényszék színe elől eltávozott.

Ezek után a közügyigazgatói ügyvéd előterjeszté a keresetét megalapító és bizonyító több rendbeli

leveleket, melyek a tárgyalat parancsba szóról szóra be vannak igtatva.

E levelek következők:

1. Apafi Mihály fejedelemnek Albisi Barabás Péter közügyigazgató előterjesztésére és részére a Fehér és Hunyad vármegyei tisztekhez és számos, egyenként megnevezett táblai hites jegyzőkhöz intézett parancsa, hogy a hűtlenséggel és közcsend zavarásával vádolt Tököly Imrét a februárius 22-kére Fogaras városába hirdetett országgyűlés törvényszéke elébe leendő személyes megjelenésre idézzék meg. E parancs kelt Gálfalván, 1685. januárius 29-kén.

2. Telegdy Bénéjmin és Dobay János táblai hites jegyzők jelentése Apafi Mihály fejedelemhez, arról, hogy Gálfalván januárius 29-kén kelt és szóról szóra átírt idéztető parancsa értelmében Tököly Imrét, az 1685. febr. 22-kére Fogaras városába hirdetett országgyűlés mint törvényszék elébe leendő személyes megjelenésre, Magyarosd helység s Tököly odavaló jobbágysai esküdt bírása, Buda Juon által megidézték. Kelt Magyarosdon, 1685. febr. 7-kén.

3. Késmárki gróf Tököly Imre kötelező-levele, hogy Apafi fejedelemnek híve lesz, a német ellenséggel nem practicál, Teleki Mihálylyal, mint előljáróval tökéletes correspondentiát tart. Kelt Gyula-Fehérvárt, 1679. június 20-kán.

4. Apafi Mihály fejedelemnek, Boros-Jenei Hegyesy István közügyigazgató előterjesztésére és részére, Fehér, Küküllő, Torda, Kolos, Doboka, Belső-

és Külső-Szólnok vármegyék tisztjeihez és számos megnevezett fejedelmi táblai hites jegyzőkhöz intézett vallató parancsa. Kelt Fogaras mezővárosban, 1685. márczius 7-kén.

4. Gálfalvy Gergely és Szécsy András táblai hites jegyzők jelentése Apafi Mihály fejedelemhez, a Gyerő-Vásárhelyi Gyerőfi György, egykori török portai egyik követ által Tököly Imre ellen tett tanúvallomásról. Kelt Fogaras városában, 1685. márcz. 10-kén.

6. Tököly Imre levele hívéhez, Szirmay Istvánhoz, melyben írja, hogy neki sehogysem tetszik, hogy a nagyvezér az erdélyi fejedelem hadait ő mellé rendelte; neki e hadak nem kellene. Kelt a Szencz melletti táborból, 1683. július 31-kén.

7. Kivonat Tököly Imrének a fényes portán lévő agenséhez küldött leveléből. Kelet nélkül, (1684-ről).

8. Kivonat Tököly Imrének Erdélybe küldött követe, Dancsy Ádám részére adott utasításából. Kelt a kállai végvárban, 1683. decz. 12-kén.

E levelek fölolvassása és megvitatása után következett az elmarasztaló ítélet kimondása, mely szerint, mint Apafi tárgyalt parancsában írva van: „nem akarván mi, és országunk említett karai és rendei, a megnevezett Tököly Imre elmarasztalt alperes vakmerő és rendkívüli kihágásait s méltatlan tetteit egyszerűen és büntetlen mellőzni, nehogy mások is az ő példája után indulva hasonló elkövetésére vállalkozni merészkedjenek, hanem inkább az ő büntetéssel sújtatása más bárkiket is hasonló és egyéb rendkívüli kihágásoktól

tartóztasson, visszavonjon és visszaszorítson s másoknak rettentő példájául szolgáljon: ugyanazon alperest, nevezett közügyigazgatónk teljes keresetében, t. i. birodalmunkban bárhol létező minden ingó és ingatlan javainak, az elmarasztalt alperes és bárki mások ellenmondása, tiltakozása vagy visszautasítása daczára, kincstárunk számára leendő elfoglalásában, előrebozsátott kötelező levele tartalma szerint, elmarasztaltnak és terheltnek ítéletesen határoztuk és rendeltük, a mint jelen levelünk által is határozzuk és rendeljük.

Megparancsolja ennélfogva ez ítélet értelmében a fejedelem az említett vármegyék tisztjeinek és a megnevezett táblai hites jegyzőknek, hogy a parancs vétele után azonnal együtt, vagy közzülők ketten menjenek ki az elmarasztalt alperes Erdélyben s az ahhoz tartozó magyarországi részekben bárhol fekvő jószágaiba, s azok összes szomszédait összehíván, jelenlétkben foglalják el a kincstár számára annak minden ingó és ingatlan javait, azokat pedig, kik e javakat netalán rejtegetnék és átadni vonakodnának, idézzék meg a következő országgyűlés elébe, s eljárásuk eredményéről tegyenek neki hiteles jelentést.

E parancs értelmében kelt az általam röviden ismertetendő hivatalos jelentés, mely szerint a már említett táblai hites jegyzők: Pásztóhy György és Vizaknay Sámuel, április 11-kén Vajda-Hunyad mezővárosában, következősképen Tököly Imre vajda-hunyadi várának, mint Hunyad vármegyei összes jószágai

fejének, színén megjelenvén, azon városnak és várnak, valamint összes tartozandóságainak egyenként megnevezett valamennyi szomszédját törvényesen összehívták,¹⁾ s előttük küldetésök célját kijelentették. Mire Baranowszky György, mint Tököly Imre összes erdélyi jószágainak igazgatója, nem személyesen, hanem Ungur Gáspár és Eliber János Hunyad vármegyei alszolgabírák által, Tököly Imre nevében tiltakoztak az iránt, hogy elsőben is olvastassék föl a végrehajtást elrendelő parancs, aztán Tököly Imre néhai szüléitől gróf Tököly Istvántól és Rátoldi gr. Gyulafi Máriától származott leánytestvéreinek, u. m. Katalinnak, Galanthai gr. Eszterházy Ferencz özvegyének, Máriának, gróf

¹⁾ Érdekes az itt megjelent szomszédok és képviselők félfvre terjedő névsora. Legelől van ebben említve tiszt. Körtvélyesy György vajda-hunyadi ref. pap, és a Hunyad vármegyei egyházak esperestje; ezután következnek Al-Pestesi Balog László főszolgabíró, Hosdátai Nagy Zsigmond és Puji Puji Miklós hitestáblabírák, Csolnakosi Csolnakosy Bálint és Miklós, s Vajda-Hunyadi Markocsán Miklós birtokos nemesek, öt alszolgabíró, u. m. Lincsinai Ungur Gáspár; Hosdátai Eliber János, Rákosdi Farkas János, Felső-Szilvási Danila András és Ruszi Kricsovay János. Ezek után van említve név szerint hat vajda-hunyadi nemes, a vajda-hunyadi bíró Rácz János, és a folnagy Takács Nyeda; következik a szomszéd Hosdátáról, Rákosdról, Al-Pestestről és Szent-Királyról személyesen megjelent nyolcz nemes; végre számos előkelő Hunyad vármegyei birtokos, mint Barcsay Péter, Ábrahám és Mihály, Makray Zsigmond, Péter és István, Valkay István s mások, végre 14 különböző falu bírái, neveik után ítélve legtöbbnyire oláhok, kik a magok és távollevő földes uraik nevében jelentek meg.

Nádasdy István özvegyének, és Évának, Eszterházy Pál nádor nejének, részei hasíttassanak ki törvényesen, végre pedig, minthogy magának Tököly Imrének is vannak élő gyermekei, kiknek részeit atyjok el nem veszhette, ezeknek, valamint a leánytestvéreknek is, ha netalán illetőségeik lefoglaltatnának, szabad legyen jogaikat annak idejében törvényes úton keresni. Mely tiltakozásra a személyesen jelenlevő közügyigazgató viszont ünnepélyesen tiltakozva kinyilatkoztatta, hogy ő az ítéletlevél fölolvastatását nem ellenzi, s a Tököly Imre testvérei: Katalin, Mária és Éva részeit nem másként, hanem csak jelen tiltakozása értelmében akarja a kincstár számára lefoglalni, hogy t. i. a fejedelem az említett úrnőket vagy egyesség szerint pénzzel fogja kielégíteni, vagy részeit idővel vissza fogja adni; Tököly gyermekeinek azonban, minthogy azok létezéséről semmi bizonyost nem tudhatni, s arra nézve semmi elfogadható bizonyosság sem mutattatott elő, de különben is atyjok kötelező levelének kelte s e kötelezés megszégése, sőt talán atyjok megidéztetése után is születtek, semmi részök törvényesen ki nem hasítható.

E kölcsönös tiltakozások után az ítéletlevél főnhangon fölolvastatván, a végrehajtás a közügyigazgató sürgetésére mindjárt akkor, április 11-kén a vajdahunyadi várra és városra s az azon várhoz tartozó összes falukra, vasbányákra, és részjóságokra nézve megkezdett, s az arra alkalmas következő napokon

ott helyben, valamint a Magyar-Berettyén és Hátsze-
gen lévő nemesi udvarházakban teljesen befejeztetett.

Ezen végrehajtás részletes leírása, mely mintegy
hat ívet foglal el, több tekintetből tanulságos; de
legérdekesebb mindjárt legelején a vajda-hunyadi vár-
ról szóló részlet, melyet a latin eredetiből magyarra
fordítva ezennel közlök :

„A Zalasd vize nevezetű patak partján épített
paloták sora, — mond oklevelünk, — az azokhoz
ragasztott és beléjek épített, közönségesen *erkély*-eknek
nevezett szobácskákkal vagy boltocskákkal, s azon két
házzal, melyek egyike azon paloták alatt van s most
gabona- és liszttartásra szolgál¹⁾, a másik pedig azon
vár kapujának bejárása és szobája fölé van építve, a
hozzá vezető kőgrádicsokkal együtt, Fölséged kincstára
részébe jutott; a két torony oldalán lévő paloták sora,
azon két toronynyal és a templom fölé épített palotá-
val, a templom ajtaja előtt külön-külön rézsút emel-
kedő grádicsokkal együtt említett Katalin asszonynak;
a Nebojsza nevezetű bástya felől emelkedő paloták
sora, az azon sor alatt fekvő alsó házakkal s a fogan-
ként vassal egybekapcsolt grádicsokkal együtt, említett
Mária asszonynak; s végre a kút és konyha fölibe
épített paloták sora, a deszkával fedett folyosókkal, a
Buzogány nevezetű házzal, az ezen palotasor alatt
fekvő többi házakkal és a konyha előtt emelkedő grá-

¹⁾ Ez a még romjaiban is gyönyörű lovagterem, melyet a
vár leégése előtt a kincstári uradalom tisztjei vasraktárnak
használtak.

dicsokkal együtt, említett Éva asszonynak jutott részébe; a közönségesen huszárvárnak nevezett külső udvar, a nevezett várnak a Zalasd vize fölött épített hidjával, azon vár kapujával és belső udvarával, s az azon várban lévő pinczékkal, kúttal, konyhával, órával, tömlöczczel, a Doboló-bástya és Nebojsza nevezetű bástyákkal s az azokban lévő minden hadi szerekkel együtt, az említett négy fél köz és egyenlő használatára hagyatván, azzal a mind a négy fél részéről egyenlően föntartott szabadsággal együtt, hogy azon mezővárosban egy-egy korcsmát és mészárszéket állíthassanak.“

Következik a Hunyad várához tartozó vasbányák osztálya, mely szerint a Lampert nevű vasbánya minden szerszámaival s a hozzá szolgáló Cserbely és Gauszdiora falukkal és hozzá tartozó kaszálókkal a fejedelemnek; a Ploszka nevű vasbánya minden szerszámaival, a hozzá szolgáló Telek, Juba és Aranyos falukkal, s a hozzá tartozó kaszálókkal Tököly Katalinnak; a Toplicza nevű vasbánya minden szerszámaival, a hozzá szolgáló Goles és Valár falukkal és hozzá tartozó kaszálókkal Tököly Máriának; az Új-Bánya nevű vasbánya minden szerszámaival, a hozzá szolgáló Ruda, Erdőhāti-Plop, Pojnicza-Vajne, Bunyila és Murár falukkal s a hozzá tartozó kaszálókkal Tököly Évának jutott osztályrészül; a Nadráb-bánya nevezetű ötödik vasbánya, a hozzá szolgáló Cserisor, Paklissa, Lelesz és Aluny falukkal s a hozzá tartozó kaszálókkal, valamint a nevezett vasbányákhoz fát, szenet és kőanya-

got szolgáltató erdőkkel és hegyekkel, mint szintén Gyalár falu is, melyből szoktak a mindegyik bányához szükséges tisztek alkalmaztatni és szolgálni, az ott épített malommal együtt, az említett négy fél köz és egyenlő részébe és használatára fönhagyatván ¹⁾.

Ezután jó több fejezetben Vajda-Hunyad mezőváros fölosztása. Legelőször jönnek az évenként taxát fizető telkek és házak, az utcák és birtokosaik megnevezésével; ezekből mind a négy részre egyenlően 23—23 házhely, a külön összeirt pusztá házhelyekből pedig a kincstár részére 9, Tököly leánytestvéreinek 8—8 házhely; a hunyadi szabados gyalogok telkeiből mind a négy részre egy-egy telek; a vegyes szolgálókat tevő házakból, valamint a várhoz szolgáló messteremberek házaiból, úgyszintén a Vajda-Hunyadon lakó s főntebb osztály alá nem jött jobbágyokból is mindegyik részre 3—3; a bizonyos összegekért elzálogosított házakból pedig mind a négy részre ötödfél

¹⁾ Érdekesnek tartottam csak nem szóról-szóra fordítva közölni e részletet is, mint a mely némi világot vet a vajda-hunyadi uradalomban a XVII-ik század végén folytatott vashányászat viszonyaira és terjedelmére, s adatokat szolgáltat hazai iparunk fájdalom igen kevésbé ismert régibb történelméhez. Hogy a vajda-hunyadi uradalom itt elősorolt öt vashányája, — melyek vastermelése a közelökben elvonuló vasút által a magyar állam javára közel jövőben nagyszerű mérvben emelhető, — már e korban is igen nevezetes jövedelemforrás volt, biztosan következtethetjük abból, hogy e vashányák mindjárt maga az uradalom fejét képező vár után, Vajda-Hunyad mezőváros összeírása és megosztása előtt vannak elősorolva.

ház jutott¹⁾. A vajda-hunyadi határon fekvő Nagy szőlő, Kéncses szőlő, Asszony szőlője és Vár mellett lévő szőlő nevű szőlőket a végrehajtó biztosok a v.-hunyadi esküdt birákkal külön-külön négy egyenlő részre hasíttatva osztották meg; a hunyadi határban lévő uradalmi rétek, szántóföldek, erdők, kertek, csűrök és majorok négy egyenlő részre leendő osztását hasonlóan a helybeli birákra bízván; a vajda-hunyadi két malom között pedig az egyiket, mely az Egregy vagy Cserna vizén volt, a fejedelmi kincstárnak, a másikat, mely a Zalasd vizén a vár hídjá alatt feküdt, Tököly Katalinnak juttatták, Mária és Éva malmait alább más helységeknel jelevén ki.

Vajda-Hunyad városa és határa fölosztása után a várhoz tartozó havasok összeírása következik, melyekből mind a négy részre 15—15 egyenként megnevezett havas van kijelelve, a netalán osztatlan maradt, vagy elzálogosított havasokhoz, milyen a Buda János úr által fiú-ágon örökösen birt, de a fiú-ág kihalásával a leány-ág által csak zálogjogon birandó két megnevezett havas is, a négy fél joga egyaránt fönhagyatván.

¹⁾ Ezen összeírás szerint a Hunyad városában megosztott különféle házhelyek száma 184-re ment; az emlegetett utcák száma 8, u. m. Piacz-, Alszeg-, Görög-, Malom-, Vár-, Szurdok-, Albul- és Szeverin-utcza; az egyenként megnevezett lakosok közt túlnyomóak ugyan az oláh nevűek, de számos törzsökös magyar név is fordul elő.

A vár közelében lévő faluk között a kincstár részére az egész Mogyorósd, Tököly Katalin részére az egész Szentkirály, Éva részére az alsó-nádasdi részbirtok jeleltetett ki, Mária része alább másutt adatván ki.

A várhoz tartozó erdőháti falvak között azok, melyek a vasbányákhoz nem szolgáltak, így osztattak föl: a kincstárnak jutott az egész Runk, és Pojnicza fele; Tököly Katalinnak az egész Szocsel, és Feredcse fele; Máriának az egész Ivány, és Feredcse fele; Évának az egész Zalasdisor, és Pojnicza fele.

A várhoz tartozó cigányok között mind a négy részre 6—6 család van külön-külön megnevezve.

Ezután következik Kérges helység felosztása, hol mind a négy részre 5—5, egyenként megnevezett jobbágycsalád jutott, a közköltségen visszahozatandó szökött jobbágycsaládok közösen hagyatván.

Miután az eddig leirt foglalatást a kiküldött fejedelmi biztosok végrehajtották, s a vajda-hunyadi vár színe három napnál tovább békességesen időztek, május 2-ik napján átmentek Magyar-Berettyére, Tököly Imre v.-hunyadi várához tartozó nemesi udvarházába, mint a mely a hozzá tartozó jószágok fejét képezte, s az ott összehívott összes szomszéd birtokosok jelenlétében, kik között csak Hosdát Eliber János alszolga-bíró és Kricsovay János jelent meg személyesen, a többiek tizennyolczan, köztök a fejedelem neje Bornemissza Anna is, csak jobbágycsaládok által képviseltetvén magokat, az összeírást és osztályt végrehajtották. E szerint az udvarház négy szobája a négy félnek

jutott, az ötödik, konyhának szánva, a kapuval s a fölibe épített szobával, valamint a pinczével és istállókkal közösnek maradván. Az ezen udvarházhoz tartozó helységekben és részjószágekban lévő szállók, uradalmi szántóföldek, rétek, kaszálók, erdők, a mulató, gyümölcsös, csűrös és veteményes kertek megosztását a biztosok a birákra bzták; magát a m.-berettyei birtokrészt azonban, az udvarház és tartozandóságai kivételével, a Sztrigy vizén lévő malommal együtt, Tököly Mária részéül jelölték ki.

Ezután megosztották a m.-berettyei udvarházhoz tartozó mácsai részjószágot, melyből mind a négy félnek 6—6 jobbágy, egy-egy oláh pásztor, és egy-egy puszta házhely jutott, Mátyás cigány és a szökött jobbágyok közösökül hagyatván. A többi birtokok közül a bosorodi részjószágot és az isztrigy-plopi részjószágek egy részét a kincstár, ugyanannak más részét Tököly Éva, Lunkány egész helységét pedig egyenlő részben Katalin és Mária részéül jelelték ki, a plopi szökött jobbágyokat a kincstár és Éva, a lunkányiakat Katalin és Mária közös osztályrészébe tudván.

Magyar-Berettyéről a biztosok harmadnap, május 4-én, Hátszeg¹⁾ mezővárosába, Tököly udvarházába mentek át, s az összes szomszéd birtokosok jelenlétében — kik közzül személyesen csak heten, a többiek pedig csak jobbágybiráik által jelentek meg — az ezen

¹⁾ *Hátszeg* neve okiratunkban, valamint általában a régi oklevelekben, folyvást *Haczog*-nak van írva.

udvarházhoz tartozó minden ingatlan és ingó javakat, mely utóbbiakból valamint Magyar-Berettyén úgy itt is igen kevés találtatott, négy részre osztották. E szerint az udvarház négy szobája között mindegyik félnek egy-egy jutott, a pincze és istállók, a konyha, udvar és kapu közösnek hagyatván; a szállók, szántó-földek, a mulató, gyümölcsös, veteményes és csűrös kert, az erdők, rétek, kaszálók fölosztása a mezőváros biráira bízottat, korcsmák és mészárszékek állítása mind a négy félnek egyenlően szabadságára hagyatván.

Magának a mezővárosnak fölosztása ekként történt: mind a négy részre jutott taxafizető ház 26—26, szolgálatot tevő elpusztult házhely 3—3, taxafizető s egyszersmind szolgálatot tevő pusztá házhely 2—2, az udvarházhoz dolgozó mesteremberek házai között 1—1, azon házak között, melyek hetenként csak egy-egy napot szolgáltak, 11—11, ezenkívül egy-egy zálogban, vagy élethosszig birt nemesi ház, végre 5—5 jobbágy család; a Hátszeg-vizén lévő malom pedig Tökölly Éva részébe számíttatott¹⁾.

Ezzel a lefoglalás be lévén fejezve, a kiküldött biztosok, miután megjegyzik, hogy ha netalán némelyek valamely ezen várhoz és udvarházakhoz tartozó birtokokat és haszonvételeket igazságtalanul vagy visz-

¹⁾ Ezen részletes összeírás szerint a Hátszegen megosztott különféle házak száma megy 196-ra; utca van említve 7, u. m. Piacz-, Pázsint-, Jász-, Ökör-, Porond-, Zavojs- és Futysti-utca; az egyenként megnevezett lakosok közt sokkal kevesebb magyar nevű fordul elő mint Vajda-Hunyadon.

szaváltás alá eső czímen birnának, azok a felek közt egyenlően elosztandók lesznek, jelentésöket e szavakkal rekesztik be: „Mely elfoglalást ekként végrehajtván, miután ezen udvarház helyszínén több mint három napot békében töltöttünk, minthogy sem az azelőtt eltelt, sem az azután következett napokon, tudniillik egész tizenöt nap lefolyása alatt, a fönt nevezett tiltakozókon kívül előttünk senki ellenmondóul nem jelent meg: a fönt kijelelt jószágok ezen lefoglalásának és elkobzásának rendjét, a mint általunk elintéztetett és végrehajtatott, Felségednek szokott pecsétünk alatt és saját kezünk aláírásával hitünk szerint megirtuk, kívánván egyébiránt, hogy Felséged az ingadozó haza óhajtott fönttartására, birodalmának boldog és szerencsés fejedelemségében, sokáig jó egészségben éljen és uralkodjék. Kelt Illye várában, május 22-én, tudniillik a Hátszegen történt végrehajtás harmadnapjától kizárólag számított tizenhatod napon, az Úr 1685-ik esztendejében. Felségednek alázatos, hű, örökös szolgálói, Pásztóhy György, m. p., Vizaknay Sámuel m. p. Felséged ítélő táblájának, Felséged udvarából azon tábla által a föntebbiek hűséges végrehajtására különösen kiküldött hites jegyzői“.¹⁾

¹⁾ Hogy ugyanazon időtájban, midőn oklevelünk kelt, Tökölnek Erdélyben lévő minden birtoka hasonló módon elkoboztatott, arról a föntebbiek után kételkedni nem lehet. Érdekes volna az ezekről szóló végrehajtási jelentéseket is ismerünk, melyek gyaníthatólag az erdélyi kincstári levéltárban Szebenben lappanganak.

Okiratunk e rövid megismertetése után szükségesnek láttam közölni az abba szóról-szóra átírt oklevelek nevezetesebbjeit is, mint a melyekre volt alapítva Tököly Imre elítéltetése, s mint a melyekből kitetszik az a feszült sőt ellenséges viszony, mely Tököly és az erdélyi fejedelmi udvar között, az előbbinek perbe fogatása és elítéltetése előtt már egy pár évvel is létezett.

I. Tököly Imre kötelező-levele, 1679.

Én Késmárki gróf Tököly Imre, mivel az méltóságos erdélyi fejedelem Apafi Mihály kegyelmes uram ő Nagysága parancsolatjából mostan az magyar hadak köziben ki kell mennem: azért én is kötelezem ez alább megírt mód szerint magamat, hogy az én kegyelmes uram, méltóságos erdélyi fejedelem Apafi Mihály uramhoz ő Nagyságához, és az ő Nagysága méltóságos szerelmessihez igaz és htv lések, az német ellenséggel sem titkon, sem nyilván ő Nagysága és az magyar ügy ellen nem practicálok, sem az ellenséghez az magyar nemzet kárával s veszedelmével az ő Nagysága hire nélkül nem redeálok, az Urral Teleki Mihály Urammal, úgy mint előttem járóval, tökéletes correspondentiát tartok. Mindezeknek penig még is megállására, lelkem idvessége és ez hazában lévő minden jószágim elveszése alatt magamat kötelezem. Actum Albae Juliae, Anno 1679. 20. Junij. Gróff Tököly Imreh. m. p.

II. Tököly Imre levele Szirmay Istvánhoz, 1683.

Generose Domine, nobis observande! Most esék értéstünkre, hogy az erdélyi fejedelem által jött volna a Tiszán, és hogy az fővezértől mellénk rendeltetett volna; akaránk azért ezen dolgot Kegyelmednek tudtára adnunk: menjen igen szorgalmatosan végére, ha úgy van-é? Skellet talám tud valamit benne. Nekünk egyáltalában nem tetszenék, sőt operatióknak is nem volna előmenetelire, hanem inkább kárára, akár dependenter rendeltetnék mellénk, akár independenter; ismerjük az ő intentiójokat, s méltán kellene tőlük tartanunk in omni occasione et eventu, hogy úgy ne járjunk véllek, mint a török a havasalföldi vajdával Moldovában, és mint az csehek Kornis Zsigmond hadával. Ha volna azért olyan szándékja a vezérnek, ám-bár függenének is tőlünk, de minden úton módon præpediálni kell; nekünk ő kegyelmek nem kellenek, sőt munkánknak jó végét sem várhatnók. Isten éltesse Kegyelmedet. Ex castris ad Szentz positis, 31. Julij, 1683. Emericus Tököly m. p.

III. Kivonat Tököly Imre Erdélybe küldött követ Dancsy Ádám utasításából. 1683.

6. Hogy ha penig a feljebb említett dolgokat az erdélyi fejedelem ő kegyelme orvoslani nem kívánja: bizvást nevünkkel expectorálja magát, tovább hiveinknek panaszit s injuriáit és az magunk alkalmatlanságinkat is behúnt szemmel nem nézzük, feltaláljuk utját satisfactióknak, és magunk, az mint lehet, orvosoljuk is megbántódásinkat; kire minekelőtte fakad-

nánk, akartuk atyafiságosan, mint szomszéd méltóságos fejedelmet, requirálni. Cætera committuntur discretioni Domini Ablegati. Datum in Confinio Kalloviensi, die 12. Decembris 1683.

IV. Kivonat Tököly Imrénék a portán lévő agenséhez saját kezével irt leveléből. (1684.)

E nyáron publica követségek jártak Szakmárra, jártak Lengyelországban és viszont Erdélyben, az minthogy csak egy holnapnak forgása alatt is aperte vitték Máramaroson által az hadak fizetésére való pénzt Szakmárra, sőt maga adott az fejedelem szabadosjárásra kelésre Erdélyben járniok, sokak házi népek prédálására,¹⁾ az mely mi felekezetünktől tiltatott. Az bécsi változástól²⁾ egy emberem, egy pénz jövedelem ki nem jöhetett, se bé nem mehetett; és most is nagy nehezen bocsáttatott bé Nemessányi uram. Egy Pósalaky nevű debreczeni ember debreczeni köntösben jártatta az erdélyi fejedelem emberét Lotringushoz, kinek maga keze írásabeli válasza itt van nálunk. Szapanára ezelőtt két héttel excipiáltatott pompásan Máramarosban, és úgy kisírtetett Lengyelországban, kit Nemessányi uram maga is látott. Küküllő,

¹⁾ Az okiratunkba ígatott másolatban itt *ptegalasa* áll, mi kétségtelenül hibás olvasásból származott. E hibát így vélttem helyre igazíthatónak.

²⁾ T. i. a Bécset vívó török hadsereg szétveretése óta, mely 1683. szeptember 12-kén történt.

Huszt torkon verve biratik.¹⁾ Ezt kell-e az hűség mellett az fényes porta hívétől szenvedni, ítélje meg a fényes porta. De ezeket mi most abban hagyjuk. Kérjük csak azon kegyelmedet, keresse fel módját, ezek insinuáltassanak az fővezérnek, és ha orvosoltatnak, ha nem is, tudósítson, s kiváltképpen az mit az erdélyiek hirdetnek, hogy nekik volt szabadságok ellenünk fegyvert fogniok; és repräsentálja azt is, ha az fényes porta róla nem tészen, hadd légyen szabad az magunké mellett nekünk feltámadni, az igazság is azt hozván, hogy kiki az magáét ne engedje.²⁾

V. Gyerőfy György vallomása Tököly Imre ellen 1685. márcz. 10.

Testis Generosus Dominus Georgius Gyerőfy de Gyerő-Vásárhely, annorum circiter 50, juratus extitit

¹⁾ Küküllővárra nézve már 1682. márcz. 8-án írja Apafinak Tököly, Salánkon kelt levelében, melyben szilágysági jószágainak az erdélyi szállásoló hadak által történt pusztításáról is panaszkodik, e szavakat: „keservesen érzem azt is. kegyelmes uram, hogy küküllővári örökös jószágomat, kit Nagyságod valamely respectusra nézve maga számára elfoglaltatott, az ott való udvarbíró kéméletlenül pusztítja.“ Eredetije az erd. muzeum kézirattárában. (*Gr. Kemény József, Erdély történetei eredeti levelekben. XXVI. köt.*)

²⁾ Az ezen irományban említett körülmények, mint Bécsnek a törököktől 1683. szeptemberben történt, fölmentetése, Apafinak „e nyáron“ a németek iránt mutatott kedvezései, követének a lothringeni herczeghez való jártatása stb. kétségtelessé teszik, hogy Tököly ezen utasítása portai agenséhez 1684-ben, a nyár eltelte után, kelt.

fassus hoc modo: Midőn az mi kegyelmes urunk ő Nagysága az úrral Székely László urammal az fényes portára expédiált volna engemet is ő Nagysága, egy időben felküldvén az úrhoz az főtolmács Maurocordatus uram, kérte ő kegyelmét, hogy egy meghitt emberét küldené alá hozzá, de maga alá ne menne; engemet hivata az úr Székely László uram, megmondá, mit parancsolna ő kegyelmének az főtolmács; meghagyja, hogy lemennék csak magam; lementem; több beszédi között mondá: kegyelmed az méltóságos erdélyi fejedelemnek igaz hive, nem-é? Mondám: én mindenkor ő Nagyságának igaz hive voltam, az is akarok lenni, míg élek; annakutánna erős hittel megesküte, azzal is meg nem elégedék; kérdé tőlem, ha vadnak gyermekim? Mondám: vadnak. Ujabban azt mondá: az Isten soha ne engedje gyermekidet is látni, ha az miket mondandó vagyok, másnak itt a portán megmondod, Székely László uramon kívül, mondván: az Tököly dolgát itt az portán ne urgeáljátok, az kapitihák is ne exaggerálják, hogy sine consensu nobilitatis küldötte az portára Tunyogi Sámuel kapitihának bé; mert mostan is vádolja az portát a fejedelmet ő Nagyságát, az erdélyi fejedelemséget is valóban sollicitálja; félttem az fejedelmet ő Nagyságát. ¹⁾

¹⁾ Mikor történt a portán az ezen vallomásban leírt jelet? csak a körülmények egybevetéséből határozhatjuk meg. — Miután tudjuk, hogy Tököly küldöttei: Géczy István, Radics Endre és a vallomásban említett Tunyogi Sámuel a portán 1681.

Ha e leveleket elolvassuk, ha különösen meggondoljuk, hogy a Tököly Erdélybe küldött követének adott utasításból az első öt pont, mely bizonyosan az ő Apafitól szenvedett sérelmeit sorolta elő, el van hallgatva; ha látjuk, hogy Tökölynek a portán Apafi ellen való mesterkedése csak az erd. főtolmács Maurocordató suttozásával van igazolva, s a tény megtörténte

év végén jelentek meg s 1682. január 9-kén nyertek ünnepélyes kihallgattatást: (Lásd: *Hammer, Gesch. d. Osman. Reichs III. köt. 721. l. és Horváth Mihály, Magyarország tört. IV. köt. 136. l.*) nem kételkedem ez eseményt az 1682. év elejére helyezni. Ezt annyival biztosabban vélem tehetni, mert megvan az erd. muzeum kéziratárában Székely László, Gyerőfi György és Mikó István eredeti jelentése Apafihoz, Konstantinápolyból 1681. decz. 9-ről, mely bizonyítja, hogy Székely László és Gyerőfi György ez időtájban voltak együtt a portán. — Ez igen érdekes jelentésből egyébiránt az is kitetszik, hogy ha Tököly, Maurocordatus tolmács megsugása szerint, valóban dolgozott is a portán Apafi ellen, e tekintetben Apafi követi sem voltak restek Tököly ellen. „Eléggé mondtam, számláltam az Tököly sok cselekedetét s engedetlenségét, — írja Székely László a nagyvezérnél azelőtt 3—4 nappal kapott kihallgattatásáról tett jelentésben,— de csak nem áll el az parancsolatja mellől,“ mely mint Székely főtebb írta, abban állott, hogy „az magyarországiaknak úgy viselje gondját Nagyságod, azt parancsolja az vezér, hogy ha az német gratiájára visszamennek, Nagyságodtól kér számot mind az Erdélyben lévő fő és nemes rendekről, mind az Tököly mellett valókról; ezeket ide bé tartsa és táplálja, amazokat is Nagyságod oda ki kegyelmességével éltesse, hogy maradhassanak meg az porta hűségében.“ — Ez eredeti jelentés megvan gr. *Kemény József gyűjteményében, Erdély tört. eredeti levelekben. XXV. köt.*

után mintegy három év múlva előrántva: ha végre elgondoljuk, hogy Tököly és Apafi, mint egymástól kölcsönösen sérelmeket szenvedt felek állottak szemben egymással éveken át, kik közül igazság szerint egyik sem lehetett a másiknak részrehajlatlan bírāja: valóban csudálkoznunk kellene az erd. ítélő tábla és az összes országgyűlés ítéletén, mely a török porta által Apafival egyrangú fejedelemnek elismert Tökölyt, a tőle 1679-ben vett hűségi kötelezvény alapján, ily bizonyítékok erejével hűtlenségben és jószágai elko-boztatásában elmarasztalta; ha tekintetbe nem ven-nők a trónját még a szél fuvásától is féltő Apafi jel-lemét, Tököly elkeseredett ellenségének, Teleki Mi-hálynak, a fejedelemre úgy mint az ország rendekre gyakorolt csaknem mindent tehető befolyását, de kü-lönösen az akkori politikai viszonyokat, melyek között a félelmes vetélytársul tekintett Tököly megbuktatása az erdélyi udvar előtt nemcsak óhajtott, de könnyen kivihető dolognak is tűnt föl. Tudjuk ugyanis, hogy a török hatalom hanyatlásával, mely a bécsi ve-reséggel kezdődött, a Teleki által kormányzott Apafi mindjárt Bécs felé hajladozott, s hogy 1684-ben, mi-dőn a török s ezzel Tököly ügye is Magyarországon is mind több több tért vesztett, a bécsi és erdélyi udvarok közt titkos szerződés fölött folytak alkudozá-sok, s Apafi a Tökölyt megsemmisíteni törekvő bécsi udvar támogatásáról biztos lehetett, arra az esetre, ha a magát sértettnek érző Tököly megtorlásért a török portához folyamodnék, a hol egyébiránt meg-

buktatására, mint Gunesch írja, az erdélyi udvar szintén minden lehető elkövetett.

Ily körülmények közt e hűtlenségi per s az abban hozott ítélet nem annyira törvényszéki, mint politikai tény színében tűnik föl. Ily körülmények közt Tököly Erdélyben fölmentésre nem számíthatott¹⁾. Teleki Mihály érkezettnek látta az időt, hogy gyűölt ellenségét megtörje, s Apafi nem habozott, többé a hitszegőnek kikiáltott Tökölben magát versenytársától megszabadítani igyekezni.

Azonban úgy látszik, hogy Apafi mégsem volt egészen nyugodt e tettének a portán lehető következei miatt, mint ez mindjárt a fogarasi országgyűlés bezárása után más nap, 1685. mart. 25-ik napján kelt leveléből kitetszik, melyet valamelyik portai küldöttéhez, talán az ekkor vele Drinápolyból sűrű levelezésben állott Székely Lászlóhoz vagy Gyárfás Pálhoz intézett, s melyet itt függelékül egész terjedelmében közölök.

Michael Apafi, Dei gratia Princeps Transilvaniae, partium Regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes.

Generose fidelis nobis dilecte! Salutem et gratiam nostram. Elunván Tököly Imrének ellenünk s ez

¹⁾ Föltűnő s minden esetre jellemző körülménynek tartom, hogy ezen nyakrafőre keresztülhajtott hűtlenségi perről s Tökölyi jószágainak elkoboztatásáról az 1685-diki fogarasi országgyűlésnek még azon évben kinyomtatott végzése közt, melyeknek egy példánya az erd. muzeumban is megvan, egy szó említést sem találhatni.

haza ellen való sok alkalmatlan dolgait, azt tartván
 nekünk erős hűttel adott, ha magát
 ellentünk való elegyíti, birodalmunkban min-
 den jószágit amittálja: ez mostani országgyűlésére
 evocáltattuk volt, s törvényesen procedáltatván ellene,
 minden ide bé való jószága elítéltetett. Kegyelmed
 ugyan magától elő ne hozza, de ha az portán kérdést
 tesznek felőle, megmondhatja, mi okon lőtt; semmit
 törvény utja kívül nem cselekedtünk, szorossan visel-
 vén mi mind országostól hatalmas császárukhoz s
 fényes portájához való hűségünket, s rend szerént való
 adónkat is esztendőnként beszolgáltatván, rendtartá-
 sunkban s törvényünkben megtartattunk; mint feljebb
 is írók, ezen dologban is nem cselekedtünk semmit
 törvény utja kívül, melyet kegyelmednek azért irtunk
 meg, tudhassa, ha előfordúl, (noha magától elő ne
 hozza), az dolgot jó formában declarálni; ha kegyel-
 med ott benn léte alatt elő nem hozódnék, kapitihán-
 kat informálja ez szerént, úgy hogy elő ne hozza,
 hanem ha kérdést tesznek, úgy feleljen; példáulú vehe-
 tik magoknak másokat is, úgy Zólyomit is; noha por-
 tára mentek, de ugyan országunk törvénye szerént
 való büntetések nem tilalmaztatott; de ebben igen
 caute de Minthogy pedig
 most is felettébb való alkalmatlanságokat követtet és
 követ el, tegy- (en kegyelmed) jóforma s hathatós
 instantiát nevünk alatt mellettek, s extraháljon erős
 parancsolatot reája, hogy tovább afféléktől superse-
 deáljon. A budai vezérre, egri s váradi passákra is

külön parancsolatokat, hogy ellene oltalmazták a debreczenieket, és se magának Tökölynek sem alatta valóinak ne engedjék őket nyomorgatni, prédálni, károsítani, szanczoltatni. Ezen parancsolatokat serio urgeálja. Secus non facturus. Datum in arce nostra Fogaras die 25. Martij 1685.¹⁾

Hogy Tököly ez ügyben a fővezérnél csakugyan panaszt tett, s a portán eleinte pártfogoltatásban is részesült, kitetszik Apafinak a fővezérhez Porumbákról irt latin leveléből, melynek keltét bizvást az 1685-ik év második negyedére tehetjük. E levél magyarra fordítva így hangzik:

„Nagyméltóságod levelét vévén, bámulva értettem meg, mily mély gyökeret vert Tökölynek ellenem tett igazságtalan árulkodása. Az én hűségem, melyet annyi esztendőn át a fényes ottomán porta iránt másoknál páratlan példával bizonyítottam, császári kegyelmet, nem pedig a hazai törvények és ősi canonaink fölzararását érdemelné. A mióta ez a haza a fényes porta oltalmát elfogadta, szabadságaiban egy császár vagy nagyemlékezetű vezér sem háborgatta, hanem kiváltságai és törvénytételei illetlenül föntartattak. Tököly nekem esküvel és térítvénylevéllel kötelezett szolgám volt, ki nekem nagy összeggel tartozott, s azért én ellene nem erőszakkal, hanem a törvény rendes útján,

¹⁾ E levélnek a fejedelmi levéltár számára megtartott mása megvan az erd. muzeumban: *gr. Kemény József Erdély történeteinek eredeti levelekben. XXIX. köt. — A kipontozott helyeken a levél el van rothadva.*

a mi canonaink szerint jártam el. Nagyméltóságodat esedezve kérem, legyen oltalmazója a mi szabadságainknak. Rövid időn megismeri Nagyméltóságod, kicsoda s milyen hive volt Tököly a fényes portának. Én neki kedveskedtem, ő pedig mindenütt fejedelmi tekintetem megalázására munkálkodott, s ma sem szűnik meg hiveimet üldözni, ocsmány börtönökbe vettetni, s némely jószágaimat jövedelmeiktől megfosztani. Emlékezhetik Nagyméltóságod, hányszor voltam kénytelen ellene Nagyméltóságodnak panaszkodni, de még Nagyméltóságod parancsának sem volt nála helye. Magára vesse tehát, a mi vele történendik. Isten Nagyméltóságodat boldogúl tartsa meg.“¹⁾

Mintha e levelek hangjában a meg nem nyugtatható lelkiismeret furdalásának s az áldozatra szánt vetélytárs életére való törés vágyának akaratlan sutogását hallanók! Ez nem az ügy igazságát, eljárása törvényességét érző férfias jellem nyílt hangja. S mily megalázó a Tökölyt a portán gyanúsítani törekvő árulkodás és saját páratlan hűségének hánytorgatása Apafi szájában, ki már ekkor titokban a török ellen a bécsi udvarral szövetkezett.

S ha még hozzá gondoljuk, hogy Tököly jószágainak elkoboztatásában az erdélyi udvar kapzsiságát

¹⁾ E levélnek a fejedelmi levéltár számára megtartott eredeti fogalmazványa megvan az erd. muzeumban (*Gr. Kemény József Erd. történetei eredeti oklevelekben. XXIX. köt.*), e háttírával: „Fővezérnek irt levél pariaja Tököly megszentelttatásáról, Porumbák, 1685.“

is szerepeltnek hihetjük¹⁾; ha elgondoljuk, hogy félév múlva, a polgári és lelkiismereti szabadság zászlaja alatt igaz lélekkel küzdő Tökölyt, — kinek a bujdosók vezérévé történt emelésével Apafi csak saját birodalma gyarapítására czélt, — éppen az erdélyi udvar mesterkedései juttatták börtönbe és életveszélybe; ha tudjuk azt, hogy midőn Tököly 1686. nyarán vajda-hunyadi vára visszafoglalására, csekély török és rác s némi magyar hadakkal e vár alá szállott, Teleki Mihály Kálnoky Sámuel néhány csa-

¹⁾ Az erd. muzeumban (gr. Kemény gyűjteményének említett kötetében) megvan a Tököly Szebenben Zabanius tanárnál s másoknál gyanított arany- s ezüstmarhája, pénze s egyéb ingóságai iránt mart. 27-én 1685. végrehajtott tanúvallatás, és a szebeni tanács ez ügyben tett jelentése, martius 28-ról, melyek szerint azonban e keresett kincsek hollétéről semmit kitudni nem lehetett. — A Máramarosban elkobzott lovak, lószerszámok s több holmik iránt az 1685-i fejérvári országgyűlés által a fejedelmi tanács mellé fölállított honvédelmi bizottság Fejérvárrt novemberben tartott legelső ülése úgy intézkedett, hogy azokat ideiglenesen az ország generálisa Teleki Mihály vegye át. E végzés így hangzik: „Az Tököly Uram nem régen történt casusának alkalmatosságával Máramarosban esett tumultus után összeszedett és hordott bizonyos számú lovak, lóra való szerszámok és egyéb külömb-külféle portékák iránt, Nagyságod kegyelmes consensusa is accedálván, végeztük, mind azokat hozzá s adják generális uram ő kegyelme kezében, legyenek ott, míg az idő külömb dispositiót kíván s mutat is felőle.“ — Ezen, november napjaiban (diebus mensis Novembris 1685.) tartott tanácskozmány eredeti jegyzőkönyve megvan az erd. muzeum kéziratárában. (*Mike Sándor gyűjteménye: Eredeti oklevelek. VIII. köt.*)

pat székellyel s a kolozsvári, somlyai és szamos-újvári német őrségek egy részével oly utasítás mellett küldte ki, hogy őt élve el ne fogja, hanem véletlen megnyomva ölje meg¹⁾: az erd. udvar által Tököly ellen, mindjárt erős kötelező levele vételétől kezdve elkövetett eljárást, a részrehajlatlan s az utókor előtt igazságot szolgáltatni hivatott történetírónak, meggyőződéseim szerint, kötelessége megbélyegezni.

¹⁾ Gunesch krónikája szerint: *Chronicon Lupino-Fuchsio-Oltardinum. II. köt. 223. 224. l.* — Tököly ekkor a fejére mért halálos csapástól csak az által menekülhetett, hogy híve, a szász-sebesi jegyző Márton deák, titkon tudósította; mire becsebb lovait s néhány katonáját és szolgáját maga mellé vevé, s junius 5-én éji egy órakor megszökött, táborát és podgyaszát a hajnalhan rá rohant székelyek könnyű zsákmányává hagyván. — A székelyek, illetőleg az erdélyi udvar e könnyű diadalára helyesen és jellemzőleg jegyzi meg a Tökölyvel rokonszenvező *Gunesch i. h.* „Pedig ez annyi volt, mint a nyáj mellől a komondort elveszteni, és a közelgető farkasnak az akolhoz utat nyitni.“

XXIV.

„AZ JÁNOS KIRÁLY FIARÓL VALÓ SZÉP
CRONICA“ SZERZŐJÉRŐL.

XXIV.

„Az János király fiáról való szép cronica“ szerzőjéről.

(Megjelent a „Századok“ 1871-i évfolyamában.)

A „Századok“ f. é. januáriusi füzetében „Ismeretlen historiás énekek a XVI. és XVII. századból“ cím alatt e folyóirat szerkesztőjétől, Thaly Kálmántól érdekes közlemény olvasható, a Decsy István által Decsen, Tolna vármegyében 1609-től 1613-ig összeirt Decsy-codexről, mely jelenleg a m. tud. Akadémia könyvtárában van.

Ezen codex — mint Thaly leírja, — mai csonka állapotjában 45 darab, többnyire vallásos éneket foglal magában, melyek között a nagyobb rész a XVI-dik századból való, a legújabb pedig 1611-ben kelt.

Találkozik azonban ezen énekek közt néhány eddig ismeretlen történelmi ének is, melyeket Thaly egész terjedelmökben s történeti tájékozással közlé

tenni ígérkezik; mi által irodalmunknak minden esetre igen hasznos szolgálatot fog tenni.

Közleményének eddig megjelent első részében közli is ezen történelmi énekek legrégibbjét: „Az János király fiáról való szép cronicá“-t, mely, mint tartalmából bizonyos, Izabella és fia Erdélyből kibujdosásával egy időben, azaz 1551-ben, volt írva.¹⁾

1) Thaly ezen ének iratásának idejét 1552-re, Izabellának és a királyfinak Erdélyből történt kibujdosásának idejére, teszi: azonban Izabella és fia 1551. szeptember havában indult el Kolozsvárról Kassára, s így ez ének keletkezési éve 1551-re teendő.

Sz. K.*)

*) Bocsánat, ha ez állítást észrevétel nélkül nem hagyjuk, de mi ismételve az 1552-ik évet valljuk az ének keletkezési idejének. Megmondjuk miért. Jól tudtuk azt mi is, hogy a királyfi és Izabella 1551. szeptember havában hagyák oda a szoros értelemben vett (mai) Erdélyt; azonban mi, midőn Erdélytől való megválásuk idejét 1552-re tettük: az *akkori Erdélyt* értettük, a hozzá tartozott magyarországi részekkel; már pedig kétségtelen tény, hogy az özvegy királyné és fia egész 1552. közepéig lakott saját birodalmában, nevezetesen Kassán, mely nemcsak ő alatta, de Bocskay, Bethlen és Rákóczy korában is tetteleg Erdélyhez tartozott. Kassát a királyné távozta után néhány napra, 1552. június 14-én adták át Ferdinand biztosainak. (*Katona, XX. k. 147. l. Wagner Analect. Scepus. II r. 56. l.*) Az 1549-től fogva majd öt évig itt tartózkodott Tinódi tehát minden valószínűség szerint *ekkor tájban*, a királyfi távozása fölötti bánatában írhatta jelen énekét (és így 1552 *közepén*), — hisz János király özvegye és árvája ekkor váltak meg tulajdonkép a magyar földtől; tény pedig, hogy Tinódi lelkére, ki a kassai kivonulásnak szemtanúja volt, a bujdosásra induló királyfi búcsúzása mély benyomást tőn, úgy hogy ennek hangot

Ezen ének szerzőjének nevét Thaly a versfejekből *Aszabai Sebestyén*nek olvassa ki, mely név eddig irodalomtörténetünkben ismeretlen volt. Megemlíti továbbá, hogy Aszabai, mint ez énekének idézett sorai-
ból tisztán kitetszik, „határozott híve a Szapolyay-
háznak és németellenes.” S éppen ez a szempont, ez az irány az, — úgy mond, — a mi Aszabait a már ekkor Ferdinánd-párti Tinódi Sebestyéntől elválasztja, bár Aszabaira mint költőre Tinódinak szerinte is tagadhatatlan befolyása volt, „sőt a verselésben s előadási modorban is iparkodott Aszabai Tinódit, mint az országnak akkoriban leghíresebb lantosát követni.”

adni még később, Ferdinánd királynak ajánlott egyik énekében sem tudá elfojtani:

„Asszony szép Kassáról sirva kiindula,
Bánkodik királyfi, jó lovon ül vala,
Kassát nézi vala, szép szókat szól vala:
Vajjon mikor leszen Kassába szállása?!

Az ő bujdosását keserülik vala,
Ő eszt. elméjét is csodálják vala;
Lovon ülése, termete, nagy és szép vala.“

(Tinódi, János király testamentomáról írt énekében, L. apon).

Mi valószínűbb ezek után, mint az hogy Tinódi ezen szomorú megválás első benyomása alatt 1552. júniusban szerzé közlöttük énekét, mikor a gyermek apjának országától, — nem pedig 1551-ben, mikor annak csak egy részétől, a szoros értelemben vett Erdélytől vőn búcsút? — *Fentartjuk tehát az 1552-ik évet.*

Szerk.

Magát ez ismertetést olvasva is támadtak ugyan némi kétségeim az iránt: vajon az *Aszabai* név valósággal új nyeresmény-é irodalomtörténetünkre nézve, s nincs-é tévedés e név megfejtésében? de ez iránt teljes meggyőződésre csak akkor jutottam, midőn magát az éneket végig olvasván, tisztán állott előttem, hogy az *Aszabai Sebestyén* név soha nem létezett, s ezen ének szerzője nem más, mint Tinódi Sebestyén.¹⁾

Kételkedésem s utóbb meggyőződésem alapokai következők:

1. A közlött ének versfejeiből ez a név tűnik elő: „*Söböstien de Assaba*“. Úgy de arra példa nincs, én legalább XVI. és XVII-ik századi költőink munkáiban soha nem találtam, hogy a versfejekben a szerző neve úgy legyen kitéve, hogy elől álljon a keresztnév magyarul, mint itt a *Söböstien*, s az után következze a családi név latinúl, mint itt „*de Assaba*.“ — Régi költőink nevei a versfejekben vagy egészen magyarul, vagy egészen deákul vannak adva; így például Tinódi neve énekei versfejeiben vagy „*Sebestián deák*“ és „*Tinódi Sebestián deák*“, vagy „*Sebastianus literatus de Tinod*.“ Itt zavarnak helye nem

¹⁾ Forgott ez a mi agyunkban is, czikkünk írásakor, — s igen kételkedve és csakis érintett megjegyzéseinkkel kapcsolatban pendítettük meg a versfőkben olvasható „*de Assaba*“ nevet; sokat kombinálni, s egybehasonlítani nem volt időnk, mivel, őszintén megvallva, közleményünket, kéziratok hiányában, hamarmódra, *egy este* kellett összeírunk. Szerk.

lehet és így a „*Söböstien de Assaba*“ név meg nem állhat.

2. *Assaba*, vagy mint Thaly hangoztatja, *Aszaba* nevű helység hazánkban sem most nem létezik, sem soha nem létezett¹⁾. E nem létezett helységről magát senki sem nevezhette, és így az *Aszabai* nevet lehetetlen helyesnek elismernünk és elfogadnunk.

3. A közlött énekben a versfejeket végig olvasván, úgy találtam, hogy a két első rész 38 versének kezdő betűi ezt az értelmes magyar mondatot adják: „*Söböstien de Assaba látá herczeget bänkodvm(=a)*.“ A harmadik és utolsó rész versfejei nem adnak értelmet, mert ezt a részt a leíró Decsy István csak kivonatossan adja; de már a 2-dik ének legutolsó 38-dik versszaka is, hol a kezdő betűnek *a*-nak kellene lenni, s most *m* áll, el van változtatva, el van rontva annyira, hogy az nem csak zavart, mint Thaly maga is megjegyzi, hanem tökéletesen érthetetlen. — Már most, tapasztalásból tudván azt, hogy régi költőink nem csak neveiket szokták a versfejekben följegyezni, hanem gyakran munkájok tartalmát is több vagy kevesebb rímes verssorokba foglalták; megkísértettem a versfejekből kijött szavakat rímes versekre osztani, minek eredménye ez lett:

„*Söböstyén de Assaba*
Látá herczegét bänkodva.“

¹⁾ Ez *magában* nem volna argumentum; mert, hogy most nem létezik, elhiszszük; de hogy valaha nem létezett-e? bajos volna bebizonyítani.

Szerk.

E két sor verset megtekintve, rögtön észre vesszük, hogy az első sor 7, a második 8 szótagból áll, mely föltűnő szabálytalanságot nem tulajdoníthattam a szerzőnek, hanem azt tettem föl, hogy az első sorban egy szótag hiányzik, és így, hogy a helyes értelmet kikapjuk s az eredeti 8 szótagot visszaállítsuk, az első vers egy szótaggal pótlendő.

4. Megvizsgálván ennek következtében az ének első részét, a melybe kell az említett pótlásnak esni, úgy találtam, hogy a 11-ik és 12-ik versszak között az események előadásában könnyen észrevehető hézag van. A 10-ik versszak után ugyanis, melyben az áll, hogy Szolimán szultán Ó-Budán megszállván, izent Izabella királynénak, hogy kis fiát küldje el hozzá, mert látni kívánja, — a 11-ik vers helyesen így következik:

„Ezt hogy hallá tisztös asszony ; könnyet hullat vala,
Ölelgeti nagy sirtában, igön apolgatja,
Véli vala, szép kis fiát többé nem látnája.“

De már az erre következő 12-ik versszak tartalma az események elbeszélésében oly ugrást tüntet föl, a melyet XVI-ik századi történelmi énekeink szerzőinél, kiknél nem a költői szerkezet művésziessége, hanem a történelmi elbeszélés hűsége volt a főczél, s kik az események egymás után következését nagyon is prózáilag meg szokták tartani, hiában keresnénk.

A 12-ik vers ugyanis így hangzik:

„Az gyermeknek fogadást tőn császár ő székiben,
 Hogy halálig oltalmazza őtet ő igyében.
 Ha élhetne. őt ültetné királyi székében.“

E két verset összeolvasva, világos lett előttem, hogy itt az ének eredeti szerkezete nem állhatott így, hanem a másolatból néhány versszak ki van hagyva; melyekben lihetőleg az volt elbeszélve, hogy és mint küldte föl fiacskáját Izabella a szultánhoz s ez a gyermeket hogy és mint fogadta.

5. Maga ezen ének szerkezete, előadási modora, nyelvének sajátsága, verselési technicája első pillanatra is azt a gyanítást keltette bennem, hogy annak szerzője nem lehet más mint Tinódi Sebestyén; főntebb előadott okaim megfontolása után pedig e gyanításom helyett arra a teljes meggyőződésre jutottam, hogy a versfejekben is bizonyosan Tinódi Sebestyén nevének kellett állani. Megkísértém tehát kipótolni a versfejekben a hiányzó néhány versszak kezdő betűit, — s előttem állott a meggyőződésem szerint helyesen kiegészített vers:

„Söböstien de (ak C) assaba
 Lata herczeget bankodva.“

Hogy pedig éppen e 3 betűvel pótoljam ki a vers, csonka első sorát, arra igen könnyű volt rájönnöm, miután ez éneket Tinódi munkájának hittem, s élénken emlékeztem arra, hogy Tinódi több éneké-

nek magyar versfejeiben magát egyszerűen *Sebestyén deák*-nak nevezi s 1551. táján Kassán tartózkodott, mint verses krónikájában több helyt emlegeti.

Végig forgatván azért Tinódi 1554-ben Kolozsvártt nyomtatott „Cronica“ című énekgyűjteményét, a versfejekben s végversekben több helyet találtam, a hol Tinódi magát mint szerzőt éppen úgy nevezi meg, mint a vitatás alatt álló ének versfejeiben találjuk. Nevezetesen a Varkuch Tamás csatáiról szóló ének versfejeiből e sorok tűnnek ki :

„Seböstien deak az künchiös Cassaba,
Lakik vala egiik ev palotaiba
Az végekreol gondolkodik ma(gaba).“

S e sorokat ismételve találjuk ezen ének utolsó versszakában így :

„Sebestyen deac az kinchyas Cassaba
Az vegekről gondolkodik magaba
Ira ezerötszaz es negyven nyolzba
Hijdeg telben fu körmében hazaba.“

Továbbá Tinódi „Kapitány György bajviadalja“ című énekének versfejeiben ezt találjuk :

„Sebestien deak Cassaba
Capitan Georgnek bai viadalairól.“

S ugyanezen ének végső versszaka így hangzik

„Ezt ki zörze mast vaiuzic Cassaba
Nebet meg talaliac versi folasaba
Ő be ira ezör hatodfel szazba
Bankodic hogy keves pynz ú taslyaba.“

Ezen idézetekből bizonyosnak tartom, hogy helyesen egészítettem ki a kérdéses versfejek hiányát így: „Söböstien de(ak C)assaba.“ Ha pedig ezen ki egészítés helyes: az *Aszabai Sebestyén* költő nevét ki kell törölni irodalomtörténetünkéből; a helyett azonban megkapjuk *ez eddig ismeretlen történelmi ének* valódi szerzőjének nevét, a derék *Tinódi Sebestyén* deákban.¹⁾

A Thaly által közlött ének harmadik része, melyet a Decsy-codex „De tertia parte“ czímmel csak kivonatossan ad, ezen versszakkal kezdődik:

„Ezt bévebben megértsétek derék krónikában,
De ezt nektök én jelöntöm csak egy summájában,
Az királyfia beszälla az kincses Kassában.“

Ezen *derék krónikán* Thaly, igen helyesen, Tinódi Kolozsvártt 1554-ben nyomtatott verses nagy krónikáját érti: de nem említi, hogy itt az ének szerzője bizonyosan saját munkájára utal. Tinódi úgynevezett krónikájának I. könyvében, az erdélyi historia második részében csakugyan bőven leírva olvashatjuk: mint tudta ki Martinuzzi Izabellát és fiát a Ferdinánd király kezére játszott Erdélyből, s mint utazott az özvegy királyné fiával együtt Kassára. Viszont ugyanezen erdélyi historia első részében, a mint leírja: miként fogadta a

¹⁾ A megfejtés a mily elmés, ép oly sikerült és elvitáztatlan eredményű. E kiderítésnek mi örülünk legjobban, sőt még emberi hiúság szempontjából is örömmel mondhatnánk le Aszabai Sebestyénről, midőn a hirneves Tinódi egy ismeretlen énekével gazdagíthattuk irodalmunkat. Miénk azonban csak a közlés, a bizonyítás Szabó Károlyé.

Szerk.

török császár Sicambriában János király kis fiát, hivatkozik Tinódi éppen erre a Thaly által most ismertett énekére, e sorokkal :

„Sokat ez dologról nem illic szollanom,
Mert tőlem már sokat hallotac iol tudom,
Erdeli gondomat ezzel sem mulatom,
Chac ennec sommayat en tü nektec mast mondom.“

Lehet-e ezek után kételkednünk, hogy a Thaly által közlött ének szerzője nem más, mint Tinódi?

Thalyt arra a nyilatkozatra, hogy a kérdéses éneket Tinódi nem írhatta, az a téves fölfogás vezette, hogy Tinódi akkor, mikor ez ének keletkezett (szerinte 1552-ben), már Ferdinánd-párti volt. Az igaz, hogy, ha ez állana, magam sem tarthatnám Tinódit oly ének szerzőjének, melyben ily sorok olvashatók :

„Lám magyarok möly igön ti lám bolondok vattok,
Hogy ti magyar fejedelmet soha nem uraltok,
Mikor magyar királytok volt, ti jobban voltatok!“ stb

Ugy, de abból, hogy Tinódi Kolozsvártt nyomtatott krónikáját 1554. márcz. 24-kén I. Ferdinánd királynak, mint pártfogójának ajánlotta, — pedig azt hiszem, Thalyt csak ez a tény vezethette föntebbi véleményére, — éppen nem következik, hogy neki már 1551. végén, Izabella és fia Kassára költözésekor, Ferdinánd-pártinak kellett lenni. Sőt ellenkezőleg, most már, miután bebizonyítottam, hogy az általunk megvitatott éneket Tinódi írta: határozottan állíthatjuk, hogy ő, valamint régebben Török Bálint udvará-

ban, úgy még 1551. végén ¹⁾ is, mikor Kassán tartózkodott, a Szapolyay-ház hivei közzé tartozott. Egszersmind azt is nagyon természetesnek fogjuk találni, hogy ezt az énekét később, 1554-ben I. Ferdinánd királynak ajánlott krónikájából jónak tartotta kihagyni.

¹⁾ 1552. közepén, az ének szerzésekor; szóval, úgy látszik, ő is *Kassával* hódolt meg Ferdinándnak. *Szerk.*

XXV.

A XVI. SZÁZADI MAGYAR NYOMDÁSZATRÓL

S KÜLÖNÖSEN

HELTAI GÁSPÁR KOLOZSVÁRI NYOMDÁJÁRÓL.

XXV.

A XVI. századi magyar nyomdászatról

s különösen Heltai Gáspár kolozsvári nyomdájáról.¹⁾

(Megjelent a Vasárnapi Ujság 1870. évi folyamában.)

Hazánk majdnem ezer éves multja nagyszerű mozzanatokban, drámai jelenetekben s tragœdiai katasztrófákban oly gazdag, emelkedésünk és dicsőségünk fényes, hanyatlásunk és önfentartásunkért vívott nehéz küzdelmeink gyászos napjainak festése, kiváló férfaink nagy jellemeinek s nagy tetteinek kitüntetése íróra és olvasóra oly érdekesen vonzó, hogy nem csudálhatjuk, ha történetíróink a legujabb korig csaknem kizárólag hazánk politikai történelmének művelésére fordították erejüket.

¹⁾ A honvédmenház javára Kolozsvártt tartott nyilvános fölolvasások alkalmával 1870. április 3-kán olvasta a szerző.

S megvallom, ha a tisztelt közönség figyelmét rövid fél óráig igénybe vevő fölolvasással hatásra akartam volna számítani, nemzetünk viszontagságos történelmének változatos mezején bőven válogathattam volna érdekesnél érdekeseb tárgyak között, melyekről megható, vonzó képet adni rám nézve könnyebb s háládatosabb föladat fogott lenni, mint az, melyet önkényt tűztem magam elébe, hogy t. i. hazánk mivellődési történelmének egyik legfontosabb mozzanatáról, a magyar nyomdászat első korszakának nemzetünkre gyakorolt hatásáról, igyekezzem nagyon is töredékes vázlatot adni.

A mai korban a történelem nem elégszik meg többé az uralkodók és államférfiak működésének, a politikai törekvések és küzdelmek, a harczok és háborúk, diadalok és bukások, szóval a nemzetek állami életének rajzolásával; ma már a leghivatottabb történetírók egész csoportja a nemzetek életét egész benső valóságában igyekszik fölismerni és földeríteni; ezért előszeretettel tanulmányozza a nemzetek szellemi törekvésének s működésének irányait és eredményeit, s minél hűbb és igazabb képet törekszik nyerni a népek koronkénti miveltségi s erkölcsi állapotairól, polgári, egyházi és társadalmi viszonyairól, hogy így az illető népek és korszakok külső történelmét igazán megérttesse s az egyes nemzeteknek a világtörténelemben őket megillető helyet kijelölhesse. Merem reményleni, hogy tárgyam választása e szempontokból a tisztelt közönség részéről helyesléssel fog találkozni.

Az emberiség történelmében egy eleinte csekélységnek látszó esemény, a könyvnyomtatásnak a XV. század közepén történt föltalálása, mely Guttenberg nevét örökre halhatatlanná tette, óriási előhaladás s megbecsülhetetlen áldás szülőjévé lett. Az emberi szellemre iszonyu súlylyal nehezedett középkor homályából a szabadságot és világosságot kereső új korba való átmenetet, e valóban óriási fordulatot, a könyvnyomtatás föltalálásának következményei idézték elő.

Az előtt a tudomány, — mely a középkorban bizony gyarló lábon állott, — csaknem kizárólag a kolostorok falai közzé volt rekesztve, s úgy szólván kiváltságos birtokát képezte a papi rendnek, mely ennélfogva az államban túlságos hatalomra emelkedett; az előtt a tudomány forrásai, a drága anyagra még drágább munkával írott könyvek, előttünk most már meséseknek tetsző összegekbe kerültek, s csak gazdag egyházi testületek, főpapok, fejedelmek és fejedelmi vagyonnal rendelkező urak szerezhettek össze néhány száz, legfeljebb néhány ezer kötetből álló könyvgyűjteményt, melyek közt legnagyobb királyunk, a tudománykedvelő Hunyady Mátyás, tömérdek pénzbe került fényes könyvtára méltán világhírré tett szert; az előtt, a közlés nehézsége miatt, a tudósok kutatásainak eredményei igen lassan, leginkább csak tanítványaik szűk körében, terjedhettek, s bizonyosan igen sok szép és új gondolat, sok nagy eszme enyészett el az illetők halálával, a nélkül hogy az emberiség közkincsévé válhatott volna.

A könyvnyomtatás föltalálásával és tökéletesítésével az emberi szellem röptét lekötő bilińcsek tágulni s szakadozni kezdtek, a gondolatok s eszmék forgalma a nyomtatott könyvekben egyszerre százszoros s ezerszeres terjedelmet nyert; az ismeretek közlésének gyorsasága éppen oly arányban emelkedett, mint a mily arányban emelte közlekedésünket a gőzerő használatának alkalmazása. A tudományosság fáklyája mind szélesebb-szélesebb térre vetette jótékony világát; az olcsóbbakká s könnyen megszerezhetőkké vált könyvek kedves vendégei lettek nem csak a magasabb körök palotáinak, hanem a közép osztály szerény lakainak is, s tartalmuk többé nem csak a tudósokat érdekelte, hanem minden tanulni vágyó s gondolkozni szerető főt foglalkoztatott. A tudásvágy terjedtével s az ismeretek gyarapodtával a szellem szabadabb mozgást nyert, a kutató ész nyugodni nem tudva előbbre-előbbre tört, a lélek egy jobb, szabadabb világ után sovárgott.

Az eszmék és törekvések e lassanként fejlődő s érlelődő forrongása legelsőben és leghatalmasabban az emberi lélek szentek-szentjének, a vallásos hitéletnek, mezején nyilatkozott a Luther által 1517-ben megindított reformatióban, mely a szellemi világban szerintem az igazi határkövet képezi a lehanyatlott középkor és a hajnalodó új korszak között. Mintha ösztönszerűleg érezték volna az új kor előidézésére hivatott férfiak, hogy előbb a lelket kell szabaddá tenni, hogy a test szabaddá lehessen.

A Németországban megindult szellemi mozgalom hazánkban rögtön rokonszenvre talált s nemzetünket csakhamar élénken ragadta meg; mi a magyar faj értelmi erejének és szellemi életrevalóságának tagadhatatlan bizonyága. A reformatió főként két csatornán szivárgott át hozzánk, t. i. a szepesi és erdélyi szász s más német ajku kereskedők által, kik külföldi utazásaik alkalmával magokkal hozták s itthon elterjesztették a Luther tanát magyarázó könyveket, s a külföldi egyetemeken tanult magyar ifjak útján, kik közzül többen mint az új eszmék lelkesült apostolai tértek vissza. Oly gyors volt ez eszmék terjedése hazánkban, hogy a reformatió hívei Budán, az ország fővárosában, már 1518-ban, Erdélyben a szászok közt már 1519-ben nyíltan hirdették az új tanokat, melyek pártolói, daczára a Luther követői ellen hozott s őket halálra és megégetésre kárhóztató országgyűlési végzéseknél, napról napra szaporodtak. Nemzetünk jellemének becsületére válik egyébiránt, hogy ezen a szellemet vérbe fojtani törekvő törvények nem idézték föl hazánkban a vakbuzgóság irtó üldözését, s a reformatió hívei aránylag kevesen estek, bár fájdalom csakugyan estek, e törvények áldozataiul.

Midőn hazánkat a mohácsi vész 1526-ban nem a véletlen, nem a sors csapása, hanem erkölcsi okok következtében, mintegy a társadalom felsőbb rétegeiben uralkodott erkölcstelenség büntetéseként, földre sujtotta, nemzetünk oly örvény szélén állott, melynek láttára a megtört honfi lélek méltán aggódhatott:

lesz-é még a magyarnak valaha szabad hazája, s a rá özönként tóduló csapások nem fogják-é kitörölni a népek sorából. Nemzetünk Ferdinánd és Szapolyai János megválasztott ellenkirályok mellett két ellenséges táborra oszolva, testvéri vérrel öntözé hazánk téreit, s egyik párt a másik ellen a köz haza romlására fecsérelte erejét, melyet a közös ellenség ellen kellett volna fordítaniok. A versenygés következtében az ekkor hatalma tetőpontján állott török birodalom már 1541-ben hazánk szívéig, Buda váráig, s innen is mind tovább-tovább terjesztette mindent letipró hatalmát, mely a legdúsabb s legnépesebb magyar vidékeket nem sokára csak nem egészen pusztákká változtatta. Hazánknak csak nem egy harmada török igában nyögött; nyugot-éjszaki része az osztrák házból választott királyaitól várt s gyakran hijában várt segílyt és oltalmat; míg Erdély a keleti részekkel török felsőség alatt mint külön fejedelemség törekedett megmenteni a szabadság és nemzetiség szent ügyét. Az egykor oly hatalmas Magyarország három részre szakadva, folytonos belviszályok által dülve, oly szomorú képet nyújtott, hogy e nehéz korban nem egy hazafi vérezhetett el a csaták terén e keserves sejtelemmel: *Finis Hungariæ!*

Ezen gyászos korszakban mintegy a gondviselés által rendelt orvos gyanánt tűnik föl és munkálkodik a reformáció, mely tanaival a föld porába sujtott lelkeket fölemelte, a lelki és testi szabadságra való vágyat és törekvést soha lankadni nem engedte, a szét-

szaggatott hazában a hitrokonok közt erős szellemi kapcsolatot képezett, s a XVI. század viharos folytában nemzetünknek olyan irodalmat teremtett, melyre még most is méltó önérzettel tekinthetünk, oly irodalmat, mely nemzetiségünk fennmaradásának legszilárdabb alapját. fejlődésének legbiztosabb zálogát alkotta. Valóban nemzetünk leróhatatlan hálával tartozik azoknak a szegény, gyakran üldözött protestáns lelkészeknek. kik életüket a nemzeti értelmesség és tudományosság emelésére szentelve, a szószéken mint papok, az iskolában mint tanítók. az irodalom terén mint írók és nyomdászok oly önfeláldozó munkásságot fejtettek ki. milyenre csak szent ügyért lángoló lelkesedés képes.

A reformáció leghatalmasabb fegyvere. valamint külföldön úgy hazánkban is, a nemzeti nyelven élő szóval való tanítás mellett a sajtó volt, melynek hatalmát a magyar reformáció legelső bajnokai teljes mértékben érezték és használták. Volt ugyan hazánkban nyomda már a nagy Mátyás király korában is, ki anyai rokona, az Olaszországban tanult Geréb László budai prépost és alkanczellár tanácsára Hess András nyomdászt Olaszországból Budára hívatta, hol az 1473-ban a *Chronicon Budense* (Budai krónika) című latin könyvet nyomtatta: azonban ez a nyomda, melynek ez egy munkán kívül más termékét nem ismerjük, Mátyás fényes udvarában csak hirtelen föltűnt s örökre elenyészett üstököshöz hasonlított. A magyar nyomdászatot mintegy 60 év múlva a reformáció által előidézett szellemi szükség állította elő és tartotta fön.

Legelső magyar könyveink, hazai nyomda híján, külföldön, különösen Krakkóban láttak világot, melynek híres egyetemét a magyar ifjak nagy számmal látogatták. Krakkóban adta ki Komjáthi Benedek Szent Pál apostol leveleinek fordítását 1533-ban, ugyanott jelent meg 1535-ben a wittenbergi és krakkai egyetemen tanult Ozorai Imre békési prédikátornak a Krisztusról és Antikrisztusról irt terjedelmes munkája, s a következő évben, 1536-ban a hasonlóan Wittenbergben tanult Gálszécsi István magyar énekes könyve, Perényi Péternek ajánlva; mely könyvnek fájdalom csak emlékezetét találjuk följegyezve a Debreczenben 1602-ben nyomtatott református énekes könyv előbeszédében. Ugyancsak 1536-ban külföldön, Bécsben, adta ki Pesti Gábor is két nevezetes munkáját, az új testamentom fordítását és Aesopus általa fordított meséit, melyeket 1538-ban, ugyancsak Bécsben nyomtatott hat nyelvű (latin, olasz, francia, cseh, magyar és német) szótára követett.¹⁾

A legelső magyar nyomdászt is Krakkó képezte hazánknak. Ez Abádi Benedek volt, ki 1534-ben iratta be magát hét magyar társával a krakkai egyetemen tanult magyarok társulatának jegyzőkönyvébe.

¹⁾ Az itt említett magyar nyomtatványokból 1 krakkait és 1 bécsit, később 1 sárvárit, ismét 2 krakkait és Heltai magyar nyomtatványaiából 7 darabot, mind válogatott szép példányt, mutattam be az erdélyi Múzeum könyvtárából a fölolvadás alkalmával a közönségnek, mely e valódi könyvtári kincseket kézről-kézre adva élénk érdeklődéssel nézegette.

Igen hihető, hogy Abádit a Melanchtonnal levelezésben állott gróf Nádasdy Tamás képezte Krakkóban; annyi bizonyos, hogy őt néhány év múlva mint Nádasdy pártfogoltját látjuk működni az ennek költségén Vas vármegyében Sárvártt, illetőleg a Sárvár vára alatt terülő Uj-Sziget nevű mezővárosban, fölállított legelső magyar nyomdában.

Nem hallgathatom ugyan el, hogy az 1756-ban elhalt szebeni evangelicus lelkész Soterius György hitelt érdemlő följegyzése szerint már 1529-ben jelent meg Szebenben Gemmarius Tamás szebeni iskolaigazgatónak egy munkácskája, kétségtelenül latin nyelven, mely még Soterius idejében a szebeni evang. gymnasium könyvtárában megvolt, hol ma azt hasztalan keresnők: azonban ha ez áll is, és így hazánkban a XVI-ik században Szebenben keletkezett is a legelső nyomda, ezt számításba alig vehetjük, minthogy ez a nyomda csak ideiglenes kézi nyomda lehetett, melynek a kérdéses munkán kívül semmi emléke nem maradt fön; Szebenben nyomtatott könyvet ugyanis 1575 előtt nem találunk, és így az ottani állandó nyomda keletkeztét csak ez évre tehetjük. Igaz továbbá, hogy a külföldi egyetemeken s magától Luthertől Wittenbergben is tanult Honter János visszatértével Brassóban nyomdát állított; mely 1535-től fogva folytonosan működött; azonban a brassai nyomdában a XVI-dik században magyar nyelvű könyv nem jelent meg, és így első magyar nyomdának a sárvárit mégis méltán nevezhetjük.

A sárvári nyomda működése csak néhány évig tartott. Termékeiből csak kettő ismeretes előttünk, ugymint Sylvester, magyar nevén Erdősi János, Magyar Grammatikája 1539-ből, és ugyanannak 1541-ben nyomtatott Uj-Testamentoma. Ezen nyomda keletkezését igen hihetőleg tehetjük 1537-re; erre utal ugyanis bennünket az Erdősi Uj-Testamentomának legutolsó lapján álló fametszet, melyen Nádasdy Tamás és neje Kanizsai Dorottya családi czimerei 1537. évszámmal láthatók; mi azt bizonyítja, hogy ez a fametszet ezen nyomda számára ezen évben készült, és így a nyomdának már ez évben kellett működni. 1541 után a sárvári nyomdának többé emléke nincs, s nyomdászát Abádi Benedeket 1543 tavaszán Heltai Gáspárral s több magyar társával a wittenbergi egyetem tanulói közt találjuk.

A sárvári nyomda elenyészte után 1542-től 1550-ig ismét nincs magyar nyomda a magyar hazában, s azért a magyar reformáció bajnokai, mint Benczédi Székely István, Gálszécsi István, Dévai Biró Mátyás, Ozorai Imre és Batizi András 1555-ig folyvást Krakkóban nyomtatják munkáikat, melyek között a Székely István év nélkül, de bizonyosan 1538 előtt kiadott első magyar kalendariuma s a Dévai Mátyás év nélkül 1541 körül nyomtatott hittani magyar munkája az erdélyi Muzeum legbecsesebb ritkaságai közé tartozik.

1550-ben keletkezik új magyar nyomda, melyet Heltai Gáspár protestáns lelkész állított föl Kolozs-

vártt. Ez a nyomda az, mely a XVI. és XVII-ik századon át nemzeti irodalmunk fejlesztésére és emelésére annyit tett, hogy e tekintetben egyetlen régi nyomdánk sem mulja felül, s vele megközelítőleg is csak az 1561-ben keletkezett debreczeni nyomda versenyezhet.

Heltai Gáspár, ki magát latin műveiben Caspar Heltus-nak, németül Caspar Helth-nek írta, nem magyar szülőktől származott, sőt ifju koráig magyarul sem tudott, s nyelvünket csak 1536-ban, gyaníthatólag Kolozsvártn, kezdte tanulni. Kitetszik ez 1552-ben „A részegségnek és tobzódásnak veszedelmes voltáról“ Kolozsvártn kiadott munkájának ajánlásából, hol Kendi Antalhoz egyebek közt e szavakat intézi: „Kérem ez okáért te kegyelmedet, hogy te kegyelmed jó neven vegye, és ha szinte tiszta magyarsággal írva nincsen, te kegyelmed megbocsássa, mert jól tudja te kegyelmed, hogy *nyelvem szerint szász vagyok*, és ezt e keveset 16 esztendeig tanultam.“ Világos ebből, hogy Heltai erdélyi szász születés, s mint nevéből következtethetjük, a Szeben mellett fekvő Heltauból való volt. Hogy pedig 1536-ban, mikor a magyar nyelvet tanulni kezdette, fölserdült ifjúnak kellett lennie, bizonyos onnan, hogy őt már 1543-ban a wittenbergi egyetemen találjuk, hova akkor hazánkfiain, többnyire mint meglett emberek, érett fővel szoktak kijárni. Ő maga egy 1570 táján kiadott munkája előbeszédében magáról mint *vény Heltai Gáspárról* emlékezik, mit tekintetbe véve, őt 1536-ban legalább is felnőtt ifjú-

nak kell tartanunk. Annál fényesebben bizonyítja hivatását és tehetségét az, hogy nyelvünket teljesen el bírta sajátítani, s azon olyan élénk, erőteljes és népszerű modorban tudott írni, mely bármely törzsökös magyar írónak is becsületére válnék; annál nagyobbak tarthatjuk érdemét irodalmunk terén, melynek legbuzgóbb művelői közt az ő neve minden esetre a legelső sorában említendő.

Heltai, ki már 1545-ben nyerte el a kolozsvári plébánusságot, Hoffgref Györggyel, egy hihetőleg külföldről jött képzett nyomdászszal, együtt indította meg 1550-ben nyomdász munkásságát. Legelső ismert nyomtatványa kisdud magyar káteja, melyet „Catechismus Minor” cím alatt 1550-ben kiadott. E munka irodalomtörténetünkben csak azóta lett ismeretes, mióta egyetlen egy, igen szép teljes példánya a krasznai Cserey-könyvtárból az erdélyi Muzeumba került. E nyomtatvány betűi föltünően csinosak és szépek, nyomása a jó papírra tiszta, fametszetei abban a korban igen is kielégítőek; egy szóval e könyv kiállítása Heltai és társa jó ízléséről és szakavatottságáról tanuskodik. Ugyanezen évben, 1550-ben, nyomatta latinul „Ritus explorandae veritatis” cím alatt a nagyváradi tüzes vaspróbák alkalmával a XIII-ik század elején hozott ítéletek jegyzőkönyvét, a régi magyar jogtörténelem és földrajz egyik nevezetes forrását. 1551-ben jelent meg egy vastag 4-rét kötetben a biblia fordításának, melyben vele együtt Gyulai István kolozsvári magyar pap, Vizaknai Gergely kolozsvári

iskolatanító, Ozorai István és mások munkálkodtak, I-ső része. Ugyancsak 1551-ben kezdte s 1552-ben fejezte be Jesus Sirah és Bölcs Salamon könyvei Tolnáról kiadás végett hozzá küldött s Gyulai István által kiigazitgatott fordításának nyomtatását, kis 8-rétben¹⁾. 1552-ben látott világot a biblia IV-ik része, valamint a „Részegségről és tobzódásról“ szóló s már fentebb említett munkája, mely azon kor erkölcsi állapotainak, a magyar társadalmi osztályokban akkor divott szokásoknak és viseleteknek ismeretére összes irodalmunkban a legérdekesebb adatokat szolgáltatja²⁾. Ugyanez idő tájban (1550—1552 közt) adta ki Heltai egyházi használatra szánt „Evangeliumok és Epistolák“ című munkájának első kiadását, melynek egyetlen címlaptalan példánya a kolozsvári róm. kath. lyceum könyvtárában maradt fön.

Valamint e legutóbbi könyv legutolsó lapján, úgy általában minden 1550—1552-ig megjelent kolozsvári nyomtatványon, melyek közül én csak a magyar nyelvűeket emelém ki, a nyomda tulajdonosaiul mindig Heltai Gáspár és vele Hoffgref György együtt van említve. De már 1553-ban kiadott „Vigasztaló könyvecske“-jében és nagyobb kátéjában Heltai csak magát nevezi a nyomda birtokosának, ezt

¹⁾ E két munka között, melyek rendesen egybekötve találhatók, az elsőnek címlapján is, végén is 1551, az utóbbinak címlapján 1551, végén azonban 1552. évszám áll.

²⁾ E ritka könyv általam adott ismertetését a belőle közölt mutatvánnyal lásd: „*Vasárnapi Ujság*“ 1868. 41. szám.

téven a könyv végére: „Colosvarba nyomtatot Heltai Gáspár Műhelyébe. 1553.“ Ettől az évtől fogva pedig 1559-ig. valamennyi Kolozsvártn nyomtatott munkában mint nyomdász Hoffgref György egymaga szerepel. Ezen idő alatt Heltainak a nyomdában semmi része s arra semmi befolyása nem volt; mit bizonyít az is, hogy ő 1555-ben egy hittani latin munkáját Wittenbergben nyomatta. Ezt bizonyosan nem fogta tenni, ha helyben saját nyomdával rendelkezhetett, vagy az itt ekkor működött nyomdászszal Hoffgreffal jó viszonyban állott volna.

Az alatt a 6 év alatt, míg a Heltaival meghasonlott Hoffgref maga kezelte a kolozsvári nyomdát, több latin munka mellett csak néhány, de igen nevezetes magyar könyv jelent meg. Ezek: Tinódi Sebestyén ugynevezett Krónikája, igazán: a maga korában történt eseményekről írott énekei, melyeket ő mint vándor dalnok a magyar végvárakban a vitézek előtt maga szokott énekelni, s 1554-ben Kolozsvártn, az akkor egyetlenegy magyar nyomdában. az általa készített némely dallamok hangjegyeivel együtt kiadott. Érdekességben versenyez ezzel, sőt azt ritkaságban fölül is mulja, az a hasonlóan Hoffgref által, és így bizonyosan 1553—1559 között, nyomtatott magyar énekeskönyv, melynek csak két csonka példányát ismerjük, s így megjelenési évét pontosan meg nem határozhatjuk. Ennek tartalmát, hasonlóan hangjegyekkel, számos szerzőtől bibliai tárgyokról írt vallásos és erkölcsi irányu költemények képezik. Ezen két

ének-gyűjteményen kívül még csak egy magyar könyvet ismerek, melyet az önállóan működő Hoffgref nyomtatott, t. i. Batizi András kátéját 1555-ből, mely azonban nem egyéb mint e könyv krakkai 1550-i első kiadásának hibátlanabb utánnyomata.

Az eredetileg közösen kezelt nyomdát 6 évi szünet után 1559-ben ismét Heltai Gáspár vette át, s ezen túl Hoffgref György mint nyomdász nevével többé nem találkozunk. A Heltai újra megkezdett nyomdászti munkásságának első terméke magyar Agendája, melynek végén a zársor így hangzik: „Colosvarba nyomtatot Heltaj Gáspár által 1559.” Ennek latin előszavában, melyet az erdélyi reformált vallású papokhoz intézett, ezt írja Heltai: „Ime legkedvesebb atyám fiai! a ti magatok és az egyházak használatára *újra kiadtam* az Agendát, az az: az egyházi cselekedetek formáit magában foglaló könyvet, első szüleményét újra megindított munkásságomnak, melyet előbbi társsammal (t. i. Hoffgreffel) való kijöhetetlenségem miatt, bizony nagy fájdalomra, kénytelen voltam félbe szakasztani. Nem is gondolhatok különös megindulás nélkül ezen 6 esztendő lefolyására, mely az egyház valami kitűnő haszna nélkül enyészett el.” Ebből a Heltai gondolkozását jellemző előszóból tanuljuk, hogy e könyv már újabb, második kiadás, mit alább maga Heltai még világosabban kifejez e szavakkal: „Ezen Agendáról elmondhatjuk, hogy új, gondosan kijavított könyv, mit maga az első kiadással való összevetés könnyen megmutat. Nem szólok arról,

hogy e kiadáshoz sok járult, a mi az elsőben hiányzik.“ Az itt említett első kiadás, melynek kétség nélkül 1550—1553 közt kellett megjelenni, örökre elveszett, s ha maga Heltai nem említi, most csak léteztéről sem volna tudomásunk.

Heltai ettől fogva haláláig szakadatlanul folytatta nyomdászai munkásságát, és számos nevezetes munka kiadásával gazdagította irodalmunkat. 1560-ban kiadta Szent Dávid általa fordított zsoltárait, ugyanez évben nyomtatta ki a kolozsvári szőcs-czéh által a szőcs legények számára magyarul szerkesztett szabályokat, melynek egyetlen példányát a kolozsvári szőcs-czéh ládája őrizte meg és őrizi¹⁾. 1562-ben nyomtatta ki az Új-Testamentum fordítását, az általa egészben kiadni-tervezett biblia utolsó, azaz: ötödik kötetét, 1565-ben pedig a biblia II-ik részét, melynek teljesen ép s tiszta példánya az erdélyi muzeumi könyvtár egyik diszdarabja. Meg kell itt az eddig uralkodott hibás vélemény ellenében jegyezni, hogy Heltai, ki bibliája egyes köteteit nem sorrendben, hanem időnként úgy adta ki, a mint egyik vagy másik rész fordítása elkészült s a mint egyik vagy másik kötetre költséget s pártfogót szerezhetett, nem adott

¹⁾ Ezen ipartörténelmünkre nézve érdekes nyomtatvány 4rét másfél ivet, 6 számozatlan levelet tesz. — Ez a legrégebb ismert efféle magyar czéh-nyomtatvány. Látjuk ebből, valamint a kolozsvári ötvös-czéhnek az erd. Muzeumba letett e korbéli magyar jegyzőkönyvéből, hogy Kolozsvár ekkori gazdag iparosai, bár köztök számosan voltak szász eredetűek s idegenek, nyelvben és érzelemben magyarok voltak.

teljes bibliát, mert a harmadik kötet kiadása, melynek egy kis részét (Bölcs Salamon és Jesus Sirah könyvét), mint fentebb említém, már 1551—1552-ben kis 8-rétben kiadta volt, végképpen elmaradt, és így a legelső teljes magyar biblia a Károlyi Gáspár gönczi ref. pap és kassavölgyi esperest fordítása, mely két ívrét kötetben az Abauj vármegyei Vizsolyban, az Ecsedi Báthori István költségén állított nyomdában látott világot.¹⁾ 1566-ban jelen meg Heltai Szász fabulája vagy meséje, melyeket Aesopusból és más régi írókból szemelgetett; 1569-ben kezdte nyomatni s 1570-ben fejezte be a nagy-váradi vallásos vitatkozás leírását Dávid Ferencz unitárius püspöktől, mely nevezetes s ma már igen ritka könyv 300 esztendő múlva az idén Kolozsvártn új kiadásban is megjelent. Év nélkül, de bizonyosan nem 1570 előtt nyomatta ki az unitáriusok első ismert énekes könyvét 12-rétben, melynek egyetlen elül és végül csonka példányát Jakab Elek könyvtárában ismertem meg Kolozsvártn. Ettől különbözik, s ennél későbbben. hihetőleg Heltai halála felé jelent meg ugyancsak 12-rétben az a Heltai által szerkesztett s a hét minden napjára szóló énekeket és könyörgéseket tartalmazó ének- és imakönyv, melynek előbeszédében magát mint „az vény Heltai Gáspár“-t említi. Ennek címlaptalan s közben is végén is igen

¹⁾ Ezt döntő érvekkel bebizonyítottam „Az erdélyi köz könyvtárak régi magyar könyveiről“ című közleményemben, *Erd. Múzeum-egylet Érkönyvei V. köt. 42. 43. l.*

csonka példánya, melyet egykor Benkő József ajándékozott az erd. magyar nyelvemelő társaságnak, Aranka becses gyűjteményével jutott gr. Mikó Imre birtokába s az ő ajándékából az erd. muzeumba. Még 1570-ben adott ki Heltai két igen nevezetes munkát, melyeknek csak egy példánya maradt fön a magyar nemz. Muzeumban, Jankovics könyvtárában, egybe kötve s hihetőleg így együtt kiadva. Ezek elseje egy 20 íves, németalföldi anabaptista könyv, melyet, mint előbeszédéből kitetszik, flamand nyelvből tiszta németre fordítva Wilini Sándor varsói orvos 1569-ben küldött Dávid Ferencz erdélyi unitárius püspökhöz, ki nézetem szerint, ezen az ő általa is hirdetett némely hit-tani nézetekkel egyező munkát maga fordította magyarra s úgy nyomatta ki Heltainál; másik Reginaldus Gonsalvus Montanus spanyol tudósnak a spanyol inquisitióról írt munkája, melyet Heltai vagy a latin vagy a Heidelbergben 1569-ben megjelent német kiadásból fordított, néhol bővitgetett s előszóval és végbeszéddel megtoldott. Jankovics egyetlen példányában ezen utóbbi munka teljes épségben maradt fön, az előbbiből azonban közben 5 és $\frac{1}{4}$ ív hiányzik. Ugyancsak 1570-ben nyomtatta ki Nagy-Baczai Mátyás históriás énekét Hunyady Jánosról, s ugyanez idő tájban év nélkül Temesvári István 1569-ben írt énekét Bátori és Kinizsi kenyérmezei győzedelméről. Ezek tudtomra az önállóan kiadott legrégibb históriás énekek, melyeket Heltai halála után is nyomdája folytonosan nyomtatott; miben vele a debreczeni s később a XVII.

században a lőcsei nyomda versenyzett, ez akkor közönségesen kedvelt és dalolt történelmi énekek által a nemzeti érzelem emelésére jótékony hatást gyakorolva. 1571-ben jelent meg Heltai nyomdájában Dávid Ferencz két munkája: Az egy Istenről és Vallástétele az egy Istenről, továbbá Csanádi Demeter históriás éneke II. János király életéről és haláláról, valamint Verbóczi István hármastörvénykönyvének magyar kiadása, melynek eredeti latin szövegét is kiadta Heltai a következő 1572-ik évben. 1573-ban nyomatta Valkai András históriás énekeit Hariadenusról, Károly császárról és János pap mesés országáról; 1574-ben adta ki több dallam hangjegyeivel úgy nevezett Cancionaléját, ezen különböző szerzők, közöttök a híres Tinódi Sebestyén, által írt történelmi énekek gyűjteményét, melynek teljes szép példánya az erd. Múzeum könyvtárának egyik ritka dísze.

Heltai utolsó magyar munkája a „Chronica az magyaroknak dolgairól,” melyben nemzetünk történelmét nagyobb részben Bonfini latin munkája után adja ugyan, de nevezetes fölfogási és előadási eltérésekkel, s közbe-közbe érdekes népies hagyományokat is szőve. Ez volt hosszá ideig nemzetünk egyik legkedveltebb s a felsőbb és alsóbb körökben egyaránt kézen forgott olvasmánya; minek következtében ránk maradt példányai, melyekből én magam husznál többet láttam, többé-kevésbé csonkák vagy legalább szakadozottak.

E könyv nyomtatása közben érte a már ekkor idős Heltait a halál. Kitetszik ez a könyv végén olvasható ezen szavakból: „Colosvárot Végezé Heltai Gaspárné A. 1. 5. 7. 5.“ mi azt bizonyítja, hogy a nyomtatást még maga Heltai kezdte el s csak bevégezése maradt özvegyére.

Heltai halála után nyomdája, — mely, mint a fia által 1590 körül kiadott több magyar könyv czimlapján és végén említve van, Kolozsvártt „az Ó várban“ állott, — néhány évig özvegye neve alatt működött. Később fia ifj. Heltai Gáspár vette át atyja nyomdáját, ki, mint szász eredetű atyja, szintén nem vallotta magát magyarnak; jöllehet ő is, mint atyja, az általa kiadott munkákkal hatalmasan működött a magyar nyelv és irodalom terjesztésére. Világosan kimondja ezt ő maga, Gemma Frisius általa forlított s 1591-ben nyomtatott Magyar Arithmeticájának végén, az ifjusághoz intézett figyelmeztetésében, e szavakkal: „Megbocsáss pedig az vétkekről, mert én *magyar nem vagyok*.“

Föladatom szűk köre nem engedi, hogy Heltai Gáspár munkásságának érdemleges megvitatásába ereszkezzem, hogy őt mint a tudomány és irodalom emberét megismertessem, s így meg kell elégednem azzal, ha az idő kimértségéhez képest röviden rajzoltam irodalomtörténetünk e nevezetes férfiának nyomdászti tevékenységét és csak sejtethettem a hatást, melyet munkáival és kiadásaival nemzeti irodalmunkra gyakorolt.

Még csak hazánk akkori nyomdai viszonyai ismertetésére hozok föl némi adatokat, melyek műveltség-történelmünk tanulmányozóit érdekelhetik. A XVI. században 25 helyen, némely csekély helységeken is, működött nyomda hazánkban, melyek közül csak az egy Szeged esik hazánkban a török által elfoglalva tartott területére. Ezen nyomdák keletkezésök szerint sorozva a következők: 1. *Brassó* 1534-től maig. — 2. *Sárvár*, Vas vármegyében, 1537—1541. — 3. *Kolozsvár* 1550-től maig. — 4. *Magyar-Óvár* Moson vármegyében 1558. Csak egy munkát ismerünk, melyet Huszár Gál mint akkor m.-óvári pap itt nyomtatott. — 5. *Debreczen* 1561-től maig. — 6. *Nagy-Várad* 1565—1585., hol időnként a Debreczenben működő nyomdászok dolgoztak. — 7. *Szeged* 1567., hol Melius Péter debreczeni ref. lelkész ma már végképpen elvesztett Uj Testamentoma nyomtatott. — 8. *Gyula-Fejérvár* 1567—1568. János Zsigmond erdélyi fejedelem által pártolt unitarius nyomda. — 9. *Abrud-Bánya* 1569., hol Székes-Fejérvári Karádi Pál később Temesvár vidéki unitarius superintendens nyomtatott ez évben egy magyar drámát. — 10. *Komjáthi Nyitrában*, hol 1573-ban Bornemisza Péter lutheranus superintendens s hatalmas magyar író kezdte nyomtatni Magyar Postillái első kötetét, melyet azonban innen elűzve új betűkkel Semptén fejezett be. — 11. *Sempte Nyitrában* 1573—1579. Bornemisza Péter nyomdája. — 12. *Alsó-Lindva* Zalában 1573—1574. Itt Lindvai Bánfi Miklós pártfogása alatt Hoffhalter

Rudolf nyomtatott. — 13. *Nedelicz* Zalában, a Muraközben 1574. Itt ez évben ugyancsak Hoffhalter Rudolf nyomatta Verbőczy hármaskönyvének horvát fordítását. — 14. *Szeben* Erdélyben, állandó nyomdája 1575-ben keletkezett. — 15. *Pápa* 1577. Huszár Dávid oda való reform. pap nyomdája. — 16. *Nagy-Szombat* 1578-tól maig, legelső s a XVI. században egyetlen egy nyomdája hazánkban a róm. katolikusoknak. Ezt a jeles tudományú s miveltségű Telegdi Miklós esztergomi prépost és érseki helytartó, később pécsi püspök, állította föl, megvévén 1000 forinton a bécsi jezsuiták 1563 óta használatlan heverő nyomdáját, s azt Nagy-Szombatban saját házában helyezvén el. A magyar róm. kath. főpapok közül ő volt az első, ki belátta, hogy a protestantizmus szellemi fegyverei ellen az üldözés és erőszak haszontalan s az ellen jogosan és méltóan csak szellemi fegyverekkel lehet és kell küzdeni. Ő volt az első róm. kath. pap hazánkban, ki fölfogta azt, hogy a vallásos vitairatokat, ha azokkal a nagy közönségre hatni akar, mint a protestánsok eleitől fogva tették, neki is magyarul kell írni, s 1580. és 1581-ben kiadott vallásos védő és támadó vitairataival a szellemi küzdelem terére lépett, hol 1578—1580-ig kiadott három nagy kötet egyházi beszédével is kitűnő állást foglal el. — 17. *Bártfa* 1580-tól fogva. Ez évben nyomtatta itt Gutgesell Dávid Balassa Bálintnak, a költőnek, egy németből fordított vallásos irányu könyvét, melynél régebbi bártfai nyomtatványt nem ismer-

rek. — 18. *Galgócz*, Nyitrában, 1581—1585. Mantskovics Bálint nyomdája. — 19. *Detrekővára*, Pozsony vármegyében 1582—1584. Itt a Semptéről elűzött Bornemisza Péter nyomtatott Gyarmathi Balassa István pártfogása alatt. — 20. *Német-Ujvár*, Vas vármegyében, hol 1582-ben és utóbb 1595—1597. Manlius János, eredeti német nevén Hans Manuel, vándor nyomdája dolgozott. — 21. *Rárbok*, Detrekő-vára közelében. 1584-ben itt fejezte be Bornemisza Péter prédikációinak Detrekőn kezdett nyomtatását. — 22. *Monyorókerék* Vas vármegyében 1588—1592. Manlius vándor nyomdája. — 23. *Visoly* Abauj vármegyében 1590—1600. Itt Ecsedi Báthori István pártfogása alatt a Galgóczról ide költözött Mantskovics Bálint nyomdászkodott. — 24. *Német-Lövő* (Deutsch-Schützen) Vas vármegyében 1592—1593., és végre 25. *Keresztur*, Sopron vármegyében. 1598. E két utóbbi helyen is a vándor nyomdászt Manliust találjuk.

Ezen 25 nyomda közül Nédeliczen kívül, hol tudtomra csak egy horvát könyv jelent meg, az egy Brassó az, mely a XVI. században magyar könyvet nem állított ki, s latin és német nyomtatványaival különösen az erdélyi szászokra számított; Szebenben e század vége felé már több magyar munka is jelent meg. Többi nyomdáink vagy kizárólag a magyar irodalomnak dolgoztak, vagy aránylag kevés számú latin munkákat is adtak ki.

A hazánkra súlyosodott nehéz viszontagságok miatt ezen nyomdák legnagyobb része előbb vagy

utóbb úgy elenyészett, hogy, Brassót és Szebent magyar nyomdákul nem számithatva, ma csak három várost találunk hazánkban, melyben a XVI. század óta magyar nyomda mai napig létezik. Ezek közt legrégibb Kolozsvár (1550.), következik Debreczen (1561.), s ez után Nagy-Szombat (1578).

A magyar földön legrégibb mai magyar nyomda alapítójának Heltainak dicsősége egy fénysugárral gazdagabbá teszi Kolozsvár szép multját. E dicsőség örökségévé lett a városnak, melynek kebelében Heltai élt, munkált és hatott, s melynek akkor is, ma is minden vallásfelekezettel közös temetőjében, Erdély annyi jeles fiának hamvai közt, az ő porai is nyugszanak. S úgy tetszik nekem, mintha a Heltai törekvése és munkássága által kijelelt irány mintegy szellemi útmutatóul szolgálna e városnak, hogy multjához hiven jövőben is mint a nemzeti miveltség és tudományosság egyik életerős központja s a magyar mivelt társadalmi és szellemi élet hagyományos őre törekedjék szép hivatását igazán átérteni és hiven teljesíteni.

2508/76
R-I-4

UNIVERSITY OF CHICAGO

42 973 806

DB 925
•S92
1873
v.2
c.2

Szabó, Károly,
1824-1890;
Szabo Károly
kisebb törtene-
lmi munkái.

DB 925
•S92
1873
v.2
c.2

Szabó, Károly,
1824-1890;
Szabo Károly
kisebb törtene-
lmi munkái.

CHICAGO LIBRARY

Digitized by Google

U of Chicago

42973806

42 973 806